

เอกกะ — หมวด 1

Groups of One

(including related groups)

[1] **กัลยาณมิตรตตา** (*ความมีกัลยาณมิตร* คือ มีผู้แนะนำ สั่งสอน ที่ปรึกษา เพื่อนที่คบหา และบุคคลผู้แวดล้อมที่ดี, ความรู้จักเลือกเสวนาบุคคล หรือเข้าร่วมหมุ่กับท่านผู้ทรงคุณทรงปัญญาที่มีความสามารถ ซึ่งจะช่วยเหลือสนับสนุน ชักจูง ชี้ช่องทาง เป็นแบบอย่าง ตลอดจนเป็นเครื่องอุดหนุนเกื้อกูลแก่กัน ให้ดำเนินก้าวหน้าไปด้วยดี ในการศึกษาอบรม การครองชีวิต การประกอบกิจการ และธรรมปฏิบัติ, สิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ดี — *Kalyāṇamittatā*: having good friends; good company; friendship with the lovely; favourable social environment) ข้อนี้เป็น *องค์ประกอบภายนอก* (external factor; environmental factor)

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันทใด ความมีกัลยาณมิตรก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิต แห่งการเกิดขึ้นของอารยอัษฎางคิกมรรค แก่ภิกษุ ฉันทนั้น”

“ความมีกัลยาณมิตร เท่ากับเป็นพรหมจรรย์ (การครองชีวิตประเสริฐ) ทั้งหมดทีเดียว เพราะว่า ผู้มีกัลยาณมิตรพึงหวังสิ่งนี้ได้ คือ จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอารยอัษฎางคิกมรรค”

“อาศัยเราผู้เป็นกัลยาณมิตร เหล่าสัตว์ผู้มีชาติเป็นธรรมดา ก็พ้นจากชาติ ผู้มีชราเป็นธรรมดา ก็พ้นจากชรา ผู้มีมรณะเป็นธรรมดา ก็พ้นจากมรณะ ผู้มีโสกะ ปรีทเวะ ทุกขั โทมณัส และอุปายาสเป็นธรรมดา ก็พ้นจากโสกะ ปรีทเวะ ทุกขั โทมณัส และอุปายาส”

“เราไม่เล็งเห็นองค์ประกอบภายนอกอื่นแม้สักอย่างเดียว ที่มีประโยชน์มากสำหรับภิกษุผู้เป็นเสขะเหมือนความมีกัลยาณมิตร, ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตร ย่อมกำจัดอกุศลได้ และย่อมยังกุศลให้เกิดขึ้น”

“ความมีกัลยาณมิตร ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่, เพื่อความดำรงมั่น ไม่เสื่อมสูญ ไม่อันตรธานแห่งสัทธรรม” ฯลฯ

S.V.2-30; A.I.14-18; It.10.

ส.ม. 19/5-129/2-36; อ.จ.เอก. 20/72-128/16-25; ขุ.ฉติ. 25/195/237.

[2] **โยนิโสมนสิการ** (*การใช้ความคิดถูกวิธี* คือ การทำในใจโดยแยบคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณาสืบค้นถึงต้นเค้า สืบหาเหตุผลจนตลอดสาย แยกแยะออกพิเคราะห์ ดูด้วยปัญญาที่คิดเป็นระเบียบและโดยอุบายวิธี ให้เห็นสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆ ตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย — *Yonisomanasikāra*: reasoned attention; systematic attention; analytical thinking; critical reflection; thinking in terms of specific conditionality; thinking by way of causal relations or by way of problem-solving) ข้อนี้เป็น *องค์ประกอบภายใน* (internal factor; personal factor) และเป็น *ฝ่ายปัญญา* (a factor belonging to the category of insight or wisdom)

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันทใด ความถึงพร้อม

ด้วยโยนิโสมนสิการ ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิต แห่งการเกิดขึ้นของอารยอัษฎางคิกมรรค แก่ภิกษุ ฉะนั้น”

“เราไม่เล็งเห็นองค์ประกอบภายในอื่นแม้สักอย่างเดียว ที่มีประโยชน์มาก สำหรับภิกษุผู้เป็นเสขะ เหมือนโยนิโสมนสิการ ภิกษุผู้มีโยนิโสมนสิการ ย่อมกำจัดอกุศลได้ และย่อมยังกุศลให้เกิดขึ้น”

“เราไม่เล็งเห็นธรรมอื่น แม้สักข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุให้สัมมาทิฐิที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็เจริญยิ่งขึ้น เหมือนโยนิโสมนสิการเลย”

“เราไม่เล็งเห็นธรรมอื่น แม้สักข้อหนึ่ง ซึ่งจะเป็นเหตุให้ความสงสัยที่ยังไม่เกิด ก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็ถูกขจัดเสียได้ เหมือนโยนิโสมนสิการเลย”

“โยนิโสมนสิการ ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่, เพื่อความดำรงมั่น ไม่เสื่อมสูญ ไม่อันตรธานแห่งศีลธรรม” ฯลฯ

ธรรมข้ออื่น ที่ได้รับยกย่องคล้ายกับโยนิโสมนสิการนี้ ในบางแง่ ได้แก่ *อัปปมาทะ* (ความไม่ประมาท — earnestness; diligence), *วิริยารัมภะ* (การปรารภความเพียร, ทำความเพียรมุ่งมั่น — instigation of energy; energetic effort), *อัปปิจจตา* (ความมักน้อย, ไม่เห็นแก่ได้ — fewness of wishes; paucity of selfish desire), *สันตมูหิ* (ความสันโดษ — contentment), *สัมปชัญญะ* (ความรู้ตัว, สำนึกตระหนักชัดด้วยปัญญา — awareness; full comprehension); *กุศลธัมมานุโยค* (การหมั่นประกอบกุศลธรรม — pursuit of wholesome states; devotion to good things); *ศีลสัมปทา* (ความถึงพร้อมแห่งศีล — possession of virtue); *ฉันทสัมปทา* (ความถึงพร้อมแห่งฉันทะ — possession of will), *อัตตสัมปทา* (ความถึงพร้อมแห่งตนคือมีจิตใจซึ่งพัฒนาเต็มที่แล้ว — self-realization, self-actualization), *ทิฐุสัมปทา* (ความถึงพร้อมแห่งทิฐิ — possession of right view), และ *อัปปมาทสัมปทา* (ความถึงพร้อมแห่งอัปปมาทะ — possession of earnestness)

S.V.2-30; A.I.11-31; It.9.

ส.ม. 19/5-129/2-36; อภ.เอก.20/60-186/13-41; ชุ.อิติ. 25/194/236.

[3] อัปปมาทะ (*ความไม่ประมาท*) คือ ความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ หรือความเพียรที่มีสติ เป็นเครื่องเร่งเร้าและควบคุม ได้แก่ การดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับความประพฤติปฏิบัติและการกระทำทุกอย่าง ระมัดระวังตัว ไม่ยอมถลาลงไปในทางเสื่อม แต่ไม่ยอมพลาดโอกาสสำหรับความดีงามและความเจริญก้าวหน้า ตระหนักในสิ่งที่พึงทำและพึงละเว้น ใส่ใจสำนึกอยู่เสมอในหน้าที่อันจะต้องรับผิดชอบ ไม่ยอมปล่อยให้พลละเลย กระทำการด้วยความจริงจัง รอบคอบ และรุดหน้าเรื่อยไป — *Appamāda*: earnestness; diligence; heedfulness) ข้อนี้เป็น *องค์ประกอบภายใน* (internal factor; personal factor) และเป็น *ฝ่ายสมาธิ* (a factor belonging to the category of concentration)

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันทใด ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตแห่งการเกิดขึ้นของอารยอัษฎางคิกมรรค แก่ภิกษุ ฉะนั้น”

“ธรรมเอก ที่มีอุปการะมาก เพื่อการเกิดขึ้นแห่งอารยอัษฎางคิกมรรค ก็คือ ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท”

“เราไม่สังเกตเห็นกรรมอื่น แม้สักข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุให้อารยอัชฎางคิกมรรคที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็เจริญบริบูรณ์ เหมือนอย่างความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทนี่เลย”

“รอยเท้าของสัตว์บกทั้งหลาย ชนิดใดๆ ก็ตาม ย่อมลงในรอยเท้าข้างใดข้างหนึ่งได้ทั้งหมด, รอยเท้าข้าง เรียกว่า เป็นยอดของรอยเท้าเหล่านั้น โดยความใหญ่ ฉันทิ กุศลธรรมทั้งหลาย อย่างใดๆ ก็ตาม ย่อมมีความไม่ประมาทเป็นมูล ประชุมลงในความไม่ประมาทได้ทั้งหมด ความไม่ประมาท เรียกได้ว่าเป็นยอดของกรรมเหล่านั้น ฉันทิ”

“ผู้มีกัลยาณมิตร พึงเป็นอยู่โดยอาศัยธรรมเอกข้อนี้ คือ ความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย”

“ธรรมเอกอันจะทำให้ยึดเอาประโยชน์ไว้ได้ทั้ง 2 อย่าง คือ ทั้งทิวฐฐัมมิกัตถะ (ประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์เฉพาะหน้า หรือประโยชน์สามัญของชีวิต เช่น ทรัพย์ ยศ กามสุข เป็นต้น) และสัมปรายิกัตถะ (ประโยชน์เบื้องหน้าหรือประโยชน์ขั้นสูงขึ้นไปทางจิตใจหรือคุณธรรม) ก็คือความไม่ประมาท”

“สังขาร (สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น) ทั้งหมด มีความเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงยังประโยชน์ที่มุ่งหมายให้สำเร็จ ด้วยความไม่ประมาทเถิด”

“ความไม่ประมาท ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่, เพื่อความดำรงมั่น ไม่เสื่อมสูญ ไม่อันตรายแห่งสัตว์ธรรม” ฯลฯ

D.II.156; S.I.86-89; S.V.30-45;

ที.ม. 10/143/180; ส.ส. 15/378-384/125-129;

A.I.11-17; A.III.365; A.V.21.

ส.ม. 19/135-262/37-66; อจ.เอก. 20/60-116/13-23;

อจ.ฉก. 22/324/407; อจ.ทสก. 24/15/23.

ทุกะ — หมวด 2

Groups of Two

(including related groups)

[4] **กรรม 2** (การกระทำ, การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา ทางกายก็ตาม ทางวาจาก็ตาม ทางใจก็ตาม — *Kamma*: action; deed)

1. **อกุศลกรรม** (กรรมที่เป็นอกุศล, กรรมชั่ว, การกระทำที่ไม่ดี ไม่ฉลาด ไม่เกิดจากปัญญา ทำให้เสื่อมเสียคุณภาพชีวิต หมายถึง การกระทำที่เกิดจากอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ หรือโมหะ — *Akusala-kamma*: unwholesome action; evil deed; bad deed)

2. **กุศลกรรม** (กรรมที่เป็นกุศล, กรรมดี, การกระทำที่ดี ฉลาด เกิดจากปัญญา ส่งเสริมคุณภาพของชีวิตจิตใจ หมายถึง การกระทำที่เกิดจากกุศลมูล คืออโลภะ อโทสะ หรืออโมหะ — *Kusala-kamma*: wholesome action; good deed)

A.I.104, 263; It.25,55.

อง.ตัก.20/445/131,551/338; ชุ.อิตติ.25/208/248;242/272.

[☆] **กรรมฐาน 2** ดู [36] ภาวนา 2.

[5] **กาม 2** (ความใคร่, ความอยาก, ความปรารถนา, สิ่งที่น่าใคร่ที่น่าปรารถนา — *Kāma*: sensuality)

1. **กิเลสกาม** (กิเลสที่ทำให้ใคร่, ความอยากที่เป็นตัวกิเลส — *Kilesa-kāma*: subjective sensuality)

2. **วัตถุกาม** (วัตถุอันน่าใคร่, สิ่งที่น่าปรารถนา, สิ่งที่ยากได้, กามคุณ — *Vatthu-kāma*: objective sensuality)

Nd¹2.

ช.มทา.29/2/1

[6] **กามคุณ 5** (ส่วนที่น่าใคร่ที่น่าปรารถนา, ส่วนที่ดีหรือส่วนอร่อยของกาม — *Kāmaguṇa*: sensual pleasures; sensual objects)

1. **รูปะ** (รูป — *Rūpa*: form; visible object)

2. **สัททะ** (เสียง — *Sadda*: sound)

3. **คันธะ** (กลิ่น — *Gandha*: smell; odour)

4. **รสะ** (รส — *Rasa*: taste)

5. **โผฏฐัพพะ** (สัมผัสทางกาย — *Phoṭṭhabba*: touch; tangible object)

ทำนองนี้ เฉพาะส่วนที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ (agreeable, delightful, pleasurable) เรียกว่า *กามคุณ*

MI.85,173.

ม.ม.12/197/168; 327/333.

[7] ฌาน 2 (การเพ่ง, การเพ่งพินิจด้วยจิตที่เป็นสมาธิแน่วแน่ — *Jhāna: meditation; scrutiny; examination*)

1. อารัมมณูปนิชฌาน (การเพ่งอารมณ์ ได้แก่สมาบัติ 8 คือ รูปฌาน 4 และอรูปฌาน 4 — *Ārammaṇūpanijjhāna: object-scrutinizing Jhāna*)

2. ลักษณะอุปนิชฌาน (การเพ่งลักษณะ ได้แก่ วิปัสสนา มรรค และ ผล — *Lakkhaṇūpanijjhāna: characteristic-examining Jhāna*)

วิปัสสนา ชื่อว่าลักษณะอุปนิชฌาน เพราะพินิจสังขารโดยไตรลักษณ์

มรรค ชื่อว่าลักษณะอุปนิชฌาน เพราะยังกิจแห่งวิปัสสนานั้นให้สำเร็จ

ผล ชื่อว่าลักษณะอุปนิชฌาน เพราะเพ่งนิพพานอันมีลักษณะเป็นสุญญตะ อนิมิตตะ และ อัปนิหิตะ อย่างหนึ่ง และเพราะเห็นลักษณะอันเป็นสัจภาวะของนิพพาน อย่างหนึ่ง

ฌานที่แบ่งเป็น 2 อย่างนี้ มีมาในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา.

ดู [8], [9], [10] ฌาน ต่างๆ และ [47] สมาธิ 3.

AA.II.41; PsA.281; DhsA.167.

อง.อ.1/536; ปฎิส.อ.221; สงคณ.อ.73.

[8] ฌาน 2 ประเภท (ภาวะจิตที่เพ่งอารมณ์จนแน่วแน่ — *Jhāna: absorption*)

1. รูปฌาน 4 (ฌานมีรูปธรรมเป็นอารมณ์, ฌานที่เป็นรูปาวจร — *Rūpa-jhāna: Jhānas of the Fine-Material Sphere*)

2. อรูปฌาน 4 (ฌานมีอรูปธรรมเป็นอารมณ์, ฌานที่เป็นอรูปาวจร — *Arūpa-jhāna: Jhānas of the Immaterial Sphere*)

คำว่า *รูปฌาน* ก็น่า *อรูปฌาน* ก็น่า เริ่มใช้คราวจัดรวมพุทธพจน์ เดิมเรียกเพียงว่า *ฌาน* และ *อารูปบี*.

D.III.222; Dhs.56.

ที.ปจ.11/232/233; อภ.ส.34/192/78.

[9] ฌาน 4 = รูปฌาน 4 (the Four Jhānas)

1. ปฐมฌาน (ฌานที่ 1 — *Paṭhama-jhāna: the First Absorption*) มีองค์ 5 คือ วิจก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

2. ทุตติยฌาน (ฌานที่ 2 — *Dutiya-jhāna: the Second Absorption*) มีองค์ 3 คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

3. ตติยฌาน (ฌานที่ 3 — *Tatiya-jhāna: the Third Absorption*) มีองค์ 2 คือ สุข เอกัคคตา

4. จตุตถฌาน (ฌานที่ 4 — *Catuttha-jhāna: the Fourth Absorption*) มีองค์ 2 คือ อุเบกขา เอกัคคตา

คัมภีร์ฝ่ายอภิธรรม นิยมแบ่งรูปฌานนี้เป็น 5 ชั้น เรียกว่า *ฌานปัญจกนัย* หรือ *ปัญจกัษฌาน* โดยแทรก *ทุตติยฌาน* (ฌานที่ 2) ที่มีองค์ 4 คือ วิจก ปีติ สุข เอกัคคตา เพิ่มเข้ามา

แล้วเลื่อนหุติยฉาน ตติยฉาน และจตุตถฉาน ในฉาน 4 ข้างต้นนี้ออกไปเป็น ตติยฉาน จตุตถฉาน และปัญจฉาน ตามลำดับ (โดยสาระก็คือ การจำแนกชั้นตอนให้ละเอียดมากขึ้นนั่นเอง)

M.I.40.

ม.ม.12/102/72.

[10] ฉาน 8 = รูปฉาน 4 + อรูปฉาน 4 (อรูปฉาน 4 ดู [207] อรูป 4)

[11] ทาน 2¹ (การให้, การเสียสละ, การบริจาค — *Dāna*: gift; giving; charity; liberality)

1. อามิสทาน (การให้สิ่งของ — *Āmisadāna*: material gift)

2. ธรรมทาน (การให้ธรรม, การให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน — *Dhammadāna*: gift of Truth; spiritual gift)

ใน 2 อย่างนี้ ธรรมทานเป็นเลิศ อามิสทานช่วยค้ำจุนชีวิต ทำให้เขามีที่พึ่งอาศัย แต่ธรรมทานช่วยให้เขารู้จักพึ่งตนเองได้ต่อไป เมื่อให้อามิสทาน พึงให้ธรรมทานด้วย.

A.I.90.

อง.ทุก.20/386/114.

[12] ทาน 2² (การให้ — *Dāna*: gift; giving; almsgiving; offering; charity; liberality; generosity; benevolence; donation; benefaction)

1. ปาฏิบุคลิกทาน (การให้จำเพาะบุคคล, ทานที่ให้เจาะจงตัวบุคคลหรือให้เฉพาะแก่บุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง — *Pātipuggalika-dāna*: offering to a particular person; a gift designated to a particular person)

2. สังฆทาน (การให้แก่สงฆ์, ทานที่ถวายแก่สงฆ์เป็นส่วนรวม หรือให้แก่บุคคล เช่นพระภิกษุหรือภิกษุณีอย่างเป็นกลางๆ ในฐานะเป็นตัวแทนของสงฆ์ โดยอุทิศต่อสงฆ์ ไม่เจาะจงรูปใดรูปหนึ่ง — *Saṅghadāna*: offering to the Sangha; a gift dedicated to the Order or to the community of monks as a whole)

ในบาลีเดิมเรียกปาฏิบุคลิกทานว่า *ปาฏิบุคคฺคฺกิกา ทกฺขิณา* (ของถวายหรือของให้ที่จำเพาะบุคคล) และเรียกสังฆทานว่า *สงฺฆคตฺตา ทกฺขิณา* (ของถวายหรือของให้ที่ถึงในสงฆ์)

ในทาน 2 อย่างนี้ พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญสังฆทานว่าเป็นเลิศ มีผลมากที่สุด ดังพุทธพจน์ว่า “เราไม่กล่าวว่า ปาฏิบุคลิกทานมีผลมากกว่าของที่ให้แก่สงฆ์ ไม่ว่าโดยปริยายใดๆ” และได้ตรัสชักชวนให้ให้สังฆทาน

M.III.254-6; A.III.392.

ม.อุ.14/710-3/459-461; อังใน มจล.2/16; อง.จก.22/330/439

[13] ทิฏฐิ 2 (ความเห็น, ความเห็นผิด — *Diṭṭhi*: view; false view)

1. สัสสตทิฏฐิ (ความเห็นว่ายั่งยืน, ความเห็นว่ามีอัตตาและโลกซึ่งเที่ยงแท้ยั่งยืนคงอยู่ตลอดไป — *Sassata-diṭṭhi*: eternalism)

2. อุจฺเจททิฏฐิ (ความเห็นว่ายขาดสูญ, ความเห็นว่ามีอัตตาและโลกซึ่งจักพินาศขาดสูญหมดสิ้นไป — *Uccheda-diṭṭhi*: annihilationism)

S.III.97.

ส.ช.17/179-180/120.

[14] ทิฏฐิ 3 (ความเห็น, ความเห็นผิด — *Ditṭhi*: view; false view)

1. อภิริยทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นอันทำ, เห็นว่าการกระทำไม่มีผล — *Akiriya-ditṭhi*: view of the inefficacy of action)
2. อเหตุกทิฏฐิ (ความเห็นที่ไม่มีเหตุ, เห็นว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีเหตุปัจจัย — *Ahetuka-ditṭhi*: view of non-causality)
3. นัตถิกทิฏฐิ (ความเห็นที่ไม่มี, เห็นว่าไม่มีการกระทำหรือสภาวะที่จะกำหนดเอาเป็นหลักได้ — *Natthika-ditṭhi*: nihilistic view; nihilism)

M.I.404.

ม.ม.13/105/111.

[15] ที่สุด หรือ อันตา 2 (ข้อปฏิบัติหรือการดำเนินชีวิตที่เอียงสุด ผิดพลาดไปจากทางอันถูกต้อง คือมัชฌิมาปฏิปทา — *Antā*: the two extremes)

1. กามสุขัลลิกานุโยค (การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุข — *Kāmasukhallikānuyoga*: the extreme of sensual indulgence; extreme hedonism)
2. อัตตกิลมณานุโยค (การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตนเอง, การบีบคั้นทรมานตนให้เดือดร้อน — *Attakilamathānuyoga*: the extreme of self-mortification; extreme asceticism)

Vin.I.10; S.V.420.

วินย.4/13/18; ส.ม.19/1664/528.

[16] ทุกข์ 2 (สภาพที่ทนได้ยาก, ความทุกข์, ความไม่สบาย — *Dukkha*: pain; suffering; discomfort)

1. กายิกทุกข์ (ทุกข์ทางกาย — *Kāyika-dukkha*: bodily pain; physical suffering)
  2. เจตสิกทุกข์ (ทุกข์ทางใจ, โทมนัส — *Cetasika-dukkha*: mental pain; mental suffering)
- ดู [79] ทุกขตา 3 ด้วย.

D.II.306; S.V.209.

ที.ม.10/295/342; ส.ม.19/942,944/280.

[17] เทศนา 2¹ (การแสดงธรรม, การชี้แจงแสดงความ — *Desanā*: preaching; exposition)

1. บุคคลาธิษฐานเทศนา (เทศนามีบุคคลเป็นที่ตั้ง, เทศนาอ้างคน, แสดงโดยยกคนขึ้นอ้าง, ยกคนเป็นหลักฐานในการอธิบาย — *Puggalādhittāna-desanā*: exposition in terms of persons)
2. ธรรมาธิษฐานเทศนา (เทศนามีธรรมเป็นที่ตั้ง, เทศนาอ้างธรรม, แสดงโดยยกหลักหรือตัวสภาวะขึ้นอ้าง — *Dhammādhittāna-desanā*: exposition in terms of ideas)

เทศนา 2 นี้ ท่านสรุปมาจากเทศนา 4 ในคัมภีร์ที่อ้างไว้

PsA.449.

ปฎิ.ส.อ.77.

[18] **เทศนา 2²** (การแสดงธรรม ของพระพุทธเจ้า, การชี้แจงแสดงความ — *Desanā*: preaching; exposition; teaching)

1. **สมมติเทศนา** (เทศนาโดยสมมติ, แสดงตามความหมายที่รู้ร่วมกัน หรือตกลงยอมรับกัน ของชาวโลก เช่นว่า บุคคล สัตว์ หญิง ชาย กษัตริย์ เทวดา เป็นต้น — *Sammati-desanā*: conventional teaching)

2. **ปรมัตถเทศนา** (เทศนาโดยปรมัตถ์, แสดงตามความหมายของสภาวะธรรมแท้ๆ เช่นว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ชั้น์ ธาตุ อายตนะ เป็นต้น — *Paramattha-desanā*: absolute teaching)

ผู้ฟังจะเข้าใจความ สำเร็จประโยชน์ด้วยเทศนาอย่างไร ก็ทรงแสดงอย่างนั้น

ใน ที.อ. 1/436; ส.อ. 2/98 และ ปณจ.อ. 182 เป็นต้น กล่าวถึง *กถา 2* คือ *สมมติกถา* และ *ปรมัตถกถา* ฟังทราบความหมายตามแนวความอย่างเดียวกันนี้

ดู [50] *สัจจะ 2*.

AA.I.94; etc.

อภ.อ.1/99, *ลข.

[19] **ธรรม 2¹** (สภาวะ, สิ่ง, ปรากฏการณ์ — *Dhamma*: things; states; phenomena)

1. **รูปธรรม** (สภาวะอันเป็นรูป, สิ่งที่มีรูป, ได้แก่รูปชั้น์ทั้งหมด — *Rūpadhamma*: materiality; corporeality)

2. **อรุปรธรรม** (สภาวะมิใช่รูป, สิ่งที่ไม่ใช่รูป, ได้แก่นามชั้น์ 4 และนิพพาน — *Arūpadhamma*: immateriality; incorporeality)

ในบาลีที่มา ท่านเรียก *รูปิโน ธรรมา* และ *อรุปิโน ธรรมา*

Dhs.193,245.

อภ.ส.34/705/279; 910/355.

[20] **ธรรม 2²** (สภาวะ, สิ่ง, ปรากฏการณ์ — *Dhamma*: things; states; phenomena)

1. **โลกียธรรม** (ธรรมอันเป็นวิสัยของโลก, สภาวะเนื่องในโลก ได้แก่ชั้น์ 5 ที่เป็นสภาวะทั้งหมด — *Lokiya-dhamma*: mundane states)

2. **โลกุตตรธรรม** (ธรรมอันมิใช่วิสัยของโลก, สภาวะพ้นโลก ได้แก่มรรค 4 ผล 4 นิพพาน 1 — *Lokuttara-dhamma*: supermundane states) (+ โปธิปักขิยธรรม 37: ชุ.ปฎิ.620; Ps.II.166)

ดู [310] *โลกุตตรธรรม 9*.

Dhs.193,245.

อภ.ส.34/706/279; 911/355.

[21] **ธรรม 2³** (สภาวะ, สิ่ง, ปรากฏการณ์ — *Dhamma*: things; states; phenomena)

1. **สังขตธรรม** (สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่ง คือ ชั้น์ 5 ทั้งหมด — *Saṅkhata-dhamma*: conditioned things; compounded things)

2. **อสังขตธรรม** (สิ่งที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง คือ นิพพาน — *Asaṅkhata-dhamma*: the

Unconditioned, i.e. Nibbāna)

Dhs.193,244.

อภิ.ส.34/702/278; 907/354.

[22] **ธรรม 2⁴** (สภาวะ, สิ่ง, ปรากฏการณ์ — *Dhamma*: things; states; phenomena)

1. **อุปาทินนธรรม** (ธรรมที่ถูกยึด, ธรรมที่กรรมอันลุ่มปลุกด้วยตัณหาและทิฏฐิเข้ายึดครอง
ได้แก่ นามขันธ์ 4 ที่เป็นวิบาก และรูปที่เกิดแต่กรรมทั้งหมด — *Upādinna-dhamma*: states
grasped by craving and false view; grasped states)

2. **อนุปาทินนธรรม** (ธรรมที่ไม่ถูกยึด, ธรรมที่กรรมอันลุ่มปลุกด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่เข้ายึดครอง
ได้แก่ นามขันธ์ 4 ส่วนนอกนี้ รูปที่มีใช้เกิดแต่กรรม และโลกุตตรธรรมทั้งหมด — *Anupādinna-*
dhamma: states not grasped by craving and false view; ungrasped states)

Dhs.211,255.

อภิ.ส.34/779/305; 955/369.

[23] **ธรรมคุ้มครองโลก 2** (ธรรมที่ช่วยให้โลกมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่
เดือดร้อนและสับสนวุ่นวาย — *Lokapāla-dhamma*: virtues that protect the world)

1. **หิริ** (ความละอายบาป, ละอายใจต่อการทำความชั่ว — *Hiri*: moral shame; conscience)

2. **โอตตปปะ** (ความกลัวบาป, เกรงกลัวต่อความชั่ว — *Ottappa*: moral dread)

A.I.51; It.36.

อง.ทุก.20/255/65; ชุ.อิติ. 25/220/257.

[24] **ธรรมทำให้งาม 2** (*Sobhaṇakaraṇa-dhamma*: gracing virtues)

1. **ขันติ** (ความอดทน, อดได้ทนได้เพื่อบรรลุความดีงามและความมุ่งหมายอันชอบ — *Khanti*:
patience: forbearance; tolerance)

2. **โสรัจจะ** (ความเสีียม, อหยาตัยงาม รักความประณีตหมดจดเรียบร้อยงดงาม — *Soracca*:
modesty; meekness)

Vin.I.349; A.I.94.

วินย.5/244/335; อง.ทุก. 20/410/118.

[☆☆] **ธรรมที่พระพุทธเจ้าเห็นคุณประจักษ์ 2** ดู [65] *อุปัฏฐาตธรรม 2*.

[☆☆] **ธรรมเป็นโลกบาล 2** ดู [23] *ธรรมคุ้มครองโลก 2*.

[25] **ธรรมมีอุปการะมาก 2** (ธรรมที่เกื้อกูลในกิจหรือในการทำความดีทุกอย่าง —
Bahukāra-dhamma: virtues of great assistance)

1. **สติ** (ความระลึกได้, นึกได้, สำนึกอยู่ไม่เพลา — *Sati*: mindfulness)

2. **สัมปชัญญะ** (ความรู้ชัด, รู้ชัดสิ่งที่นึกได้, ตระหนัก, เข้าใจชัดตามความเป็นจริง —
Sampajañña: clear comprehension)

D.III.273; A.I.95.

ที่.ปา.11/378/290; อง.ทุก.20/424/119.

[26] **ธุระ 2** (หน้าที่การงานที่พึงกระทำ, กิจในพระศาสนา — *Dhura*: burden; task; busi-

ness; responsibility in the Dispensation)

1. **คันทธุระ** (ธุระฝ่ายคัมภีร์, กิจด้านการเล่าเรียน — *Gantha-dhura*: burden of study; task of learning)

2. **วิปัสสนาธุระ** (ธุระฝ่ายเจริญวิปัสสนา, กิจด้านการบำเพ็ญภาวนา หรือเจริญกรรมฐาน อันรวมทั้งสมณะที่เป็นเบื้องต้น ซึ่งเรียกรวมเข้าไว้ด้วยโดยฐานมีวิปัสสนาเป็นส่วนสำคัญและคลุมยอด — *Vipassanā-dhura*: burden of insight development; task of meditation practice)

ธุระ 2 นี้ มาในอรรถกถา

Dh.A.I.7.

ธ.อ.1/7.

[27] **นิพพาน 2** (สภาพที่ดับกิเลสและกองทุกข์แล้ว, ภาวะที่เป็นสุขสูงสุด เพราะไร้กิเลสไร้ทุกข์ เป็นอิสรภาพสมบูรณ์ — *Nibbāna*: Nirvāṇa; Nibbāna)

1. **สอุปาทิเสสนิพพาน** (นิพพานยังมีอุปาทิเหลือ — *Saupādisesa-nibbāna*: Nibbāna with the substratum of life remaining)

2. **อนุปาทิเสสนิพพาน** (นิพพานไม่มีอุปาทิเหลือ — *Anupādisesa-nibbāna*: Nibbāna without any substratum of life remaining)

หมายเหตุ: ตามคำอธิบายนัยหนึ่งว่า

1. = ดับกิเลส ยังมีเบญจขันธ์เหลือ (= *กิเลสปรินิพพาน* — *Kilesa-parinibbāna*: extinction of the defilements)

2. = ดับกิเลส ไม่มีเบญจขันธ์เหลือ (= *ขันธ์ปรินิพพาน* — *Khandha-parinibbāna*: extinction of the Aggregates) หรือ

1. = นิพพานของพระอรหันต์ผู้ยังเสวยอารมณ์ที่น่าชอบใจและไม่น่าชอบใจทางอินทรีย์ 5 รับรู้สุขทุกข์อยู่

2. = นิพพานของพระอรหันต์ผู้ระงับการเสวยอารมณ์ทั้งปวงแล้ว

It.38.

ช.อิตติ.25/222/258.

อีกนัยหนึ่งกล่าวถึงบุคคลว่า

1. สอุปาทิเสสนุคคละ = พระเสขะ

2. อนุปาทิเสสนุคคละ = พระอเสขะ

A.IV.379.

อ.ง.นวก.23/216/394.

[28] **บัญญัติ 2** และ **6** (การกำหนดเรียก หรือ สิ่งที่ถูกกำหนดเรียก, การกำหนดตั้งหรือตราไว้ให้เป็นที่รู้จักกัน — *Paññatti*: designation; term; concept)

1. **บัญญัติปิยบัญญัติ** หรือ **อรรถบัญญัติ** (บัญญัติในแง่เป็นสิ่งที่อ้างให้รู้จักกัน, บัญญัติที่เป็น

ความหมาย, บัญญัติคือความหมายอันพึงกำหนดเรียก, ตัวความหมายที่จะพึงถูกตั้งชื่อเรียก — *Paññāpiya~*, *Attha~*: the Paññatti to be made known or conveyed; concept)

2. บัญญาปนบัญญัติ หรือ **นามบัญญัติ** หรือ **ศัพท์บัญญัติ** (บัญญัติในแง่เป็นเครื่องให้รู้กัน, บัญญัติที่เป็นชื่อ, บัญญัติที่เป็นศัพท์, ชื่อที่ตั้งขึ้นใช้เรียก — *Paññāpana~*, *Nāma~*, *Sadda~*: the Paññatti that makes known or conveys; term; designation)

บัญญัติปิยบัญญัติ เรียกเต็มว่า *ปญญาปิยตตฺตา ปญญตติ*, บัญญาปนบัญญัติ เรียกเต็มว่า *ปญญาปนโต ปญญตติ*

บัญญัติปนบัญญัติ หรือ *นามบัญญัติ* แยกย่อยออกเป็น 6 อย่าง คือ

1. วิชชมานบัญญัติ (บัญญัติสิ่งที่มีอยู่ เช่น รูป เวทนา สมาธิ เป็นต้น — *Vijjamāna~*: designation of a reality; real concept)

2. อวิชชมานบัญญัติ (บัญญัติสิ่งที่ไม่ได้อยู่ เช่น ม้า แมว รถ นายแดง เป็นต้น — *Avijjamāna~*: designation of an unreality; unreal concept)

3. วิชชมาเนอวิชชมานบัญญัติ (บัญญัติสิ่งที่ไม่มี ด้วยสิ่งที่มี เช่น คนดี นักฆาน ซึ่งความจริงมีแต่ดี คือภาวะที่เป็นกุศล และฆาน แต่คนไม่มี เป็นต้น — *Vijjamānena-avijjamāna~*: designation of an unreality by means of a reality; unreal concept by means of real concept)

4. อวิชชมาเนอวิชชมานบัญญัติ (บัญญัติสิ่งที่มี ด้วยสิ่งที่ไม่มี เช่น เสียงหญิง ซึ่งความจริงหญิงไม่มี มีแต่เสียง เป็นต้น — *Avijjamānena-vijjamāna~*: designation of a reality by means of an unreality; real concept by means of an unreal concept)

5. วิชชมาเนอวิชชมานบัญญัติ (บัญญัติสิ่งที่มี ด้วยสิ่งที่มี เช่น จักขุสัมผัส สอตวิญญาณ เป็นต้น — *Vijjamānena-vijjamāna~*: designation of a reality by means of a reality; real concept by means of a real concept)

6. อวิชชมาเนอวิชชมานบัญญัติ (บัญญัติสิ่งที่ไม่มี ด้วยสิ่งที่ไม่มี เช่น ราชโอรส ลูกเศรษฐี เป็นต้น — *Avijjamānena-avijjamāna~*: designation of an unreality by means of an unreality; unreal concept by means of an unreal concept)

Pug.A.171; Comp.198.

ปญจ.อ.32; สงคท.49; สงคท.ฎีกา253.

[29] บุคคลหาได้ยาก 2 (*Dullabha-puggala*: rare persons)

1. บุพการี (ผู้ทำอุปการะก่อน, ผู้ทำความดีหรือทำประโยชน์ให้แต่ต้นโดยไม่ต้องคอยคิดถึงผลตอบแทน — *Pubbakārī*: one who is first to do a favour; previous benefactor; ready benefactor)

2. กตัญญูกตเวทী (ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วและตอบแทน, ผู้รู้จักคุณค่าแห่งการกระทำดีของผู้อื่น และแสดงออกเพื่อบูชาความดีนั้น — *Kataññūkatavedī*: one who is grateful and

repays the done favour; grateful person)

A.I.87.

อง.ทุก.20/364/108.

[30] **บูชา 2** (*Pūjā*: worship; acts of worship; honouring)

1. **อามิสบูชา** (บูชาด้วยสิ่งของ — *Āmisa-pūjā*: worship or honouring with material things; material worship)

2. **ปฏิบัติบูชา** (บูชาด้วยการปฏิบัติ — *Paṭipatti-pūjā*: worship or honouring with practice; practical worship)

ในบาลีที่มา *ปฏิบัติบูชา* เป็น *ธรรมบูชา*

A.I.93; D.II.138.

อง.ทุก.20/401/117; นัย ที.ม.10/129/160.

[31] **ปฏิสันถาร 2** (การต้อนรับ, การรับรอง, การทักทายปราศรัย — *Paṭisanthāra*: hospitality; welcome; greeting)

1. **อามิสปฏิสันถาร** (ปฏิสันถารด้วยสิ่งของ — *Āmisa-paṭisanthāra*: worldly hospitality; material or carnal greeting)

2. **ธรรมปฏิสันถาร** (ปฏิสันถารด้วยธรรมหรือโดยธรรม — *Dhamma-paṭisanthāra*: doctrinal hospitality; spiritual greeting)

A.I.93; Vbh.360.

อง.ทุก.20/397/116; อภิ.วิ.35/921/487.

[32] **ปธาน 2** (ความเพียร หมายถึงความเพียรที่ทำได้ยาก — *Padhāna*: hard struggles; painstaking endeavours)

1. **คิหิปธาน** (ความเพียรของคฤหัสถ์ ที่จะอำนวยความสะดวกแก่บรรพชิต เป็นต้น) — *Gihī-padhāna*: struggle of householders to provide the four requisites.

2. **ปัพพชิตปธาน** (ความเพียรของบรรพชิต ที่จะไถ่ถอนกองกิเลส — *Pabbajita-padhāna*: struggle of the homeless to renounce all substrates of rebirth.)

A.I.49; Nettī 159.

อง.ทุก.20/248/63.

[33] **ปริเยสนา 2** (การแสวงหา — *Pariyesanā*: search; quest)

1. **อนริยปริเยสนา** (แสวงหาอย่างไม่ประเสริฐ, แสวงหาอย่างอนารยะ คือ ตนเองเป็นผู้มีชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ และสังกิเลสเป็นธรรมดา ก็ยังไปแสวงหาแต่สิ่งอันมีชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ และสังกิเลสเป็นธรรมดา — *Anariya-pariyesanā*: unariyan or ignoble search)

2. **อริยปริเยสนา** (แสวงหาอย่างประเสริฐ, แสวงหาอย่างอารยะ คือ ตนเป็นผู้มีชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ และสังกิเลสเป็นธรรมดา แต่รู้จักโทษข้อบกพร่องของสิ่งที่มีสภาพเช่นนั้นแล้ว ไปแสวงหาธรรมอันเกษม คือ นิพพาน อันไม่มีสภาพเช่นนั้น — *Ariya-pariyesanā*: ariyan or

noble search)

สองอย่างนี้ เทียบได้กับ *อามิสปริเยสนา* และ *ธรรมปริเยสนา* ที่ตรัสไว้ในอังคุตตรนิกาย; แต่สำหรับคนสามัญ อาจารย์ภายหลังอธิบายว่า ข้อแรกหมายถึงมิจฉาอาชีวะ ข้อหลังหมายถึงสัมมาอาชีวะ ดังนี้ก็มี.

MI.161; AI.93.

ม.ม.12/313/314; อ.ท.ก.20/399/116.

[34] ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฐิ 2 (ทางเกิดแห่งแนวความคิดที่ถูกต้อง, ต้นทางของปัญญาและความตั้งงามทั้งปวง — *Sammāditṭhi-paccaya*: sources or conditions for the arising of right view)

1. ปรโตโฆสะ (เสียงจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก คือ การรับฟังคำแนะนำสั่งสอน เล่าเรียน หาความรู้ สันทนาซักถาม ฟังคำบอกเล่าชักจูงของผู้อื่น โดยเฉพาะการสดับสัทธรรมจากท่านผู้เป็นกัลยาณมิตร — *Paratoghosa*: another's utterance; inducement by others; hearing or learning from others)

2. โยนิโสมนสิการ (การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น คือ ทำในใจโดยแยกคายมองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา รู้จักสืบสาวหาเหตุผล แยกแยะสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆ ออก ให้เห็นตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย — *Yonisomanasikāra*: reasoned attention; systematic attention; genetical reflection; analytical reflection)

ข้อธรรม 2 อย่างนี้ ได้แก่ ธรรมหมวดที่ [1] และ [2] นั้นเอง แปลอย่างปัจจุบันว่า “องค์ประกอบของการศึกษา” หรือ “บุพภาคของการศึกษา” โดยเฉพาะข้อที่ 1 ในที่นี้ใช้คำกว้างๆ แต่ธรรมที่ต้องการเน้น ก็คือ *กัลยาณมิตตตตา*

ปัจจัยให้เกิดมิจฉาทิฐิ ก็มี 2 อย่าง คือ *ปรโตโฆสะ* และ *อโยนิโสมนสิการ* ซึ่งตรงข้ามกับที่กล่าวมานี้.

ดู [280] *บุพนิมิตแห่งมรรค 7*, [293] *มรรคมืองค์ 8*

MI.294; AI.87.

ม.ม.12/497/539; อ.ท.ก. 20/371/110.

[35] ปาพจน์ 2 (วณะอันเป็นประธาน, พุทธพจน์หลัก, คำสอนหลักใหญ่ — *Pāvācana*: fundamental text; fundamental teaching)

1. ธรรม (คำสอนแสดงหลักความจริงที่ควรรู้ และแนะนำหลักความดีที่ควรประพฤติ — *Dhamma*: the Doctrine)

2. วินัย (ข้อบัญญัติที่วางไว้เป็นหลักกำกับความประพฤติให้เป็นระเบียบเรียบร้อยเสมอกัน — *Vinaya*: the Discipline)

ดู [75] *ไตรปิฎก* ด้วย.

DII.154.

ที่.ม. 10/141/178.

[☆☆] **พุทธคุณ 2** ดู [304] *พุทธคุณ 2*.

[☆☆] พุทธคุณ 3 ดู [305] พุทธคุณ 3.

[☆☆] ไพบูลย์ 2 ดู [44] เวปุลละ 2.

[36] ภาวนา 2 (การเจริญ, การทำให้เกิดให้มีขึ้น, การฝึกอบรมจิตใจ — *Bhāvanā*: mental development)

1. สมถภาวนา (การฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ, การฝึกสมาธิ — *Samatha-bhāvanā*: tranquillity development)

2. วิปัสสนาภาวนา (การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามเป็นจริง, การเจริญปัญญา — *Vipassanā-bhāvanā*: insight development)

สองอย่างนี้ ในบาลีที่มาท่านเรียกว่า *ภาเวตัพพรกรรม* และ *วิชาภาคิยธรรม*. ในคัมภีร์สมัยหลัง บางทีเรียกว่า *กรรมฐาน* (อารมณฺ์เป็นที่ตั้งแห่งงานเจริญภาวนา, ที่ตั้งแห่งงานทำความเพียรฝึกอบรมจิต, วิธีฝึกอบรมจิต — *Kammaṭṭhāna*: stations of mental exercises; mental exercise; สจ.ท. 51; Comp. 202)

D.III.273; A.I.60.

ที่.ป.ภ.11/379/290; อ.จ.ทุก.20/275/77.

[37] ภาวนา 4 (การเจริญ, การทำให้เป็นให้มีขึ้น, การฝึกอบรม, การพัฒนา — *Bhāvanā*: growth; cultivation; training; development)

1. กายภาวนา (การเจริญกาย, พัฒนากาย, การฝึกอบรมกาย ให้รู้จักติดต่อกันเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้งห้าด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มีให้เกิดโทษให้กุศลธรรมงอกงาม ให้อกุศลธรรมเสื่อมสูญ, การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ — *Kāya-bhāvanā*: physical development)

2. สิลภาวนา (การเจริญศีล, พัฒนาความประพฤติ, การฝึกอบรมศีล ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัยไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เกื้อกูลแก่กัน — *Sīla-bhāvanā*: moral development)

3. จิตตภาวนา (การเจริญจิต, พัฒนาจิต, การฝึกอบรมจิตใจ ให้เข้มแข็งมั่นคง เจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตากรุณา มีฉันทะ ขยันหมั่นเพียร อดทน มีสมาธิ และสดชื่นเบิกบาน เป็นสุขผ่องใส เป็นต้น — *Citta-bhāvanā*: cultivation of the heart; emotional development)

4. ปัญญาภาวนา (การเจริญปัญญา, พัฒนาปัญญา, การฝึกอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลดปล่อยพ้นจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา — *Paññā-bhāvanā*: cultivation of wisdom; intellectual development; wisdom development)

ในบาลีที่มา ท่านแสดงภาวนา 4 นี้ ในรูปที่เป็นคุณมพบของบุคคล จึงเป็น *ภาวิต 4* คือ *ภาวิตกาย*

ภาวิตศีล ภาวิตจิต ภาวิตปัญญา (ผู้ได้เจริญกาย ศีล จิต และปัญญาแล้ว) บุคคลที่มีคุณสมบัติ
ชุดนี้ครบถ้วนย่อมเป็นพระอรหันต์

A.III.106.

อภ.ปญจก. 22/79/121.

[38] **รูป 2¹, 28** (สภาวะที่แปรปรวนแตกสลายเพราะปัจจัยต่างๆ อันขัดแย้ง, ร่างกายและ
ส่วนประกอบฝ่ายวัตถุพร้อมทั้งพฤติกรรมและคุณสมบัติของมัน, ส่วนที่เป็นร่างกับทั้งคุณและ
อาการ — *Rūpa*: corporeality; materiality; matter)

1. **มหาภูต หรือ ภูตรูป 4** (สภาวะอันปรากฏได้เป็นใหญ่ๆ โดดๆ หรือเป็นต่างๆ ได้มากมาย, รูป
ที่มีอยู่โดยสภาวะ, รูปต้นเดิม ได้แก่ธาตุ 4 — *Mahābhūta*: primary elements)

2. **อุปาทารูป หรือ อุปาทายรูป 24** (รูปอาศัย, รูปที่เป็นไปโดยอาศัยมหาภูต, คุณและอาการ
แห่งมหาภูต — *Upādā-rūpa*: derivative materiality)

M.II.262; Ps.I.183.

ม.อ.14/83/75; ชุ.ปฎิ.31/403/275.

รูป 28 ก็คือรูป 2 หมวดข้างต้นนี้เอง แต่นับข้อย่อย กล่าวคือ

1. **มหาภูต หรือ ภูตรูป 4** (รูปใหญ่, รูปเดิม — *Mahābhūta*: primary elements; great
essentials) ดู [39]

2. **อุปาทายรูป 24** (รูปอาศัย, รูปสืบเนื่อง — *Upādā-rūpa*: derived material qualities) ดู
[40]

Comp.157.

สงคท.33.

[39] **มหาภูต หรือ ภูตรูป 4** (*Mahābhūta*: the Four Primary Elements; primary
matter)

1. **ปฐวีธาตุ** (สภาวะที่แผ่ไปหรือกินเนื้อที่, สภาวะอันเป็นหลักที่ตั้งที่อาศัยแห่งสหาตรูป เรียก
สามัญว่า *ธาตุแข็งแข็ง* หรือ *ธาตุดิน* — *Paṭhavī-dhātu*: element of extension; solid
element; earth)

2. **อาโปธาตุ** (สภาวะที่เอิบอาบหรือดูดซึม หรือชานไป ขยายขนาด ผืนึก พูนเข้าด้วยกัน เรียก
สามัญว่า *ธาตุเหลว* หรือ *ธาตุน้ำ* — *Āpo-dhātu*: element of cohesion; liquid element;
water)

3. **เตโชธาตุ** (สภาวะที่ทำให้ร้อน เรียกสามัญว่า *ธาตุไฟ* — *Tejo-dhātu*: element of heat or
radiation; heating element; fire)

4. **วาโยธาตุ** (สภาวะที่ทำให้สั่นไหว เคลื่อนที่ และค้ำจุน เรียกสามัญว่า *ธาตุลม* — *Vāyo-dhātu*:
element of vibration or motion; air element; wind)

สี่อย่างนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **ธาตุ 4** (ในคัมภีร์ชั้นหลัง มี 2-3 แห่ง เรียกว่า **มหาภูตรูป 4**)

D.I.214; Vism.443; Comp.154.

ที่.สี.9/343/277; วิสุทธิ.3/11; สงคท.33.

[40] อุปาทารูป หรือ อุปาทายรูป 24 (*Upādā-rūpa*: derivative materiality)

ก. ปสาทารูป 5 (รูปที่เป็นประสาทสำหรับรับอารมณ์ — *Pasāda-rūpa*: sensitive material qualities)

1. จักขุ (ตา — *Cakkhu*: the eye)

2. โสตะ (หู — *Sota*: the ear)

3. ฆานะ (จมูก — *Ghāna*: the nose)

4. ชิวหา (ลิ้น — *Jivhā*: the tongue)

5. กาย (กาย — *Kāya*: the body)

ข. โคจรารูป หรือ วิสัยารูป 5 (รูปที่เป็นอารมณ์หรือแดนรับรู้ของอินทรีย์ — *Gocara-rūpa* or *Visaya-rūpa*: material qualities of sense-fields)

6. รูปะ (รูป — *Rūpa*: form)

7. สัทตะ (เสียง — *Sadda*: sound)

8. คันธะ (กลิ่น — *Gandha*: smell)

9. รสชะ (รส — *Rasa*: taste)

0. โผฏฐัพพะ (สัมผัสทางกาย — *Phoṭṭhabba*: tangible objects) ข้อนี้ไม่นับเพราะเป็นอันเดียวกับมหาภูต 3 คือ ปรฐวี เตโช และ วาโย ที่กล่าวแล้วในมหาภูต

ค. ภาวารูป 2 (รูปที่เป็นภาวะแห่งเพศ — *Bhāva-rūpa*: material qualities of sex)

10. อิตถิตตะ, อิตถินทรีย์ (ความเป็นหญิง — *Itthatta*: femininity)

11. ปุริสิตตะ, ปุริสินทรีย์ (ความเป็นชาย — *Purisatta*: masculinity)

ง. หทัยารูป 1 (รูปคือหทัย — *Hadaya-rūpa*: physical basis of mind)

12. หทัยวัตถุ* (ที่ตั้งแห่งใจ, หัวใจ — *Hadaya-vatthu*: heart-base)

จ. ชีวิตารูป 1 (รูปที่เป็นชีวิต — *Jivita-rūpa*: material quality of life)

13. ชีวิตินทรีย์ (อินทรีย์คือชีวิต — *Jivitindriya*: life-faculty; vitality; vital force)

ฉ. อาหารารูป 1 (รูปคืออาหาร — *Āhāra-rūpa*: material quality of nutrition)

14. กวฬิงการาหาร (อาหารคือคำข้าว, อาหารที่กิน — *Kavaḷiṅkārahāra*: edible food; nutriment)

ช. ปริจเฉทารูป 1 (รูปที่กำหนดเขตชะ — *Pariccheda-rūpa*: material quality of delimitation)

15. อากาสธาตุ (สภาวะคือช่องว่าง — *Ākāsa-dhātu*: space-element)

ญ. วิญญัตติารูป 2 (รูปคือการเคลื่อนไหวให้ความหมาย — *Viññatti-rūpa*: material quality

* ข้อนี้ ในพระไตรปิฎก รวมทั้งอภิธรรมปิฎก ไม่มี เว้นแต่ปฏิฐานใช้คำว่า วัตถุ ไม่มี หทัย

of communication)

16. กายวิญญัตติ (การเคลื่อนไหวให้รู้ความหมายด้วยกาย — *Kāya-viññatti*: bodily intimation; gesture)

17. วจีวิญญัตติ (การเคลื่อนไหวให้รู้ความหมายด้วยวาจา — *Vacī-viññatti*: verbal intimation; speech)

ฏ. วิการูป 5 (รูปคืออาการที่ดัดแปลงทำให้แปลกให้พิเศษได้ — *Vikāra-rūpa*: material quality of plasticity or alterability)

18. [รูปัสสะ] ลหุตา (ความเบา — *Lahutā*: lightness; agility)

19. [รูปัสสะ] มุทุตา (ความอ่อนสลาย — *Mudutā*: pliancy; elasticity; malleability)

20. [รูปัสสะ] กัมมัญญตา (ความควรแก่การงาน, ใช้การได้ — *Kammaññatā*: adaptability; wieldiness)

0. วิญญัตติรูป 2 ไม่นับเพราะซ้ำในข้อ ฏ.

ฏ. ลักขณรูป 4 (รูปคือลักษณะหรืออาการเป็นเครื่องกำหนด — *Lakkhaṇa-rūpa*: material quality of salient features)

21. [รูปัสสะ] อุปจยะ (ความก่อตัวหรือเติบโตขึ้น — *Upacaya*: growth; integration)

22. [รูปัสสะ] สันตติ (ความสืบต่อ — *Santati*: continuity)

23. [รูปัสสะ] ชรตา (ความทรุดโทรม — *Jaratā*: decay)

24. [รูปัสสะ] อนิจจตา (ความปรวนแปรแตกสลาย — *Aniccatā*: impermanence)

Dhs.127; Vism.443; Comp.155.

อภิ.ส.34/504/185; วิสุทธิ.3/11; สงคท.34.

[41] รูป 2² (สิ่งที่เป็นร่างพร้อมทั้งคุณและอาการ — *Rūpa*: matter; materiality)

1. อุปาทินนกรูป (รูปที่กรรมยึดครองหรือเกาะกุม ได้แก่รูปที่เกิดจากกรรม — *Upādinnaka-rūpa*: kammically grasped materiality; clung-to materiality; organic matter)

2. อนุปาทินนกรูป (รูปที่กรรมไม่ยึดครองหรือเกาะกุม ได้แก่รูปที่มีใช้เกิดจากกรรม — *Anupādinnaka-rūpa*: kammically ungrasped materiality; not-clung-to materiality; inorganic matter)

Vbh.14; Vism.450; Comp.159.

อภิ.วิ.35/36/19; วิสุทธิ.3/20; สงคท.35.

[42] ฤทธิ 2 (ฤทธิ คือความสำเร็จ ความรุ่งเรือง — *Iddhi*: achievement; success; prosperity)

1. อามิสฤทธิ (อามิสเป็นฤทธิ, ความสำเร็จหรือความรุ่งเรืองทางวัตถุ — *Āmisa-iddhi*: achievement of carnality; material or carnal prosperity)

2. ธรรมฤทธิ (ธรรมเป็นฤทธิ, ความสำเร็จหรือความรุ่งเรืองทางธรรม — *Dhamma-iddhi*:

achievement of righteousness; doctrinal or spiritual prosperity)

A.I.93.

อภ.ทุก.20/403/117.

[☆☆] **โลกบาลธรรม 2** ดู [23] *ธรรมคัมภีร์ครองโลก 2.*

[43] **วิมุตติ 2** (ความหลุดพ้น — *Vimutti*: deliverance; liberation; freedom)

1. **เจโตวิมุตติ** (ความหลุดพ้นแห่งจิต, ความหลุดพ้นด้วยอำนาจการฝึกจิต, ความหลุดพ้นแห่งจิตจากราคะ ด้วยกำลังแห่งสมาธิ — *Cetovimutti*: deliverance of mind; liberation by concentration)

2. **ปัญญาวิมุตติ** (ความหลุดพ้นด้วยปัญญา, ความหลุดพ้นด้วยอำนาจการเจริญปัญญา, ความหลุดพ้นแห่งจิตจากอวิชชา ด้วยปัญญาที่รู้เห็นตามเป็นจริง — *Paññāvimutti*: deliverance through insight; liberation through wisdom)

A.I.60.

อภ.ทุก.20/276/78.

[☆☆] **เวทนา 2** ดู [110] *เวทนา 2.*

[44] **เวปุลละ 2** (ความไพบูลย์ — *Vepulla*: abundance)

1. **อามิสเวปุลละ** (อามิสไพบูลย์, ความไพบูลย์แห่งอามิส — *Āmisa-vepulla*: abundance of material things; material abundance)

2. **ธัมมเวปุลละ** (ธรรมไพบูลย์ ความไพบูลย์แห่งธรรม — *Dhamma-vepulla*: abundance of virtues; doctrinal or spiritual abundance)

A.I.93.

อภ.ทุก.20/407/117.

[45] **สมาธิ 2** (ความตั้งมั่นแห่งจิต, ภาวะที่จิตสงบนิ่งจับอยู่ที่อารมณ์อันเดียว — *Samādhi*: concentration)

1. **อุปจารสมาธิ** (สมาธิเฉียดๆ, สมาธิจวนจะแน่วแน่ — *Upacāra-samādhi*: access concentration)

2. **อัปปนาสมาธิ** (สมาธิแน่วแน่, สมาธิแนบสนิท, สมาธิในฌาน — *Appanā-samādhi*: attainment concentration)

Vism.85, 371.

วิสุทธิ.1/105; 2/194.

[46] **สมาธิ 3¹** (ความตั้งมั่นแห่งจิต, ภาวะที่จิตสงบนิ่งจับอยู่ที่อารมณ์อันเดียว — *Samādhi*: concentration)

1. **ขณิกสมาธิ** (สมาธิชั่วขณะ — *Khaṇika-samādhi*: momentary concentration)

2. **อุปจารสมาธิ** (สมาธิจวนจะแน่วแน่ — *Upacāra-samādhi*: access concentration)

3. **อัปปนาสมาธิ** (สมาธิแน่วแน่ — *Appanā-samādhi*: attainment concentration)

DhsA.117; Vism.144.

สงคณ.อ.207; วิสุทธิ.1/184.

[47] **สมาธิ 3²** (ความตั้งมั่นแห่งจิต หมายถึงสมาธิในวิปัสสนา หรือตัววิปัสสนานั้นเอง แยกประเภทตามลักษณะการกำหนดพิจารณาไตรลักษณ์ ข้อที่ให้สำเร็จความหลุดพ้น — *Samādhi: concentration*)

1. **สุญญตสมาธิ** (สมาธิอันพิจารณาเห็นความว่าง ได้แก่ วิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยกำหนดอนัตตลักษณะ — *Suññata-samādhi: concentration on the void*)

2. **อนิมิตตสมาธิ** (สมาธิอันพิจารณาธรรมไม่มีนิมิต ได้แก่ วิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยกำหนดอนิจจลักษณะ — *Animitta-samādhi: concentration on the signless*)

3. **อัปป์นहितสมาธิ** (สมาธิอันพิจารณาธรรมไม่มีความตั้งปรารถนา ได้แก่ วิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยกำหนดทุกขลักษณะ — *Appañihita-samādhi: concentration on the desireless or non-hankering*)

ดู [107] วิโมกข์ 3.

D.III.219; A.I.299; Ps.I.49.

ที่.ป.ท.11/228/231; อ.จ.ต.ก.20/599/385; ช.ป.ฎ.31/92/70.

[48] **สังขาร 2** (สภาพที่ปัจจัยทั้งหลายปรุงแต่งขึ้น, สิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัย — *Saṅkhāra: conditioned things; compounded things*)

1. **อุปาทินนสังขาร** (สังขารที่กรรมยึดครองหรือเกาะกุม ได้แก่อุปาทินนธรรม — *Upādinnaka-saṅkhāra: kammically grasped phenomena*)

2. **อนุปาทินนสังขาร** (สังขารที่กรรมไม่ยึดครองหรือเกาะกุม ได้แก่อนุปาทินนธรรมทั้งหมด เว้นแต่อสังขตธาตุ คือนิพพาน — *Anupādinnaka-saṅkhāra: kammically ungrasped phenomena*)

ดู [22] ธรรม 2⁴; [41] รูป 2²; [119] สังขาร 3¹; [185] สังขาร 4 ด้วย.

AA.IV.50.

อ.จ.อ.3/223; วิภ.จ.อ.596.

[49] **สังคหะ 2** (การสงเคราะห์ — *Saṅgaha: aid; giving of help or favours; act of aiding or supporting*)

1. **อามิสสังคหะ** (อามิสสงเคราะห์, สงเคราะห์ด้วยอามิส — *Āmisa-saṅgaha: supporting with requisites; material aid*)

2. **ธัมมสังคหะ** (ธรรมสงเคราะห์, สงเคราะห์ด้วยธรรม — *Dhamma-saṅgaha: aiding by teaching or showing truth; spiritual aid*)

A.I.91.

อ.จ.ท.ก.20/393/115.

[50] **สังขะ 2** (ความจริง — *Sacca: truth*)

1. **สมมติสังขะ** (ความจริงโดยสมมุติ, ความจริงที่ขึ้นต่อการยอมรับของคน, ความจริงที่ถือตามความกำหนดหมายตกลงกันไว้ของชาวโลก เช่นว่า คน สัตว์ โต๊ะ หนังสือ เป็นต้น —

Sammata-sacca: conventional truth)

2. ปรมัตถสัจจะ (ความจริงโดยปรมัตถ์, ความจริงที่มีอยู่ในธรรมชาติ โดยไม่ขึ้นต่อการยอมรับของคน, ความจริงตามความหมายขั้นสุดท้ายที่ตรงตามสภาวะและเท่าที่จะกล่าวถึงได้ เช่นว่า รูป นาม เวทนา จิต เจตสิก เป็นต้น — *Paramattha-sacca*: ultimate truth, absolute truth)

AA.I.95; KvuA.34.

อง.อ.1/100; ปญจ.อ.153,182,241; ฯลฯ.

[51] ศาสน์ หรือ ศาสนา 2 (คำสอน — *Sāsana*: teaching; dispensation)

1. ปริยัติศาสนา (คำสอนฝ่ายปริยัติ, คำสอนอันจะต้องเล่าเรียนหรือจะต้องซ้ำของ ได้แก่ สุตตะ เคยยะ ฯลฯ เวทีลละ — *Pariyatti-sāsana*: teaching to be studied or mastered; textual or scriptural teaching; dispensation as text) = [302] *นวังคัสตฤศาสน์*

2. ปฏิบัติศาสนา (คำสอนฝ่ายปฏิบัติ, คำสอนที่จะต้องปฏิบัติ ได้แก่ สัมมาปฏิบัติ อนุโลมปฏิบัติ อัจฉนิกปฏิบัติ (ปฏิบัติที่ไม่ขัดขวาง) อันวัตตปฏิบัติ (ปฏิบัติที่เป็นไปตามความมุ่งหมาย) ธรรมานุธรรมปฏิบัติ (ปฏิบัติธรรมหลัก) กล่าวคือ การบำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์, [128] ความคุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลาย โภชนะมัตตัญญุตตา ชาคริยานุโยค สติสัมปชัญญะ, [182] สติปัญญา 4, [156] สัมมปธาน 4, [213] อิทธิบาท 4, [258] อินทรี 5, [228] พละ 5, [281] โพชฌงค์ 7, [293] มรรคมืองค์ 8 — *Paṭipatti-sāsana*: teaching to be practised; practical teaching; dispensation as practice) ที่เป็นสำคัญในหมวดนี้ ก็คือ [352] *โพธิปักขิยธรรม 37*.

Nd¹143.

ช.ม.29/232/175.

[52] สุข 2¹ (ความสุข — *Sukha*: pleasure; happiness)

1. กายิกสุข (สุขทางกาย — *Kāyika-sukha*: bodily happiness)

2. เจตสิกสุข (สุขทางใจ — *Cetasika-sukha*: mental happiness)

AI.80.

อง.ทุก.20/315/101.

[53] สุข 2² (ความสุข — *Sukha*: pleasure; happiness)

1. สามิสสุข (สุขอิงอามิส, สุขอาศัยเหยื่อล่อ, สุขจากวัตถุคือกามคุณ — *Sāmisa-sukha*: carnal or sensual happiness)

2. นiramissukha (สุขไม่อิงอามิส, สุขไม่ต้องอาศัยเหยื่อล่อ, สุขปลอดโปร่งเพราะใจสงบหรือได้รู้แจ้งตามเป็นจริง — *Nirāmisa-sukha*: happiness independent of material things or sensual desires; spiritual happiness)

AI.80.

อง.ทุก.20/313/101.

[54] สุทธิ 2 (ความบริสุทธิ์, ความสะอาดหมดจด — *Suddhi*: purity)

1. ปริยายสุทธิ (ความบริสุทธิ์บางส่วน, หมดจดในบางแง่บางด้าน ได้แก่ ความบริสุทธิ์ของ

ปุถุชนจนถึงพระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในอภิปุถุชนที่ครองตนบริสุทธิ์ด้วยข้อปฏิบัติหรือธรรมที่ตนเข้าถึงบางอย่าง แต่ยังมีกิจในการละและเจริญซึ่งจะต้องทำต่อไปอีก — *Pariyāya-suddhi*: partial purity)

2. นิปปริยายสุทธิ (ความบริสุทธิ์สิ้นเชิง, หมดจดแท้จริงเต็มความหมาย ได้แก่ ความบริสุทธิ์ของพระอรหันต์ผู้เสร็จกิจในการละและการเจริญธรรม ครองตนไร้มลทินทุกประการ — *Nippariyāya-suddhi*: absolute purity)

AA.I.293-4.

อง.อ.2/4.

[☆☆] **อรหันต์ 2** ดู [61] อรหันต์ 2.

[55] อริยบุคคล 2 (บุคคลผู้ประเสริฐ, ผู้บรรลุนิพพานพิเศษตั้งแต่โสดาปัตติผลขึ้นไป, ผู้เป็นอารยะในความหมายของพระพุทธศาสนา — *Ariya-puggala*: noble individuals; holy persons)

1. เสขะ (พระเสขะ, พระผู้ยังต้องศึกษา ได้แก่พระอริยบุคคล 7 เบื้องต้นในจำนวน 8 — *Sekha*: the learner)

2. อเสขะ (พระอเสขะ, พระผู้ไม่ต้องศึกษา ได้แก่ผู้บรรลุนิพพานแล้ว — *Asekha*: the adept)

ทั้ง 2 ประเภทนี้ ในบาลีที่มาเรียกว่า *ทักขิไถยบุคคล 2*.

A.I.62.

อง.ทุก.20/280/80.

[56] อริยบุคคล 4

1. โสดาบัน (“ผู้ถึงกระแส”, ท่านผู้บรรลุนิพพานแล้ว — *Sotāpanna*: Stream-Enterer)

2. สกทาคามี (“ผู้กลับมาอีกครั้งเดียว”, ท่านผู้บรรลุนิพพานแล้ว — *Sakadāgāmi*: Once-Returner)

3. อนาคามี (“ผู้ไม่เวียนกลับมาอีก”, ท่านผู้บรรลุนิพพานแล้ว — *Anāgāmi*: Non-Returner)

4. อรหันต์ (“ผู้ควร”, “ผู้หักง่าแห่งสงสารแล้ว”, ท่านผู้บรรลุนิพพานแล้ว — *Arahanta*: the Worthy One)

ดู [164] มรรค 4; [329] สังโยชน์ 10¹.

D.I.156.

นัย ที.ล.9/250-253/199-200.

[57] อริยบุคคล 8 แยกเป็น *มรรคสมังคี* (ผู้พร้อมด้วยมรรค) 4, *ผลสมังคี* (ผู้พร้อมด้วยผล) 4

1. โสดาบัน (ท่านผู้บรรลุนิพพานแล้ว, พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล — one who has entered the Stream; one established in the Fruition of Stream-Entry; Stream-Enterer)

2. **ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล** (พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค — one who has worked for the realization of the Fruition of Stream-Entry; one established in the Path of Stream-Entry)
3. **สกทาคามี** (ท่านผู้บรรลุสกทาคามีผลแล้ว, พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามีผล — one who is a Once-Returner; one established in the Fruition of Once-Returning)
4. **ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามีผล** (พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามีมรรค — one who has worked for the realization of the Fruition of Once-Returning; one established in the Path of Once-Returning)
5. **อนาคามี** (ท่านผู้บรรลุอนาคามีผลแล้ว, พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีผล — one who is a Non-Returner; one established in the Fruition of Non-Returning)
6. **ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอนาคามีผล** (พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีมรรค — one who has worked for the realization of the Fruition of Non-Returning; one established in the Path of Non-Returning)
7. **อรหันต์** (ท่านผู้บรรลุอรหัตตผลแล้ว, พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตผล — one who is an Arahant; one established in the Fruition of Arahantship)
8. **ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอรหัตตผล** (พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค — one who has worked for the realization of the Fruition of Arahantship; one established in the Path of Arahantship)

ทั้ง 8 ประเภทนี้ ในบาลีที่มาทั้งหลายเรียกว่า *ทักษิณนบุคคล 8*

ดู [164-5] มรรค 4 ผล 4 ด้วย.

D.III.255; A.IV.291; Pug 73.

ที.ป.11/342/267; อ.จ.อ.ภ.จ.ก.23/149/301; อ.ภ.ป.36/150/233.

[58] โสดาบัน 3 (ท่านผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว, ผู้แรกถึงกระแสน้ำไปสู่พระนิพพาน แต่ต่อการตรัสรู้ข้างหน้า — *Sotāpanna: Stream-Enterer*)

1. **เอกพีชี** (ผู้มีพีชคืออรรถภาพอันเดียว คือ เกิดอีกครั้งเดียว ก็จักบรรลุอรหัต — *Ekabijī: the Single-Seed*)
2. **โคลังโกละ** (ผู้ไปจากสกุลสู่สกุล คือ เกิดในตระกูลสูงอีก 2-3 ครั้ง หรือเกิดในสกุลต้ออีก 2-3 ภพ ก็จักบรรลุอรหัต — *Kolaṅkola: the Clan-to-Clan*)
3. **สัตตักขัตตุงปรมะ** (ผู้มีเจ็ดครั้งเป็นอย่างยิ่ง คือ เวียนเกิดในสกุลต้ออีกอย่างมากเพียง 7 ครั้ง ก็จักบรรลุอรหัต — *Sattakkhattuṃparama: the Seven-Times-at-Most*)

เกณฑ์แบ่งหรือเหตุให้เป็นเช่นนี้ กำหนดด้วยวิปัสสนาและความมีอินทรีย์อันแก่กล้า ปานกลาง และอ่อนกว่ากัน ตามลำดับ

A.I.233: IV.380; V.120; Pug.3,16,74.

อ.จ.ต.ก.20/528/302; อ.จ.น.ว.ก.23/216/394; อ.จ.ท.ส.ก.24/64/129; อ.ภ.ป.36/47-9/147.

[59] สกทาคามี 3, 5 (ท่านผู้บรรลุสกทาคามีผลแล้ว, ผู้กลับมาอีกครั้งเดียว — *Sakadā-gāmi*: Once-Returner)

พระสกทาคามีนี้ ในบาลีมีได้แยกประเภทไว้ แต่ในคัมภีร์รุ่นหลังแยกประเภทไว้หลายอย่าง เช่น ในคัมภีร์ปรมัตถโชติกา แยกไว้เป็น 3 ประเภท คือ ผู้ได้บรรลุผลนั้น ในกามภพ 1 ในรูปภพ 1 ในอรุภพ 1

ในคัมภีร์ปรมัตถมัชชูปสา จำแนกไว้ 5 ประเภท คือ ผู้บรรลุในโลกนี้แล้ว ปรินิพพานในโลกนี้เอง 1 ผู้บรรลุในโลกนี้แล้ว ปรินิพพานในเทวโลก 1 ผู้บรรลุในเทวโลกแล้ว ปรินิพพานในเทวโลกนั้นเอง 1 ผู้บรรลุในเทวโลกแล้ว เกิดในโลกนี้จึงปรินิพพาน 1 ผู้บรรลุในโลกนี้แล้ว ไปเกิดในเทวโลกหมดอายุแล้ว กลับมาเกิดในโลกนี้จึงปรินิพพาน 1 และอธิบายต่อทำยว่า พระสกทาคามีที่กล่าวถึงในบาลีหมายเอาประเภทที่ 5 อย่างเดียว

นอกจากนี้ ที่ท่านแบ่งออกเป็น 4 บ้าง 12 บ้าง ก็มี แต่จะไม่กล่าวไว้ในที่นี้

KhA.182.

ชุตทก.อ.199; วิสุทธิ.ฎีกา3/655.

[60] อนาคามี 5 (ท่านผู้บรรลุอนาคามีผลแล้ว, ผู้ไม่เวียนกลับมาอีก — *Anāgāmi*: Non-Returner)

1. อันตรปรินิพพายี (ผู้ปรินิพพานในระหว่าง คือ เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้ว อายุยังไม่ถึงกึ่ง ก็ปรินิพพานโดยกิเลสปรินิพพาน — *Antarā-parinibbāyī*: one who attains Parinibbāna within the first half life-span)

2. อุปัจจปรินิพพายี (ผู้จวนจะถึงจึงปรินิพพาน คือ อายุพ้นกึ่งแล้ว จวนจะถึงสิ้นอายุจึงปรินิพพาน — *Upahacca-parinibbāyī*: one who attains Parinibbāna after the first half life-span)

3. อสังขารปรินิพพายี (ผู้ปรินิพพานโดยไม่ต้องใช้แรงชกจุง คือ ปรินิพพานโดยง่าย ไม่ต้องใช้ความเพียรนัก — *Asaṅkhāra-parinibbāyī*: one who attains Parinibbāna without exertion)

4. สสังขารปรินิพพายี (ผู้ปรินิพพานโดยใช้แรงชกจุง คือ ปรินิพพานโดยต้องใช้ความเพียรมาก — *Sasaṅkhāra-parinibbāyī*: one who attains Parinibbāna with exertion)

5. อุทรังโสโตกนิฏฐคามิ (ผู้มีกระแสในเบื้องบนไปสู่อกนิฏฐภพ คือ เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งก็ตาม จะเกิดเลื่อนต่อขึ้นไปจนถึงอกนิฏฐภพแล้วจึงปรินิพพาน — *Uddhamṣoto-akaniṭṭhagāmi*: one who goes upstream bound for the highest realm; up-streamer bound for the Not-Junior Gods)

เกณฑ์แบ่ง ได้แก่ความต่างแห่งอินทรีย์ มีศรัทธาเป็นต้น ที่ยิ่งหย่อนกว่ากัน

A.I.233; IV.14,70,380; V.120; Pug.16.

อง.ติก.20/528/302; อง.นวก.23/216/394; อง.ทสก.24/64/129; อภิ.ป.36/52-6/148.

[61] อรหันต์ 2 (ผู้บรรลุอรหัตตผลแล้ว, ท่านผู้สมควรรับทักษิณาและการเคารพบูชาอย่าง

แท้จริง — *Arahanta*: an Arahant; arahant; Worthy One)

1. **สุขขวิปัสสก** (ผู้เห็นแจ้งอย่างแห้งแล้ง คือ ท่านผู้มีได้มาน ลำเร็จอรหัตตด้วยเจริญแต่วิปัสสนาล้วนๆ — *Sukkhavipassaka*: the dry-visionsed; bare-insight worker)

2. **สมถยานิก** (ผู้มีสมถะเป็นยาน คือ ท่านผู้เจริญสมถะจนได้มานสมบัติแล้ว จึงเจริญวิปัสสนาต่อจนได้สำเร็จอรหัตต — *Samathayānika*: one whose vehicle is tranquillity; the quiet-vehicled)

การจำแนกพระอรหันต์เป็นสองประเภทอย่างนี้ มาในคัมภีร์ชั้นหลังเช่น ปรมัตถโศติกา เป็นต้น ไม่ปรากฏในบาลีแห่งใด สรุปคำอธิบายเพื่อเข้าใจเพิ่มเติมดังนี้

ประเภทที่ 1 คือท่านที่อาศัยเพียงอุปจารสมาธิ เจริญวิปัสสนาไปจนถึงที่สุด แต่เมื่อจะสำเร็จอรหัตตนั้น ก็เป็นผู้ได้ปฐมมรรคาน ประเภทนี้ เรียกอีกอย่างว่า *วิปัสสนายานิก* หรือ *สุทธวิปัสสนายานิก* (ผู้มีวิปัสสนาล้วนๆ เป็นยาน — *Suddhavipassanāyānika*: one whose vehicle is pure insight; the insight-vehicled)

ประเภทที่ 2 คือ ที่บาลีเรียกว่า *อุภโตภาควิมุต*

KhA.178,183; Vism.587,666.

ชุตทก.อ.200; วิสุทธิ.3/206,312; วิสุทธิ.ฎีกา3/398;576.

[62] อรหันต์ 4, 5, 60 (*Arahanta*: an Arahant; arahant; Worthy One)

1. **สุขขวิปัสสก** (ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน — *Sukkhavipassaka*: bare-insight worker)

2. **เตวิชโช** (ผู้ได้วิชาสาม — *Tevijja*: one with the Threefold Knowledge)

3. **ฉฬภิญโญ** (ผู้ได้อภิญญาหก — *Chalabhiñña*: one with the Sixfold Super-knowledge)

4. **ปฏิสัมภิตปตฺโต** (ผู้บรรลุปฏิสัมภิตา — *Paṭisambhidappatta*: one having attained the Analytic Insights)

พระอรหันต์ทั้งสี่ในหมวดนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงประมวลแสดงไว้ในหนังสือ *ธรรมวิภาค* ประเภทที่ 2 หน้า 41 ฟังทราบคำอธิบายตามที่มาเฉพาะของคำนั้นๆ

แต่ในคัมภีร์ทั้งหลายนิยมจำแนกเป็น 2 อย่าง เหมือนในหมวดก่อนข้าง เป็น 5 อย่างข้าง ที่เป็น 5 คือ

1. **ปัญญาวิมุต** (ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา — *Paññāvimutta*: one liberated by wisdom)

2. **อุภโตภาควิมุต** (ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน คือ ได้ทั้งเจโตวิมุตติ ขึ้นรูปสมบัติก่อน แล้วได้ปัญญาวิมุตติ — *Ubhatobhāgavimutta*: one liberated in both ways)

3. **เตวิชชะ** (ผู้ได้วิชาสาม — *Tevijja*: one possessing the Threefold Knowledge)

4. **ฉฬภิญโญ** (ผู้ได้อภิญญาหก — *Chalabhiñña*: one possessing the Sixfold Super-knowledge)

5. ปฏิสัมภิตปัตตะ (ผู้บรรลุปฏิสัมภิตาสี่ — *Paṭisambhidappatta*: one having gained the Four Analytic Insights)

ทั้งหมดนี้ ย่อลงแล้วเป็น 2 คือ พระปัญญาวิมุต กับพระอุกโตภาควิมุต เท่านั้น พระสุกขวิปัสสกะที่กล่าวถึงข้างต้น เป็น *พระปัญญาวิมุต* ประเภทหนึ่ง (ในจำนวนพระปัญญาวิมุต 5 ประเภท คือ พระสุกขวิปัสสกะ และท่านผู้ได้ฌาน 4 ชั้นใดชั้นหนึ่งมาก่อนได้บรรลุอรหัตตผล) พระเตริชชะ กับพระฉฬภิญโญ เป็น *อุกโตภาควิมุต* ทั้งนี้ แต่ท่านแยกพระอุกโตภาควิมุตไว้เป็นข้อหนึ่งต่างหาก เพราะพระอุกโตภาควิมุตที่ไม่ได้โลกีย์วิชาและโลกียอภิญญา ก็มี ส่วนพระปฏิสัมภิตปัตตะ ได้รับความแตกฉานทั้งสิ้นด้วยปัจจัยทั้งหลาย คือ การเล่าเรียน สดับ สอบค้น ประกอบความเพียรไว้แก่ และการบรรลุอรหัตต.

พระอรหันต์ 5 นั้น แต่ละประเภท จำแนกโดยวิโมกข์ 3 รวมเป็น 15 จำแนกออกไปอีกโดยปฏิบัติ 4 จึงรวมเป็น 60 ความละเอียดในข้อนี้ จะไม่แสดงไว้ เพราะจะทำให้พื้นเพ ผู้ต้องการทราบยิ่งขึ้นไป ฟังนำหลักที่กล่าวมาตั้งเป็นเกณฑ์จำแนกได้เอง

ดู [61] อรหันต์ 2; [106] วิชา 3; [155] ปฏิสัมภิตา 4; [274] อภิญญา 6.

Vism.710.

วิสุทธิ.3/373; วิสุทธิ.ฎีกา3/657.

[63] อริยบุคคล 7 (บุคคลผู้ประเสริฐ — *Ariyapuggala*: noble individuals) เรียงจากสูงลงมา

1. อุกโตภาควิมุต (ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน คือ ท่านที่ได้สัมพัสวิโมกข์ 8 ด้วยกาย และสิ้นอาสวะแล้วเพราะเห็นด้วยปัญญา หมายถึงพระอรหันต์ผู้ได้เจโตวิมุตติขึ้นอรุปรมาบัติมาก่อนที่จะได้ปัญญาวิมุตติ — *Ubhatobhāgavimutta*: one liberated in both ways)

2. ปัญญาวิมุต (ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา คือ ท่านที่มีสัมพัสวิโมกข์ 8 ด้วยกาย แต่สิ้นอาสวะแล้วเพราะเห็นด้วยปัญญา หมายถึงพระอรหันต์ผู้ได้ปัญญาวิมุตติสำเร็จเลยทีเดียว — *Paññavimutta*: one liberated by understanding)

3. กายสักขี (ผู้เป็นพยานด้วยนามกาย หรือ ผู้ประจักษ์กับตัว คือ ท่านที่ได้สัมพัสวิโมกข์ 8 ด้วยกาย และอาสวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา หมายถึงพระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้วขึ้นไป จนถึงเป็นผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัต ที่มีสมาธิหรือแก่กล้าในการปฏิบัติ — *Kāyasakkhī*: the body-witness)

4. ทิฏฐุปัตตะ (ผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิ คือ ท่านที่เข้าใจอริยสัจจธรรมถูกต้องแล้ว และอาสวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา หมายถึงพระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้วขึ้นไป จนถึงเป็นผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัต ที่มีปัญญาหรือแก่กล้าในการปฏิบัติ — *Ditthippatta*: one attained to right view)

5. สัทธาวิมุต (ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา คือ ท่านที่เข้าใจอริยสัจจธรรมถูกต้องแล้ว และอาสวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา แต่มีศรัทธาเป็นตัวนำ หมายถึงพระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้วขึ้นไป จนถึงเป็นผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัต ที่มีศรัทธาหรือแก่กล้าในการปฏิบัติ —

Saddhāvimutta: one liberated by faith)

6. ธรรมานุสारी (ผู้เล่นไปตามธรรม หรือผู้เล่นตามไปด้วยธรรม คือ ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผลที่มีปัญญาหรือศรัทธาเป็นแก่นำ อบรมอริยมรรคโดยมีปัญญาเป็นตัวนำ ท่านผู้นี้ถ้าบรรลุผลแล้วกลายเป็นทิวฐิปปัตตะ — *Dhammānusārī*: the truth-devotee)

7. สัทธานุสारी (ผู้เล่นไปตามศรัทธา หรือผู้เล่นตามไปด้วยศรัทธา คือ ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผลที่มีศรัทธาหรือศรัทธาเป็นแก่นำ อบรมอริยมรรคโดยมีศรัทธาเป็นตัวนำ ท่านผู้นี้ถ้าบรรลุผลแล้วกลายเป็นสัทธาวิมุต — *Saddhānusārī*: the faith-devotee)

กล่าวโดยสรุป

บุคคลประเภทที่ 1 และ 2 (อุภโตภาควิมุต และปัญญาวิมุต) ได้แก่พระอรหันต์ 2 ประเภท

บุคคลประเภทที่ 3, 4 และ 5 (กายสักขี ทิวฐิปปัตตะ และสัทธาวิมุต) ได้แก่พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และท่านผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค จำแนกเป็น 3 พวกตามอินทรีย์ที่แก่กล้า เป็นตัวนำในการปฏิบัติ คือ สมานินทรีย์ หรือปัญญาอินทรีย์ หรือสัทธินทรีย์

บุคคลประเภทที่ 6 และ 7 (ธรรมานุสारी และสัทธานุสारी) ได้แก่ท่านผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติ-มรรค จำแนกตามอินทรีย์ที่เป็นตัวนำในการปฏิบัติ คือ ปัญญาอินทรีย์ หรือสัทธินทรีย์

อย่างไรก็ตาม ข้อความที่อธิบายมาเกี่ยวกับบุคคลประเภทที่ 3, 4, 5 บางคัมภีร์กล่าวว่าเป็น การแสดงโดยนัยปริยาย คือแสดงความหมายโดยตรงจำเพาะลงไป แต่ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามัคค์ ท่านแสดงความหมายโดยปริยาย เรียกผู้ที่ปฏิบัติโดยมีสัทธินทรีย์เป็นตัวนำ ว่าเป็น *สัทธาวิมุต* ตั้งแต่บรรลุโสดาปัตติผล ไปจนบรรลุอรหัตตผล; เรียกผู้ปฏิบัติโดยมีสมานินทรีย์เป็นตัวนำ ว่าเป็น *กายสักขี* ตั้งแต่บรรลุโสดาปัตติมรรค ไปจนบรรลุอรหัตตผล; เรียกผู้ปฏิบัติโดยมีปัญญาอินทรีย์เป็นตัวนำ ว่าเป็น *ทิวฐิปปัตตะ* ตั้งแต่บรรลุโสดาปัตติผลไปจนบรรลุอรหัตตผล; โดยนัยนี้จึงมีคำเรียกพระอรหันต์ว่า *สัทธาวิมุต* หรือ *กายสักขี* หรือ *ทิวฐิปปัตตะ* ได้ด้วย แต่ถ้าถือศัพท์เคร่งครัด ก็มีแต่ *อุภโตภาควิมุต* กับ *ปัญญาวิมุต* เท่านั้น

ในฐีกาแห่งวิสุทธิมัคค์คือปรหมัตถมัญจุสา มีคำอธิบายว่า ผู้ไม่ได้วิโมกข์ 8 เมื่อตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรคเป็น *สัทธานุสारी* หรือ *ธรรมานุสारी* อย่างไรก็ดี ต่อจากนั้นเป็น *สัทธาวิมุต* หรือ *ทิวฐิปปัตตะ* จนได้สำเร็จอรหัตตผล จึงเป็น *ปัญญาวิมุต*; ผู้ได้วิโมกข์ 8 เมื่อตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรคเป็น *สัทธานุสारी* หรือ *ธรรมานุสारी* อย่างไรก็ดี ต่อจากนั้นเป็น *กายสักขี* เมื่อสำเร็จอรหัตตผล เป็น *อุภโตภาควิมุต*

นอกจากนี้ มีข้อสังเกตว่า บุคคลประเภทกายสักขีนี้เองที่ได้ชื่อว่า *สมถยานิก*; ส่วนคำว่า *ปัญญาวิมุต* บางแห่งมีคำจำกัดความแปลกออกไปจากนี้ว่า ได้แก่ผู้ที่บรรลุอรหัต โดยไม่ได้โลกียอภิญญา 5 และอรุณาน 4 (ส.น.16/283-9/147-150; S.II.121.)

อริยบุคคล 7 นี้ ในพระสูตรตันตปิฎก นิยมเรียกว่า *ทักษิไณยบุคคล 7*.

[64] อิตถะ 2 (อรรถ, ความหมาย — *Attha: meaning*)

พระสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัส ว่าโดยการแปลความหมาย มี 2 ประเภท คือ

1. เนยยัตถะ ([พระสูตร]ซึ่งมีความหมายที่จะต้องไขความ, พุทธพจน์ที่ตรัสตามสมมติ อันจะต้องเข้าใจความจริงแท้ที่ซ่อนอยู่อีกชั้นหนึ่ง เช่นที่ตรัสเรื่องบุคคล ตัวตน เรา-เขา ว่า บุคคล 4 ประเภท, ตนเป็นที่พึ่งของตน เป็นต้น — *Neyyattha: with indirect meaning; with meaning to be defined, elucidated or interpreted*)

2. นิตัตถะ ([พระสูตร]ซึ่งมีความหมายที่แสดงชัดโดยตรงแล้ว, พุทธพจน์ที่ตรัสโดยปรมาตย์ ซึ่งมีความหมายตรงไปตรงมาตามสภาวะ เช่นที่ตรัสว่า รูป เสียง กลิ่น รส เป็นต้น — *Nitattha: with direct or manifest meaning; with defined or elucidated meaning*)

ผู้ใดแสดงพระสูตรที่เป็นเนยยัตถะ ว่าเป็นนิตัตถะ หรือแสดงพระสูตรที่เป็นนิตัตถะ ว่าเป็นเนยยัตถะ ผู้นั้นชื่อว่ากล่าวตู่พระตถาคต.

A.I. 60

อง.ทุก.20/270/76

[65] อุปัญญาตธรรม 2 (ธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงปฏิบัติเห็นคุณประจักษ์กับพระองค์เอง คือ พระองค์ได้ทรงอาศัยธรรม 2 อย่างนี้ดำเนินอริยมรรคจนบรรลุจุดหมายสูงสุด คือ สัมมาสัมโพธิญาณ — *Upaṅṅāta-dhamma: two virtues realized or ascertained by the Buddha himself*)

1. อสนตฺถุจิตตา กุสเลสุ ธมฺเมสุ (ความไม่สันโดษในกุศลธรรม, ความไม่รู้อิ่มไม่รู้พอในการสร้างคุณดีและสิ่งที่ดี — *Asantutṭhitā kusalessu dhammesu: discontent in moral states; discontent with good achievements*)

2. อปฺปฏิวาณิตา ปธานสมิ (ความไม่ระย่อในการพากเพียร, การเพียรพยายามก้าวหน้าเรื่อยไปไม่ยอมถอยหลัง — *Appaṭivāṇitā padhānasmim: perseverance in exertion; unflinching effort*)

D.III.214; A.I.50,95; Dhs.8,234.

ที่.ปจ.11/227/227; อง.ทุก.20/251/64; 422/119; อภ.ส.34/15/8; 875/339.

ติกะ — หมวด 3

Groups of Three (including related groups)

[66] **กรรม 3** (การกระทำ, การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม — *Kamma*: action; deed)

1. **กายกรรม** (กรรมทำด้วยกาย, การกระทำทางกาย — *Kāya-kamma*: bodily action)
2. **วจีกรรม** (กรรมทำด้วยวาจา, การกระทำทางวาจา — *Vacī-kamma*: verbal action)
3. **มโนกรรม** (กรรมทำด้วยใจ, การกระทำทางใจ — *Mano-kamma*: mental action)

M.I.373.

ม.ม.13/64/56.

[67] **กุศลมูล 3** (รากเหง้าของกุศล, ต้นตอของความดี — *Kusala-mūla*: wholesome roots; roots of good actions)

1. **อโลภะ** (ความไม่โลภ, ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับโลภะ, ความคิดเผื่อแผ่, จาคะ — *Alobha*: non-greed; generosity)
2. **อโทสะ** (ความไม่คิดประทุษร้าย, ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับโทสะ, เมตตา — *Adosa*: non-hatred; love)
3. **อโมหะ** (ความไม่หลง, ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับความหลง, ปัญญา — *Amoha*: non-delusion; wisdom)

D.III.275.

ที.ป.11/394/292.

[68] **อกุศลมูล 3** (รากเหง้าของอกุศล, ต้นตอของความชั่ว — *Akusala-mūla*: unwholesome roots; roots of bad actions)

1. **โลภะ** (ความอยากได้ — *Lobha*: greed)
2. **โทสะ** (ความคิดประทุษร้าย — *Dosa*: hatred)
3. **โมหะ** (ความหลง — *Moha*: delusion)

D.III.275; It.45.

ที.ป.11/393/291; ชุ.อิตติ.25/228/264.

[69] **กุศลวิตก 3** (ความตรึกที่เป็นกุศล, ความนึกคิดที่ดีงาม — *Kusala-vitakka*: wholesome thoughts)

1. **เนกขัมมวิตก** (ความตรึกปลอดจากกาม, ความนึกคิดในทางเสียสละ ไม่ติดในการปรนเปรอสนองความอยากของตน — *Nekkhamma-vitakka*: thought of renunciation; thought free from selfish desire)

2. อพยาบาทวิตก (ความตรึกปลอดจากพยาบาท, ความนึกคิดที่ประกอบด้วยเมตตา ไม่ขัดเคืองหรือเฟื่องมองในแง่ร้าย — *Abyāpāda-vitakka*: thought free from hatred)

3. อวิหิงสาวิตก (ความตรึกปลอดจากการเบียดเบียน, ความนึกคิดที่ประกอบด้วยกรุณาไม่คิดร้ายหรือมุ่งทำลาย — *Avihimsā-vitakka*: thought of non-violence; thought free from cruelty)

A.III.446.

อญ.จกฏ.22/380/496.

[70] อกุศลวิตก 3 (ความตรึกที่เป็นอกุศล, ความนึกคิดที่ไม่ดี — *Akusala-vitakka*: unwholesome thoughts)

1. กามวิตก (ความตรึกในทางกาม, ความนึกคิดในทางแสหาหรือพัวพันติดข้องในสิ่งสนองความอยาก — *Kāma-vitakka*: thought of sensual pleasures)

2. พยาบาทวิตก (ความตรึกในทางพยาบาท, ความนึกคิดที่ประกอบด้วยความขัดเคืองเฟื่องมองในแง่ร้าย — *Byāpāda-vitakka*: thought full of hatred or ill-will; malevolent thought)

3. วิหิงสาวิตก (ความตรึกในทางเบียดเบียน, ความนึกคิดในทางทำลาย ทำร้ายหรือก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น — *Vihimsā-vitakka*: thought of violence or cruelty; cruel thought)

A.III.446.

อญ.จกฏ.22/380/496.

[71] โกศล 3 (ความฉลาด, ความเชี่ยวชาญ — *Kosalla*: skill; proficiency)

1. อายโกศล (ความฉลาดในความเจริญ, รอบรู้ทางเจริญ และเหตุของความเจริญ — *Āya-kosalla*: proficiency as to gain or progress)

2. อปายโกศล (ความฉลาดในความเสื่อม, รอบรู้ทางเสื่อมและเหตุของความเสื่อม — *Apāya-kosalla*: proficiency as to loss or regress)

3. อุปายโกศล (ความฉลาดในอุบาย, รอบรู้วิธีแก้ไขเหตุการณ์และวิธีที่จะทำให้สำเร็จ — *Upāya-kosalla*: proficiency as to means and methods)

D.III.220; Vbh.325.

ที.ปท.11/228/231; อภิ.วิ.35/807/439.

[72] ญาณ 3¹ (ความหยั่งรู้, ปริชาหยั่งรู้ — *Ñāṇa*: insight; knowledge)

1. อดีตังสญาณ (ญาณหยั่งรู้ส่วนอดีต, รู้อดีตและสาวหาเหตุปัจจัยอันต่อเนื่องมาได้ — *Atītaṃsa-ñāṇa*: insight into the past; knowledge of the past)

2. อนาคตังสญาณ (ญาณหยั่งรู้ส่วนอนาคต, รู้อนาคต หยั่งผลที่จะเกิดสืบต่อไปได้ — *Anāgataṃsa-ñāṇa*: insight into the future; knowledge of the future)

3. ปัจจุปันนังสญาณ (ญาณหยั่งรู้ส่วนปัจจุบัน, รู้ปัจจุบัน กำหนดได้ถึงองค์ประกอบและเหตุปัจจัยของเรื่องที่เป็นไปอยู่ — *Paccuppannaṃsa-ñāṇa*: insight into the present; knowledge of the present)

D.III.275.

ที.ปท.11/396/292.

[73] **ญาณ 3²** (ความหยั่งรู้, ปรึกษาหยั่งรู้ — *Nāṇa*: insight; knowledge)

1. **สัจญาณ** (หยั่งรู้สัจจะ คือ ความหยั่งรู้หรือริยสัจ 4 แต่ละอย่างตามที่เป็นๆ ว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา — *Sacca-ñāṇa*: knowledge of the Truths as they are)

2. **กิจญาณ** (หยั่งรู้กิจ คือ ความหยั่งรู้กิจอันจะต้องทำในอริยสัจ 4 แต่ละอย่างว่า ทุกข์ควรกำหนดรู้ ทุกข์สมุทัยควรละเสีย เป็นต้น — *Kicca-ñāṇa*: knowledge of the functions with regard to the respective Four Noble Truths)

3. **กตญาณ** (หยั่งรู้การอันทำแล้ว คือ ความหยั่งรู้ว่ากิจอันจะต้องทำในอริยสัจ 4 แต่ละอย่างนั้นได้ทำเสร็จแล้ว — *Kata-ñāṇa*: knowledge of what has been done with regard to the respective Four Noble Truths)

ญาณ 3 ในหมวดนี้ เนื่องด้วยอริยสัจ 4 โดยเฉพาะ เรียกชื่อเต็มตามที่มาว่า **ญาณ-ทัสสนะอันมีปริวัฏฏ์ 3** (ญาณทัสสนะมีรอบ 3 หรือ ความหยั่งรู้หยั่งเห็นครบ 3 รอบ — *thrice-revolved knowledge and insight*) หรือ **ปริวัฏฏ์ 3** แห่งญาณทัสสนะ (the three aspects of intuitive knowledge regarding the Four Noble Truths)

ปริวัฏฏ์ หรือวนรอบ 3 นี้ เป็นไปในอริยสัจทั้ง 4 รวมเป็น 12 ญาณทัสสนะนั้น จึงได้ชื่อว่ามี **อาการ 12** (twelvefold intuitive insight หรือ knowing and seeing under twelve modes)

พระผู้มีพระภาคทรงมีญาณทัสสนะตามเป็นจริงในอริยสัจ 4 ครบวนรอบ 3 มีอาการ 12 (ตีปริวัฏฏ์ ทวารสาการ์ ยถาภูตฺถ์ ภาณทสฺสนํ) อย่างนี้แล้ว จึงปฏิญาณพระองค์ได้ว่าทรงบรรลุอนุตรตรัสสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว.

ดู [205] กิจในอริยสัจ 4.

Vin.I.11; S.V.422.

วินย.4/16/21; ส.ม.19/1670/530; ส.อ.3/409.

[74] **ตัณหา 3** (ความทะยานอยาก — *Taṇhā*: craving)

1. **กามตัณหา** (ความทะยานอยากในกาม, ความอยากได้กามคุณ คือสิ่งสนองความต้องการทางประสาททั้งห้า — *Kāma-taṇhā*: craving for sensual pleasures; sensual craving)

2. **ภวตัณหา** (ความทะยานอยากในภพ, ความอยากในภาวะของตัวตนที่จะได้ จะเป็นอย่างไรอย่างหนึ่ง อยากเป็น อยากคงอยู่ตลอดไป, ความใคร่อยากที่ประกอบด้วยภววิภูฏีหรือสัสสตวิภูฏี — *Bhava-taṇhā*: craving for existence)

3. **วิภวตัณหา** (ความทะยานอยากในวิภพ, ความอยากในความพรากพ้นไปแห่งตัวตนจากความเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งอันไม่ปรารถนา อยากทำลาย อยากให้ดับสูญ, ความใคร่อยากที่ประกอบด้วยวิภววิภูฏีหรืออุจฺเจทวิภูฏี — *Vibhava-taṇhā*: craving for non-existence; craving for self-annihilation)

A.III.445; Vbh.365.

อจ.จก.ก.22/377/494; อภิ.วิ.35/933/494.

[75] ไตรปิฎก (ปิฎก 3, กระจาด ตะกร้า กระบุง หรือ ตำรา 3, ประมวลแห่งคัมภีร์ที่รวบรวมพระธรรมวินัย 3 หมวด หรือ 3 ชุด — *Tipitaka: the Three Baskets; the Pali Canon*) จัดพิมพ์ด้วยอักษรไทย มี 45 เล่ม

1. วินัยปิฎก (หมวดพระวินัย, ประมวลสิกขาบท สำหรับภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ — *Vinaya-piṭaka: the Basket of Discipline*) แบ่งเป็น 3 หมวด หรือ 5 คัมภีร์ จัดพิมพ์อักษรไทยเป็น 8 เล่ม คือ

ก. **วิภังค์** หรือ **สุตตวิภังค์** (*Vibhaṅga*) ว่าด้วยสิกขาบทในปาฏิโมกข์ (*ปาฏิโมกข์* ก็ใช้) แบ่งเป็น 2 คัมภีร์ คือ

1. **อาทิกัมมิกะ** หรือ **ปาราชิก** (*อา*) ว่าด้วยสิกขาบทที่เกี่ยวกับอาบัติหนัก ตั้งแต่ปาราชิกถึงอนินยต (Major Offences) จัดพิมพ์เป็น 1 เล่ม

2. **ปาจิตติยะ** (*ปา*) ว่าด้วยสิกขาบทที่เกี่ยวกับอาบัติเบา ตั้งแต่หีสลักคิยปาจิตติย ถึงเสขิยะ และรวมเอาภิกษุณีวิภังค์เข้าไว้ด้วย (Minor Offences) จัดเป็น 2 เล่ม

วิภังค์ นี้ แบ่งอีกอย่างหนึ่งเป็น 2 เหมือนกัน คือ

1. **มหาวิภังค์** หรือ **ภิกษุวิภังค์** ว่าด้วยสิกขาบทในปาฏิโมกข์ฝ่ายภิกษุสงฆ์ (Rules for Monks) จัดเป็น 2 เล่ม

2. **ภิกษุณีวิภังค์** ว่าด้วยสิกขาบทในปาฏิโมกข์ฝ่ายภิกษุณีสงฆ์ (Rules for Nuns) จัดเป็น 1 เล่ม

ข. **ชั้นธกะ** (*Khandhaka*) ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาฏิโมกข์ รวมเป็นบทๆ เรียกว่า **ชั้นธกะ** หนึ่งๆ ทั้งหมดมี 22 ชั้นธกะ ปันเป็น 2 วรรค คือ

3. **มหาวรรค** (*ม*; วรรคใหญ่ — Greater Section) ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาฏิโมกข์ตอนต้น มี 10 ชั้นธกะ จัดเป็น 2 เล่ม

4. **จุลวรรค** (*จ*; วรรคเล็ก — Smaller Section) ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาฏิโมกข์ตอนปลาย มี 12 ชั้นธกะ จัดเป็น 2 เล่ม

ค. **ปริวาร** (*ป*; หนังสือประกอบ; คู่มือ — *Parivāra: Epitome of the Vinaya*) คัมภีร์บรรจุคำถามคำตอบ ข้อความรู้พระวินัย จัดเป็น 1 เล่ม

2. สุตตันตปิฎก (หมวดพระสูตร, ประมวลพระธรรมเทศนา คำบรรยายธรรม และเรื่องเล่าต่างๆ อันยกย่องตามบุคคลและโอกาส — *Sutta-piṭaka: the Basket of Discourses*) แบ่งเป็น 5 นิกาย (แปลว่าประมวลหรือชุมนุม) จัดพิมพ์เป็น 25 เล่ม คือ

1. **ทีฆนิกาย** (*ที*) ชุมนุมพระสูตรที่มีขนาดยาว — *Dīgha-nikāya: Collection of Long Discourses* จัดเป็น 3 วรรค 3 เล่ม มี 34 สูตร

2. **มัชฌิมนิกาย** (*ม*) ชุมนุมพระสูตรที่มีความยาวปานกลาง — *Majjhima-nikāya: Collection of Middle-length Discourses* จัดเป็น 3 *ปัลลนาสก์* 3 เล่ม มี 152 สูตร

3. **สังยุตตนิกาย** (*ส*) ชุมนุมพระสูตรที่รวมเข้าไว้เป็นหมวดๆ เรียกว่า *สังยุตต์* หนึ่งๆ ตาม

เรื่องที่เนื่องกัน — *Samyutta-nikāya*: Collection of Connected Discourses จัดเป็น 56 สังยุตต์ แล้วประมวลเข้าอีกเป็น 5 วรรค 5 เล่ม มี 7,762 สุต

4. **อังคุตตรนิกาย (อ)** ชุมนุมพระสูตรที่รวมเข้าไว้เป็นหมวดๆ เรียกว่า *นิบาต* หนึ่งๆ ตามลำดับจำนวนหัวข้อธรรม — *Anguttara-nikāya*: Adding-One Collection; Collection of Numerical Sayings จัดเป็น 11 นิบาต (หมวด 1 ถึง หมวด 11) รวมเข้าเป็นคัมภีร์ 5 เล่ม มี 9,557 สุต
5. **ขุททกนิกาย (ข)** ชุมนุมพระสูตร ข้อธรรม คำอธิบายและเรื่องราวเบ็ดเตล็ด — *Khuddaka-nikāya*: Smaller Collection; Collection of Minor Works รวมคัมภีร์ที่จัดเข้าไม่ได้ในนิกายสี่ข้างต้น มีทั้งหมด 15 คัมภีร์ จัดเป็น 9 เล่ม คือ *ขุททกปาฐะ* *ธรรมบท* *อุทาน* *อิติวุตตกะ* *สุตตนิบาต* (1 เล่ม) *วิมานวัตถุ* *เปตวัตถุ* *เถรคาถา* *เถรีคาถา* (1 เล่ม) *ชาดก* (2 เล่ม) *นิทเทส* (*มหานิทเทส* 1 เล่ม, *จูฬนิทเทส* 1 เล่ม) *ปฏิสัมภิทามัคค์* (1 เล่ม) *อปทาน* (1 2/3 เล่ม) *พุทธวงศ์* *จรียาปิฎก* (1/3 เล่ม)

3. อภิธรรมปิฎก (หมวดอภิธรรม, ประมวลหลักธรรมและคำอธิบายในรูปหลักวิชาล้วนๆ ไม่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์และบุคคล — *Abhidhamma-piṭaka*: the Basket of Sublime, Higher or Extra Doctrine) แบ่งเป็น 7 คัมภีร์จัดพิมพ์เป็น 12 เล่ม คือ

1. **ธัมมสังคณี** หรือ **สังคณี (ส)** รวมข้อธรรมเข้าไว้เป็นหมวดหมู่แล้วอธิบายเป็นประเภทๆ — *Saṅgaṇī*: Enumeration of the Dhammas (1 เล่ม)
2. **วิภังค์ (วิ)** อธิบายข้อธรรมที่รวมเป็นหมวดหมู่ (เรียก *วิภังค์* หนึ่งๆ) แยกแยกออกชี้แจงวินิจฉัยโดยละเอียด — *Vibhaṅga*: Analysis of the Dhammas (1 เล่ม)
3. **ธาตุกถา (ธา)** สงเคราะห์ข้อธรรมต่างๆ เข้าในชั้นๆ อายตนะ ธาตุ — *Dhātukathā*: Discussion of Elements (ครึ่งเล่ม)
4. **ปุคคลบัญญัติ (ป)** บัญญัติความหมายบุคคลประเภทต่างๆ ตามคุณธรรมที่มีอยู่ในบุคคลนั้นๆ — *Puggalapaññatti*: Description of Individuals (ครึ่งเล่ม)
5. **กถาวัตถุ (ก)** แลลงวินิจฉัยทัศนะต่างๆ ที่ขัดแย้งกันระหว่างนิกายทั้งหลายสมัยตติย-สังคายนา — *Kathāvatthu*: Subjects of Discussion (1 เล่ม)
6. **ยมก (ย)** ยกหัวข้อธรรมขึ้นวินิจฉัยด้วยวิธีถามตอบโดยตั้งคำถามย้อนกันเป็นคู่ๆ — *Yamaka*: Book of Pairs (2 เล่ม)
7. **ปฏฐาน (ป)** หรือ **มหาปกรณ์** อธิบายปัจจัย 24 โดยพิสดาร — *Paṭṭhāna*: Book of Relations (6 เล่ม)

อนึ่ง 3 ปิฎกนี้ สงเคราะห์เข้าใน [35] *ปาพจน์* 2 คือ พระสุตตันตปิฎกและพระอภิธรรม-ปิฎก จัดเป็น ธรรม พระวินัยปิฎกจัดเป็น วินัย

[☆☆] ไตรรัตน์ ดู [100] รัตนตรัย.

[76] ไตรลักษณ์ (ลักษณะ 3, อาการที่เป็นเครื่องกำหนดหมาย 3 อย่าง อันให้รู้ถึงความจริงของสภาวะธรรมทั้งหลาย ที่เป็นอย่างนั้นๆ ตามธรรมดาของมัน — *Tilakkhaṇa: the Three Characteristics*)

1. อนิจจตา (ความเป็นของไม่เที่ยง — *Anicca*: impermanence; transiency)
  2. ทุกขตา (ความเป็นทุกข์ — *Dukkha*: state of suffering or being oppressed)
  3. อนัตตตา (ความเป็นของไม่ใช่ตน — *Anatta*: soullessness; state of being not self)
- ลักษณะเหล่านี้ มี 3 อย่าง จึงเรียกว่า ไตรลักษณ์
  - ลักษณะทั้ง 3 เหล่านี้ มีแก่ธรรมที่เป็นสังขตะคือสังขารทั้งปวง เป็นสามัญเสมอกัน จึงเรียกว่า สามัญลักษณ์ หรือ สามัญลักษณ์ (*Sāmañña-lakkhaṇa: the Common Characteristics*) [ไม่สามัญแก่ธรรมที่เป็นอสังขตะ อันได้แก่วິสังขาร ซึ่งมีเฉพาะลักษณะที่ 3 คือ อนัตตาอย่างเดียว ไม่มีลักษณะ 2 อย่างต้น]
  - ลักษณะทั้ง 3 เหล่านี้ ปรากฏอยู่ตามธรรมดาที่แน่นอน เป็นไปตามกฎธรรมชาติ คือ *ธรรมนิยาม*
  - คำว่า ไตรลักษณ์ ก็ดี สามัญลักษณ์ ก็ดี เกิดขึ้นในยุคคอรรกถา ส่วนในพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าตรัสแสดงลักษณะ 3 อย่างนี้ไว้ในหลัก *ธรรมนิยาม*

ดู [86] ธรรมนิยาม 3.

S.IV.1; Dh.277-9.

ส.สพ.18/1/1; ชุ.ธ.25/30/51.

[☆☆] ไตรสิกขา ดู [124] สิกขา 3.

[77] ทวาร 3 (ทางทำกรรม — *Dvāra: door; channel of action*)

1. กายทวาร (ทวารคือกาย — *Kāya-dvāra: the body-door; channel of bodily action*)
2. วจิทวาร (ทวารคือวาจา—*Vacī-dvāra: the speech-door; speech as a door of action*)
3. มโนทวาร (ทวารคือใจ — *Mano-dvāra: the mind-door; mind as a door of action*)

Dh.234.

นัย ชุ.ธ.25/27/46; มงคล.1/252/243.

[78] ทวาร 6 (ทางรับรู้อารมณ์ ได้แก่อายตนะภายใน 6 — *Dvāra: sense-doors*)

1. จักขุทวาร (ทวารคือตา — *Cakkhu-dvāra: eye-door*)
2. โสตทวาร (ทวารคือหู — *Sota-dvāra: ear-door*)
3. ฆานทวาร (ทวารคือจมูก — *Ghāna-dvāra: nose-door*)
4. ชิวหาทวาร (ทวารคือลิ้น — *Jivhā-dvāra: tongue-door*)

5. กายทวาร (ทวารคือกาย — *Kāya-dvāra*: body-door)

6. มโนทวาร (ทวารคือใจ — *Mano-dvāra*: mind-door)

ดู [276] อายตนะภายใน 6.

S.IV.194.

ส.สพ.18/342/242.

[☆☆] ทิฏฐิ 3 ดู [14] ทิฏฐิ 3.

[79] ทุกขตา 3 (ความเป็นทุกข์, ภาวะแห่งทุกข์, สภาพทุกข์, ความเป็นสภาพที่ทนได้ยาก หรือคงอยู่ในภาวะเดิมไม่ได้ — *Dukkhatā*: state of suffering or being subject to suffering; conflict; unsatisfactoriness)

1. ทุกขทุกขตา (สภาพทุกข์คือทุกข์ หรือความเป็นทุกข์เพราะทุกข์ ได้แก่ ทุกขเวทนาทางกายก็ ตาม ใจก็ตาม ซึ่งเป็นทุกข์อย่างที่เข้าใจสามัญ ตรงตามชื่อ ตามสภาพ — *Dukkha-dukkhatā*: painfulness as suffering)

2. วิปริณามทุกขตา (ความเป็นทุกข์เพราะความแปรปรวน ได้แก่ความสุข ซึ่งเป็นเหตุให้เกิด ความทุกข์เมื่อต้องเปลี่ยนแปลงแปรไปเป็นอย่างอื่น — *Vipariṇāma-dukkhatā*: suffering in change)

3. สังขารทุกขตา (ความเป็นทุกข์เพราะเป็นสังขาร ได้แก่ตัวสภาวะของสังขาร คือสิ่งทั้งปวงซึ่ง เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง ที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายไป ทำให้คงสภาพอยู่ไม่ได้ พร่องอยู่ เสมอ และให้เกิดทุกข์แก่ผู้ยึดถือด้วยอุปาทาน — *Saṅkhāra-dukkhatā*: suffering due to formations; inherent liability to suffering)

D.III.216; S.IV.259; V.56.

ที่.ป.11/228/229; ส.สพ.18/510/318; ส.ม.19/319/85.

[80] ทุจจริต 3 (ความประพฤติชั่ว, ประพฤติไม่ดี — *Duccarita*: evil conduct; misconduct)

1. กายทุจจริต (ความประพฤติชั่วด้วยกาย — *Kāya-duccarita*: evil conduct in act; misconduct by body) มี 3 คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน และกาเมสุมิฉฉาจาร

2. วจิตุจจริต (ความประพฤติชั่วด้วยวาจา — *Vacī-duccarita*: evil conduct in word; misconduct by speech) มี 4 คือ มุสาวาท ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา และสัมผัปปลาปะ

3. มโนทุจจริต (ความประพฤติชั่วด้วยใจ — *Mano-duccarita*: evil conduct in thought; misconduct by mind) มี 3 คือ อภิชฌา พยาบาท และมิฉฉาทิฏฐิ

ดู รายละเอียดที่ [321] อกุศลกรรมบท 10.

D.III.214; Dhs.1305.

ที่.ป.11/228/227; อภ.ส.34/840/327.

[81] สุจจริต 3 (ความประพฤติดี, ประพฤติชอบ — *Sucarita*: good conduct)

1. กายสุจจริต (ความประพฤติชอบด้วยกาย — *Kāya-sucarita*: good conduct in act) มี 3

คือ งตเว้นและประพฤติตรงข้ามกับ ปาณาติบาต อทินนาทาน และกาเมสุมิจฉาจาร

2. วจีสุจริต (ความประพฤติชอบด้วยวาจา — *Vaci-sucarita*: good conduct in word) มี 4 คือ งตเว้นและประพฤติตรงข้ามกับ มุสาวาท ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา และสัมผัปปลาปะ

3. มโนสุจริต (ความประพฤติชอบด้วยใจ — *Mano-sucarita*: good conduct in thought) มี 3 คือ อนภิชฌา อพยาบาท และสัมมาทิฏฐิ.

ดู รายละเอียดที่ [320] กุศลกรรมบถ 10².

D.III.215; Dhs.1306.

ที.ปา.11/228/227; อภ.ล.34/840/327.

[82] เทพ 3 (เทพเจ้า, เทวดา — *Deva*: gods; divine beings)

1. สัมมติเทพ (เทวดาโดยสมมติ ได้แก่ พระราชา พระเทวี และพระราชากุมาร — *Sammatti-deva*: gods by convention)

2. อุปัตติเทพ (เทวดาโดยกำเนิด ได้แก่ เทวดาในกามาวจรสวรรค์ และพรหมทั้งหลาย เป็นต้น — *Upapatti-deva*: gods by rebirth)

3. วิสุทธิเทพ (เทวดาโดยความบริสุทธิ์ ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต์ทั้งหลาย — *Visuddhi-deva*: gods by purification)

Nd²173; KhA.123.

ช.จ.30/214/112; ชุททก.อ.135.

[83] เทวทูต 3 (ทูตของยมเทพ, สื่อแจ้งข่าวของมฤตยู, สิ่งที่เป็นสัญญาณเตือนใจให้ระลึกถึงคติธรรมดาของชีวิตอันมีความตายเป็นที่สุด เพื่อจะได้เกิดความสังเวชและเร่งชวนชวายทำความดี ด้วยความไม่ประมาท — *Devadūta*: divine messengers; messengers of death)

1. ชินณะ (คนแก่ — *Jiṇṇa*: old men)

2. พยาริตะ หรือ อาพาริกะ (คนเจ็บ, ผู้ป่วย — *Byādhita, Ābādhika*: sick men)

3. มตะ (คนตาย — *Mata*: dead men)

A.I.138.

อจ.ติก.20/475/175.

[☆☆] เทวทูต 4 ดู [150] นิमित 4.

[84] เทวทูต 5 (ทูตของยมเทพ — *Devadūta*: divine messengers)

1. ทหระ หรือ มันทกุมาร (เด็กอ่อน — *Dahara*: a young baby)

2. ชินณะ (คนแก่ — *Jiṇṇa*: an old man)

3. พยาริตะ หรือ อาพาริกะ (คนเจ็บ — *Byādhita, Ābādhika*: a sick man)

4. กรรมการณ์ปัดตะ (คนถูกลงโทษ, คนถูกจองจำลงอาญา — *Kammakāraṇappatta*: a criminal subjected to punishment)

5. มตะ (คนตาย — *Mata*: a dead man)

M.III.179.

ม.อ.14/507/335.

[85] **ธรรม 3** (สภาวะ, สิ่ง, ปรากฏการณ์ — *Dhamma*: states; things; phenomena; ideas)

1. **กุศลธรรม** (ธรรมที่เป็นกุศล, สภาวะที่ฉลาด ดีงาม เอื้อแก่สุขสภาพจิต เกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจ ได้แก่กุศลมูล 3 กิเลส นามขันธ์ 4 ที่สัมปยุตด้วยกุศลมูลนั้นก็ดี กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ที่มีกุศลมูลเป็นสมุฏฐาน กิเลส กล่าวสั้นว่า กุศลในภูมิ 4 — *Kusala-dhamma*: skilful, wholesome, or profitable states; good things)

2. **อกุศลธรรม** (ธรรมที่เป็นอกุศล, สภาวะที่ตรงข้ามกับกุศล ได้แก่ อกุศลมูล 3 และกิเลสอันมีฐานเดียวกับอกุศลมูลนั้น กิเลส นามขันธ์ 4 ที่สัมปยุตด้วยอกุศลมูลนั้น กิเลส กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมที่มีอกุศลมูลเป็นสมุฏฐาน กิเลส กล่าวสั้นว่า *อกุศลจิตตูปบาท 12* — *Akusala-dhamma*: unskilful, unwholesome or unprofitable states; bad things)

3. **อัพยากตธรรม** (ธรรมที่เป็นอัพยากต, สภาวะที่เป็นกลางๆ ซึ่งขาดลงมิได้ว่าเป็นกุศลหรืออกุศล ได้แก่ นามขันธ์ 4 ที่เป็นวิบากแห่งกุศลและอกุศล เป็นกามาวจรก็ตาม รูปาวจรก็ตาม อรูปาวจรก็ตาม โลกุตตระก็ตาม อย่างหนึ่ง ธรรมทั้งหลายที่เป็นกิริยา มิใช่กุศล มิใช่อกุศล มิใช่วิบากแห่งกรรม อย่างหนึ่ง รูปทั้งปวง อย่างหนึ่ง อสังขตธาตุ คือ นิพพาน อย่างหนึ่ง กล่าวสั้นคือ วิบากในภูมิ 4, กิริยาอัพยากตในภูมิ 3, รูป และนิพพาน — *Abyākata-dhamma*: the indeterminate; neither-good-nor-bad thing)

Dhs.91,180,234.

อภิ.ส.34/1/1; 663/259; 878/340.

[86] **ธรรมนิยาม 3** (กำหนดแห่งธรรมดา, ความเป็นไปอันแน่นอนโดยธรรมดา, กฎธรรมชาติ — *Dhamma-niyāma*: orderliness of nature; natural law)

1. **สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา** (สังขารคือสังขตธรรมทั้งปวงไม่เที่ยง — *Sabbe saṅkhārā aniccā*: all conditioned states are impermanent)

2. **สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา** (สังขารคือสังขตธรรมทั้งปวงเป็นทุกข์ — *Sabbe saṅkhārā dukkhā*: all conditioned states are subject to oppression, conflict or suffering)

3. **สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา** (ธรรมคือสังขตธรรมและอสังขตธรรม หรือสังขารและวิสังขารทั้งปวงไม่ใช่ตน — *Sabbe dhammā anattā*: all states are not-self or soulless)

หลักความจริงนี้ แสดงให้เห็นลักษณะ 3 อย่าง ที่เรียกว่า *ไตรลักษณ์* ของสภาวะธรรมทั้งหลาย (ดู [76] *ไตรลักษณ์*) พระพุทธเจ้าจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม หลักทั้งสามนี้ ก็คงมีอยู่เป็นธรรมดา พระพุทธเจ้าเป็นแต่ทรงค้นพบ และนำมาเปิดเผยแสดงแก่เวไนย.

ดู [223] นิยาม 5.

A.I.285.

อง.ต.ก.20/576/368.

[87] **นิมิต** หรือ **นิมิตต์ 3** (เครื่องหมายสำหรับให้จิตกำหนดในการเจริญกรรมฐาน, ภาพที่เห็นในใจอันเป็นตัวแทนของสิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์กรรมฐาน — *Nimitta*: sign; mental image)

1. บริกรรมนิมิต (นิมิตแห่งบริกรรม, นิมิตตระเตรียมหรือนิมิตแรกเริ่ม ได้แก่ สิ่งใดก็ตามที่กำหนดเป็นอารมณ์ในการเจริญกรรมฐาน เช่น ดวงกลืนที่เพ่งดู หรือ พุทธคุณที่นึกเป็นอารมณ์ว่าอยู่ในใจเป็นต้น — *Parikamma-nimitta*: preliminary sign) ได้ในกรรมฐานทั้ง 40

2. อุกคหนิมิต (นิมิตที่ใจเรียน, นิมิตติดตา ได้แก่ บริกรรมนิมิตนั้นที่เพ่งหรือนึกกำหนดจนเห็นแม่นยำในใจ เช่น ดวงกลืนที่เพ่งจนติดตา หลับตามองเห็น เป็นต้น — *Uggaha-nimitta*: learning sign; abstract sign; visualized image) ได้ในกรรมฐานทั้ง 40

3. ปฏิภาคนิมิต (นิมิตเสมือน, นิมิตเทียบเคียง ได้แก่ นิมิตที่เป็นภาพเหมือนของอุคคหนิมิตนั้น แต่เป็นสิ่งที่เกิดจากสัญญา เป็นเพียงอาการปรากฏแก่ผู้ได้สมาธิ จึงบริสุทธิ์จนปราศจากลีเป็นต้น และไม่มีมลทินใดๆ ทั้งสามารถนึกขยายหรือย่อส่วนได้ตามปรารถนา — *Paṭibhāga-nimitta*: counterpart sign; conceptualized image) นิมิตนี้ได้เฉพาะในกรรมฐาน 22 คือ กลืน 10 อสุภะ 10 กายคตาสติ 1 และอานาปานสติ 1

เมื่อเกิดปฏิภาคนิมิตขึ้น จิตย่อมตั้งมั่นเป็นอุچارสมาธิ จึงชื่อว่าปฏิภาคนิมิตเกิดพร้อมกับอุچارสมาธิ เมื่อเสพปฏิภาคนิมิตนั้นสม่ำเสมอด้วยอุچارสมาธิก็จะสำเร็จเป็นอัปปนาสมาธิต่อไป ปฏิภาคนิมิตจึงชื่อว่าเป็นอารมณ์แก่อุچارภาวนา และอัปปนาภาวนา.

ดู [99] ภาวนา 3.

Comp.203; Vism.125.

สงคท.51; วิสุทธิ.1/159.

[88] บุญกิริยาวัตตุ 3 (ที่ตั้งแห่งการทำบุญ, เรื่องที่จัดเป็นการทำความดี, หลักการทำความดี, ทางทำความดี — *Puññakiriya-vatthu*: bases of meritorious action; grounds for accomplishing merit)

1. ทานมัย บุญกิริยาวัตตุ (ทำบุญด้วยการให้ปันสิ่งของ — *Dānamaya puññakiriya-vatthu*: meritorious action consisting in giving or generosity)

2. สीलมัย บุญกิริยาวัตตุ (ทำบุญด้วยการรักษาศีล หรือประพฤติดีมีระเบียบวินัย — *Sīlamaya* ~: meritorious action consisting in observing the precepts or moral behaviour)

3. ภาวนามัย บุญกิริยาวัตตุ (ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา คือฝึกอบรมจิตใจเจริญปัญญา — *Bhāvanāmaya* ~: meritorious action consisting in mental development)

D.III.218; A.IV.239; It.51.

ที.ปท.11/228/230; อญ.อญจก.23/126/245; ชุ.อิติ.25/238/270.

[89] บุญกิริยาวัตตุ 10 (ที่ตั้งแห่งการทำบุญ, ทางทำความดี — *Puññakiriya-vatthu*: bases of meritorious action)

1. ทานมัย (ทำบุญด้วยการให้ปันสิ่งของ — *Dānamaya*: meritorious action consisting in generosity; merit acquired by giving)

2. สीलมัย (ทำบุญด้วยการรักษาศีลหรือประพฤติดี — *Sīlamaya*: by observing the precepts or moral behaviour)

3. **ภาวนามัย** (ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา คือฝึกอบรมจิตใจเจริญปัญญา — *Bhāvanā-maya* ~: by mental development)
4. **อปจายนามัย** (ทำบุญด้วยการประพฤติอ่อนน้อม — *Apacāyanamaya*: by humility or reverence)
5. **เวยยาวัจจามัย** (ทำบุญด้วยการช่วยขวนขวายรับใช้ — *Veyyāvaccamaya*: by rendering services)
6. **ปัตติทานมัย** (ทำบุญด้วยการเฉลี่ยส่วนแห่งความดีให้แก่ผู้อื่น — *Pattidānamaya*: by sharing or giving out merit)
7. **ปัตตานุโมทนามัย** (ทำบุญด้วยการยินดีในความดีของผู้อื่น — *Pattānumodanāmaya*: by rejoicing in others' merit)
8. **ธัมมัสสวนมัย** (ทำบุญด้วยการฟังธรรมศึกษาหาความรู้ — *Dhammassavanamaya*: by listening to the Doctrine or right teaching)
9. **ธัมมเทศนามัย** (ทำบุญด้วยการสั่งสอนธรรมให้ความรู้ — *Dhammadesanāmaya*: by teaching the Doctrine or showing truth)
10. **ทิฏฐุชุกัมม** (ทำบุญด้วยการทำความเห็นให้ตรง — *Ditthujukamma*: by straightening one's views or forming correct views)

ข้อ 4 และข้อ 5 จัดเข้าในสี่ลมัย; 6 และ 7 ในทานมัย; 8 และ 9 ในภาวนามัย; ข้อ 10 ได้ทั้งทาน คีล และภาวนา

D.A.III.999; Comp.146.

ที่.อ.3/246; สังคหะ 29.

[90] บุตร 3 (*Putta*: son; child; descendant)

1. **อติชาตบุตร** (บุตรที่ยิ่งกว่าบิดามารดา, ลูกที่ดีกว่าเลิศกว่าพ่อแม่ — *Atijāta-putta*: superior-born son)
2. **อนุชาตบุตร** (บุตรที่ตามเยี่ยงบิดามารดา, ลูกที่เสมอด้วยพ่อแม่ — *Anujāta-putta*: like-born son)
3. **อวชาตบุตร** (บุตรที่ต่ำลงกว่าบิดามารดา, ลูกที่ทราม — *Avajāta-putta*: inferior-born son)
บุตรประเภทที่ 1 นั้น เรียกอีกอย่างว่า **อภิชาตบุตร**

It.62.

พ.อุติ.25/252/278.

[91] **ปปีญฺจะ** หรือ **ปปีญฺจธรรม 3** (กิเลสเครื่องเน้นซ้ำ, กิเลสที่เป็นตัวการทำให้เกิดปรุงแต่งยึดเยื้อพิสดาร ทำให้เขวห่างออกไปจากความเป็นจริงที่ง่าย ๆ เปิดเผย ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ และขัดขวางไม่ให้เข้าถึงความจริงหรือทำให้ไม่อาจแก้ปัญหาอย่างถูกต้องตรงไปตรงมา — *Papañca*: proliferation; diversification; diffuseness; mental diffusion)

1. **ตัณหา** (ความทะยานอยาก, ความปรารถนาที่จะบำรุงบำเรอปรนเปรอตน, ความอยากได้

อยากเอา — *Taṇhā*: craving; selfish desire)

2. ทิฏฐิ (ความคิดเห็น ความเชื่อถือ ลัทธิ ทฤษฎี อุตุการณ์ต่างๆ ที่ยึดถือไว้โดยมกายหรือโดยอาการเชิดชูว่าอย่างนี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นเท็จทั้งนั้น เป็นต้น ทำให้ปิดตัวแคบ ไม่ยอมรับฟังใคร ตัดโอกาสที่จะเจริญปัญญา หรือคิดเตลิดไปข้างเดียว ตลอดจนเป็นเหตุแห่งการเบียดเบียนบีบคั้นผู้อื่นที่ไม่ถืออย่างตน, ความยึดติดในทฤษฎี ฯลฯ ถือความคิดเห็นเป็นความจริง — *Diṭṭhi*: view; dogma; speculation)

3. มานะ (ความถือตัว, ความสำคัญตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ ถือสูงถือต่ำ ยิ่งใหญ่เท่าเทียม หรือด้อยกว่าผู้อื่น, ความอยากเด่นอยากยกชูตนให้ยิ่งใหญ่ — *Māna*: conceit)

ในคัมภีร์วิภังค์ เรียกปัญจะ 3 นี้เป็น **ฉันทะ** (คือตัณหา) **มานะ ทิฏฐิ**

Nd¹ 280; Vbh.393; Nett. 37-38.

ช.ม.29/505/337; อภ.วิ.35/1034/530; เนตติ. 56-57.

[92] ปริญญา 3 (การกำหนดรู้, การทำความรู้จัก, การทำความเข้าใจโดยครบถ้วน — *Pariññā*: full understanding; diagnosis)

1. ญาตปริญญา (กำหนดรู้ด้วยให้เป็นที่อันรู้แล้ว, กำหนดรู้ขั้นรู้จัก, กำหนดรู้ตามสภาวลักษณะ คือ ทำความรู้จักจำเพาะตัวของสิ่งนั้นโดยตรง พอให้ชื่อว่าได้เป็นที่อันรู้จักสิ่งนั้นแล้ว เช่นรู้ว่า นี่คือ เวทนา เวทนาคือสิ่งที่มีลักษณะเสวยอารมณ์ ดังนี้ เป็นต้น — *Nāta-pariññā*: full knowledge as the known; diagnosis as knowledge)

2. ตีรณปริญญา (กำหนดรู้ด้วยการพิจารณา, กำหนดรู้ขั้นพิจารณา, กำหนดรู้โดยสามัญลักษณะ คือ ทำความรู้จักสิ่งนั้นพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เช่นว่า เวทนาไม่เที่ยง มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน ดังนี้ เป็นต้น — *Tiraṇa-pariññā*: full knowledge as investigating; diagnosis as judgment)

3. ปหานปริญญา (กำหนดรู้ด้วยการละ, กำหนดรู้ถึงขั้นละได้, กำหนดรู้โดยตัดทางมิให้จันทราคะเกิดมีในสิ่งนั้น คือรู้ว่าสิ่งนั้นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาแล้ว ละนิจจสัญญาเป็นต้น ในสิ่งนั้นเสียได้ — *Pahāna-pariññā*: full knowledge as abandoning; diagnosis as abandoning)

ปริญญา 3 นี้ เป็นโลกียะ มีขั้น 5 เป็นอารมณ์ เป็นกิจในอริยสัจข้อที่ 1 คือทุกข์ ในทางปฏิบัติ จัดเข้าใน *วิสุทธิ* ข้อ 3 ถึง 6 คือ

ก. ตั้งแต่นามรูปปริจเฉทญาณ ถึง ปัจจยปริคคหญาณ เป็นภูมิแห่งญาตปริญญา (= 3. ทิฏฐิ-วิสุทธิ และ 4. กังขาวิตรณวิสุทธิ)

ข. ตั้งแต่กาลปัสสัมมสนญาณ ถึง อุทยัพพยานุปลัสสนาญาณ เป็นภูมิแห่งตีรณปริญญา (= 5. มัคคา-มัคคญาณทัสสนวิสุทธิ)

ค. ตั้งแต่กังขานุปลัสสนาญาณ ขึ้นไป เป็นภูมิแห่งปหานปริญญา (= 6. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ)

ดู [205] กิจในอริยสัจ 4; [285] วิสุทธิ 7; [311] วิปลัสสนาญาณ 9.

Nd¹ 53; Vism.606.

ช.ม.29/62/60; วิสุทธิ.3/230.

[☆☆] **ปหาน 3** (การละกิเลส — *Pahāna*: abandonment) คือ วิกขัมภนปหาน ตทังคปหาน และสมุจเฉตปหาน มีรวมอยู่ใน ปหาน 5.

ดู [224] นิโธ 5.

Vism.693.

วิสุทธิ.3/349.

[93] **ปัญญา 3** (ความรอบรู้, รู้ทั่ว, เข้าใจ, รู้ซึ่ง — *Paññā*: wisdom; knowledge; understanding)

1. **จินตามยปัญญา** (ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณา, ปัญญาสืบแต่โยนิโสมนสิการที่ตั้งขึ้นในตนเอง — *Cintāmaya-paññā*: wisdom resulting from reflection; knowledge that is thought out)

2. **สุตมยปัญญา** (ปัญญาเกิดจากการสดับเล่าเรียน, ปัญญาสืบแต่ปรโตโฆสะ — *Sutamaya-paññā*: wisdom resulting from study; knowledge that is learned from others)

3. **ภาวนามยปัญญา** (ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ, ปัญญาสืบแต่ปัญญาสองอย่างแรกนั้นแล้วหมั่นมนสิการในปราสาธวรรค — *Bhāvanāmaya-paññā*: wisdom resulting from mental development; knowledge that is gained by development or practice)

D.III.219; Vbh.324.

ที.ป.11/228/231; อภิ.วิ.35/804/438.

[94] **ปาฏิหาริย์ 3** (การกระทำที่กำจัดหรือทำให้ปฏิบัติข้อมได้, การกระทำที่ให้เห็นเป็นอัศจรรย์, การกระทำที่บังเกิดผลเป็นอัศจรรย์ — *Pāṭihāriya*: marvel; wonder; miracle)

1. **อิทธิปาฏิหาริย์** (ปาฏิหาริย์คือฤทธิ์, แสดงฤทธิ์ได้เป็นอัศจรรย์ — *Iddhi-pāṭihāriya*: marvel of psychic power)

2. **อาเทศนาปาฏิหาริย์** (ปาฏิหาริย์คือการทายใจ, รอบรู้กระบวนของจิตจนสามารถกำหนดอาการที่หมายเล็กน้อยแล้วบอกสภาพจิต ความคิด อุปนิสัยได้ถูกต้องเป็นอัศจรรย์ — *Ādesanā-pāṭihāriya*: marvel of mind-reading)

3. **อนุสาสนีปาฏิหาริย์** (ปาฏิหาริย์คืออนุศาสน์, คำสอนเป็นจริง สอนให้เห็นจริง นำไปปฏิบัติได้ผลสมจริง เป็นอัศจรรย์ — *Anusāsani-pāṭihāriya*: marvel of teaching)

ใน 3 อย่างนี้ พระพุทธเจ้าทรงรังเกียจอิทธิปาฏิหาริย์และอาเทศนาปาฏิหาริย์ แต่ทรงสรรเสริญอนุสาสนีปาฏิหาริย์ว่าเป็นเยี่ยม

D.I.211; A.I.170; Ps.II.227.

ที.ล.9/339/273; อ.จ.ต.ก.20/500/217; ชุ.ป.ฎิ.31/718/616.

[95] **ปาปณิกธรรม 3** (ปาปณิกังคะ: หลักพ่อค้า, องค์คุณของพ่อค้า — *Pāpaṇika-dhamma*: qualities of a successful shopkeeper or businessman)

1. **จกขุมา** ตาดี (รู้จักสินค้า ดูของเป็น สามารถคำนวณราคา กะทุนแก้งกำไรแม่นยำ — *Cakkhumā*: shrewd)

2. **วิธูโร** จัดเจนธุรกิจ (รู้แหล่งซื้อแหล่งขาย รู้ความเคลื่อนไหวความต้องการของตลาด สามารถ

ในการจัดซื้อจัดจำหน่าย ฐึ่ใจและฐึ่จักเอาใจลูกค้า — *Vidhūro*: capable of administering business)

3. นิสสัยสัมปันโน พร้อมด้วยแหล่งทุนเป็นที่อาศัย (เป็นที่เชื่อถือไว้วางใจในหมู่แหล่งทุนใหญ่ๆ ทางการเงินมาลงทุนหรือดำเนินกิจการโดยง่าย — *Nissayasampanno*: having a good credit rating)

A.I.116.

อ.จ.ต.ก.20/459/146.

[☆☆] **ปิฎก 3** ดู [75] ไตรปิฎก.

[☆☆] **พุทธคุณ 3** ดู [305] พุทธคุณ 3.

[96] พุทธจริยา 3 (พระจริยา หรือการทรงบำเพ็ญประโยชน์ ของพระพุทธเจ้า — *Buddha-cariyā*: the Buddha's conduct, functions or services)

1. โลกัตถจริยา (พระพุทธรจริยาเพื่อประโยชน์แก่โลก — *Lokattha-cariyā*: conduct for the well-being of the world)

2. ญาติัตถจริยา (พระพุทธรจริยาเพื่อประโยชน์แก่พระญาติตามฐานะ — *Nātattha-cariyā*: conduct for the benefit of his relatives)

3. พุทธัตถจริยา (พระพุทธรจริยาที่ทรงบำเพ็ญประโยชน์ตามหน้าที่ของพระพุทธเจ้า — *Buddhattha-cariyā*: beneficial conduct as functions of the Buddha)

ใน 3 อย่างนี้ โลกัตถจริยามาในพระไตรปิฎก (ช.จ.30/667/322; ช.ป.ฎ.31/449/329; 715/615) สองอย่างหลังมาในอรรถกถา.

AA.I.98; DhA.III.441.

อ.จ.อ.1/104; อ.อ.7/93.

[97] พุทธโอวาท 3 (ประมวลคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นหลักใหญ่ 3 ข้อ — *Buddha-ovāda*: the Three Admonitions or Exhortations of the Buddha)

1. สพุพปาปสฺส อกรณํ (ไม่ทำความชั่วทั้งปวง — *Sabbapāpassa akaraṇam*: not to do any evil)

2. กุสลสฺสุปสมฺปทา (ทำแต่ความดี — *Kusalassūpasampadā*: to do good; to cultivate good)

3. สจิตฺตปริโยทปนํ (ทำใจของตนให้สะอาดบริสุทธิ์ — *Sacittapariyodapanam*: to purify the mind)

หลัก 3 ข้อนี้ รวมอยู่ใน **โอวาทปาฏิโมกข์** ที่ทรงแสดงในวันเพ็ญ เดือน 3 ที่บัดนี้เรียกว่า **วันมาฆบูชา**

D.II.49; Dh.183.

ที่.ม.10/54/57; ช.บ.25/24/39.

[98] ภพ 3 (ภาวะชีวิตของสัตว์, โลกเป็นที่อยู่ของสัตว์ — *Bhava*: existence; sphere)

1. กามภพ (ภพที่เป็นกามาวจร, ภพของสัตว์ผู้ยังแสวงกามคุณคืออารมณ์ทางอินทรีย์ทั้ง 5 ได้แก่ แก่ อบาย 4 มนุษย์โลก และกามาวจรสวรรค์ทั้ง 6 — *Kāma-bhava*: the Sense-Sphere)

2. รูปภพ (ภพที่เป็นรูปาวจร, ภพของสัตว์ผู้เข้าถึงรูปฌาน ได้แก่รูปพรหมทั้ง 16 — *Rūpa-bhava*: the Form-Sphere; Fine-Material Sphere)

3. อรูปภพ (ภพที่เป็นอรูปาวจร, ภพของสัตว์ผู้เข้าถึงอรูปฌาน ได้แก่อรูปพรหม 4 — *Arūpa-bhava*: the Formless Sphere; Immaterial Sphere)

D.III.215; M.I.294.

ที่.ปา.11/228/228; ม.มู.12/498/539.

[99] ภาวนา 3 (การเจริญ หมายถึงการเจริญกรรมฐานหรือฝึกสมาธิขั้นต่างๆ — *Bhāvanā*: stages of meditation)

1. บริกรรมภาวนา (ภาวนาขั้นบริกรรม, ฝึกสมาธิขั้นเตรียม ได้แก่การถือเอานิมิตในสิ่งที่กำหนดเป็นอารมณ์กรรมฐาน เช่น ฟังดวงกลีณ หรือนึกถึงพุทธคุณเป็นอารมณ์ว่าอยู่ในใจ เป็นต้น กล่าวสั้นๆ คือ การกำหนดบริกรรมนิมิตนั่นเอง — *Parikamma-bhāvanā*: preliminary stage of meditation) ได้ในกรรมฐานทั้ง 40

2. อุปจารภาวนา (ภาวนาขั้นจวนเจียน, ฝึกสมาธิขั้นเป็นอุปจาร ได้แก่ เจริญกรรมฐานต่อไปถึงขณะที่ปฏิภาคนิมิตเกิดขึ้นในกรรมฐานที่เพ่งวัตถุที่ดี นีวรณสงบไปในกรรมฐานประเภทนี้ก็เป็นอารมณ์ที่ดี นับแต่ขณะนั้นไปจัดเป็นอุปจารภาวนา — *Upacāra-bhāvanā*: proximate stage of meditation) ขั้นนี้เป็น *กามาวจรสมาธิ* ได้ในกรรมฐานทั้ง 40; อุปจารภาวนา สิ้นสุดแค่โคตรภูขณะ ในฌานชวณะ

3. อัปปนาภาวนา (ภาวนาขั้นแน่วแน่, ฝึกสมาธิขั้นเป็นอัปปนา ได้แก่ เสพปฏิภาคนิมิตที่เกิดขึ้นแล้วนั้นสม่าเสมอด้วยอุปจารสมาธิ จนบรรลุปฐมฌาน คือ ถัดจากโคตรภูขณะในฌานชวณะเป็นต้นไป ต่อแต่นั้นเป็นอัปปนาภาวนา — *Appanā-bhāvanā*: concentrative or attainment stage of meditation) ขั้นนี้เป็น *รูปาวจรสมาธิ* ได้เฉพาะในกรรมฐาน 30 คือ หักอนุสสติ 8 ข้างต้น ปฏิกุศลสัญญา 1 และ จตุธาตววัตถาน 1 ออกเสีย คงเหลือ อสุภะ 10 และ กายคตาสติ 1 (*ได้ถึงปฐมฌาน*) อัปปมัญญา 3 ข้อต้น (*ได้ถึงจตุตถฌาน*) อัปปมัญญาข้อท้ายคือ อุเบกขา 1 กลีณ 10 และอานาปานสติ 1 (*ได้ถึงปัญจฌาน*) อรูป 4 (*ได้อรูปฌาน*)

ดู [87] นิมิต 3.

Comp.203.

สงคท.51.

[100] รัตนตรัย (รัตนะ 3, แก้วอันประเสริฐ หรือสิ่งล้ำค่า 3 ประการ, หลักที่เคารพบูชาสูงสุดของพุทธศาสนิกชน 3 อย่าง — *Ratanattaya*: the Triple Gem; Three Jewels)

1. พระพุทธเจ้า (พระผู้ตรัสรู้เองและสอนผู้อื่นให้รู้ตาม — *Buddha*: the Buddha; the Enlightened One)

2. พระธรรม (คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งหลักความจริงและหลักความประพฤติ — *Dhamma*: the Dhamma; Dharma; the Doctrine)

3. พระสงฆ์ (หมู่สาวกผู้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า — *Saṅgha*: the Saṅgha; the

Order)

ในบาลีที่มา เรียกว่า *สรวณะ 3*

Kh.1.

พ.พ.25/1/1.

[101] **ลัทธินอกพระพุทธศาสนา 3** (บาลีเรียกว่า *ติตถายตนะ* แปลว่า แดนเกิด ลัทธิ, ชุมมหรือประมวลแห่งลัทธิ — *Titthāyatana*: beliefs of other sects; grounds of sectarian tenets; spheres of wrong views; non-Buddhist beliefs)

1. **ปุพเพกตเหตุวาท** (ลัทธิกรรมเก่า คือ พวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบ จะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มีไช้สุขมีไช้ทุกข์ก็ตาม ล้วนเป็นเพราะกรรมที่ได้ทำไว้ในปางก่อน — *Pubbekataṅgavāda*: a determinist theory that whatever is experienced is due to past actions; past-action determinism) เรียกสั้นๆ ว่า *ปุพเพกตวาท*

2. **อิสสรนิมมานเหตุวาท** (ลัทธิพระเป็นเจ้า คือ พวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบ จะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มีไช้สุขมีไช้ทุกข์ก็ตาม ล้วนเป็นเพราะการบันดาลของเทพผู้ยิ่งใหญ่ — *Issarakaraṇavāda*: a determinist theory that whatever is experienced is due to the creation of a Supreme Being; theistic determinism) เรียกสั้นๆ ว่า *อิศวารวาท* หรือ *อิศวารนิมิตวาท*

3. **อเหตุปัจจัยวาท** (ลัทธิเล็งโงง คือ พวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบ จะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มีไช้สุขมีไช้ทุกข์ก็ตาม ล้วนหาเหตุหาปัจจัยมิได้ คือ ถึงคราวก็เป็นไปเอง — *Ahetuvāda*: an indeterminist theory that whatever is experienced is uncaused and unconditioned; accidentalism) เรียกสั้นๆ ว่า *อเหตุวาท*

ทั้งสามลัทธินี้ ไม่ชอบด้วยเหตุผล ถูยกั้นเข้า ย่อมอ้างการถือสืบๆ กันมา เป็นลัทธิประเภท *อกิริยา* (traditional doctrines of inaction) หากยึดมั่นถือตามเข้าแล้วย่อมให้เกิดโทษ คือ ไม่เกิดฉันทะ และความพยายาม ที่จะทำการที่ควรทำและเว้นการที่ไม่ควรทำ

A.I.173; Vbh.367.

อง.ตัก.20/501/222; อภิ.วิ.35/940/496.

[102] **โลก 3¹** (ประดาสมาจารธรรมหรือหมู่สัตว์ กำหนดโดยขอบเขตบ้าง ไม่กำหนดบ้าง — *Loka*: the world; the earth; sphere; universe)

1. **สังขารโลก** (โลกคือสังขาร ได้แก่สมาจารธรรมทั้งปวงที่มีการปรุงแต่งตามเหตุปัจจัย — *Saṅkhāraloka*: the world of formations)

2. **สัตวโลก** (โลกคือหมู่สัตว์ — *Satta-loka*: the world of beings)

3. **โอกาสโลก** (โลกอันกำหนดด้วยโอกาส, โลกอันมีในอวกาศ, จักรวาล — *Okāsa-loka*: the world of location; the world in space; the universe)

Vism.204; DA.I.173; MA.I.397.

วิสุทธิ.1/262; ที.อ.1/215; ม.อ.2/269.

[103] **โลก 3²** (โลกคือหมู่สัตว์, สัตวโลก — *Loka*: the world of beings)

1. มนุษย์โลก (โลกคือหมู่มนุษย์ — *Manussa-loka*: the world of man)
  2. เทวโลก (โลกคือหมู่เทพ, สวรรค์ชั้นกามาวจรทั้ง 6 — *Deva-loka*: the heavenly world)
  3. พรหมโลก (โลกคือหมู่พรหม, สวรรค์ชั้นพรหม — *Brahma-loka*: the Brahma world)
- โลก 3 ในหมวดนี้ ท่านจำแนกออกมาจาก ข้อ 2 คือสัตวโลก ในหมวดก่อน [102]

DA.I.173; MA.I.397.

ที่.อ.1/215; ม.อ.2/269.

[104] **โลก 3³** (โลกอันเป็นที่อยู่ของสัตว์ — *Loka*: the world; sphere) คือ **กามโลก** — *Kāmaloka*: the world of sense-desire; **รูปโลก** — *Rūpaloka*: the world of form; **อรูปโลก** — *Arūpaloka*: the formless world; เป็นชื่อที่บางแห่งใช้เรียก ภพ 3 แต่ไม่นิยม

ดู [98] ภพ 3.

สงคห.ฎีกา18.

[105] **วัฏฏะ 3 หรือ ไตรวัฏฏ์** (วน, วงเวียน, องค์ประกอบที่หมุนเวียนต่อเนื่องกันของภวัฏจักร หรือสังสารจักร — *Vaṭṭa*: the triple round; cycle)

1. กิเลสวัฏฏ์ (วงจรกิจเลส ประกอบด้วยอวิชชา ตัณหา และอุปาทาน — *Kilesa-vaṭṭa*: round of defilements)
2. กรรมวัฏฏ์ (วงจรกิจกรรม ประกอบด้วยสังขารและกรรมภพ — *Kamma-vaṭṭa*: round of kamma)
3. วิปากวัฏฏ์ (วงจรกิจวิปาก ประกอบด้วย วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ซึ่งแสดงออกในรูปปรากฏที่เรียกว่า อุปปัตติภพชาติ ชรา มรณะ เป็นต้น — *Vipāka-vaṭṭa*: round of results)

สามอย่างนี้ ประกอบเข้าเป็นวงจรใหญ่แห่งปัจจุภพ เรียกว่า *ภวัฏจักร* หรือ *สังสารจักร* ตามหลักปฏิจจสมุปบาท

Vism.581.

วิสุทธิ.3/198.

[106] **วิชา 3** (ความรู้แจ้ง, ความรู้วิเศษ — *Vijjā*: the Threefold Knowledge)

1. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (ญาณเป็นเหตุระลึกขึ้นหวนที่อาศัยอยู่ในก่อนได้, ระลึกชาติได้ — *Pubbenivāsānussati-ñāṇa*: reminiscence of past lives)
2. จุตูปปาตญาณ (ญาณกำหนดรู้จุดเกิดและอุบัติแห่งสัตว์ทั้งหลาย อันเป็นไปตามกรรม, เห็นการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลาย เรียกอีกอย่างว่า **ทิพพจักขุญาณ** — *Cutūpapāta-ñāṇa*: knowledge of the decease and rebirth of beings; clairvoyance)
3. อาสวัคคยญาณ (ญาณหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย, ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ, ความตรัสรู้ — *Āsavakkhaya-ñāṇa*: knowledge of the destruction of mental intoxication)

วิชา 3 นี้ เรียกสั้นๆ ว่า *ญาณ 3, ๑ [297] วิชา 8* ด้วย.

D.III.220, 275; A.V.211.

ที.ป.11/228/232; 398/292; อจ.ทสก.24/102/225.

[☆☆☆] **วิปัสสนา 3 ระดับ** ๑ [178] *วิปัสสนา 4*.

[107] **วิโมกข์ 3** (ความหลุดพ้น, ประเภทของความหลุดพ้น จัดตามลักษณะการเห็นไตรลักษณ์ ข้อที่ให้ถึงความหลุดพ้น — *Vimokkha: liberation; aspects of liberation*)

1. **สุญญตวิโมกข์** (หลุดพ้นด้วยเห็นความว่างหมดความยึดมั่น ได้แก่ ความหลุดพ้นที่เกิดจากปัญญาพิจารณาเห็นนามรูป โดยความเป็นอนัตตา คือ หลุดพ้นด้วยเห็นอนัตตตา แล้วถอนความยึดมั่นเสียได้ — *Suññata-vimokkha: liberation through voidness; void liberation*) = อาศัยอนัตตตานุปัสสนา ถอนอัตตตาทิณิเวส.

2. **อนิมิตตวิโมกข์** (หลุดพ้นด้วยไม่ถือนิมิต ได้แก่ ความหลุดพ้นที่เกิดจากปัญญาพิจารณาเห็นนามรูป โดยความเป็นอนิจจัง คือ หลุดพ้นด้วยเห็นอนิจจตา แล้วถอนนิมิตเสียได้ — *Animitta-vimokkha: liberation through signlessness; signless liberation*) = อาศัยอนิจจานุปัสสนา ถอนวิปัสสนานิमित.

3. **อัปปณิหิตวิโมกข์** (หลุดพ้นด้วยไม่ทำความปรารถนา ได้แก่ ความหลุดพ้นที่เกิดจากปัญญาพิจารณาเห็นนามรูป โดยความเป็นทุกข คือ หลุดพ้นด้วยเห็นทุกขตา แล้วถอนความปรารถนาเสียได้ — *Appanīhita-vimokkha: liberation through dispositionlessness; desireless liberation*) = อาศัยทุกขานุปัสสนา ถอนตัณหาปณิธิ.

๑ [47] *สมาธิ 3*.

Ps.II.35; Vism.657; Comp.211.

ช.ปฎิ.31/469/353; วิสุทธิ.3/299; สังคท.55.

[108] **วิริติ 3** (การเว้นจากทุจริต, การเว้นจากกรรมชั่ว — *Virati: abstinence*)

1. **สัมปัตตวิริติ** (เว้นสิ่งประจวบเฉพาะหน้า, เว้นเมื่อประสบซึ่งหน้า หรือเว้นได้ทั้งที่ประจวบโอกาส คือ ไม่ได้ตั้งใจเจตนาไว้ก่อน ไม่ได้สมาทานสิกขาบทไว้เลย แต่เมื่อประสบเหตุที่จะทำชั่วนึกคิดพิจารณาขึ้นได้ในขณะนั้นว่า ตนมีชาติตระกูล วย หรือคุณวุฒಿಯ่างนี้ ไม่สมควรกระทำการกรรมเช่นนั้น แล้วงดเว้นเสียได้ไม่ทำผิดศีล — *Sampatta-virati: abstinence as occasion arises; abstinence in spite of opportunity*)

2. **สมาทานวิริติ** (เว้นด้วยการสมาทาน คือ ตนได้ตั้งใจเจตนาไว้ก่อน โดยได้รับศีล คือ สมาทานสิกขาบทไว้แล้ว ก็งดเว้นตามที่ได้สมาทานนั้น — *Samādāna-virati: abstinence by undertaking; abstinence in accordance with one's observances*)

3. **สมุจเจทวิริติ** หรือ **เสตุฆาตวิริติ** (เว้นด้วยตัดขาด หรือด้วยชักสะพานตัดตอนเสียทีเดียว, เว้นได้เด็ดขาด คือ การงดเว้นความชั่ว ของพระอริยะทั้งหลาย อันประกอบด้วยอริยมรรคซึ่งขจัดกิเลสที่เป็นเหตุแห่งความชั่วนั้นๆ เสร็จสิ้นแล้ว ไม่เกิดมีแม้แต่ความคิดที่จะประกอบกรรมชั่วนั้นเลย — *Samuccheda-virati, Setughāta-: abstinence by rooting out*)

วิริติ 2 อย่างแรก ยังไม่อาจวางใจได้แน่นอน วิริติข้อที่ 3 จึงจะแน่นอนสิ้นเชิง

DA.I.305; KhA.142; DhsA.103.

ที่.อ.1/377; ชุททก.อ.156; สงคณ.อ.188.

[109] วิเวก 3 (ความสงบ, ความปลีกออก — *Viveka*: seclusion)

1. กายวิเวก (ความสงบกาย ได้แก่อยู่ในที่สงบก็ดี ดำรงอิริยาบถและเที่ยวไปผู้เดียวก็ดี — *Kāya-viveka*: bodily seclusion i.e. solitude)

2. จิตตวิเวก (ความสงบใจ ได้แก่ทำจิตให้สงบผ่องใส สงัดจากนิวรณ์ สังโยชน์ และอนุสัย เป็นต้น หมายถึงจิตแห่งท่านผู้บรรลุมรรณ และอริยมรรค อริยผล — *Citta-viveka*: mental seclusion, i.e. the state of Jhāna and the Noble Paths and Fruitions)

3. อุปธิวิเวก (ความสงบอุปธิ ได้แก่ธรรมเป็นที่สงบระงับสังขารทั้งปวง ปราศจากกิเลสที่ดี ชั้นที่ดี อภิสังขารที่ดี ที่เรียกว่าอุปธิ หมายถึงเอวระนิพพาน — *Upadhi-viveka*: seclusion from the essentials of existence, i.e. Nibbāna)

Nd¹ 26,140,157,341.

ช.ม.29/33/29; 229/170.

[110] เวทนา 2 (การเสวยอารมณ์ — *Vedanā*: feeling; sensation)

1. กายิกเวทนา (เวทนาทางกาย — *Kāyika-vedanā*: physical feeling)

2. เจตสิกเวทนา (เวทนาทางใจ — *Cetasika-vedanā*: mental feeling)

S.IV.231.

ส.สพ.18/431/287.

[111] เวทนา 3 (การเสวยอารมณ์, ความรู้สึกของอารมณ์ — *Vedanā*: feeling; sensation)

1. สุขเวทนา (ความรู้สึกสุข สบาย ทางกายก็ตาม ทางใจก็ตาม — *Sukha-vedanā*: pleasant feeling; pleasure)

2. ทุกขเวทนา (ความรู้สึกทุกข์ ไม่สบาย ทางกายก็ตาม ทางใจก็ตาม — *Dukkha-vedanā*: painful feeling; pain)

3. อทุกขมสุขเวทนา (ความรู้สึกเฉยๆ จะสุขก็ไม่ใช่ ทุกข์ก็ไม่ใช่ เรียกอีกอย่างว่า *อุเบกขา-เวทนา* — *Adukkhamasukha-vedanā*, *Upekkhā-vedanā*: neither-pleasant-nor-painful feeling; indifferent feeling)

D.III.216; 275; S.IV.331.

ที่.ปา.11/228/229; 391/291; ส.สพ.18/432/287.

[112] เวทนา 5 (การเสวยอารมณ์ — *Vedanā*: feeling)

1. สุข (ความสุข ความสบายทางกาย — *Sukha*: bodily pleasure or happiness)

2. ทุกข์ (ความทุกข์ ความไม่สบาย เจ็บปวดทางกาย — *Dukkha*: bodily pain; discomfort)

3. โสมนัส (ความชุ่มชื่นสบายใจ, สุขใจ — *Somanassa*: mental happiness; joy)

4. โทมนัส (ความเสียใจ, ทุกข์ใจ — *Domanassa*: mental pain; displeasure; grief)

5. อุเบกขา (ความรู้สึกเฉยๆ — *Upekkhā*: indifference) เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อทุกขมสุข-
เวทนา

เวทนา 5 นี้ เรียกเต็มมี *อินทริย์* ต่อท้ายทุกคำ เป็น *สุขอินทริย์* เป็นต้น.

ดู [349] *อินทริย์* 22.

S.IV.232.

ส.สป.18/433/287.

[113] **เวทนา 6** (การเสวยอารมณ์ — *Vedanā*: feeling)

1. จักขุสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางตา — *Cakkhusamphassajā-vedanā*:
feeling arisen from visual contact)

2. โสต~เวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางหู — *Sotā~*: from auditory contact)

3. ฆาน~เวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางจมูก — *Ghāna~*: from olfactory contact)

4. ชิวหา~เวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางลิ้น — *Jivhā~*: from gustatory contact)

5. กาย~เวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางกาย — *Kāya~*: from bodily contact)

6. มโน~เวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางใจ — *Mano~*: from mental contact)

S.IV.232.

ส.สป.18/434/287.

[114] **สมบัติ 3¹** (ความพรั่งพร้อมสมบูรณ์แห่งสิ่งอันให้สำเร็จความปรารถนา, ผลสำเร็จที่
ให้สมความปรารถนา — *Sampatti*: prosperity; success; excellence)

1. มนุษยสมบัติ (สมบัติในมนุษย์, สมบัติชั้นมนุษย์ — *Manussa-sampatti*: human
prosperity)

2. เทวสมบัติ (สมบัติในสวรรค์, สวรรคสมบัติ, ทิพยสมบัติ — *Deva-sampatti*: heavenly
prosperity)

3. นิพพานสมบัติ (สมบัติคือพระนิพพาน — *Nibbāna-sampatti*: successful attainment
of Nibbāna)

Kh.7; DhA.III.183.

พ.พ.25/9/12; ธ.อ.6/48.

[115] **สมบัติ 3²** หรือ **ทานสมบัติ 3** (ความถึงพร้อม, ความพรั่งพร้อมสมบูรณ์ ซึ่ง
ทำให้ทานที่ได้บริจาคแล้วเป็นทานอันยอดเยี่ยม มีผลมาก — *Sampatti*: successful
attainment; accomplishment; excellence)

1. เขตตสมบัติ (บุญเขตถึงพร้อม คือ ปฏิภาทก หรือผู้รับทาน เป็นผู้ประพฤดีดี ปฏิบัติชอบ
ประกอบด้วยคุณธรรม — *Khetta-sampatti*: excellence of the field of merit)

2. ไทยธรรมสมบัติ (ไทยธรรมถึงพร้อม คือ สิ่งที่เป็นของบริสุทธ์ ได้มาโดยชอบธรรม และ
เหมาะสมเป็นประโยชน์แก่ผู้รับ — *Deyyadhamma-sampatti*: excellence of the gift)

3. จิตตสมบัติ (เจตนาถึงพร้อม คือ ให้ด้วยความตั้งใจ คิดจะให้เป็นประโยชน์แก่ผู้รับแท้จริง

มีเจตนาบริสุทธิ์ทั้ง 3 กาล คือ ก่อนให้เจยินดี ขณะให้จิตผ่องใส ให้แล้วเบิกบานใจ — *Citta-sampatti*: excellence of motive or intention)

UdA.199.

อ.อ.251.

[☆☆☆] **สมาธิ 3** ดู [46] *สมาธิ 3'*, [47] *สมาธิ 3'*.

[116] **สรณะ 3** หรือ **ไตรสรณะ** (ที่พึ่ง, ที่ระลึก — *Saraṇa*; *Tisaraṇa*: the Threefold Refuge; Three Refuges; Threefold Guide) หมายถึงพระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ดู [100] *รัตนตรัย*

การน้อมใจระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัยนั้น เข้าใจความหมายอย่างถูกต้อง และยึดถือเป็นหลักแห่งความประพฤติปฏิบัติหรือเป็นเครื่องนำทางในการดำเนินชีวิต โดยตั้งใจจากอกุศลและนำจิตเข้าสู่กุศล เรียกว่า *สรณคัมภ*, *ไตรสรณคัมภ* หรือ *ไตรสรณาคัมภ*.

Kh.1.

ช.ช.25/1/1.

[117] **สังขตลักษณะ 3** (ลักษณะแห่งสังขตธรรม คือสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น — *Saṅkhata-lakkhaṇa*: characteristics of the conditioned; condition-marks of the conditioned)

1. **อุปปาโท ปญฺญาติ** (ความเกิดขึ้น ปรากฏ — *Uppāda*: Its arising appears.)

2. **วโย ปญฺญาติ** (ความดับสลาย ปรากฏ — *Vaya*: Its passing away or subsidence appears.)

3. **จิตฺตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญาติ** (เมื่อตั้งอยู่ ความแปรปรวนปรากฏ — *Aññathatta*: It persisting, alteration or changeability appears.)

A.I.152.

อ.จ.ต.ก.20/486/192.

[118] **อสังขตลักษณะ 3** (ลักษณะแห่งอสังขตธรรม — *Asaṅkhata-lakkhaṇa*: characteristics of the Unconditioned)

1. **น อุปปาโท ปญฺญาติ** (ไม่ปรากฏความเกิด — No arising appears.)

2. **น วโย ปญฺญาติ** (ไม่ปรากฏความสลาย — No passing away appears.)

3. **น จิตฺตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญาติ** (เมื่อตั้งอยู่ ไม่ปรากฏความแปร — It persisting, no alteration appears.)

A.I.152.

อ.จ.ต.ก.20/487/192.

[119] **สังขาร 3¹** (สภาพที่ปรุงแต่ง — *Saṅkhāra*: formation; determination; function)

1. **กายสังขาร** (สภาพที่ปรุงแต่งกาย ได้แก่ อัสสาสะ ปัสสาสะ คือ ลมหายใจเข้าออก — *Kāya-saṅkhāra*: bodily formation; bodily function)

2. **วจีสังขาร** (สภาพที่ปรุงแต่งวาจา ได้แก่ วิตกและวจาร — *Vacī-saṅkhāra*: verbal formation; verbal function)

3. จิตตสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งใจ ได้แก่ สัญญาและเวทนา — *Citta-saṅkhāra*: mental formation; mental function)

สังขาร 3 ในหมวดนี้ มักมาในเรื่องที่เกี่ยวกับสัญญาเวทิตนโรธ ว่าผู้เข้านิโรธสมาบัตินี้ วจีสังขาร กายสังขาร และจิตตสังขาร ดับไปตามลำดับ.

M.I.301; S.IV.293.

ม.มุ.12/509/550; ส.สพ.18/561/361.

[120] สังขาร 3² (สภาพที่ปรุงแต่ง, ธรรมมีเจตนาเป็นประธานอันปรุงแต่งการกระทำ, สัญญาเจตนา หรือเจตนาที่แต่งกรรม — *Saṅkhāra*: formation; determination; volition)

1. กายสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางกาย ได้แก่ กายสัญญาเจตนา คือ ความจงใจทางกาย — *Kāya-saṅkhāra*: bodily formation; bodily volition)

2. วจีสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางวาจา ได้แก่ วจีสัญญาเจตนา คือ ความจงใจทางวาจา — *Vaci-saṅkhāra*: verbal formation; verbal volition)

3. จิตตสังขาร หรือ มโนสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางใจ ได้แก่ มโนสัญญาเจตนา คือ ความจงใจทางใจ — *Citta-saṅkhāra*: mental formation; mental volition)

สังขาร 3 ในหมวดนี้ ได้ในความหมายของคำว่า *สังขาร* ในปฏิจลสมุปปาท.

ดู [129] อภิสังขาร 3; ดู [185] สังขาร 4 ด้วย.

M.I.54; 390; S.II.4; Vbh.135.

ม.มุ.12/127/99; ม.ม.13/88/83; ส.น.16/16/4; อภ.วิ.35/257/181.

[121] สัทธรรม 3 (ธรรมอันดี, ธรรมที่แท้, ธรรมของสัตบุรุษ, หลักหรือแก่นศาสนา — *Saddhamma*: good law; true doctrine; doctrine of the good; essential doctrine)

1. ปริยัตติสัทธรรม (สัทธรรมคือคำสั่งสอนอันจะต้องเล่าเรียน ได้แก่ *พุทธพจน์* — *Pariyattisaddhamma*: the true doctrine of study; textual aspect of the true doctrine; study of the Text or Scriptures)

2. ปฏิปัตติสัทธรรม (สัทธรรมคือปฏิบัติอันจะต้องปฏิบัติ ได้แก่ *อัญ्ञัจจิกมรรค* หรือ *ไตรสิกขา* คือ ศีล สมาธิ ปัญญา — *Paṭipatti-saddhamma*: the true doctrine of practice; practical aspect of the true doctrine)

3. ปฏิเวธสัทธรรม (สัทธรรมคือผลอันจะพึงเข้าถึงหรือบรรลุด้วยการปฏิบัติ ได้แก่ *มรรค ผล และนิพพาน* — *Paṭivedha-saddhamma*: the true doctrine of penetration; realizable or attainable aspect of the true doctrine)

ข้อ 3 คือ ปฏิเวธสัทธรรม บางแห่งเรียก *อริยมสัทธรรม* มีความหมายอย่างเดียวกัน.

VinA.225; AA.V.33.

วินย.อ.1/264; ม.อ.3/147,523; อญ.อ.3/391.

[122] สันโดษ 3 และ 12 (ความยินดี, ความพอใจ, ความยินดีด้วยของของตนซึ่งได้มา ด้วยเรี่ยวแรงความเพียรโดยชอบธรรม, ความยินดีด้วยปัจจัยสี่ตามมีตามได้, ความรู้จักอิมรู้จัก

พอ — *Santosa, Santuṭṭhi*: contentment; satisfaction with whatever is one's own)

1. ยถาลภสันโดษ (ยินดีตามที่ได้, ยินดีตามที่พึงได้ คือ ตนได้สิ่งใดมา หรือเพียรหาสิ่งใดมา ได้ เมื่อเป็นสิ่งที่ตนพึงได้ ไม่ว่าจะหยาบหรือประณีตแค่ไหน ก็ยินดีพอใจด้วยสิ่งนั้น ไม่ติดใจอยากได้สิ่งอื่น ไม่เดือดร้อนกระวนกระวายเพราะสิ่งที่ตนไม่ได้ ไม่ปรารถนาสิ่งที่ตนไม่พึงได้หรือเกินไปกว่าที่ตนพึงได้โดยถูกต้องชอบธรรม ไม่เพ่งเล็งปรารถนาของที่คนอื่นได้ ไม่ริษยาเขา — *Yathālabha-santosa*: contentment with what one gets and deserves to get)

2. ยถาพลสันโดษ (ยินดีตามกำลัง คือ ยินดีแต่พอแก่กำลังร่างกายสุขภาพและวิสัยแห่งการใช้สอยของตน ไม่ยินดีอยากได้เกินกำลัง ตนมีหรือได้สิ่งใดมาอันไม่ถูกกับกำลังร่างกายหรือสุขภาพ เช่น ภิกษุได้อาหารบิณฑบาตที่แสงต่อโรคของตน หรือเกินกำลังการบริโภคใช้สอย ก็ไม่หวงแหนเสียดายเก็บไว้ให้เสียเปล่า หรือฝืนใช้ให้เป็นโทษแก่ตน ยอมสละให้แก่ผู้อื่นที่จะใช้ได้ และรับหรือแลกเอาสิ่งที่ถูกโรคกับตนแต่เพียงที่พอแก่กำลังการบริโภคใช้สอยของตน — *Yathābala-santosa*: contentment with what is within one's strength or capacity)

3. ยถาสารูปสันโดษ (ยินดีตามสมควร คือ ยินดีตามที่เหมาะสมกับตน อันสมควรแก่ภาวะฐานะ แนวทางชีวิต และจุดหมายแห่งการบำเพ็ญกิจของตน เช่น ภิกษุไม่ปรารถนาสิ่งของอันไม่สมควรแก่สมณภาวะ หรือภิกษุบางรูปได้ปัจจัยสี่ที่มีค่ามาก เห็นว่าเป็นสิ่งสมควรแก่ท่านผู้ทรงคุณสมบัติที่น่านับถือ ก็นำไปมอบให้แก่ท่านผู้นั้น ตนเองใช้แต่สิ่งอันพอประมาณ หรือภิกษุบางรูปกำลังประพฤติวัตรขัดเกลาตน ได้ของประณีตมา ก็สละให้แก่เพื่อนภิกษุรูปอื่นๆ ตนเองเลือกหาของปอนๆ มาใช้ หรือตนเองมีโอกาสจะได้ลาภอย่างหนึ่ง แต่รู้ว่าสิ่งนั้นเหมาะสมหรือเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้อื่นที่เชี่ยวชาญถนัดสามารถด้านนั้น ก็สละให้ลาภถึงแก่ท่านผู้นั้น ตนรับเอาแต่สิ่งที่เหมาะสมกับตน — *Yathāsārappa-santosa*: contentment with what is befitting)

สันโดษ 3 นี้ เป็นไปในปัจจัย 4 แต่ละอย่าง จึงรวมเรียกว่า *สันโดษ 12*

อนึ่ง สันโดษ 3 นี้ เป็นคำอธิบายของพระอรรถกถาจารย์ ซึ่งมุ่งแสดงข้อปฏิบัติของพระภิกษุโดยเฉพาะ ปรากฏในอรรถกถาและฎีกามากมายไม่น้อยกว่า 10 แห่ง คฤหัสถ์พึงพิจารณาประพฤติปฏิบัติตามสมควร.

AA.I.45; KhA.145; UdA.229; etc.

ที่.อ.1/253; ม.อ.2/188; อ.อ.1/81; ชุททก.อ.159; อ.อ.288; ฯลฯ

[123] สัมปปริสบัญญัติ 3 (บัญญัติของสัตบุรุษ, ข้อปฏิบัติที่สัตบุรุษวางเป็นแบบไว้ หรือกล่าวสรรเสริญไว้, ความดีที่คนดีถือลงกัน — *Sappurisa-paññatti*: things established by righteous people; recommendation of the good)

1. ทาน (การให้ปัน, สละของตนเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น — *Dāna*: giving; generosity; charity; benefaction)

2. ปัพพัชชา (การถือบวช, เว้นการเบียดเบียน ดำรงในธรรม คือ อหิงสา สัจญมมะ และทมะ อันเป็นอุบายให้ไม่เบียดเบียนกัน และอยู่ร่วมกันด้วยความสุข — *Pabbajjā*: renunciation consisting in non-violence, restraint and self-control)

3. มาตาปิตุอุปถัมภ์ (การบำรุงมารดาบิดา, ปฏิบัติมารดาบิดาของตนให้เป็นสุข — *Mātā-pitu-upaṭṭhāna*: support of mother and father)

A.I.151.

อง.ติก.20/484/191.

[☆☆☆] **สามัญญลักษณะ 3** ดู [76] ไตรลักษณ์.

[124] **สิกขา 3** หรือ **ไตรสิกขา** (ข้อที่จะต้องศึกษา, ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา คือ ฝึกหัดอบรม กาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุดคือพระนิพพาน — *Sikkhā*: the Threefold Learning; the Threefold Training)

1. อธิศีลสิกขา (สิกขาคือศีลอันยิ่ง, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง — *Adhisīla-sikkhā*: training in higher morality)

2. อธิจิตตสิกขา (สิกขาคือจิตอันยิ่ง, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิตเพื่อให้เกิดคุณธรรมเช่นสมาธิอย่างสูง — *Adhicitta-sikkhā*: training in higher mentality)

3. อธิปัญญาสิกขา (สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง — *Adhipaññā-sikkhā*: training in higher wisdom)

เรียกง่าย ๆ ว่า **ศีล สมาธิ ปัญญา** (morality, concentration and wisdom)

D.III.220; A.I.229.

ที่.ปท.11/228/231; อง.ติก.20/521/294.

[☆☆☆] **สุจริต 3** ดู [81] สุจริต 3.

[☆☆☆] **โสคาบัน 3** ดู [58] โสคาบัน 3.

[☆☆☆] **อกุศลมูล 3** ดู [68] อกุศลมูล 3.

[☆☆☆] **อกุศลวิตก 3** ดู [70] อกุศลวิตก 3.

[125] **อธิปไตย 3** (ความเป็นใหญ่, ภาวะที่ถือเอาเป็นใหญ่ — *Adhipateyya*: dominant influence; supremacy)

1. อัตตาทิปไตย (ความมีตนเป็นใหญ่, ถือตนเป็นใหญ่, กระทำการด้วยปรารถนาตนเป็นประมาณ — *Attādhīpateyya*: supremacy of self; self-dependence)

2. โลกาทิปไตย (ความมีโลกเป็นใหญ่, ถือโลกเป็นใหญ่, กระทำการด้วยปรารถนานิยมของโลกเป็นประมาณ — *Lokādhīpateyya*: supremacy of the world or public opinion)

3. ธรรมาทิปไตย (ความมีธรรมเป็นใหญ่, ถือธรรมเป็นใหญ่, กระทำการด้วยปรารถนาความถูกต้อง เป็นจริง สมควรตามธรรม เป็นประมาณ — *Dhammādhīpateyya*: supremacy of the Dhamma or righteousness; rule of the Dhamma; rule of the true law)

ผู้เป็นอัตตาทิปก พึ่งใช้สติให้มาก; ผู้เป็นโลกาทิปก พึ่งมีปัญญาครองตน และรู้พินิจ; ผู้เป็นธรรมาทิปก พึ่งประพฤติให้ถูกหลักธรรม; ผู้เป็นหัวหน้าหมู่เป็นนักปกครอง พึ่งถือธรรมาทิปไตย.

D.III.220; A.I.147.

ที่.ปท.11/228/231; อง.ติก.20/479/186.

[126] **อนุตตริยะะ 3** (ภาวะอันยอดเยี่ยม, สิ่งที่ยอดเยี่ยม — *Anuttariya*: excellent states; highest ideal; greatest good; unsurpassable experiences)

1. **ทัสสนานุตตริยะะ** (การเห็นอันเยี่ยม ได้แก่ ปัญญาอันเห็นธรรม หรืออย่างสูงสุดคือเห็นนิพพาน — *Dassanānuttariya*: ideal sight, supreme or unsurpassable vision)

2. **ปฏิบัติทานุตตริยะะ** (การปฏิบัติอันเยี่ยม ได้แก่ การปฏิบัติธรรมที่เห็นแล้ว กล่าวให้ง่ายหมายถึงเอามรรคมืองค์ 8 — *Paṭipadānuttariya*: ideal course; supreme way)

3. **วิมุตตานุตตริยะะ** (การพ้นอันเยี่ยม ได้แก่ ความหลุดพ้นอันเป็นผลแห่งการปฏิบัตินั้น คือความหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวง หรือนิพพาน — *Vimuttānuttariya*: ideal freedom; supreme deliverance)

D.III.219; M.I.235.

ที่.ป.11/228/231; ม.ม.12/402/435.

[127] **อนุตตริยะะ 6** (ภาวะอันยอดเยี่ยม, สิ่งที่ยอดเยี่ยม — *Anuttariya*: excellent, supreme or unsurpassable experiences)

1. **ทัสสนานุตตริยะะ** (การเห็นอันเยี่ยม ได้แก่ การเห็นพระตถาคต และตถาคตสาวก รวมถึงสิ่งทั้งหลายที่จะให้เกิดความเจริญงอกงามแห่งจิตใจ — *Dassanānuttariya*: supreme sight)

2. **สวานานุตตริยะะ** (การฟังอันเยี่ยม ได้แก่ การสดับธรรมของพระตถาคต และตถาคตสาวก — *Savanānuttariya*: supreme hearing)

3. **ลาภานุตตริยะะ** (การได้อันเยี่ยม ได้แก่ การได้ศรัทธาในพระตถาคตและตถาคตสาวก หรือการได้อริยทรัพย์ — *Lābhānuttariya*: supreme gain)

4. **สิกขานุตตริยะะ** (การศึกษาอันเยี่ยม ได้แก่ การฝึกอบรมในอธิศีล อธิจิตต์ และอธิปัญญา — *Sikkhānuttariya*: supreme training)

5. **ปาริจริยานุตตริยะะ** (การบำเรออันเยี่ยม ได้แก่ การบำรุงรับใช้พระตถาคต และตถาคตสาวก — *Pāricariyānuttariya*: supreme service or ministry)

6. **อนุสสทานุตตริยะะ** (การระลึกอันเยี่ยม ได้แก่ การระลึกถึงพระตถาคต และตถาคตสาวก — *Anussatānuttariya*: supreme memory)

โดยสรุปคือ การเห็น การฟัง การได้ การศึกษา การช่วยรับใช้ และการรำลึก ที่จะนำไปเพื่อความบริสุทธิ์ ล่วงพ้นโสกะปริเทวะ ดับสูญทุกข์โศกเศร้า เพื่อการบรรลุญาณธรรม ทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน

D.III.250,281; A.III.284,325,452.

ที่.ป.11/321/262; 430/307; อ.จ.ก.ก.22/279/316; 301/363.

[128] **อปีณณกปฏิบัติทา 3** (ข้อปฏิบัติที่ไม่ผิด, ปฏิบัติที่เป็นส่วนแก่นสารเนื้อแท้ ซึ่งจะนำผู้ปฏิบัติให้ถึงความเจริญงอกงามในธรรม เป็นผู้ดำเนินอยู่ในแนวทางแห่งความปลอดภัยจากทุกข้ออย่างแน่นอนไม่ผิดพลาด — *Apaṇṇaka-paṭipadā*: sure course; sure practice; unimpeachable path)

1. อินทริยสังวร (การสำรวมอินทริย คือระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำใจ เมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทริยทั้ง 6 — *Indriya-saṁvara: control of the senses*)
2. โภจเนมัตตัญญูตา (ความรู้จักประมาณในการบริโภค คือรู้จักพิจารณารับประทานอาหารเพื่อหล่อเลี้ยงร่างกายให้ทำกิจให้ชีวิตผาสุก มีใช้เพื่อสนุกสนานมัวเมา — *Bhojane-mattaññutā: moderation in eating*)
3. ชาคริยานุโยค (การหมั่นประกอบความตื่น ไม่เห็นแก่นอน คือขยันหมั่นเพียร ตื่นตัวอยู่เป็นนิตย ชำระจิตมิให้มีนิวรณ์ พร้อมเสมอทุกเวลาที่จะปฏิบัติกิจให้ก้าวหน้าต่อไป — *Jāgariyānuyoga: practice of wakefulness*)

A.I.113.

อง.ติก.20/455/142.

[129] อภิสังขาร 3 (สภาพที่ปรุงแต่ง, ธรรมมีเจตนาเป็นประธานอันปรุงแต่งผลแห่งการกระทำ, เจตนาที่เป็นตัวการในการทำการ — *Abhisāṅkhāra: volitional formation; formation; activity*)

1. ปุญญาภิสังขาร (อภิสังขารที่เป็นบุญ, สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายดี ได้แก่กุศลเจตนาที่เป็นกามาวจรและรูปาวจร — *Puññābhisāṅkhāra: formation of merit; meritorious formation*)
2. อปุญญาภิสังขาร (อภิสังขารที่เป็นปฏิปักษ์ต่อบุญคือเป็นบาป, สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายชั่ว ได้แก่อกุศลเจตนาทั้งหลาย — *Apuññābhisāṅkhāra: formation of demerit; demeritorious formation*)
3. อาเนญชาภิสังขาร (อภิสังขารที่เป็นอาเนญชา, สภาพที่ปรุงแต่งภพอันมั่นคงไม่หวั่นไหว ได้แก่อกุศลเจตนาที่เป็นอรูปาวจร 4 หมายถึงภาวะจิตที่มั่นคงแน่นอนด้วยสมาธิแห่งจตุตถฌาน — *Āneñjābhisāṅkhāra: formation of the imperturbable; imperturbability-producing volition*)

อภิสังขาร 3 นี้ เป็นความหมายของสังขารในหลักปฏิจลสมุปบาท ท่านแสดงไว้อีกนัยหนึ่งเพิ่มจากนัยว่าสังขาร 3 ^๑ [120] สังขาร 3^๒

Ps.II.206; Vbh.135.

ช.ปฏิ.31/280/181; อภ.วิ.35/257/181.

[130] อัคคี 3¹ (ไฟ, กิเลสที่เปรียบเหมือนไฟ เพราะเผาผลาญจิตใจให้เราร้อนและแผ่พร่าลงไป — *Aggi: fires to be avoided or abandoned*)

1. ราคะอัคคี (ไฟคือราคะ ได้แก่ความติดใจ กระสัน อยากรได้ — *Rāgaggi: fire of lust*)
2. โทสะอัคคี (ไฟคือโทสะ ได้แก่ความขัดเคือง ไม่พอใจ คิดประทุษร้าย — *Dosaggi: fire of hatred*)
3. โมหะอัคคี (ไฟคือโมหะ ได้แก่ความหลง ไม่รู้ไม่เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง — *Mohaggi: fire of delusion*)

ไฟ 3 อย่างนี้ ท่านสอนให้ละเสีย

D.III.217; It.92.

ที.ปา.11/228/229; ช.อติ.25/273/301.

[131] **อัคคิ 3²** หรือ **อัคคิปาริจริยา** (ไฟที่ควรบำรุง, บุคคลที่ควรบูชาด้วยใส่ใจ บำรุงเลี้ยงและให้ความเคารพนับถือตามควรแก่ฐานะ ดุลไฟบูชาของผู้บูชาไฟ — *Aggi*: fires to be revered or worshipped)

1. **อาหุไนยัคคิ** (ไฟอันควรแก่ของค่านับบูชา ได้แก่บิดามารดา — *Āhuneyyaggi*: fire worthy of reverential gifts, i.e. mother and father)

2. **คหปัตตคคิ** (ไฟของเจ้าบ้าน ได้แก่ บุตรภรรยา และคนในปกครอง — *Gahapataggi*: fire of the householder, i.e. children, wife and dependents)

3. **ทักขิไณยัคคิ** (ไฟอันควรแก่ทักษิณา ได้แก่สมณพราหมณ์ ท่านผู้ทำหน้าที่สั่งสอนผดุงธรรม ผู้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ — *Dakkhiṇeyyaggi*: fire worthy of offerings, i.e. monks and other religious men)

ไฟ 3 อย่างนี้ เลียนศัพท์มาจากไฟบูชาในศาสนาพราหมณ์ แต่ใช้ในความหมายใหม่ เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิตและสังคมอย่างแท้จริง.

D.III.217; A.IV.44.

ที่.ป.11/228/229; อ.ง.สตตก.23/44/46.

[132] **อัตถะ** หรือ **อรรถ 3¹** (ประโยชน์, ผลที่มุ่งหมาย, จุดหมาย, ความหมาย — *Attha*: benefit; advantage; welfare; aim; goal; meaning)

1. **ทิกฺขุจฺฉมมิกัตถะ** (ประโยชน์ปัจจุบัน, ประโยชน์ในโลกนี้, ประโยชน์ขั้นต้น — *Ditṭhadhammikattha*: benefits obtainable here and now; the good to be won in this life; temporal welfare)

2. **สัมปรายิกัตถะ** (ประโยชน์เบื้องหน้า, ประโยชน์ในภพหน้า, ประโยชน์ขั้นสูงขึ้นไป — *Samparāyikattha*: the good to be won in the life to come; spiritual welfare)

3. **ปรมัตถะ** (ประโยชน์สูงสุด, จุดหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน — *Paramattha*: the highest good; final goal, i.e. Nibbāna)

อัตถะ 3 หมวดนี้ ในพระสูตรทั่วไปมักแสดงเฉพาะข้อ 1 และข้อ 2 โดยให้ข้อ 2 มีความหมายครอบคลุมถึงข้อ 3 ด้วย (เช่น ชุ.อิต.25/201/242; อธิบายใน อิต.อ.92) บางแห่งก็กล่าวถึงปรมัตถะไว้ต่างหากโดยเฉพาะ (เช่น ชุ.สุ.25/296/338; 313/366; ชุ.อป.33/165/343)

ดู [144] *ทิกฺขุจฺฉมมิกัตถสังวัตตินิกัทธิกรรม 4*, [191] *สัมปรายิกัตถสังวัตตินิกัทธิกรรม 4* ด้วย.

Nd¹169, 178, 357; Nd²26.

ช.ม.29/292/205; 320/217; 727/432; ชุ.จ.30/673/333.

[133] **อัตถะ** หรือ **อรรถ 3²** (ประโยชน์, ผลที่มุ่งหมาย — *Attha*: benefit; advantage; gain; welfare)

1. **อัตตัตถะ** (ประโยชน์ตน — *Attattha*: gain for oneself; one's own welfare)

2. **ปรัตถะ** (ประโยชน์ผู้อื่น — *Parattha*: gain for others; others' welfare)

3. **อุภยัตถะ** (ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย — *Ubhayattha*: gain both for oneself and for others;

welfare both of oneself and of all others)

S.II.29; S.V.121-5; A.I.9; A.III.64; Nd¹168; Nd²26. ส.น.16/67/35; ส.ม.19/603/167; อ.ท.ท.20/46/10; อ.ป.ญจ.22/51/72

[134] อากาโรที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน 3 (ลักษณะการสอนของพระพุทธเจ้าที่ทำให้คำสอนของพระองค์ควรแก่การประพฤติปฏิบัติตาม และทำให้เหล่าสาวกเกิดความมั่นใจเคารพเลื่อมใสในพระองค์อย่างแท้จริง — *Buddha-dhammadesanā*: the three aspects of the Buddha's teaching; the Buddha's manners of teaching)

1. อภิญญาอัมมเทศนา (ทรงแสดงธรรมด้วยความรู้ยิ่ง, ทรงรู้ยิ่งเห็นจริงเองแล้วจึงทรงสอนผู้อื่น เพื่อให้รู้ยิ่งเห็นจริงตาม ในธรรมที่ควรรู้ยิ่งเห็นจริง — *Abhiññāya-dhammadesanā*: Having himself fully comprehended, he teaches others for the full comprehending of what should be fully comprehended; teaching with full comprehension)

2. สนิทานอัมมเทศนา (ทรงแสดงธรรมมีเหตุผล, ทรงสั่งสอนชี้แจงให้เห็นเหตุผลไม่เลื่อนลอย — *Sanidāna-dhammadesanā*: He teaches the doctrine that has a causal basis; teaching in terms of or with reference to causality)

3. สัปปาฏิหาริยาอัมมเทศนา (ทรงแสดงธรรมให้เห็นจริงได้ผลเป็นอัศจรรย์, ทรงสั่งสอนให้มองเห็นชัดเจนสมจริงจนต้องยอมรับ และนำไปปฏิบัติได้ผลจริงเป็นอัศจรรย์ — *Sappāṭihāriya-dhammadesanā*: He teaches the doctrine that is wondrous as to its convincing power and practicality; teaching in such a way as to be convincing and practical)

ข้อ 1 บางท่านแปลว่า “ทรงแสดงธรรมเพื่อความรู้อย่างยิ่ง”

M.II.9; A.I.276.

ม.ม.13/330/322; อ.ต.ก.20/565/356.

[135] อาสวะ 3 (สภาวะอันหมักดองสันดาน, สิ่งที่มีอมพื้นจิต, กิเลสที่ไหลซึมซ่านไปย้อมใจเมื่อประสบอารมณ์ต่างๆ — *Āsava*: mental intoxication; canker; bias; influx; taint)

1. กามาสวะ (อาสวะคือกาม — *Kāmāsava*: canker of sense-desire)

2. ภวาสวะ (อาสวะคือภพ — *Bhavāsava*: canker of becoming)

3. อวิชชาสวะ (อาสวะคืออวิชชา — *Avijjāsava*: canker of ignorance)

ดู [136] อาสวะ 4 ด้วย.

D.II.81; S.IV.256.

ที.ม.10/76/96; ส.สพ.18/504/315.

[136] อาสวะ 4 (*Āsava*: mental intoxication; canker)

1. กามาสวะ (อาสวะคือกาม — *Kāmāsava*: canker of sense-desire)

2. ภวาสวะ (อาสวะคือภพ — *Bhavāsava*: canker of becoming)

3. ทิฏฐาสวะ (อาสวะคือทิฏฐิ — *Diṭṭhāsava*: canker of views or speculation)

4. อวิชชาสวะ (อาสวะคืออวิชชา — *Avijjāsava*: canker of ignorance)

ในที่นี้มาส่วนมาก โดยเฉพาะในพระสูตร แสดงอาสวะไว้ 3 อย่าง โดยสังเคราะห์ทิวฏฐาสวะเข้า
ในภวาสวะ (ม.อ.1/93)

Vbh.373.

อภิ.วิ.35/961/504.

[☆☆☆] โอิวาทของพระพุทธเจ้า 3 *ดู [97] พุทธโอวาท 3.*

จตุกกะ — หมวด 4

Groups of Four

(including related groups)

[137] **กรรมกิเลส 4** (กรรมเครื่องเศร้าหมอง, ข้อเสื่อมเสียของความประพฤติ — *Kamma-kilesa*: defiling actions; contaminating acts; vices of conduct)

1. ปาณาติบาต (การตัดรอนชีวิต — *Pāṇātipāta*: destruction of life)

2. อทินนาทาน (ถือเอาของที่เจ้าของมิได้ให้, ลักขโมย — *Adinnādāna*: taking what is not given)

3. กาเมสุมิชฉาจาร (ประพฤติผิดในกาม — *Kāmesumicchācāra*: sexual misconduct)

4. มุสาวาท (พูดเท็จ — *Musāvāda*: false speech)

D.III.181.

ที่.ป.11/174/195.

[☆☆☆] **กัลยาณมิตร 4** ในที่นี้ใช้เป็นคำเรียกมิตรแท้ ตามบาลีเรียกว่า *สุทรมิตร ๔* [169] *สุทรมิตร 4*.

[☆☆☆] **กิจในอริยสังข์ 4** ๔ [205] *กิจในอริยสังข์ 4*.

[138] **กุลจิรัฏฐิติธรรม 4** (ธรรมสำหรับดำรงความมั่งคั่งของตระกูลให้ยั่งยืน, เหตุที่ทำให้ตระกูลมั่งคั่งตั้งอยู่ได้นาน — *Kula-ciraṭṭhiti-dhamma*: reasons for lastingness of a wealthy family)

1. หนักุญควเสหา (ของหายของหมด รู้จักหามาไว้ — *Naṭṭhagavesanā*: seeking for what is lost)

2. ชินณปฏิสังขรณา (ของเก่าของชำรุด รู้จักบูรณะซ่อมแซม — *Jiṇṇapaṭisaṅkharanā*: repairing what is worn out)

3. ปริमितปานโภชนา (รู้จักประมาณในการกินการใช้จ่าย — *Parimitapānabhōjanā*: moderation in spending)

4. อธิปัจจสีลวันตสถาปนา (ตั้งผู้มีศีลธรรมเป็นพ่อบ้านแม่เรือน — *Adhipaccasīlavanta-thāpanā*: putting in authority a virtuous woman or man)

เหตุที่ตระกูลมั่งคั่งจะตั้งอยู่นานไม่ได้ พึ่งทราบโดยนัยตรงข้ามจากนี้.

A.II.249.

อง.จตุกก.21/258/333.

[139] **ฆราวาสธรรม 4** (ธรรมสำหรับฆราวาส, ธรรมสำหรับการครองเรือน, หลักการครองชีวิตของคฤหัสถ์ — *Gharāvāsa-dhamma*: virtues for a good household life;

virtues for lay people)

1. **สัจจะ** (ความจริง, ซื่อตรง ซื่อสัตย์ จริใจ พุดจริง ทำจริง — *Sacca*: truth and honesty)
  2. **ทมะ** (การฝึกฝน, การข่มใจ ฝึกนิสัย ปรับตัว, รู้จักควบคุมจิตใจ ฝึกหัดตนนิสัย แก้ไขข้อบกพร่อง ปรับปรุงตนให้เจริญก้าวหน้าด้วยสติปัญญา — *Dama*: taming and training oneself; adjustment; self-development)
  3. **ขันติ** (ความอดทน, ตั้งหน้าทำหน้าทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็ง ทนทาน ไม่หวั่นไหว มั่นในจุดหมาย ไม่ท้อถอย — *Khanti*: tolerance; forbearance; perseverance)
  4. **จาคะ** (ความเสียสละ, สละกิเลส สละความสุขสบายและผลประโยชน์ส่วนตนได้ ใจกว้าง พร้อมที่จะรับฟังความทุกข์ ความคิดเห็น และความต้องการของผู้อื่น พร้อมที่จะร่วมมือ ช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่คับแคบเห็นแก่ตนหรือเอาแต่ใจตัว — *Cāga*: liberality; generosity)
- ในธรรมหมวดนี้ *ทมะ* ท่านมุ่งเอาด้านปัญญา *ขันติ* ท่านเน้นแวงวิริยะ.

S.I.215; Sn.189.

ส.ส.15/845/316; พ.ส.25/311/361.

[140] **จักร 4** (ธรรมนำชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง ดุลล้อนำรถไปสู่ที่หมาย — *Cakka*: virtues wheeling one to prosperity)

1. **ปฏิรูปเทศวาสะ** (อยู่ในถิ่นที่ดี มีสิ่งแวดล้อมเหมาะสม — *Paṭirūpadesavāsa*: living in a suitable region; good or favourable environment)
2. **สัปปริสุปัสนายะ** (สมาคมกับสัตบุรุษ — *Sappurisūpassaya*: association with good people)
3. **อตตสัมมาปณิธิ** (ตั้งตนไว้ชอบ, ตั้งจิตคิดมุ่งหมายนำตนไปถูกทาง — *Attasammāpaṇidhi*: setting oneself in the right course; aspiring and directing oneself in the right way)
4. **ปุพเพกตปุญญตา** (ความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ก่อนแล้ว, มีพื้นเดิมดี, ได้สร้างสมคุณความดีเตรียมพร้อมไว้แต่ต้น — *Pubbekatapuññatā*: having formerly done meritorious deeds; to have prepared oneself with good background)

ธรรม 4 ข้อนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **พหุการธรรม** คือธรรมมีอุปการะมาก (virtues of great assistance) เป็นเครื่องช่วยให้สามารถสร้างสมความดีอื่นๆ ทุกอย่าง และช่วยให้ประสบความสำเร็จความเจริญก้าวหน้าในชีวิต บรรลุความงอกงามไพญลย์.

A.II.32; D.III.276.

อง.จตุกก.21/31/41; ที.ป.11/400/293.

[141] **เจดีย์ 4** (สิ่งที่ก่อสร้าง, ที่เคารพบูชา, สิ่งที่เตือนใจให้ระลึกถึง, ในที่นี้หมายถึง สถานที่หรือสิ่งที่เคารพบูชาเนื่องด้วยพระพุทธเจ้าหรือพระพุทธศาสนา เรียกเต็มว่า *สัมมาสัมพุทธเจดีย์* หรือ *พุทธเจดีย์* — *Cetiya*: shrine; Buddhist monument; objects of homage)

1. **ธาตุนเจดีย์** (เจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ — *Dhātu-cetiya*: a relic shrine; sepulchral

or reliquary monument; stupa enshrining the Buddha's relics)

2. บริโภคเจดีย์ (เจดีย์คือสิ่งหรือสถานที่ที่พระพุทธรูปเจ้าเคยทรงใช้สอย อย่างแคบหมายถึงต้นโพธิ์ อย่างกว้างหมายถึงสังเวชนียสถาน 4 ตลอดจนถึงสิ่งทั้งปวงที่พระพุทธรูปเจ้าเคยทรงบริโภค เช่น บาตร จีวร และบริวารอื่นๆ เป็นต้น — *Paribhoga-cetiya*: a shrine by use or by association; things and places used by the Buddha, esp. the Bodhi tree)

3. ธรรมเจดีย์ (เจดีย์บรรจุพระธรรม เช่น บรรจุใบลานจารึกพุทธพจน์แสดงหลักปฏิบัติจสมุปปาท เป็นต้น — *Dhamma-cetiya*: a doctrinal shrine; monument of the Teaching where inscribed palm-leaves or tablets or scriptures are housed)

4. อุทเทสิกเจดีย์ (เจดีย์สร้างอุทิศพระพุทธรูป ได้แก่ พระพุทธรูป — *Uddesika-cetiya*: a shrine by dedication, i.e. a Buddha-image)

เจดีย์เหล่านี้ ในที่มาแต่ละแห่ง ท่านแสดงไว้ 3 ประเภท นับรวมที่ไม่ซ้ำเข้าด้วยกัน จึงเป็น 4.

KhA.222; J.IV.228.

ชุททก.อ.247; ชา.อ.6/185; วินย.ฎีกา1/263.

[☆☆☆] **ฉาน 4** ๑ [9] ฉาน 4.

[142] **ธูปารหบุคคล 4** (บุคคลผู้ควรแก่สถูป, ผู้มีคุณความดีพิเศษควรสร้างสถูปไว้เคารพบูชา — *Thūpāraha-puggala*: persons worthy of a stupa or monument)

1. พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (พระพุทธรูปเจ้า — *Buddha*: the Buddha; Fully Enlightened One)

2. พระปัจเจกพุทธเจ้า (*Pacceka-buddha*: Individually Enlightened One; private Buddha)

3. พระตถาคตสาวก (สาวกของพระพุทธรูปเจ้า ปกติหมายเอาพระอรหันต์ — *Tathāgata-sāvaka*: a disciple of the Buddha; an Arahant)

4. พระเจ้าจักรพรรดิ (จอมราชผู้ทรงธรรม, พระเจ้าธรรมิกราช — *Cakkavatti*: a righteous universal monarch; great righteous king or ruler)

D.II.142.

ที.ม.10/134/165.

[143] **ทักษิณวิสุทธิ 4** (ความบริสุทธิ์แห่งทักษิณ คือของทำบุญ — *Dakkhiṇā-visuddhi*: purifications of offerings; purities in gifts)

1. ทักษิณที่บริสุทธิ์ฝ่ายทายก ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายปฏิคาหก (คือ ทายกมีศีลมีกัลยาณธรรม แต่ปฏิคาหกทุศีล มีบาปธรรม — the offering purified on the part of the giver, not of the recipient)

2. ทักษิณที่บริสุทธิ์ฝ่ายปฏิคาหก ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายทายก (คือ ทายกทุศีล มีบาปธรรม แต่ปฏิคาหกมีศีล มีกัลยาณธรรม — the offering purified on the part of the recipient, not of the giver)

3. ทักขินาที่ไม่บริสุทธิ์ทั้งฝ่ายทายก ทั้งฝ่ายปฏิบัติภาท (คือ ทั้งสองฝ่ายทุศีล มีบาปกรรม — the offering purified on neither side)

4. ทักขินาที่บริสุทธิ์ทั้งฝ่ายทายก ทั้งฝ่ายปฏิบัติภาท (คือ ทั้งสองฝ่ายมีศีล มีกัลยาณธรรม — the offering purified on both sides)

D.III.231; M.III.256; A.II.80; Kvu.557.

ที่.ปา.11/266/243; ม.อุ.14/714/461; อญ.จตุกก.21/78/104; อภิ.ก.37/1732/590.

[☆☆☆] ทรัพย์จัดสรรเป็น 4 ส่วน ดู [163] โภควิภาค 4.

[144] ญาณธรรมมิกัตถสังวัตตนิกรธรรม 4 (ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน, หลักธรรมอันอำนวยประโยชน์สุขขั้นต้น — *Ditṭhadhammikattha-sānvattanika-dhamma*: virtues conducive to benefits in the present; virtues leading to temporal welfare)

1. อุฏฐานสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยความหมั่น คือ ขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การงาน ประกอบอาชีพอันสุจริต มีความชำนาญ รู้จักใช้ปัญญาสอดส่อง ตรวจสอบตรา หาอุบายวิธี สามารถจัดดำเนินการให้ได้ผลดี — *Uṭṭhānasampadā*: to be endowed with energy and industry; achievement of diligence)

2. อารักขสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือ รู้จักคุ้มครองเก็บรักษาโภคทรัพย์ และผลงานอันตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียร โดยชอบธรรม ด้วยกำลังงานของตน ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย — *Ārakkhasampadā*: to be endowed with watchfulness; achievement of protection)

3. กัลยาณมิตตตา (คบคนดีเป็นมิตร คือ รู้จักกำหนดบุคคลในถิ่นที่อาศัย เลือกลงนามสำเนียงศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้ทรงคุณมีศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา — *Kalyāṇamittatā*: good company; association with good people)

4. สมชีวิตา (มีความเป็นอยู่เหมาะสม คือ รู้จักกำหนดรายได้และรายจ่ายเลี้ยงชีวิตแต่พอดี มิให้ฝืดเคืองหรือฟุ่มเฟือย ให้รายได้เหนือรายจ่าย มีประหยัดเก็บไว้ — *Samajivitā*: balanced livelihood; living economically)

ธรรมหมวดนี้เรียกกันสั้นๆ ว่า ญาณธรรมมิกัตถะ หรือเรียกติดปากอย่างไทยๆ ว่า ญาณธรรมมิกัตถะ-ประโยชน์ (อัตถะ แปลว่า ประโยชน์ จึงมีประโยชน์ซ้ำซ้อนกันสองคำ)

A.IV.281.

อญ.อุฏจก.23/144/289.

[☆☆☆] เทวทูต 4 ดู [150] นิมิต 4.

[☆☆☆] ธรรมมีอุปการะมาก 4 ดู [140] จักร 4.

[☆☆☆] ธรรมเป็นเหตุให้สมหมาย 4 ดู [191] สัมปรายิกัตถสังวัตตนิกรธรรม 4.

[145] ธรรมสมาทาน 4 (ข้อที่ยึดถือเอาเป็นหลักความประพฤติปฏิบัติ, หลักการที่ประพฤติ, การที่กระทำ, การประกอบกรรม — *Dhamma-samādāna*: religious undertakings;

undertaken courses of practices)

1. **ธรรมสมาทานที่ให้ทุกข์ในปัจจุบัน และมีทุกข์เป็นวิบากต่อไป** (เช่น การประพฤติวัตร ทรมาณตนของพวกอเจลก หรือการประพฤติอกุศลกรรมบถด้วยความยากลำบาก ทั้งมีความ เดือดร้อนใจ เป็นต้น — the undertaking that gives suffering in the present and results in suffering in the future)

2. **ธรรมสมาทานที่ให้ทุกข์ในปัจจุบัน แต่มีสุขเป็นวิบากต่อไป** (เช่น ผู้ที่กิเลสมีกำลังแรงกล้า ผินใจพยายามประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ หรือผู้ที่ประพฤติอกุศลกรรมบถด้วยความ ยากลำบาก เป็นต้น — the undertaking that gives suffering in the present but results in happiness in the future)

3. **ธรรมสมาทานที่ให้สุขในปัจจุบัน แต่มีทุกข์เป็นวิบากต่อไป** (เช่น การหลงมัวเมาหมกมุ่นอยู่ใน กาม หรือการประพฤติอกุศลกรรมบถด้วยความสนุกสนานพอใจ เป็นต้น — the undertaking that gives happiness in the present but results in suffering in the future)

4. **ธรรมสมาทานที่ให้สุขในปัจจุบัน และมีสุขเป็นวิบากต่อไป** (เช่น ผู้ที่กิเลสมีกำลังน้อย ประพฤติพรหมจรรย์ด้วยความพอใจ ได้เสวยเนกขัมมสุข หรือผู้ที่ประพฤติอกุศลกรรมบถด้วย ความพอใจ ได้เสวยสุขโสมนัส เป็นต้น — the undertaking that gives happiness in the present and results in happiness in the future)

D.III.229; M.I.305-316.

ที่.ปา.11/251/241; ม.ม.12/515-534/556-575.

[146] **ธาตุ 4** (สิ่งที่ทรงสภาวะของตนอยู่เอง คือมีอยู่โดยธรรมดา เป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่มี ผู้สร้าง ไม่มีอิตตา มิใช่สัตว์ มิใช่ชีวะ — *Dhātu: elements*) ได้แก่ *ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ* และ *วาโยธาตุ* คือ *มหาภูต* หรือ *ภูตรูป 4* นั่นเอง. ดู [39] *มหาภูต 4* และ [147] *ธาตุ-กัมมัฏฐาน 4*

[147] **ธาตุกัมมัฏฐาน 4** (กรรมฐานคือธาตุ, กรรมฐานที่พิจารณาธาตุเป็นอารมณ์ คือ กำหนดพิจารณากายนี้แยกเป็นส่วนๆ ให้เห็นว่าเป็นเพียงธาตุสี่แต่ละอย่าง ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา — *Dhātu-kammaṭṭhāna: meditation on the elements; meditation subject consisting of elements*)

1. **ปฐวีธาตุ** (*Paṭhavī-dhātu: the earth-element*) คือ ธาตุที่มีลักษณะแข็งแข็ง ภายในตัวก็มี ภายนอกตัวก็มี กล่าวเฉพาะที่เป็นภายใน สำหรับกำหนด พอให้สำเร็จประโยชน์เป็นอารมณ์ ของกรรมฐาน ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า หรือสิ่งอื่นใดก็ตามในตัว ที่มีลักษณะ แข็งแข็งเป็นต้น อย่างเดียวกันนี้

2. **อาโปธาตุ** (*Āpo-dhātu: the water-element*) คือ ธาตุที่มีลักษณะเปียกอาบ ภายในตัวก็มี ภายนอกตัวก็มี กล่าวเฉพาะที่เป็นภายใน สำหรับกำหนด พอให้สำเร็จประโยชน์เป็นอารมณ์ของ

กรรมฐาน ได้แก่ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันทัน น้ำตา เปลมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร หรือสิ่งอื่นใดก็ตามในตัว ที่มีลักษณะเอิบอาบเป็นต้น อย่างเดียวกันนี้

3. เตโชธาตุ (*Tejo-dhātu: the fire-element*) คือ ธาตุที่มีลักษณะร้อน ภายในตัวก็มี ภายนอกตัวก็มี กล่าวเฉพาะที่เป็นภายใน สำหรับกำหนด พอให้สำเร็จประโยชน์เป็นอารมณ์ของกรรมฐาน ได้แก่ ไฟที่ยังกายให้อบอุ่น ไฟที่ยังกายให้ทรุดโทรม ไฟที่ยังกายให้กระวนกระวาย ไฟที่ยังอาหารให้ย่อย หรือสิ่งอื่นใดก็ตามในตัว ที่มีลักษณะร้อนเป็นต้น อย่างเดียวกันนี้

4. วาโยธาตุ (*Vāyo-dhātu: the air-element*) คือ ธาตุที่มีลักษณะพัดผันเครื่องตั้ง ภายในตัวก็มี ภายนอกตัวก็มี กล่าวเฉพาะที่เป็นภายใน สำหรับกำหนด พอให้สำเร็จประโยชน์เป็นอารมณ์ของกรรมฐาน ได้แก่ ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในไส้ ลมชานไปตามตัว ลมหายใจ หรือสิ่งอื่นใดก็ตามในตัว ที่มีลักษณะพัดผันไปเป็นต้น อย่างเดียวกันนี้

ตัวอย่างธาตุที่แสดงข้างต้นนี้ ในปฐวีธาตุมี 19 อย่าง ในอาโปธาตุมี 12 อย่าง เต็มมัตถลองค์คือมันสมอง เข้าเป็นข้อสุดท้ายในปฐวีธาตุ รวมเป็น 32 เรียกว่า *อาการ 32* หรือ *ทวัตติงสการ* (มัตถลองค์ไม่มีในปฐวีธาตุ 19 อย่าง เพราะรวมเข้าในอัญญิมิถุชะ คือเยื่อในกระดูก)

ธาตุกัมมัฏฐานนี้ เรียกอย่างอื่นว่า **ธาตุมนสิการ** (การพิจารณาธาตุ — *Dhātu-manasikāra: contemplation on the elements*) บ้าง **จตุธาตุวัญฐาน** (การกำหนดธาตุสี่ — *Catudhātu-vavatthāna: determining of the four elements*) บ้าง เมื่อพิจารณากำหนดธาตุ 4 ด้วยสติสัมปชัญญะ มองเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมสลายไปในกาย ตระหนักว่ากายนี้ก็สักว่ากาย มีใช้สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา ดังนี้ จัดเป็นกายานุปัสสนาสติปัฏฐานส่วนหนึ่ง (หมวดที่ 5 คือ *ธาตุมนสิการบรรพ*).

D.II.294; M.I.185; M.III.240; Vism.347.

ที่.ม.10/278/329; ม.ม.12/342/350; ม.อ.14/684-7/437; วิสุทธิ.2/161.

[148] ธาตุ 6 (*Dhātu: the six elements*) ได้แก่ธาตุ 4 หรือมหาธาตุ 4 คือ *ปฐวีธาตุ* *อาโปธาตุ* *เตโชธาตุ* และ *วาโยธาตุ* นั้น กับเพิ่มอีก 2 อย่าง คือ

5. อากาสธาตุ (สภาวะที่ว่าง โปร่งไป เป็นช่อง — *Ākāsa-dhātu: the space-element*)

6. วิญญานธาตุ (สภาวะที่รู้แจ้งอารมณ์ ธาตุรู้ ได้แก่วิญญานธาตุ 6 คือ *จักขุวิญญานธาตุ* *โสต-* *ฆาน-* *ชีวหา-* *กาย-* *มโนวิญญานธาตุ* — *Viññāṇa-dhātu: element of consciousness; consciousness-element*)

ดู [39] มหาธาตุ 4 และ [146] ธาตุ 4.

M.III.31; Vbh.82.

ม.อ.14/169/125; อภิ.วิ.35/114/101.

[149] ธาตุกัมมัฏฐาน 6 ได้แก่ *ธาตุกัมมัฏฐาน 4* นั้น และเพิ่มอีก 2 อย่าง คือ

5. อากาสธาตุ (the space-element) คือ ธาตุที่มีลักษณะเป็นช่องว่าง ภายในตัวก็มี ภายนอกตัวก็มี กล่าวเฉพาะภายใน สำหรับกำหนด พอให้สำเร็จประโยชน์ เป็นอารมณ์ของกรรมฐาน ได้แก่ ช่องหู ช่องจมูก ช่องปาก ช่องทวารหนัก ทวารเบา ช่องแห่งอวัยวะทั้งหลาย หรือที่อื่นใดที่

มีลักษณะเป็นช่องว่างอย่างเดียวกันนี้

6. วิญญาณธาตุ (the consciousness-element) คือ ธาตุที่มีลักษณะเป็นเครื่องรู้แจ้งอารมณ์ กล่าวคือ *วิญญาณธาตุ 6*.

ดู [147] ธาตุกัมมัฏฐาน 4; [148] ธาตุ 6.

M.III.240.

ม.อ.14/684-9/437-440.

[150] นิमित 4 (เครื่องหมาย, เครื่องกำหนด, สิ่งที่พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรเห็น อันเป็นเหตุปรารถนาที่จะเสด็จออกบรรพชา — *Nimitta: the Four Signs; the Four Sights on seeing which the Bodhisatta went forth in the Great Renunciation*)

1. ชีณณะ (คนแก่ — *Jiṇṇa: an old man*)
2. พยาธิตะ หรือ อาพาธิกะ (คนเจ็บ — *Byādhita, Ābādhika: a sick man*)
3. กาลกตะ (= มตะ, คนตาย — *Mata: a dead man*)
4. ปัพพชิตะ (บรรพชิต, นักบวช — *Pabbajita: a religious; holy man; monk*)

สามอย่างแรกมีชื่อเรียกรวมว่า *เทวทูต 3* เป็นเครื่องหมายหรือสัญญาณเตือนให้ระลึกถึงความทุกข์ตามคติธรรมดาของชีวิตและบังเกิดความสังเวช อย่างที่สี่คือบรรพชิต เป็นเครื่องหมายให้มองเห็นทางออกที่จะพ้นไปจากทุกข์ บางแห่งท่านเรียกรวมๆ ไปว่า *เทวทูต 4* โดยอธิบายชั้นหลังว่า เป็นทูตของวิสุทธิเทพ แต่ตามบาลีเรียกว่า *นิमित 4*.

D.II.22; Bv.XVII.14.

ที่.ม.10/32-38/24-35; ชุ.พุทธ.33/26/544.

[151] บริษัต์ 4¹ (ชุมนุม, ที่ประชุม, หมู่แห่งพุทธศาสนิก, ชุมชนชาวพุทธ — *Parisā: the Four Assemblies; companies*)

1. ภิกษุบริษัต์ (*Bhikkhu-parisā: assembly of monks; Bhikkhus*)
2. ภิกษุณีบริษัต์ (*Bhikkhuni-parisā: assembly of nuns; Bhikkhunis*)
3. อุบาสกบริษัต์ (*Upāsaka-parisā: assembly of lay-followers*)
4. อุบาสิกาบริษัต์ (*Upāsikā-parisā: assembly of female lay-followers*)

A.II.132.

อง.จตุกก.21/129/178.

[152] บริษัต์ 4² (ชุมนุม, ที่ประชุม, ชุมชนตามระบบสังคม — *Parisā: assembly; company*)

1. ขัตติยบริษัต์ (ชุมนุมเจ้านาย — *Khattiya-parisā: company of noblemen*)
2. พราหมณบริษัต์ (ชุมนุมพราหมณ์ — *Brāhmaṇa-parisā: company of brahmins*)
3. คหบดีบริษัต์ (ชุมนุมคฤหบดี — *Gahapati-parisā: company of householders*)
4. สมณบริษัต์ (ชุมนุมสมณะ — *Samaṇa-parisā: company of recluses*)

A.II.132.

อง.จตุกก.21/130/179.

[153] บุคคล 4 (ประเภทของบุคคล — *Puggala: four kinds of persons*)

1. **อุคฆฏิตัญญู** (ผู้ที่พอยกหัวข้อก็รู้, ผู้รู้เข้าใจได้ฉับพลัน แต่พอท่านยกหัวข้อขึ้นแสดง — *Ugghaṭṭitaññū: a person of quick intuition; the genius; the intuitive*)
2. **วิปจิตัญญู** (ผู้รู้ต่อเมื่อขยายความ, ผู้รู้เข้าใจได้ ต่อเมื่อท่านอธิบายความพิสดารออกไป — *Vipacitaññū: a person who understands after a detailed treatment; the intellectual*)
3. **เนยยะ** (ผู้ที่พอจะแนะนำได้, ผู้ที่พอจะค่อยชี้แจงแนะนำให้เข้าใจได้ ด้วยวิธีการฝึกสอนอบรมต่อไป — *Neyya: a person who is guidable; the trainable*)
4. **ปทปรมะ** (ผู้มีบทรเป็นอย่างยิ่ง, ผู้อับปัญญา สอนให้รู้ได้แต่เพียงตัวบทคือพยัญชนะ หรือ ถ้อยคำ ไม่อาจเข้าใจอรรถคือความหมาย — *Padaparama: a person who has just word of the text at most; an idiot*)

A.II.135; Pug 41; Nett.7,125.

อง.จตุกก.21/133/183; อภิ.ป.36/108/185.

[154] ปฏิปทา 4 (แนวปฏิบัติ, ทางดำเนิน, การปฏิบัติแบบที่เป็นทางดำเนินให้ถึงจุดหมาย คือความหลุดพ้นหรือความสิ้นอาสวะ — *Paṭipadā: modes of practice; modes of progress to deliverance*)

1. **ทุกฺขา ปฏิปทา ทนฺธาภิญญา** (ปฏิบัติลำบาก ทั้งรู้ได้ช้า เช่น ผู้ปฏิบัติที่มีราคะ โทสะ โมหะแรงกล้า ต้องเสวยทุกข์โทมนัสเนื่องจากราคะ โทสะ โมหะนั้นอยู่เนืองๆ หรือเจริญกรรมฐานที่มีอารมณ์ไม่น่าชื่นใจ เช่น อสุภะ เป็นต้น อีกทั้งอินทรีย์ก็อ่อน จึงบรรลุลोकุตตรมรรคล่าช้า พระจักขุบาลอาจเป็นตัวอย่างในข้อนี้ได้ — *Dukkha paṭipadā dandhābhiññā: painful progress with slow insight*)
2. **ทุกฺขา ปฏิปทา ขิปฺปาภิญญา** (ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว เช่น ผู้ปฏิบัติที่มีราคะ โทสะ โมหะแรงกล้า ต้องเสวยทุกข์โทมนัสเนื่องจากราคะ โทสะ โมหะนั้นอยู่เนืองๆ หรือเจริญกรรมฐานที่มีอารมณ์ไม่น่าชื่นใจ เช่น อสุภะ เป็นต้น แต่มีอินทรีย์แก่กล้า จึงบรรลุลोकุตตรมรรคเร็วไว บาลียกพระมหาโมคคัลลานะเป็นตัวอย่าง — *Dukkha paṭipadā khippābhiññā: painful progress with quick insight*)
3. **สุขฺขา ปฏิปทา ทนฺธาภิญญา** (ปฏิบัติสบาย แต่รู้ได้ช้า เช่น ผู้ปฏิบัติที่มีราคะ โทสะ โมหะไม่แรงกล้า ไม่ต้องเสวยทุกข์โทมนัสเนื่องจากราคะ โทสะ โมหะนั้นเนืองนิตย์ หรือเจริญสมาธิได้ฉาน 4 อันเป็นสุขประณีต แต่มีอินทรีย์อ่อน จึงบรรลุลोकุตตรมรรคล่าช้า — *Sukha paṭipadā dandhābhiññā: pleasant progress with slow insight*)
4. **สุขฺขา ปฏิปทา ขิปฺปาภิญญา** (ปฏิบัติสบาย ทั้งรู้ได้ไว เช่น ผู้ปฏิบัติที่มีราคะ โทสะ โมหะไม่แรงกล้า ไม่ต้องเสวยทุกข์โทมนัสเนื่องจากราคะ โทสะ โมหะนั้นเนืองนิตย์ หรือเจริญสมาธิได้ฉาน 4 อันเป็นสุขประณีต อีกทั้งมีอินทรีย์แก่กล้า จึงบรรลุลोकุตตรมรรคเร็วไว บาลียกพระสารีบุตรเป็นตัวอย่าง — *Sukha paṭipadā khippābhiññā: pleasant progress with quick insight*)

A.II.149-152,154-5.

อง.จตุกก.21/161-3/200-4; 167-8/207-9.

[155] **ปฏิสัมภิตา 4** (ปัญญาแตกฉาน — *Paṭisambhidā*: analytic insight; penetrating insight; discrimination)

1. **อรรถปฏิสัมภิตา** (ปัญญาแตกฉานในอรรถ, ปรีชาแจ้งในความหมาย, เห็นข้อธรรมหรือความย่อ ก็สามารถแยกแยะอธิบายขยายออกไปได้โดยพิสดาร เห็นเหตุอย่างหนึ่ง ก็สามารถคิดแยกแยะกระจายเชื่อมโยงต่อกันออกไปได้จนล่วงรู้ถึงผล — *Attha-paṭisambhidā*: discrimination of meanings; analytic insight of consequence)

2. **ธัมมปฏิสัมภิตา** (ปัญญาแตกฉานในธรรม, ปรีชาแจ้งในหลัก, เห็นอรรถอธิบายพิสดาร ก็สามารถจับใจความมาตั้งเป็นกระทำหรือหัวข้อได้ เห็นผลอย่างหนึ่ง ก็สามารถสืบสาวกลับไปหาเหตุได้ — *Dhamma-paṭisambhidā*: discrimination of ideas; analytic insight of origin)

3. **นิรุกติปฏิสัมภิตา** (ปัญญาแตกฉานในนิรุกติ, ปรีชาแจ้งในภาษา, รู้ศัพท์ ถ้อยคำบัญญัติ และภาษาต่างๆ เข้าใจใช้คำพูดชี้แจงให้ผู้อื่นเข้าใจและเห็นตามได้ — *Nirutti-paṭisambhidā*: discrimination of language; analytic insight of philology)

4. **ปฏิภาณปฏิสัมภิตา** (ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ, ปรีชาแจ้งในความคิดทันการ, มีไหวพริบ ชี้มซาบในความรู้ที่มีอยู่ เอามาเชื่อมโยงเข้าสร้างความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่ ใช้ประโยชน์ได้สพเหมาะ เข้ากับกรณีเข้ากับเหตุการณ์ — *Paṭibhāṇa-paṭisambhidā*: discrimination of sagacity; analytic insight of ready wit; initiative, creative and applicative insight)

A.II.160; Ps.I.119; Vbh.294.

อจ.จตุกก.21/172/216; ชุ.ปฎิ.31/268/175; อภิ.วิ.35/784/400.

[156] **ปธาน 4** (ความเพียร — *Padhāna*: effort; exertion)

1. **สังวรปธาน** (เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น คือ เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น — *Samvara-padhāna*: the effort to prevent; effort to avoid)

2. **ปหานปธาน** (เพียรละหรือเพียรกำจัด คือ เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว — *Pahāna-padhāna*: the effort to abandon; effort to overcome)

3. **ภาวนापธาน** (เพียรเจริญ หรือเพียรก่อให้เกิด คือ เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมีขึ้น — *Bhāvanā-padhāna*: the effort to develop)

4. **อนุรักษนูปธาน** (เพียรรักษา คือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่น และให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไพบูรณ์ — *Anurakkhanā-padhāna*: the effort to maintain)

ปธาน 4 นี้ เรียกอีกอย่างว่า **สัมมปปธาน 4** (ความเพียรชอบ, ความเพียรใหญ่ — *Sammappadhāna*: right exertions; great or perfect efforts)

A.II.74,16,15.

อจ.จตุกก.21/69/96; 14/20; 13/19.

[157] **ปรมัตถธรรม 4** (สภาวะที่มีอยู่โดยปรมัตถ์, สิ่งที่เป็นจริงโดยความหมายสูงสุด — *Paramattha-dhamma*: ultimate realities; abstract realities; realities in the

ultimate sense)

1. จิต (สภาพที่คิด, ภาวะที่รู้แจ้งอารมณ์ — *Citta*: consciousness; state of consciousness)

2. เจตสิก (สภาพที่ประกอบกับจิต, คุณสมบัตินี้และอาการของจิต — *Cetasika*: mental factors)

3. รูป (สภาพที่เป็นร่าง พร้อมทั้งคุณและอาการ — *Rūpa*: matter; corporeality)

4. นิพพาน (สภาพที่สิ้นกิเลสและทุกข์ทั้งปวง, สภาพที่ปราศจากตัณหา — *Nibbāna*)

ดู รายละเอียดแต่ละอย่างใน [356] จิต 89; [355] เจตสิก 52; [38] รูป 28; [27] นิพพาน 2.

Comp.81.

สงคท.1.

[158] ประมาณ หรือ ปมาณิก 4 (บุคคลที่ถือประมาณต่างๆ กัน, คนในโลกผู้ถือเอาคุณสมบัตินี้ต่างๆ กัน เป็นเครื่องวัดในการที่จะเกิดความเชื่อความเลื่อมใส — *Pamāṇa, Pamāṇika*: those who measure, judge or take standard)

1. รูปประมาณ (ผู้ถือประมาณในรูป, บุคคลที่มองเห็นรูปร่างสวยงาม ทรวดทรงดี อวัยวะสมส่วน ท่าทางสง่า สมบูรณ์พร้อม จึงชอบใจเลื่อมใสหมั่นใจที่จะเชื่อถือ — *Rūpa-pamāṇa*: one who measures by form or outward appearance; one whose faith depends on good appearance)

2. โฆษประมาณ (ผู้ถือประมาณในเสียง, บุคคลที่ได้ยินได้ฟังเสียงสรรเสริญเกียรติคุณหรือเสียงพูดจาที่ไพเราะ จึงชอบใจเลื่อมใสหมั่นใจที่จะเชื่อถือ — *Ghosa-pamāṇa*: one who measures by voice or reputation; one whose faith depends on sweet voice or good reputation)

3. ลูขประมาณ (ผู้ถือประมาณในความคร่ำหรือเศร้าหมอง, บุคคลที่มองเห็นสิ่งของเครื่องใช้ความเป็นอยู่ที่คร่ำหมอง เช่น จีวรคร่ำๆ เป็นต้น หรือมองเห็นการกระทำคร่ำเครียดเป็นทุกกริยา ประพฤติเคร่งครัดเข้มงวดขูดเกลียดตน จึงชอบใจเลื่อมใสหมั่นใจที่จะเชื่อถือ — *Lūkha-pamāṇa*: one who measures or judges by shabbiness, mediocrity or hard life; one whose faith depends on shabbiness or ascetic or self-denying practices)

4. ธรรมประมาณ (ผู้ถือประมาณในธรรม, บุคคลที่พิจารณาด้วยปัญญาเห็นสารธรรมหรือการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ คือ คีล สมาธิ ปัญญา จึงชอบใจเลื่อมใสหมั่นใจที่จะเชื่อถือ — *Dhamma-pamāṇa*: one who measures or judges by the teaching or righteous behaviour; one whose faith depends on right teachings and practices)

บุคคล 3 จำพวกต้น ยังมีทางพลาดได้มาก โดยอาจเกิดความติดใจใคร่ ถูกครอบงำชักพาไปด้วยความหลง ถูกพาดวนเวียนหรือติดอยู่แค่นอก ไม่รู้จักคนที่ตนมองได้อย่างแท้จริงและไม่เข้าถึงสาระ ส่วนผู้ถือธรรมเป็นประมาณ จึงจะรู้จักคนที่ตนมองอย่างแท้จริง ไม่ถูกพาดพาไป

เข้าถึงธรรมที่ปราศจากสิ่งครอบคลุมน

พระพุทธเจ้าทรงมีพระคุณสมบัติสมกับทั้งสี่ข้อ (เฉพาะข้อ 3 ทรงถือแต่พอดี) จึงทรง
ครองใจคนทุกจำพวกได้ทั้งหมด คนที่เห็นพระพุทธเจ้าแล้ว ที่จะไม่เลื่อมใสในนั้น หาได้ยากยิ่งนัก

ในชั้นอรรถกถา นิยมเรียกบุคคล 4 ประเภทนี้ว่า **รูปป์ปมาณิกา โฆสปปมาณิกา
ลูข์ปปมาณิกา และ ธัมมปปมาณิกา** ตามลำดับ

A.II.71; Pug.7,53; DhA.114; SnA.242. อภ.จตุกก.21/65/93; อภิ.ป.36/10/135; 133/204; ธ.อ.5/100; สุตต.อ.1/329.

[159] **ปัจจัย 4** (สิ่งจำเป็นชีวิต, สิ่งจำเป็นเบื้องต้นของชีวิต, สิ่งที่ต้องอาศัยเลี้ยงอัตภาพ —
Paccaya: the four necessities of life; requisites)

1. **จีวร** (ผ้าห่มห่ม — *Cīvara*: robes; clothing)
2. **บิณฑบาต** (อาหาร — *Piṇḍapāta*: almsfood; food)
3. **เสนาสนะ** (ที่อยู่อาศัย, ที่นั่งที่นอน — *Senāsana*: lodging)
4. **คิลานปัจจัยเภสัชบริวาร หรือ เภสัช** (ยาและอุปกรณ์รักษาโรค — *Bhesajja*: medicine; medical equipment)

สี่อย่างนี้ สำหรับภิกษุ จำกัดเข้าอีกเรียกว่า **นิสสัย 4** แปลว่า เครื่องอาศัยของบรรพชิต
(*Nissaya*: resources; means of support on which the monastic life depends)

1. **ปิณฑิยาโลปโภชนะ** (โภชนะคือคำข้าวที่ได้มาด้วยกำลังปลีแข้ง — *Piṇḍiyālopa-bhojana*: almsfood of scraps; food obtained by going on the alms-gathering)
2. **บังสุกุลจีวร** (ผ้าที่เขาทิ้งตามกองขยะหรือตามป่าช้า — *Paṃsukūlacīvara*: discarded cloth taken from the rubbish heap or the charnel ground; rag-robes)
3. **รุกขมูลเสนาสนะ** (อยู่อาศัยโคนไม้ — *Rukkhamūlasenāsana*: dwelling at the foot of a tree)
4. **ปุตติมุตตเภสัช** (ยาน้ำมูตรเน่า — *Pūtimuttabhēsajja*: medicines pickled in stale urine: ammonia as a medicine)

ส่วนที่อนุญาตนอกเหนือจากนี้เป็น **อติเรกลาภ** (extra acquisitions; extra allowance)

Vin.I.58.

วินย.4/87/106.

[☆☆☆] **ปัญญาวัชชิธรรม 4** ดู [179] วัชชิธรรม 4

[160] **ปารีสุทธิศีล 4** (ศีลคือความบริสุทธิ์, ศีลเครื่องให้บริสุทธิ์, ความประพฤติ
บริสุทธิ์ที่จัดเป็นศีล — *Pārisuddhi-sīla*: morality consisting in purity; morality for purification; morality of pure conduct)

1. **ปาฏิโมกขสังวรศีล** (ศีลคือความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ เว้นจากข้อห้าม ทำตามข้อ
อนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย — *Pāṭimokkhasaṃvara-sīla*: restraint in

accordance with the monastic disciplinary code)

2. อินทริยสังวรศีล (ศีลคือความสำรวมอินทริย ระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำเมื่อรับรู้ อารมณ์ด้วยอินทริยทั้ง 6 — *Indriyasamvara-sīla*: restraint of the senses; sense-control)

3. อาชีวนิวิธานศีล (ศีลคือความบริสุทธิ์แห่งอาชีพ เลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ ไม่ประกอบ อเนสนา มีหลอกลวงเขาเลี้ยงชีพเป็นต้น — *Ājīvapārisuddhi-sīla*: purity of conduct as regards livelihood)

4. ปัจจัยสันนิสิตศีล (ศีลที่เกี่ยวกับปัจจัย 4 ได้แก่ปัจจัยปัจเจกชน คือพิจารณาใช้สอย ปัจจัยสี่ ให้เป็นไปตามความหมายและประโยชน์ของสิ่งนั้น ไม่บริโภคร่วมด้วยตัณหา — *Paccayasannissita-sīla*: pure conduct as regards the necessities of life)

Vism.16; Comp.212.

วิสุทธิ.1/19; สงคท.55.

[☆☆☆] ผล 4 ดู [165] ผล 4.

[☆☆☆] พร 4 ดู [227] พร 5.

[161] พรหมวิหาร 4 (ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ, ธรรมประจำใจอันประเสริฐ, หลัก ความประพฤติกี่ประเสริฐบริสุทธิ์, ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติ จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจด และปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ — *Brahmavihāra*: holy abidings; sublime states of mind)

1. เมตตา (ความรัก ปราบปรามคืออยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่ มนุษย์สัตว์ทั้งหน้า — *Mettā*: loving-kindness; friendliness; goodwill)

2. กรุณา (ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือด ร้อนของปวงสัตว์ — *Karuṇā*: compassion)

3. มุทิตา (ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีความสุข มีจิตพองใสบันเทิง กอปรด้วยอาการแช่มชื่นเบิก บานอยู่เสมอ ต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีความสุข เจริญอกงาม ยิ่งขึ้นไป — *Muditā*: sympathetic joy; altruistic joy)

4. อุเบกขา (ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือ มีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขู ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลาย กระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัยและ ปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจมองดู ในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขารับผิดชอบ ตนได้ดีแล้ว เขาสมควรรับผิดชอบตนเอง หรือเขาควรได้รับผลอันสมกับมารับผิดชอบของตน — *Upekkhā*: equanimity; neutrality; poise)

ผู้ดำรงในพรหมวิหาร ย่อมช่วยเหลือมนุษย์สัตว์ทั้งหลายด้วยเมตตากุรณา และย่อมรักษา ธรรมไว้ได้ด้วยอุเบกขา ดังนั้น แม้จะมีกรุณาที่จะช่วยเหลือปวงสัตว์แต่ก็ต้องมีอุเบกขาด้วยที่จะมิ ให้เสียธรรม

พรหมวิหารนี้ บางทีแปลว่า ธรรมเครื่องอยู่ของพรหม, ธรรมเครื่องอยู่อย่างพรหม, ธรรมประจำใจที่ทำให้เป็นพรหมหรือให้เสมอด้วยพรหม, หรือธรรมเครื่องอยู่ของท่านผู้มีคุณยิ่งใหญ่ — (abidings of the Great Ones)

พรหมวิหาร 4 เรียกอีกอย่างว่า **อัปมัถฺญา 4** (*Appamaññā*: unbounded states of mind; illimitables) เพราะแผ่สม่ำเสมอโดยทั่วไปในมนุษยสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีประมาณ ไม่จำกัดขอบเขต

พรหมวิหารมีในผู้ใด ย่อมทำให้ผู้นั้นประพฤติปฏิบัติเกื้อกูลแก่ผู้อื่น ด้วยสังคหัตถุเป็นต้น.

อนึ่ง ในการที่จะเข้าใจและปฏิบัติพรหมวิหาร 4 ให้ถูกต้อง พึงทราบรายละเอียดบางอย่าง โดยเฉพาะสมบัติ และวิบัติ ของธรรม 4 ประการนั้น ดังนี้

ก. ความหมายโดยวิเคราะห์ศัพท์

1. เมตตา = (มีน้ำใจ)เยื่อใยใฝ่ประโยชน์สุขแก่คนสัตว์ทั้งหลาย หรือน้ำใจปรารถนาประโยชน์สุขที่เป็นไปต่อมิตร
2. กรุณา = ทำความสะเทือนใจแก่สาธุชน เมื่อคนอื่นประสบทุกข์ หรือถ่ายทอดทุกข์ของผู้อื่นให้หมดไป หรือแผ่ใจไปรับรู้ต่อคนสัตว์ทั้งหลายที่ประสบทุกข์
3. มุทิตา = โมหนายินดีต่อผู้ประกอบด้วยสมบัติหรือผลดีนั้นๆ
4. อุเบกขา = คอยมองดูอยู่ โดยละความขวนขวายว่าสัตว์ทั้งหลายจงอย่าผูกเวรกัน เป็นต้น และโดยเข้าถึงความเป็นกลาง

ข. ลักษณะ หน้าทีหรือกิจ (รส) ผลปรากฏ (ปัจจุบัญญัติฐาน) และปทัสถาน (เหตุใกล้)

1. เมตตา = (ในสถานการณ์ที่คนอื่นอยู่เป็นปกติ)
  - ลักษณะ = เป็นไปโดยอาการเกื้อกูลแก่คนสัตว์ทั้งหลาย
  - หน้าที = น้อมนำประโยชน์เข้าไปให้แก่เขา
  - ผลปรากฏ = กำจัดความอาฆาตแค้นเคืองให้ปราศไป
  - ปทัสถาน = เห็นภาวะที่น่าเจริญใจของคนสัตว์ทั้งหลาย
2. กรุณา = (ในสถานการณ์ที่คนอื่นตกทุกข์เดือดร้อน)
  - ลักษณะ = เป็นไปโดยอาการปลดเปลื้องทุกข์แก่คนสัตว์ทั้งหลาย
  - หน้าที = ไม่นิ่งดูตาย/ทนนิ่งอยู่ไม่ได้ต่อทุกข์ของคนสัตว์ทั้งหลาย
  - ผลปรากฏ = ไม่เบียดเบียน/อวิหิงสา
  - ปทัสถาน = เห็นภาวะไร้ที่พึ่ง/สภาพอ่อนแอของคนสัตว์ทั้งหลายที่ถูกทุกข์ครอบงำ
3. มุทิตา = (ในสถานการณ์ที่คนอื่นมีสุขสำเร็จหรือทำอะไรก้าวไปด้วยดี)
  - ลักษณะ = พลอยยินดี/ยินดีด้วย
  - หน้าที = ไม่ริษยา/เป็นปฏิปักษ์ต่อความริษยา
  - ผลปรากฏ = ขจัดความริษยา ความไม่ยินดีหรือความทนไม่ได้ต่อความสำเร็จของผู้อื่น

ปทัสสถาน = เห็นสมบัติ/ความสำเร็จของคนสัตว์ทั้งหลาย

4. อุเบกขา = (ในสถานการณ์รักษาทรมตามความรับผิดชอบต่อกรรมที่เขาทำ)

ลักษณะ = เป็นไปโดยอาการเป็นกลางต่อคนสัตว์ทั้งหลาย

หน้าที่ = มองเห็นความเสมอภาคกันในสัตว์ทั้งหลาย

ผลปรากฏ = ระวังความขัดเคืองเสียใจและความคล้อยตามดีใจ

ปทัสสถาน = มองเห็นภาวะที่ทุกคนเป็นเจ้าของกรรมของตน ว่าสัตว์ทั้งหลายจักได้สุข พ้นทุกข์ ไม่เสื่อมจากสมบัติที่ได้ที่ถึง ตามใจชอบได้อย่างไร

ค. สมบัติ (ความสมบูรณ์หรือความสัมฤทธิ์ผล) และวิบัติ (ความล้มเหลว หรือการปฏิบัติผิดพลาด ไม่สำเร็จผล)

1. เมตตา: สมบัติ = สงบหายไร้ความแค้นเคืองไม่พอใจ

วิบัติ = เกิดเสนาหา

2. กรุณา: สมบัติ = สงบหายไร้วิหิงสา

วิบัติ = เกิดความโศกเศร้า

3. มุทิตา: สมบัติ = สงบหายไร้ความริษยา

วิบัติ = เกิดความสนุกสนาน

4. อุเบกขา: สมบัติ = สงบหายไม่มีความยินดียินร้าย

วิบัติ = เกิดความเฉยด้วยไม่รู้ (เฉยโง่ เฉยเมย เฉยเหมิน)

ง. ข้าศึก คือ อกุศลซึ่งเป็นศัตรูคู่ปรับที่จะทำลายหรือทำกรรมนั้นๆ ให้เสียไป

1. เมตตา: ข้าศึกไกล = ราคะ

ข้าศึกไกล = พยาบาท คือความขัดเคืองไม่พอใจ

2. กรุณา: ข้าศึกไกล = โทมนัส คือความโศกเศร้าเสียใจ

ข้าศึกไกล = วิหิงสา

3. มุทิตา: ข้าศึกไกล = โสมนัส (เช่นดีใจว่าตนจะพลอยได้รับผลประโยชน์)

ข้าศึกไกล = อรติ คือความไม่ยินดี ไม่ยินดี ริษยา

4. อุเบกขา: ข้าศึกไกล = อัญญาอุเบกขา (เฉยไม่รู้เรื่อง เฉยโง่ เฉยเมย)

ข้าศึกไกล = ราคะ (ความใคร่) และปฏิฆะ (ความเคือง) หรือชอบใจและขัดใจ

จ. ตัวอย่างมาตรฐาน ที่แสดงความหมายของพรหมวิหารได้ชัด ซึ่งคัมภีร์ทั้งหลายมักยกขึ้นอ้าง

1. เมื่อลูกยังเล็กเป็นเด็กเยาว์วัย

แม่ - เมตตา รักใคร่เอาใจใส่ ถนอมเลี้ยงให้เจริญเติบโต

2. เมื่อลูกเจ็บไข้เกิดมีทุกข์ภัย

แม่ - กรุณา ห่วงใยปกป้องรักษา หาทางบำบัดแก้ไข

3. เมื่อลูกเจริญวัยเป็นหนุ่มสาวสวยสง่า

แม่ - มุกิตา พลอยปลาบปลื้มใจ หวังให้ลูกงามสดใส่อยู่นานเท่านั้น

4. เมื่อลูกรับผิดชอบกิจการหน้าที่ของตนจนชววยอยู่ด้วยดี

แม่ - อุเบกขา มีใจหนึ่งสงบเป็นกลาง วางเฉยคอยดู

พึงทราบด้วยว่า ฉันทะ คือ กัตตุกัมยตาฉันทะ (ความอยากจะทำให้ดี หรือความต้องการที่จะทำให้คนสัตว์ทั้งหลายดิ่งงามสมบูรณ์ปราศจากโทษข้อบกพร่อง เช่น อยากให้เขาประสบความสำเร็จ สุข พ้นจากทุกข์เป็นต้น) เป็นจุดตั้งต้น (อาทิ) ของพรหมวิหารทั้ง 4 นี้ การข่มระงับกิเลส (เช่นนิวรณ์) ได้ เป็นท่ามกลาง สมาริถึงขั้นอัปปนา (คือ ภาวะจิตที่มั่นคงเรียบเรียงสงบสนิทที่สุด) เป็นที่จบ ของพรหมวิหารทั้ง 4 นั้น

AIII.226; Dhs.262; Vism.320.

อภ.ปญจก 22/192/252; อภ.ส.34/190/75; วิสุทธิ.2/124.

[☆☆☆] พละ ๑ [229] พละ 4.

[☆☆☆] พุทธลีลาในการสอน 4 ๑ [172] ลีลาการสอน 4.

[☆☆☆] ภาวนา 4 ๑ [37] ภาวนา 4.

[☆☆☆] ภาวิต 4 ๑ [37] ภาวนา 4.

[162] ภูมิ 4 (ชั้นแห่งจิต, ระดับจิตใจ, ระดับชีวิต — *Bhūmi*: planes of consciousness; planes of existence; degrees of spiritual development)

1. กามาวจรภูมิ (ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในกาม, ระดับจิตใจที่ยังปรารถนากามเป็นอารมณ์ คือยังเกี่ยวข้องกับกามคุณ, ระดับจิตใจของสัตว์ในกามภพทั้ง 11 ชั้น — *Kāmāvacara-bhūmi*: Sensuous Plane)

2. รูปาวจรภูมิ (ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูป, ระดับจิตใจที่ปรารถนารูปธรรมเป็นอารมณ์, ระดับจิตใจของท่านผู้ได้ฌานหรือผู้อยู่ในรูปภพทั้ง 16 ชั้น — *Rūpāvacara-bhūmi*: form-plane)

3. อรูปาวจรภูมิ (ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในอรูป, ระดับจิตใจที่ปรารถนาอรูปธรรมเป็นอารมณ์, ระดับจิตใจของท่านผู้ได้อรูปฌาน หรือผู้อยู่ในอรูปภพทั้ง 4 ชั้น — *Arūpāvacara-bhūmi*: Formless Plane)

4. โลกุตตรภูมิ (ชั้นที่พ้นจากโลก, ระดับแห่งโลกุตตรธรรม, ระดับจิตใจของพระอรียเจ้าอันพ้นแล้วจากโลกีย์ภูมิ 3 ข้างต้น — *Lokuttara-bhūmi*: supramundane plane) ชั้นนี้ในบาลีที่มาเรียกว่า *อปริยาปนณภูมิ* (ชั้นที่ไม่เนิ่นเนื่องในวัฏฏะ, ระดับที่ไม่ถูกจำกัด — *unbelonging or unlimited plane*).

๑ [98] ภพ 3 และ [351] ภูมิ 4, 31 ด้วย.

Ps.I.83.

ช.ปฎิ.31/171/122.

[163] โภควิภาค 4 (การแบ่งโภคะเป็น 4 ส่วน, หลักการแบ่งทรัพย์โดยจัดสรรเป็น 4

ส่วน — *Bhogavibhāga*: fourfold division of money)

1. **เอเกน โภเค ภูฏเชยฺย** (1 ส่วน ใช้จ่ายเลี้ยงตน เลี้ยงคนที่ควรบำรุง และทำประโยชน์ — On one part he should live and do his duties towards others.)

2.–3. **ทวิหิ กมฺมํ ปโยชเย** (2 ส่วน ใช้ลงทุนประกอบกิจการงาน — With two parts he should expand his business)

4. **จตุตถญฺจ นิธาเปยฺย** (อีก 1 ส่วน เก็บไว้ใช้ในคราวจำเป็น — And he should save the fourth for a rainy day.)

D.III.188.

ที่.ปท.11/197/202.

[164] **มรรค 4** (ทางเข้าถึงความเป็นอริยบุคคล, ญาณที่ทำให้ละสังโยชน์ได้ขาด — *Magga*: the path)

1. **โสดาปัตติมรรค** (มรรคอันให้ถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพานที่แรก, มรรคอันให้ถึงความเป็นพระโสดาบัน เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ 3 คือ ลักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัมผัสพตปรามาส — *Sotāpattimagga*: the Path of Stream-Entry)

2. **สกทาคามิมรรค** (มรรคอันให้ถึงความเป็นพระสกทาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ 3 ข้อต้นกับทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง — *Sakadāgāmi-magga*: the Path of Once-Returning)

3. **อนาคามิมรรค** (มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอนาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์เบื้องต้นได้ทั้ง 5 — *Anāgāmi-magga*: the Path of Non-Returning)

4. **อรหัตตมรรค** (มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอรหันต์ เป็นเหตุละสังโยชน์ได้หมดทั้ง 10 — *Arahatta-magga*: the Path of Arahantship)

ดู [329] สังโยชน์ 10.

Vbh.335.

อภิ.วิ.35/837/453.

[165] **ผล 4** (ผลที่เกิดสืบเนื่องจากการละกิเลสได้ด้วยมรรค, ธรรมารมณอันพระอริยะพึงเสวย ที่เป็นผลเกิดเองในเมื่อกิเลสสิ้นไปด้วยอำนาจมรรคนั้นๆ — *Phala*: fruition)

1. **โสดาปัตติผล** (ผลแห่งการเข้าถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพาน, ผลอันพระโสดาบันพึงเสวย — *Sotāpatti-phala*: the Fruition of Stream-Entry)

2. **สกทาคามิผล** (ผลอันพระสกทาคามีพึงเสวย — *Sakadāgāmi-phala*: the Fruition of Once-Returning)

3. **อนาคามิผล** (ผลอันพระอนาคามีพึงเสวย — *Anāgāmi-phala*: the Fruition of Non-Returning)

4. **อรหัตตผล** (ผลคือความเป็นพระอรหันต์, ผลอันพระอรหันต์พึงเสวย — *Arahatta-phala*: the Fruition of Arahantship)

ผล 4 นี้ บางที่เรียกว่า **สามัญญผล** (ผลของความเป็นสมณะ, ผลแห่งการบำเพ็ญสมณ-

ธรรม — *Sāmañña-phala*: fruits of a monk's life; fruits of the monkhood)

D.III.227; Vbh.335.

ที่.ปท.11/242/240; อภิ.วิ.35/837/453.

[166] **มหาปเทศ 4¹** (ที่อ้างอิงข้อใหญ่, หลักใหญ่สำหรับอ้างอิงเพื่อสอบสวนเทียบเคียง **หมวดที่ 1 ว่าด้วยหลักทั่วไป** — *Mahāpadesa*: great authorities; principal references or citations)

1. หากมีภิกษุกล่าวว่า ข้าพเจ้าได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นสัตตสุต (A monk might say: "Face to face with the Blessed One did I hear this; face to face with him did I receive this. This is the Doctrine, this is the Discipline, this is the Master's teaching.")

2. หากมีภิกษุกล่าวว่า ในอาวาสชื่อโน้น มีสงฆ์อยู่ พร้อมด้วยพระเถระ พร้อมด้วยปาโมกข์ ข้าพเจ้าได้สดับรับมาเฉพาะหน้าสงฆ์นั้นว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นสัตตสุต (A monk might say: "In such and such a monastery resides an Order together with an elder monk, together with a leader. Face to face with that Order did I hear this; ...)

3. หากมีภิกษุกล่าวว่า ในอาวาสชื่อโน้น มีภิกษุผู้เป็นพระเถระอยู่จำนวนมาก เป็นพหูสูต ถึงอาคม (คือชำนาญในพุทธพจน์ทั้ง 5 นิกาย) ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมัตติกา ข้าพเจ้าได้สดับรับมาเฉพาะหน้าพระเถระเหล่านั้นว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นสัตตสุต (A monk might say: "In such and such a monastery reside a great number of elder monks, widely learned, versed in the Collections, expert on the Doctrine, expert on the Discipline, expert on the Summaries. In the presence of those monks did I hear this; ...)

4. หากมีภิกษุกล่าวว่า ในอาวาสชื่อโน้น มีภิกษุผู้เป็นพระเถระอยู่รูปหนึ่ง เป็นพหูสูต ถึงอาคม ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมัตติกา ข้าพเจ้าได้สดับรับมาเฉพาะหน้าพระเถระรูปนั้นว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นสัตตสุต (A monk might say: "In such and such a monastery resides an elder monk of wide learning ...)

เธอทั้งหลาย ยังไม่ฟังชื่นชม ยังไม่ฟังคัดค้านคำกล่าวของผู้นั้น ฟังเรียนบทและพยัญชนะ (ทั้งข้อความและถ้อยคำ) เหล่านั้นให้ดีแล้ว ฟังสอบดูในสูตรเทียบดูในวินัย (The words of that monk are neither to be welcomed nor scorned, the words and syllables thereof are to be studied thoroughly, laid beside the Discourses and compared with the Discipline.)

ก. ถ้ายกบทและพยัญชนะเหล่านั้น สอบลงในสูตรก็ไม่ได้ เทียบเข้าในวินัยก็ไม่ได้ ฟังลงสันนิษฐานว่า นี่มิใช่ดำรัสของพระผู้มีพระภาคแน่นอน ภิกษุนี้ (สงฆ์นั้น พระเถระเหล่านั้น พระเถระรูปนั้น) ถือไว้ผิด ฟังทิ้งเสีย (If, when laid beside the Discourses and compared with the Discipline, these words and syllables lie not along with the Discourses and agree not with the Discipline then you may come to the conclusion: Surely this

is not the word of the Blessed One, and it has been wrongly grasped by that monk. Then reject it.

ข. ถ้ำบทและพยัญชนะเหล่านั้น สอบลงในสูตรก็ได้ เทียบเข้าในวินัยก็ได้ ฟังลงสันนิษฐานว่า นี่เป็นคำรัสของพระผู้มีพระภาคแน่แท้ ภิกษุนี้ (สงฆ์นั้น พระเถระเหล่านั้น พระเถระรูปนั้น) รับมาด้วยดี (If, ... they lie along with the Discourses and agree with the Discipline... Surely this is the word of the Blessed One ...)

โดยสรุป คือ การยกข้ออ้างหรือหลักฐาน 4 (the four principal appeals to authority) คือ

1. พุทธาปเทศ (ยกเอาพระพุทธเจ้าขึ้นอ้าง — *Buddhāpadesa*: the appeal to the Enlightened One as authority)

2. สังฆาปเทศ (ยกเอาคณะสงฆ์ขึ้นอ้าง — *Saṅghāpadesa*: the appeal to a community of monks or an Order as authority)

3. สัมพหุสเถราปเทศ (ยกเอาพระเถระจำนวนมากขึ้นอ้าง — *Sambahulatherāpadesa*: the appeal to a number of elders as authority) เรียกว่า *สัมพหุสเถราปเทศ*

4. เอกัตถเถราปเทศ (ยกเอาพระเถระรูปหนึ่งขึ้นอ้าง — *Ekattherāpadesa*: the appeal to a single elder as authority) เรียกว่า *เอกเถราปเทศ*

ในคัมภีร์รุ่นฎีกา (เช่น อ.ฎ. 2/443) เรียกข้อที่ 3 ว่า **คณาปเทศ** (*Gaṇāpadesa*) และข้อที่ 4 ว่า **ปคคลาปเทศ** (*Puggalāpadesa*)

D.II.123; A.II.167.

ที่.ม.10/113/144; อ.จ.ต.ก.21/180/227.

[167] **มหาปเทศ 4² หมวดที่ 2 เฉพาะในทางพระวินัย** — *Mahāpadesa*: great authorities; principal references)

1. สิ่งใดไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่าไม่ควร แต่เข้ากันกับสิ่งที่ไม่ควร (อกัปปิยะ) ขัดกับสิ่งที่ควร (กัปปิยะ) สิ่งนั้นไม่ควร

(Whatever has not been objected to as not allowable, if it fits in with what is not allowable and goes against what is allowable, is not allowable.)

2. สิ่งใดไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่าไม่ควร แต่เข้ากันกับสิ่งที่ควร (กัปปิยะ) ขัดกับสิ่งที่ไม่ควร (อกัปปิยะ) สิ่งนั้นควร

(Whatever has not been objected to as not allowable, if it fits in with what is allowable and goes against what is not allowable, is allowable.)

3. สิ่งใดไม่ได้ทรงอนุญาตไว้ว่าควร แต่เข้ากันกับสิ่งที่ไม่ควร (อกัปปิยะ) ขัดกับสิ่งที่ควร (กัปปิยะ) สิ่งนั้นไม่ควร

(Whatever has not been permitted as allowable, if it fits in with what is not allowable and goes against what is allowable, is not allowable.)

4. สิ่งใดไม่ได้ทรงอนุญาตไว้ว่าควร แต่เข้ากันกับสิ่งที่ควร (กัปปิยะ) ขัดกับสิ่งที่ไม่ควร (อกัปปิยะ) สิ่งนั้นควร

(Whatever has not been permitted as allowable, if it fits in with what is allowable and goes against what is not allowable, is allowable.)

Vin.I.250.

วินย.5/92/131.

[168] มิตรปฏิรูปกั หรือ มิตรเทียม 4 (คนเทียมมิตร, คนที่ฟังทราบว่าเป็นศัตรู ผู้มาในร่างของมิตร — *Mittapaṭirūpaka*: false friends; foes in the guise of friends)

1. คนปอกลอก คนขนเอาของเพื่อนไปถ่ายเดียว (*อัญญาตตฤห* — *Aññadatthuhara*: the out-and-out robber) มีลักษณะ 4 คือ

- 1) คิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว
  - 2) ยอมเสียน้อย โดยหวังจะเอาให้มาก
  - 3) ตัวมีภัย จึงมาช่วยทำกิจของเพื่อน
  - 4) คบเพื่อน เพราะเห็นแก่ผลประโยชน์
- a) He appropriates his friend's possessions.
  - b) Giving little, he expects a lot in return.
  - c) He gives a helping hand only when he himself is in danger.
  - d) He makes friends with others only for his own interests.

2. คนดีแต่พูด (*วจีปรม* — *Vacīparama*: the man who pays lip-service) มีลักษณะ 4 คือ

- 1) ดีแต่ยกของหมดแล้วมาปราศรัย
  - 2) ดีแต่อ้างของยังไม่มีมาปราศรัย
  - 3) สงเคราะห์ด้วยสิ่งหาประโยชน์มิได้
  - 4) เมื่อเพื่อนมีกิจ อ้างแต่เหตุขัดข้อง
- a) He speaks you fair about the past.
  - b) He speaks you fair about the future.
  - c) He tries to gain your favour by empty sayings.
  - d) When help is needed he points to his own ill luck.

3. คนหัวประจบ (*อนุปปิยภาณี* — *Anuppiyabhāṇī*: the flatterer) มีลักษณะ 4 คือ

- 1) จะทำชั่วก็เอออ
- 2) จะทำดีก็เอออ
- 3) ต่อหน้าสรรเสริญ
- 4) ลับหลังนินทา

- a) He consents to your doing wrong.
- b) He consents to your doing right.
- c) He sings your praises to your face.
- d) He runs you down behind your back.

4. คนชวนฉิบหาย (*อภัยสหาย — Apāyasahāya*: the leader to destruction) มีลักษณะ 4 คือ

- 1) คอยเป็นเพื่อนดื่มน้ำเมา
- 2) คอยเป็นเพื่อนเที่ยวกลางคืน
- 3) คอยเป็นเพื่อนเที่ยวดูการเล่น
- 4) คอยเป็นเพื่อนไปเล่นการพนัน

- a) He is your companion when you indulge in drinking.
- b) He is your companion when you roam the streets at unseemly hours.
- c) He is your companion when you frequent shows and fairs.
- d) He is your companion when you indulge in gambling.

D.III.185.

ที่.ป.ท.11/186/199.

[169] สุหามิตร หรือ มิตรแท้ 4 (มิตรมีใจดี, มิตรที่จริงใจ — *Suhadamitta*: true friends; true-hearted friends)

1. มิตรอุปการะ (*อุปการกะ — Upakāraka*: the helper) มีลักษณะ 4 คือ

- 1) เพื่อนประมาท ช่วยรักษาเพื่อน
- 2) เพื่อนประมาท ช่วยรักษาทรัพย์สินของเพื่อน
- 3) เมื่อมีภัย เป็นที่พึ่งพำนักได้
- 4) มีกิจจำเป็น ช่วยออกทรัพย์ให้เกินกว่าที่ออกปาก

- a) He guards you when you are off your guard.
- b) He guards your property when you are off your guard.
- c) He is a refuge to you when you are in danger.
- d) He provides a double supply of what you may ask in time of need.

2. มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ (*สมานสุขทุกข์ — Samānasukhadukkha*: the man who is the same in weal and woe) มีลักษณะ 4 คือ

- 1) บอกความลับแก่เพื่อน
- 2) ปิดความลับของเพื่อน
- 3) มีภัยอันตราย ไม่ละทิ้ง

4) แม้ชีวิตก็สละให้ได้

- a) He tells you his secrets.
- b) He keeps secret your secrets.
- c) He does not forsake you in your troubles.
- d) He can even die for your sake.

3. มิตรณะประโยชน์ (*อัตถักขายี* — *Atthakkhāyī*: the man who gives good counsel) มีลักษณะ 4 คือ

- 1) จะทำชั่วเสียหาย คอยห้ามปรามไว้
  - 2) คอยแนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี
  - 3) ให้ได้ฟังได้รู้สิ่งที่ไม่เคยได้รู้ได้ฟัง
  - 4) บอกทางสุขทางสวรรค์ให้
- a) He keeps you back from evil.
  - b) He encourages you to do good.
  - c) He informs you of what you have not heard.
  - d) He shows you the way to heaven.

4. มิตรมีน้ำใจ (*อนุภัมปะกะ* มิตรมีความรักใคร่ หรือมิตรผู้รักใคร่เอ็นดู — *Anukampaka*: the man who sympathizes) มีลักษณะ 4 คือ

- 1) เพื่อนมีทุกข์ พลอยไม่สบายใจ (ทุกข์ ทุกข์ด้วย)
  - 2) เพื่อนมีสุข พลอยแจ่มชื่นยินดี (สุข สุขด้วย)
  - 3) เขาติเตียนเพื่อน ช่วยยับยั้งแก้ไข
  - 4) เขาสรรเสริญเพื่อน ช่วยพูดเสริมสนับสนุน
- a) He does not rejoice over your misfortunes.
  - b) He rejoices in your good fortune.
  - c) He protests against anyone who speaks ill of you.
  - d) He admires those who speak well of you.

D.III.187.

ที่.ป.ท.11/192/201.

[170] โยคะ 4 (สภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพ หรือผูกกรรมไว้กับวิบาก — *Yoga*: the Four Bonds) ได้แก่ *กามโยคะ ภาวโยคะ ทิฏฐิโยคะ อวิชาโยคะ* เหมือนในอาสวะ 4.

ดู [136] อาสวะ 4.

D.III.230; A.II.10; Vbh.374.

ที่.ป.ท.11/259/242; อ.จ.ต.ก.ก.21/10/13; อ.ภ.วิ.35/963/506.

[171] โยนิ 4 (กำเนิด, แบบหรือชนิดของการเกิด — *Yoni*: ways or kinds of birth;

modes of generation)

1. **ชลาพุชะ** (สัตว์เกิดในครรภ์ คือ คลอดออกมาเป็นตัว เช่น คน โค สุนัข แมว เป็นต้น — *Jalābujā*: the viviparous; womb-born creatures)
2. **อณฑชะ** (สัตว์เกิดในไข่ คือ ออกไข่เป็นฟองก่อนแล้วจึงฟักเป็นตัว เช่น นก เบ็ด ไก่ เป็นต้น — *Aṇḍajā*: the oviparous; egg-born creatures)
3. **สังเสทชะ** (สัตว์เกิดในโคล คือ เกิดในของชื้นแฉะหมักหมมเน่าเปื่อย ขยายแพร่ออกไปเอง เช่น กิมิชาติบางชนิด — *Samśedajā*: putrescence-born creatures; moisture-born creatures)
4. **โอปปาติกะ** (สัตว์เกิดผุดขึ้น คือ เกิดผุดเต็มตัวในทันใด ได้แก่ เทวดา สัตว์นรก มนุษย์บางพวก และเปรตบางพวก ท่านว่า เกิดและตาย ไม่ต้องมีเชื้อหรือซากปรากฏ — *Opapātika*: spontaneously born creatures; the apparitional)

D.III.230; M.I.73.

ที่.ป.11/263/242; ม.ม.12/169/147.

[☆☆☆] **ราชสังคหวัตถุ 4** ^๑ [187] *สังคหวัตถุของผู้ครองแผ่นดิน 4.*

[172] **ลีลาการสอน หรือ พุทธลีลาในการสอน หรือ เทศนาวิธี 4**

(การสอนของพระพุทธเจ้าแต่ละครั้ง แม้ที่เป็นเพียงธรรมีกถา หรือการสนทนาทั่วไป ซึ่งมีใช้คราวที่มีความมุ่งหมายเฉพาะพิเศษ ก็จะดำเนินไปอย่างสำเร็จผลดีโดยมีองค์ประกอบที่เป็นคุณลักษณะ 4 ประการ — *Desanāvidhi*: the Buddha's style or manner of teaching)

1. **สันทัสสนา** (ชี้แจงให้เห็นชัด คือ จะสอนอะไร ก็ชี้แจงจำแนกแยกแยะอธิบายและแสดงเหตุผลให้ชัดเจน จนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง เห็นจริงเห็นจัง ดังจูงมือไปดูเห็นกับตา — *Sandassanā*: elucidation and verification)
2. **สมาทปนา** (ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ คือ สิ่งใดควรปฏิบัติหรือหัดทำ ก็แนะนำหรือบรรยายให้ซาบซึ้งในคุณค่า มองเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝนบำเพ็ญจนใจยอมรับ อยากรลงมือทำ หรือนำไปปฏิบัติ — *Samādapanā*: incitement to take upon oneself; inspiration towards the goal)
3. **สมุตเตชนา** (เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า คือ ปลุกเร้าใจให้กระตือรือร้นเกิดความอุตสาหะ มีกำลังใจแข็งขัน มั่นใจที่จะทำให้สำเร็จจงได้ สู้งาน ไม่ท้อย่อ ไม่กลัวเหนื่อย ไม่กลัวยาก — *Samuttejanā*: urging; encouragement; animation; filling with enthusiasm)
4. **สัมปหังสนา** (ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริง คือ บำรุงจิตให้ชุ่มชื่นเบิกบาน โดยชี้ให้เห็นผลดีหรือคุณประโยชน์ที่จะได้รับและทางที่จะก้าวหน้าบรรลุผลสำเร็จยิ่งขึ้นไป ทำให้ผู้ฟังมีความหวังและร่าเริงเบิกบานใจ — *Sampahaṃsanā*: gladdening; exhilaration; filling with delight and joy)

อรรถกถาชี้แจงเพิ่มเติมว่า ข้อ 1 ปลดเปลื้องความเขลาหรือความมืดมัว ข้อ 2 ปลดเปลื้อง

ความประมาท ข้อ 3 ปลดเปลื้องความอึดคร้าน ข้อ 4 สัมฤทธิ์การปฏิบัติ จำ 4 ข้อนี้สั้นๆ ว่า
ชี้ให้ชัด ชวนให้ปฏิบัติ ไร่ให้กล้า ปลุกให้รำเริง หรือ แจ่มแจ้ง จูงใจ แก่ล้ากล้า ร่าเริง

D.I.126; etc.; DA.II.473; UdA.242,361,384.

ที่.ล.9/198/161; ฯลฯ, ที่.อ.2/89; อ.อ.304,457,490.

[173] **วรรณะ 4** (ชนชั้นในสังคมอินเดีย ที่กำหนดด้วยชาติกำเนิด ตามหลักศาสนา
 พราหมณ์ — *Vaṇṇa: castes*)

1. **กษัตริย์** (ชนชั้นเจ้า, ชนชั้นปกครองหรือนักรบ — *Khattiya: the warrior-caste; warrior-rulers; noblemen*)

2. **พราหมณ์** (ชนชั้นเจ้าตำราเจ้าพิธี, พวกพราหมณ์ — *Brāhmaṇa: the priestly caste; brahmins*)

3. **แพศย์** (ชนชั้นพ่อค้าและกสิกร — *Vessa: the trading and agricultural caste; merchants and farmers*)

4. **ศูทร** (ชนชั้นต่ำ, พวกทาสกรรมกร — *Sudda: the low caste; labourers and servants*)

M.II.128.

ม.ม.13/576/520.

[174] **วิธีปฏิบัติต่อทุกข์—สุข 4** (หลักการเพียรพยายามให้ได้ผลในการละทุกข์
 ลุสุข, การปฏิบัติที่ถูกต้องต่อความทุกข์และความสุข ซึ่งเป็นไปตามหลักพระพุทธศาสนา ที่แสดง
 ว่า ความเพียรพยายามที่ถูกต้อง จะมีผลจนสามารถเสวยสุขที่ไร้ทุกข์ได้ — *Sukhapatisam
 vedanāya saphalappadhāna: fruitful exertion to enjoy happiness*)

1. ไม่เอาทุกข์ทับถมตนที่มีได้ถูกทุกข์ท่วมทับ (Being not overwhelmed by suffering, one does not overwhelm oneself with suffering.)

2. ไม่สละความสุขที่ชอบธรรม (One does not give up righteous happiness.)

3. ไม่สยบหมกมุ่น (แม้) ในสุขที่ชอบธรรมนั้น (One is not infatuated even with that righteous happiness.)

4. เพียรพยายามทำเหตุแห่งทุกข์ให้หมดสิ้นไป (One strives in the right way to eradicate the cause of suffering.)

ข้อที่ 4 อาจพูดอีกสำนวนหนึ่งว่า “เพียรปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความสุขที่ประณีตสูงขึ้นไป”

M.II.223

ม.อ.14/12/13

[175] **วิบัติ 4¹** (ความผิดพลาด, ความเคลื่อนคลาด, ความเสียหาย, ความบกพร่อง, ความ
 ใช้การไม่ได้ — *Vipatti: failure; falling away*)

1. **ศีลวิบัติ** (วิบัติแห่งศีล, เสียศีล, สำหรับพระภิกษุ คือ ต้องอาบัติปาราชิก หรือ สังฆาติเสส — *Sīla-vipatti: falling away from moral habit; failure in morality*)

2. อาจารย์วิบัติ (วิบัติแห่งอาจารย์, เสียความประพฤติ จรรยาบรรณาธไม่ดี, สำหรับพระภิกษุ คือ ต้องลุดหากาบัติ แต่ถูกลัจจัย ถึง ทุพภาสิต — *Ācāra-vipatti*: falling away from good behaviour; failure in conduct)

3. ทิฏฐิวิบัติ (วิบัติแห่งทิฏฐิ, ความเห็นคลาดเคลื่อน ผิดธรรมผิดวินัย — *Dit̥ṭhi-vipatti*: falling away from right view; failure in views)

4. อาชีวิวิบัติ (วิบัติแห่งอาชีพ, ประกอบมิจอาชีพ หาเลี้ยงชีพในทางที่ผิด — *Ājīva-vipatti*: falling away from right mode of livelihood; failure in livelihood)

Vin.II.87.

วินย.6/634/336.

[176] **วิบัติ 4²** (ข้อเสีย, จุดอ่อน, ความบกพร่องแห่งองค์ประกอบต่างๆ ซึ่งไม่อำนวยความสะดวกให้ผลของกรรมดี แต่เปิดช่องให้กรรมชั่วแสดงผล, ส่วนประกอบบกพร่อง เปิดช่องให้กรรมชั่ว — *Vipatti*: failure; defect; unfavourable factors affecting the ripening of Karma.)

1. คติวิบัติ (วิบัติแห่งคติ, คติเสีย; ในช่วงยาวหมายถึง เกิดในกำเนิดต่ำทราม หรือที่เกิดอันไร้ความเจริญ ในช่วงสั้นหมายถึง ที่อยู่ ที่ไป ทางดำเนินไม่ดี หรือ ทำไม่ถูกต้องไม่ถูกที่ คือ กรรมนั้น สภาพแวดล้อมนั้น สถานการณ์นั้น ถิ่นนั้น ตลอดจนถึงแนวทางดำเนินชีวิตขณะนั้น ไม่เอื้ออำนวยความสะดวกหรือการเจริญงอกงามของความดีและการที่ผลดีจะปรากฏ แต่กลับเปิดทางให้แก่กรรมชั่วและผลร้าย — *Gati-vipatti*: failure as regards place of birth; unfavourable environment, circumstances or career)

2. อุปริวิบัติ (วิบัติแห่งร่างกาย, รูปร่างเสีย; ในช่วงยาวหมายถึง ร่างกายวิกลพิการ ไม่งดงาม บุคลิกภาพไม่ดี ในช่วงสั้นหมายถึง สุขภาพไม่ดี เจ็บป่วย มีโรครุม — *Upadhi-vipatti*: failure as regards the body; deformed or unfortunate body; unfavourable personality, health or physical conditions.)

3. กาลวิบัติ (วิบัติแห่งกาล, กาลเสีย; ในช่วงยาวหมายถึง เกิดอยู่ในสมัยที่โลกไม่มีความเจริญ หรือบ้านเมืองมีแต่ภัยพิบัติ ผู้ปกครองไม่ดี สังคมเสื่อมจากศีลธรรม มีการกดขี่เบียดเบียนกันมาก ยกย่องคนชั่ว บีบคั้นคนดี ในช่วงสั้นหมายถึง ทำผิดกาลผิดเวลา — *Kāla-vipatti*: failure as regards time; unfavourable or unfortunate time)

4. ปโยควิบัติ (วิบัติแห่งการประกอบ, กิจการเสีย; ในช่วงยาวหมายถึง ผักไฟในทางที่ผิด ประกอบกิจการงานที่ผิด หรือมีปกติชอบกระทำแต่ความชั่ว ในช่วงสั้นหมายถึง เมื่อกระทำกรรมดี ก็ไม่ทำให้ถึงขนาด ไม่ครบถ้วนตามหลักเกณฑ์ ทำจับจด ใช้วิธีการไม่เหมาะสมกับเรื่อง หรือเมื่อประกอบความดีต่อเนื่องมา แต่กลับทำความชั่วหักล้างเสียในระหว่าง — *Payoga-vipatti*: failure as regards undertaking; unfavourable, unfortunate or inadequate undertaking)

วิบัติ 4 นี้ เป็นสิ่งที่จะต้องนำมาประกอบการพิจารณาในเรื่องการให้ผลของกรรม เพราะการ

ปรากฏของวิบาก นอกจากอาศัยเหตุคือกรรมแล้ว ยังต้องอาศัยฐานคือ คติ อุปธิ กาละ และ ปโยคะ เป็นปัจจัยประกอบด้วย กล่าวคือ จะต้องพิจารณา *กรรมนิยาม* โดยสัมพันธ์กับปัจจัยทั้งหลายที่เป็นไปตามนิยามอื่นๆ ด้วย เพราะนิยามหรือกฎธรรมชาตินี้มีหลายอย่าง มิใช่มีแต่กรรมนิยามอย่างเดียว

ดู [177] สมบัติ 4; [223] นิยาม 5.

Vbh.338.

อภิ.วิ.35/840/458.

[177] สมบัติ 4 (ข้อดี, ความเพียบพร้อม, ความสมบูรณ์แห่งองค์ประกอบต่างๆ ซึ่งอำนวยแก่การให้ผลของกรรมดี และไม่เปิดช่องให้กรรมชั่วแสดงผล, ส่วนประกอบอำนวย ช่วยเสริมกรรมดี — *Sampatti*: accomplishment; factors favourable to the ripening of good Karma)

1. คติสมบัติ (สมบัติแห่งคติ, ถึงพร้อมด้วยคติ, คติให้; ในช่วงยาวหมายถึง เกิดในกำเนิดอันอำนวย หรือที่เกิดอันเจริญ ในช่วงสั้นหมายถึง ที่อยู่ ที่ไป ทางดำเนินดี หรือทำถูกเรื่อง ถูกที่ คือ กรณีนั้น สภาพแวดล้อมนั้น สถานการณ์นั้น ถิ่นที่นั้น ตลอดถึงแนวทางดำเนินชีวิตขณะนั้น เอื้ออำนวยแก่การทำความดี หรือการเจริญงอกงามของความดี ทำให้ความดีปรากฏผลโดยง่าย — *Gati-sampatti*: accomplishment of birth; fortunate birthplace; favourable environment, circumstances or career)

2. อุปธิสมบัติ (สมบัติแห่งร่างกาย, ถึงพร้อมด้วยรูปร่าง, รูปร่างให้; ในช่วงยาวหมายถึง มีกายสง่า สวยงาม บุคลิกภาพดี ในช่วงสั้นหมายถึง ร่างกายแข็งแรง มีสุขภาพดี — *Upadhi-sampatti*: accomplishment of the body; favourable or fortunate body; favourable personality, health or physical conditions)

3. กาลสมบัติ (สมบัติแห่งกาล, ถึงพร้อมด้วยกาล, กาลให้; ในช่วงยาว หมายถึง เกิดอยู่ในสมัยที่โลกมีความเจริญ หรือบ้านเมืองสงบสุข มีการปกครองที่ดี คนในสังคมอยู่ในศีลธรรม สัมคึกกัน ยกย่องคนดี ไม่ส่งเสริมคนชั่ว ในช่วงสั้นหมายถึง ทำถูกกาลถูกเวลา — *Kāla-sampatti*: accomplishment of time; favourable or fortunate time)

4. ปโยคสมบัติ (สมบัติแห่งการประกอบ, ถึงพร้อมด้วยการประกอบความเพียร, กิจการให้; ในช่วงยาว หมายถึง ฝึกฝนในทางที่ถูก นำความเพียรไปใช้ชวนชวยประกอบกิจการที่ต้องตั้งงาม มีปกติประกอบกิจการงานที่ต้อง ทำแต่ความดีงามอยู่แล้ว ในช่วงสั้นหมายถึง เมื่อทำกรรมดี ก็ทำให้ถึงขนาด ทำจริงจัง ให้ครบถ้วนตามหลักเกณฑ์ ใช้วิธีการที่เหมาะสมกับเรื่อง หรือทำความดีต่อเนื่องมาเป็นพื้นแล้ว กรรมดีที่ทำเสริมเข้าอีก จึงเห็นผลได้ง่าย — *Payoga-sampatti*: accomplishment of undertaking; favourable, fortunate or adequate undertaking)

ดู [176] วิบัติ 4²; [223] นิยาม 5.

Vbh.339.

อภิ.วิ.35/840/459.

[178] **วิปัสส** หรือ **วิปัสส 4** (ความรู้เห็นคลาดเคลื่อน, ความรู้เข้าใจผิดเพี้ยนจากความ เป็นจริง — *Vipallāsa: distortion*)

วิปัสส มี 3 ระดับ คือ

1. **สัญญาวิปัสส** (สัญญาคลาดเคลื่อน, หมายรู้ผิดพลาดจากความ เป็นจริง เช่น คนตกใจเห็น เชือกเป็นงู — *Saññā-vipallāsa: distortion of perception*)

2. **จิตตวิปัสส** (จิตตคลาดเคลื่อน, ความคิดผิดพลาดจากความ เป็นจริง เช่น คนบ้าคิดเอาหญ้า เป็นอาหาร — *Citta-vipallāsa: distortion of thought*)

3. **ทิฏฐิวิปัสส** (ทิฏฐิคลาดเคลื่อน, ความเห็นผิดพลาดจากความ เป็นจริง โดยเฉพาะเชื่อถือไป ตามสัญญาวิปัสส หรือจิตตวิปัสสนั้น เช่น มีสัญญาวิปัสสเห็นเชือกเป็นงู แล้วเกิดทิฏฐิวิปัสส เชื่อหรือลงความเห็นว่าที่บริเวณนั้นมึงงูชุม หรือมีจิตตวิปัสสว่าทุกสิ่งที่เกิดขึ้นต้องมีผู้สร้าง จึง เกิดทิฏฐิวิปัสสว่า แผ่นดินไหวเพราะเทพเจ้าบันดาล — *Ditṭhi-vipallāsa: distortion of views*)

วิปัสส 3 ระดับนี้ ที่เป็นพื้นฐาน เป็นไปใน 4 ด้าน คือ

1. วิปัสสในสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง (to regard what is impermanent as permanent)

2. วิปัสสในสิ่งที่เบียดเบียน ว่าสุข (to regard what is painful as pleasant)

3. วิปัสสในสิ่งที่ไม่เป็นตัวตน ว่าตัวตน (to regard what is non-self as a self)

4. วิปัสสในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม (to regard what is foul as beautiful)

A.II.52

อง.จตุกก.21/49/66

[179] **วุฒิ** หรือ **วุฒิชรรณ 4** (ธรรมเป็นเครื่องเจริญ, คุณธรรมที่ก่อให้เกิดความ เจริญงอกงาม — *Vuddhi-dhamma: virtues conducive to growth*)

1. **สัปปริสสังเสวะ** (เสวนาสัตบุรุษ, คบหาท่านผู้ทรงธรรมทรงปัญญาเป็นกัลยาณมิตร — *Sappurisasamseva: association with good and wise persons*)

2. **สัทธัมมัสสวณะ** (สดับสัทธรรม, ใส่ใจเล่าเรียนฟังอ่านหาความรู้ให้ได้ธรรมที่แท้ — *Saddhammassavana: hearing the good teaching*)

3. **โยนิโสมนสิการ** (ทำโนใจโดยแยบคาย, รู้จักคิดพิจารณาหาเหตุผลโดยถูกวิธี — *Yonisomanasikāra: analytical reflection; wise attention*)

4. **ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ** (ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม, ปฏิบัติธรรมถูกหลัก ให้ธรรมย่อย คล้อยแก่ธรรมใหญ่ สอดคล้องตามวัตถุประสงค์ของธรรมทั้งหลายที่สัมพันธ์กัน, ดำเนินชีวิตถูก ต้องตามธรรม — *Dhammānudhammapaṭipatti: practice in accord with the Dhamma, i.e. in such a systematic way that all levels and aspects of the Dhamma are in accord as regards their respective purposes; living in conformity with the Dhamma*)

ธรรมหมวดนี้ ในบาลีที่มา เรียกว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อ **ปัญญาวุฒิ** [**ปัญญาวุฒิชรรณ**] คือ เพื่อ ความเจริญงอกงามแห่งปัญญา (*Paññāvuddhi: virtues conducive to growth in wisdom*)

อย่างไรก็ดี ในการเล่าเรียนธรรมในประเทศไทยที่สืบกันมา ได้รู้จักธรรมหมวดนี้ในชื่อสั้นๆ

ว่า **วุฒิ 4** และอธิบายความหมายโดยมุ่งให้คนทั่วไปเข้าใจและนำไปใช้ประโยชน์อย่างกว้างๆ จึงจะแสดงความหมายแบบง่ายๆ ไว้ด้วยดังนี้

1. **สัปปริสสังเสวะ** คบหาสัตบุรุษ, เสวนาท่านผู้รู้ผู้ทรงคุณความดี มีความประพฤติดชอบด้วยกาย วาจา ใจ
2. **สัทธัมมัสสวณะ** ฟังสัทธรรม, ตั้งใจฟังคำสั่งสอนของท่าน เอาใจใส่เล่าเรียน
3. **โยนิโสมนสิการ** ทำในใจโดยแยบคาย, รู้จักคิดพิจารณาให้เห็นเหตุผลคุณโทษในสิ่งที่ได้เล่าเรียนสดับฟังนั้น จับสาระที่จะนำไปใช้ประโยชน์ได้
4. **ธัมมาหุธัมมปฏิบัติ** ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม, นำสิ่งที่ได้เล่าเรียนและตริตรงเห็นแล้วไปใช้ปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลัก สอดคล้องกับความมุ่งหมายของหลักการนั้นๆ

A.II.245.

อ.จตุกก.21/248/332.

[180] เวสาร์ชชะ หรือ เวสาร์ชชญาณ 4 (ความไม่ครั่นคร้าม, ความกล้ากล้า อาจหาญ, พระญาณอันเป็นเหตุให้ทรงกล้ากล้า ไม่ครั่นคร้าม — *Vesārajja*: intrepidity; self-confidences)

พระตถาคตเจ้าไม่ทรงมองเห็นว่า ใครก็ตาม จักหักท้วงพระองค์ได้โดยชอบธรรมในฐานะเหล่านี้ คือ (The Perfect One sees no grounds on which anyone can with justice make the following charges:)

1. **สัมมาสัมพุทธปฏิบัติ** (ท่านปฏิญาณว่าเป็นสัมมาสัมพุทธะ ธรรมเหล่านี้ท่านยังไม่รู้ — *Sammāsambuddha-paṭiññā*: You who claim to be fully self-enlightened are not fully enlightened in these things.)
2. **ชีณาสวปฏิบัติ** (ท่านปฏิญาณว่าเป็นชีณาสพ อาสวะเหล่านี้ของท่านยังไม่สิ้น — *Khīṇāsava-paṭiññā*: You who claim to have destroyed all taints have not utterly destroyed these taints.)
3. **อันตรายิกธรรมวาทะ** (ท่านกล่าวธรรมเหล่านี้ว่าเป็นอันตราย ธรรมเหล่านั้นไม่อาจก่ออันตรายแก่ผู้ส้องเสพได้จริง — *Antarāyikadhammavāda*: Those things which have been declared by you to be harmful have no power to harm him that follows them.)
4. **นียยานิกธรรมเทศนา** (ท่านแสดงธรรมเพื่อประโยชน์อย่างใด ประโยชน์อย่างนั้นไม่เป็นทางนำผู้ทำตามให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบจริง — *Niyyānikadhammadesanā*: The Doctrine taught by you for the purpose of utter extinction of suffering does not lead him who acts accordingly to such a goal.)

ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงทรงถึงความเกษม ถึงความไม่มีภัย กล้ากล้า ไม่ครั่นคร้ามอยู่ (Since this is so, he abides in the attainment of security, of fearlessness and intrepidity.)

เวสาร์ชชะ 4 นี้ คู่กับ *ทศพล* หรือ *ตถาคตพล 10* (เรียกกันทั่วไปว่า *ทศพลญาณ*) เป็นธรรมที่ทำให้พระตถาคต ทรงปฏิญาณฐานะแห่งผู้นำ เปล่งสีหนาทในบริษัททั้งหลาย ยังพรหมจักรให้

เป็นไป (Endowed with these four kinds of intrepidity, the Perfect One claims the leader's place, roars his lion's roar in assemblies, and sets rolling the Divine Wheel.)

ดู [323] ทศพลญาณ.

M.I.71; A.II.8.

ม.มู.12/167/144; อัง.จตุกก.21/8/10.

[181] ศรัทธา 4 (ความเชื่อ, ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล — *Saddhā*: faith; belief; confidence)

1. กัมมสัทธา (เชื่อกรรม, เชื่อการกระทำ, เชื่อกฎแห่งกรรม, เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่าเมื่อทำอะไรโดยมีเจตนา คือ จงใจทำทั้งรู้ ย่อมเป็นกรรม คือ เป็นความดีความชั่วมีขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป การกระทำไม่ว่างเปล่า และเชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำ มีใช่ด้วยอำนาจหรือนอนคอยโชค เป็นต้น — *Kamma-saddhā*: belief in kamma; confidence in accordance with the law of action)

2. วิปากสัทธา (เชื่อวิปาก, เชื่อผลของกรรม, เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว — *Vipāka-saddhā*: belief in the consequences of actions)

3. กัมมัสสกาตาสัทธา (เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน, เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบเสวยวิปากเป็นไปตามกรรมของตน — *Kammassakatā-saddhā*: belief in the individual ownership of action)

4. ตถาคตโพธิสัทธา (เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า, มั่นใจในองค์พระตถาคต ว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง 9 ประการ ตรัสธรรม บัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์คือเราทุกคนนี้ หากฝึกตนด้วยดี ก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด บริสุทธิหลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง — *Tathāgatābodhi-saddhā*: confidence in the Enlightenment of the Buddha)

ศรัทธา 4 อย่างนี้ มีมาในบาลีเฉพาะข้อที่ 4 (ตถาคตโพธิสัทธา) อย่างเดียว (เช่น อัง.สตุตตก. 23/4/3; A.III.3 เป็นต้น) ว่าโดยใจความ ศรัทธา 3 ข้อต้น ย่อมรวมลงในข้อที่ 4 ได้ทั้งหมด

อนึ่ง ข้อ 3 มีข้อธรรมที่มาในบาลีคล้ายกัน แต่เป็นเรื่องของญาณ หรือปัญญา ไม่ใช่เรื่องของศรัทธา คือ *กัมมัสสกาตาญาณ* (ปรีชาหยั่งรู้ความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน — knowledge that action is one's own possession) เช่น อภิ.วิ. 35/822/443; Vbh.328.

สัทธา 4 นี้ เป็นชุดสืบๆ กันมา ที่คนไทยรู้จักกันมาก ซึ่งจัดรวมขึ้นภายหลัง แต่ศรัทธาที่มีหลักฐานมาในคัมภีร์ (ชั้นอรรถกถา) ได้แก่ **สัทธา 2** คือ

1. กัมมผลสัทธา (เชื่อกรรมและผลของกรรม, เชื่อกฎแห่งกรรม — *Kammaphala-saddhā*: belief in kamma and its result; confidence in accordance with the law of action)

2. ตถาคตโพธิสัทธา หรือ **รัตนตตยสัทธา** (เชื่อปัญญาตรัสรู้ของตถาคต หรือเชื่อพระรัตนตรัย — *Tathāgatābodhi-saddhā*: confidence in the Enlightenment of the

Buddha, or *Ratanattaya-saddhā*: confidence in the Triple Gem)

จะเห็นว่า ข้อ 1 กัมมผลสัมฤทธิ์ ในชุดสัมฤทธิ์ 2 นี้ ครอบคลุมข้อ 1, 2, 3 ในชุดสัมฤทธิ์ 4 ทั้งหมด และท่านยังได้อธิบายไว้ด้วยว่า *กัมมผลสัมฤทธิ์* เป็นโลกียสัมฤทธิ์ ส่วน *รัตนัตถยสัมฤทธิ์* ถ้าถูกต้องจริงแท้เห็นประจักษ์ด้วยปัญญามั่นคงไม่หวั่นไหว เป็นโลกุตตรสัมฤทธิ์ (ทั้งนี้ พึงดู อุ.อ. 110, 235; อิติ.อ.74, 353; เถร.อ.1/490; จริยา.อ.336)

[182] สติปัฏฐาน 4 (ที่ตั้งของสติ, การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริง คือ ตามที่สิ่งนั้นๆ มันเป็นของมัน — *Satipatthāna*: foundations of mindfulness)

1. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน (การตั้งสติกำหนดพิจารณากาย ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงกาย ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา — *Kāyānupassanā*~: contemplation of the body; mindfulness as regards the body) ท่านจำแนกวิธีปฏิบัติไว้หลายอย่าง คือ *อานาปานสติ* กำหนดลมหายใจ 1 *อิริยาบถ* กำหนดรู้ทันอิริยาบถ 1 *สัมปชัญญะ* สร้างสัมปชัญญะในการกระทำเคลื่อนไหวทุกอย่าง 1 *ปฏิกูลมนสิการ* พิจารณาส่วนประกอบอันไม่สะอาดทั้งหลายที่ประสมเข้าเป็นร่างกายนี้ 1 *ธาตุมนสิการ* พิจารณาเห็นร่างกายของตนโดยสักว่าเป็นธาตุแต่ละอย่างๆ 1 *นวสีวณิกา* พิจารณาซากศพในสภาพต่างๆ อันแปลกกันไปใน 9 ระยะเวลา ให้เห็นคติธรรมดาของร่างกาย ของผู้อื่นเช่นใด ของตนก็จักเป็นเช่นนั้น 1

2. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน (การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงเวทนา ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา — *Vedanānupassanā*~: contemplation of feelings; mindfulness as regards feelings) คือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้สึกเวทนาอันเป็นสุขก็ดี ทุกข์ก็ดี เฉยๆ ก็ดี ทั้งที่เป็นสามิส และเป็นนิรามิสตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้นๆ

3. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน (การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงจิต ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา — *Cittānupassanā*~: contemplation of mind; mindfulness as regards mental conditions) คือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้สึกจิตของตนที่มีระคะ ไม่มีระคะ มีโทสะ ไม่มีโทสะ มีโมหะ ไม่มีโมหะ เศร้าหมองหรือผ่องแผ้ว ฟุ้งซ่านหรือเป็นสมาธิ ฯลฯ อย่างไรก็ตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้นๆ

4. ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน (การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงธรรม ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา — *Dhammānupassanā*~: contemplation of mind-objects; mindfulness as regards ideas) คือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้สึกธรรมทั้งหลาย ได้แก่ นิวรณ์ 5 ขันธ์ 5 อายตนะ 12 โพชฌงค์ 7 อริยสัจจ 4 ว่าคืออะไร เป็นอย่างไร มีในตนหรือไม่ เกิดขึ้น เจริญบริบูรณ์ และดับไปได้อย่างไร เป็นต้น ตามที่เป็นจริงของมันอย่างนั้นๆ.

D.II.290-315; M.I.55-63.

ที่.ม.10/273-300/325-351; ม.ม.12/131-152/103-127.

[183] สมชิวิธรรม 4 (หลักธรรมของคู่ชีวิต, ธรรมที่จะทำให้คู่สมรมีชีวิตสมหรือสม่าเสมอกลมกลืนกัน อยู่ครองกันยืดยาว — *Samajīvidhamma*: qualities which make a couple well matched)

1. **สมสัทธา** (มีศรัทธาสมกัน — *Sama-saddhā*: to be matched in faith)
2. **สมศีลา** (มีศีลสมกัน — *Sama-sīlā*: to be matched in moral conduct)
3. **สมจาคา** (มีจาคะสมกัน — *Sama-cāgā*: to be matched in generosity)
4. **สมปัญญา** (มีปัญญาสมกัน — *Sama-paññā*: to be matched in wisdom)

A.II.60.

อง.จตุกก.21/55/80.

[184] สมาธิภาวนา 4 (การเจริญสมาธิ, วิธีฝึกสมาธิแบบต่างๆ จำแนกตามวัตถุประสงค์ — *Samādhi-bhāvanā*: ways or kinds of concentration-development)

1. **สมาธิภาวนาที่เป็นไปเพื่อทิวฏฐธรรมสุขวิหาร** (คือเพื่อการอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน เช่น ใช้เป็นเครื่องพักผ่อนจิต หาความสุขยามว่าง เป็นต้น — concentration-development that is conducive to happy living in the present)
2. **สมาธิภาวนาที่เป็นไปเพื่อการได้ญาณทัสสนะ** (concentration-development that is conducive to the acquisition of knowledge and insight)
3. **สมาธิภาวนาที่เป็นไปเพื่อสติและสัมปชัญญะ** (concentration-development that is conducive to mindfulness and full comprehension)
4. **สมาธิภาวนาที่เป็นไปเพื่ออาสวักขะ คือความสิ้นอาสวะ** (concentration-development that is conducive to the destruction of cankers)

D.III.222; A.II.44.

ที.ปา.11/233/233; อง.จตุกก.21/41/57.

[185] สังขาร 4 (คำว่า *สังขาร* ที่ใช้ในความหมายต่างๆ — *Saṅkhāra*: applications of the word *formation*)

1. **สังขตสังขาร** (สังขารคือสังขตธรรม ได้แก่สิ่งทั้งปวงที่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง รูปธรรมก็ตาม นามธรรมก็ตาม ได้ในคำว่า *อนิจจา วต สงขารา* เป็นต้น — *Saṅkhata-saṅkhāra*: formation consisting of the formed)
2. **อกิสังขตสังขาร** (สังขารคือสิ่งที่กรรมแต่งขึ้น ได้แก่รูปธรรมก็ตาม นามธรรมก็ตาม ในภุมิสาม ที่เกิดแต่กรรม — *Abhisāṅkhata-saṅkhāra*: formation consisting of the karma-formed)
3. **อกิสังขรณกสังขาร** (สังขารคือกรรมที่เป็นตัวการปรุงแต่ง ได้แก่ กุศลเจตนา และอกุศลเจตนาทั้งปวงในภุมิสาม ได้ในคำว่า *สังขาร* ตามหลักปัจจุสมุปบาท คือ [119] *สังขาร 3* หรือ [129] *อกิสังขาร 3* — *Abhisāṅkharaṇaka-saṅkhāra*: formation consisting in the act of kamma-forming)
4. **ปโยคากิสังขาร** (สังขารคือการประกอบความเพียร ได้แก่กำลังความเพียรทางกายก็ตาม ทางใจก็ตาม — *Payogābhisāṅkhāra*: formation consisting in exertion or impetus)

Vism.527.

วิสุทธิ.3/120.

[186] **สังคหัตถุ 4** (ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว คือยึดเหนี่ยวใจบุคคล และประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี, หลักการสงเคราะห์ — *Saṅgahavatthu*: bases of social solidarity; bases of sympathy; acts of doing favours; principles of service; virtues making for group integration and leadership)

1. **ทาน** (การให้ คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของ ตลอดถึงให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน — *Dāna*: giving; generosity; charity)

2. **ปิยวาจา** หรือ **เปยยวัชชะ** (วาจาเป็นที่รัก วาจาพูดดีมีน้ำใจ หรือวาจาซาบซึ้งใจ คือกล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจูงใจให้นิยมยินดี — *Piyavācā*: kindly speech; convincing speech)

3. **อรรถจริยา** (การประพฤติประโยชน์ คือ ขนขวายช่วยเหลือกิจการ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม — *Atthacariyā*: useful conduct; rendering services; life of service; doing good)

4. **สมานัตตตา*** (ความมีตนเสมอ** คือ ทำตนเสมอต้นเสมอปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอทั้งในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยรวมรับรู้ร่วมแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะบุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี — *Samānattatā*: even and equal treatment; equality consisting in impartiality, participation and behaving oneself properly in all circumstances)

ดู [11] ทาน 2; [229] พละ 4.

D.III.152,232; A.II.32,248; A.IV.218,363.

ที่.ป.11/140/167; 267/244; อ.จ.จก.21/32/42;
256/335; อ.จ.อ.จก.23/114/222; อ.จ.นวก.23/209/377.

[187] **สังคหัตถุของผู้ครองแผ่นดิน** หรือ **ราชสังคหัตถุ 4** (สังคหัตถุของพระราชา, ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจประชาชน, หลักการสงเคราะห์ประชาชนของนักปกครอง — *Rāja-saṅgahavatthu*: a ruler's bases of sympathy; royal acts of doing favours: virtues making for national integration)

1. **ัสสเมธะ** (ความฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตร — *Sassamedha*: shrewdness in agricultural promotion)

2. **ปุริสเมธะ** (ความฉลาดในการบำรุงข้าราชการ รู้จักส่งเสริมคนดีมีความสามารถ — *Purissamedha*: shrewdness in the promotion and encouragement of government officials)

3. **สัมมาปาสะ** (ความรู้จักผูกผสานรวมใจประชาชนด้วยการส่งเสริมอาชีพ เช่น ให้คนจนกู้ยืม

* ในปกรณ์ฝ่ายสันสกฤตของมหายาน เป็น *สมานารยตา* (= บาลี *สมานตยตา*) แปลว่า “ความเป็นผู้มีจุดหมายร่วมกัน หรือความคำนึงประโยชน์อันร่วมกัน” (having common aims; feeling of common good)

** คำแปลนี้ถือตามทีแปลกันมาเดิม แต่ตามคำอธิบายในคัมภีร์ น่าจะแปลว่า “ความมีตนร่วม” (participation) โดยเฉพาะมุ่งเอาร่วมสุขร่วมทุกข์

ทุนไปสร้างตัวในพาณิชย์กรรม เป็นต้น — *Sammāpāsa*: “a bond to bind men’s hearts”; act of doing a favour consisting in vocational promotion as in commercial investment)

4. วาชเปยยะ หรือ **วาจาเปยยะ** (ความมีวาจาอันดูดีมีน้ำใจ น้ำคำควรดื่ม คือ รู้จักพูด รู้จักปราศรัย ไพเราะ สุภาพนุ่มนวล ประกอบด้วยเหตุผล มีประโยชน์ เป็นทางแห่งสามัคคี ทำให้เกิดความเข้าใจอันดี และความนิยมเชื่อถือ — *Vājapeya*: affability in address; kindly and convincing speech)

ราชสังคหัตถ์ 4 ประการนี้ เป็นคำสอนในพระพุทธานุศาสนนา ส่วนที่แก้ไขปรับปรุงคำสอนในศาสนาพราหมณ์ โดยกล่าวถึงคำศัพท์เดียวกัน แต่ชี้ถึงความหมายอันชอบธรรมที่ต่างออกไป ธรรมหมวดนี้ ว่าโดยศัพท์ ตรงกับ *มหาอัญญ 5* (the five great sacrifices) ของพราหมณ์ คือ

1. อัสนเมธะ (การฆ่าม้าบูชาอัญญ — *Assamedha*: horse sacrifice)

2. ปุริสเมธะ (การฆ่าคนบูชาอัญญ — *Purisamedha*: human sacrifice)

3. สัมมาปาสะ (อัญญอันสร้างแท่นบูชาในที่ข้างไม้ลอดบ่วงไปหล่นลง — *Sammāpāsa*: peg-thrown site sacrifice)

4. วาชเปยยะ (การดื่มเพื่อพลังหรือเพื่อชัยชนะ — *Vājapeya*: drinking of strength or of victory)

5. นิรัคคพะ หรือ **สรรพเมธะ** (อัญญไม่มีลิ้มสลัก คือ ทัวไปไม่มีขีดชั้นจำกัด, การฆ่าครบทุกอย่างบูชาอัญญ — *Niraggaḷa* or *Sabbamedha*: the bolts-withdrawn sacrifice; universal sacrifice)

มหาอัญญ 5 ที่พระราชาฟังบูชาตามหลักศาสนาพราหมณ์นี้ พระพุทธานุศาสนนาสอนว่า เดิมทีเดียวเป็นหลักการสงเคราะห์ที่ดีงาม แต่พราหมณ์สมัยหนึ่งดัดแปลงเป็นการบูชาอัญญเพื่อผลประโยชน์ในทางลาภสักการะแก่ตน ความหมายที่พึงต้องการซึ่งพระพุทธานุศาสนนาลังสอน 4 ข้อแรก มีดังกล่าวแล้วข้างต้น ส่วนข้อที่ 5 ตามหลักสังคหัตถ์ 4 นี้ว่าเป็นผล แปลว่า ไม่มีลิ้มกลอน หมายความว่า บ้านเมืองจะสงบสุขปราศจากโจรผู้ร้าย ไม่ต้องระแวงภัย บ้านเรือนไม่ต้องลงกลอน

S.I.76; A.II.42; IV.151; It.21; Sn.303; SA.I.145; SnA.321.

ส.ส.15/351/110; อจ.จตุกก.21/39/54; อจ.อภุสท.23/91/152;

ช.อิตติ.25/205/246; ช.สุ.25/323/383; ส.อ.1/169; อิตติ.อ.123.

[188] ลังเวชนียสถาน 4 (สถานที่เป็นที่ตั้งแห่งความสังเวช, สถานที่เนื่องด้วยพุทธประวัติ ซึ่งพุทธศาสนิกชนควรไปดูเพื่อเป็นเครื่องเตือนใจให้เกิดความไม่ประมาท จะได้เร่งชวนชวายประกอบกุศลกรรม และสำหรับผู้ศรัทธาจะได้จาริกไปชม เพื่อเพิ่มพูนปสาทะ กระทำสักการะบูชา อันจะนำไปเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ — *Samvejanīyatthāna*: places apt to cause the feeling of urgency; places made sacred by the Buddha’s association; places to be visited with reverence; the four Buddhist Holy Places)

1. ชาตสถาน (ที่พระพุทธเจ้าประสูติ คือ อุทยานลุมพินี — *Jātathāna*: birthplace of the Buddha)

2. อภิสัมพุทธสถาน (ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ คือ ควางโพธิ์ที่ตำบลพุทธคยา — *Abhisambuddhaṭṭhāna*: place where the Buddha attained the Enlightenment)

3. ธรรมจักกัปปวัตตนสถาน (ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนา ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร คือ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี เรียกปัจจุบันว่าสารนาถ — *Dhammacakkappavattanaṭṭhāna*: place where the Buddha preached the First Sermon)

4. ปรีนิพพุตสถาน (ที่พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน คือ ที่สาละวันนทยาน เมืองกุสินารา — *Parinibbutaṭṭhāna*: place where the Buddha passed away into Parinibbāna)

D.II.140.

ที่.ม.10/131/163.

[189] สัมปชัญญะ 4 (ความรู้ตัว, ความรู้ตัวทั่วพร้อม, ความรู้ชัด, ความรู้ทั่วชัด, ความตระหนักรู้ — *Sampajañña*: clear comprehension; clarity of consciousness; awareness)

1. สาทถกสัมปชัญญะ (รู้ชัดว่ามีประโยชน์ หรือตระหนักในจุดหมาย คือ รู้ตัวตระหนักชัดว่าสิ่งที่กระทำนั้นมีประโยชน์ตามความมุ่งหมายอย่างไรหรือไม่ หรือว่าอะไรควรเป็นจุดหมายของการกระทำนั้น เช่น ผู้เจริญกรรมฐาน เมื่อจะไป ณ ที่ใดที่หนึ่ง มิใช่สักว่ารู้สึกหรือนึกขึ้นมาว่าจะไป ก็ไป แต่ตระหนักว่าเมื่อไปแล้วจะได้ปีติสุขหรือความสงบใจ ช่วยให้เกิดความเจริญโดยธรรมจึงไป โดยสาระคือ ความรู้ตระหนักที่จะเลือกทำสิ่งที่ตรงกับวัตถุประสงค์หรืออำนวยการที่มุ่งหมาย — *Sāttaka-sampajañña*: clear comprehension of purpose)

2. สปปายสัมปชัญญะ (รู้ชัดว่าเป็นสปปายะ หรือตระหนักในความเหมาะสมเกื้อกูล คือรู้ตัวตระหนักชัดว่าสิ่งของนั้น การกระทำนั้น ที่ที่จะไปนั้น เหมาะกันกับตน เกื้อกูลแก่สุขภาพ แก่กิจเอื้อต่อการสละละลดแห่งอกุศลธรรมและการเกิดขึ้นเจริญงอกงามแห่งกุศลธรรม จึงใช้ จึงทำ จึงไป หรือเลือกให้เหมาะสม เช่น ภิกษุใช้จีวรที่เหมาะสมกับดินฟ้าอากาศและเหมาะสมกับภาวะของตนที่เป็นสมณะ ผู้เจริญกรรมฐานจะไปฟังธรรมอันมีประโยชน์ในที่ชุมนุมใหญ่ แต่รู้ว่ามียารมณซึ่งจะเป็นอันตรายต่อกรรมฐาน ก็ไม่ไป โดยสาระคือ ความรู้ตระหนักที่จะเลือกทำแต่สิ่งที่เหมาะสมกาย เอื้อต่อกาย จิต ชีวิต กิจ พันธุกรรม และภาวะของตน — *Sappāya-*: clear comprehension of suitability)

3. โคจรสัมปชัญญะ (รู้ชัดว่าเป็นโคจร หรือตระหนักในแดนงานของตน คือ รู้ตัวตระหนักชัดอยู่ตลอดเวลาถึงสิ่งที่เป็นกิจ หน้าที่ เป็นตัวงาน เป็นจุดของเรื่องที่ทำ ไม่ว่าจะไปไหนหรือทำอะไรอื่น ก็รู้ตระหนักอยู่ ไม่ปล่อยให้เลื่อนหายไป มิใช่ว่าพอทำอะไรอื่น หรือไปพบกับสิ่งอื่นเรื่องอื่น ก็เพลิดเพลินไปกับสิ่งนั้นเรื่องนั้น เป็นนกบินไม่กลับรัง โดยเฉพาะการไม่ทิ้งอารมณ์กรรมฐาน ซึ่งรวมถึงการบำเพ็ญจิตภาวนาและปัญญาภาวนาในกิจกรรมทุกอย่างในชีวิตประจำวัน โดยสาระคือ ความรู้ตระหนักที่จะคุมกายและจิตไว้ให้อยู่ในกิจ ในประเด็น หรือแดนงานของตน ไม่ให้เขว เพลิดเพลิน หรือหลงลืมไปเสีย — *Gocara-*: clear comprehension of the domain)

4. อสัมโมหสัมปชัญญะ (รู้ชัดว่าไม่หลง หรือตระหนักในตัวเนื้อหาสภาวะ ไม่หลงไหลพัวพันเพื่อน คือเมื่อไปไหน ทำอะไร ก็รู้ตัวตระหนักชัดในการเคลื่อนไหว หรือในการกระทำนั้น และใน

สิ่งที่กระทำนั้น ไม่หลง ไม่สับสนงงอะงะงะพันเพี้ยน เข้าใจลวงตลอดไปถึงตัวสภาวะในการกระทำที่เป็นไปอยู่นั้น ว่าเป็นเพียงการประจักษ์กันขององค์ประกอบและปัจจัยต่างๆ ประสานหนุนเนื่องกันขึ้นมาให้ปรากฏเป็นอย่างนั้น หรือสำเร็จกิจนั้นๆ รู้ทันสมมติ ไม่หลงสภาวะเช่นยึดเห็นเป็นตัวตนโดยสภาวะคือ ความรู้ตระหนักรู้ ในเรื่องราว เนื้อหา สาระ และสภาวะของสิ่งที่ตนเกี่ยวข้องหรือกระทำอยู่นั้น ตามที่เป็นจริงโดยสมมติสัจจะ หรือตลอดถึงโดยปรมาตมสัจจะ มิใช่พรวดพราดทำไป หรือสักว่าทำ มิใช่ทำอย่างมกมายไม่รู้เรื่อง และไม่ถูกหลอกให้ลุ่มหลงหรือเข้าใจผิดไปเสียด้วยความพรั่มัว หรือด้วยลักษณะอาการภายนอกที่ยั่วยุ หรือเฝ้าชวนเป็นต้น — *Asammoha-*~: clear comprehension of non-delusion, or of reality)

DA.I.183; VbhA.347.

ที่.อ.1/228; วิภังค.อ.451.

[190] **สัมปทา** หรือ **สัมปทาคุณ 4** (ความถึงพร้อม, ความพร้อมพร้อมสมบูรณ์แห่งองค์ประกอบต่างๆ ซึ่งทำให้ทานที่บริจาคแล้ว เป็นทานอันยอดเยี่ยม มีผลมาก อาจเห็นผลทันตา — *Sampadā*: successful attainment; accomplishment; excellence)

1. **วัตถุสัมปทา** (ถึงพร้อมด้วยวัตถุ คือบุคคลผู้เป็นที่ตั้งรองรับทาน เช่น ทักขิไณยบุคคลเป็นพระอรหันต์ หรือพระอนาคามี ผู้เข้านิโรธสมาบัติได้ — *Vatthu-sampadā*: excellence of the foundation for merit)

2. **ปัจจัยสัมปทา** (ถึงพร้อมด้วยปัจจัย คือ สิ่งที่จะให้เป็นของบริสุทธิ ได้มาโดยชอบธรรม — *Paccaya-sampadā*: excellence of the gift)

3. **เจตนาสัมปทา** (ถึงพร้อมด้วยเจตนา คือ มีเจตนาในการให้สมบูรณ์ครบ 3 กาล ทั้งก่อนให้ ขณะให้ และหลังให้ จิตโสมนัส ประกอบด้วยปัญญา — *Cetanā-sampadā*: excellence of the intention)

4. **คุณาติเรกสัมปทา** (ถึงพร้อมด้วยคุณส่วนพิเศษ คือ ปฏิคาหกมีคุณสมบัติพิเศษ เช่น ทักขิไณยบุคคลนั้น ออกจากนิโรธสมาบัติใหม่ๆ — *Guṇātireka-sampadā*: excellence of extra virtue)

DhA.III.93.

ธ.อ.5/88.

[191] **สัมปรายิกัตถสังวัตตนิกรธรรม 4** (ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์เบื้องหน้า, ธรรมเป็นเหตุให้สมหมาย, หลักธรรมอันอำนวยประโยชน์สุขขั้นสูงขึ้นไป — *Samparāyikattha-saṃvattanika-dhamma*: virtues conducive to benefits in the future; virtues leading to spiritual welfare)

1. **ศัทธาสัมปทา** (ถึงพร้อมด้วยศรัทธา — *Saddhā-sampadā*: to be endowed with faith; accomplishment of confidence)

2. **ศีลสัมปทา** (ถึงพร้อมด้วยศีล — *Sīla-sampadā*: to be endowed with morality; accomplishment of virtue)

3. จาคสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยการเสียสละ — *Cāga-sampadā*: to be endowed with generosity; accomplishment of charity)

4. ปัญญาสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยปัญญา — *Paññā-sampadā*: to be endowed with wisdom; accomplishment of wisdom)

ธรรมหมวดนี้ เรียกกันสั้นๆ ว่า **สัมปรายิกัตถะ** หรือเรียกติดปากภาษาไทยๆ ว่า **สัมปรายิกัตถประโยชน์** (*อรรถะ* ก็แปลว่า “ประโยชน์” จึงเป็นคำซ้ำซ้อนกัน)

A.IV.284.

อง.อฎฎก.23/144/292.

[☆☆☆] **สัมมัปปธาน 4** ดู [156] ปรธาน 4.

[192] **สุขของกฤหัสถ์ หรือ กิหิสุข หรือ กามโภกิสุข 4** (สุขของชาวบ้าน, สุขที่ชาวบ้านควรพยายามเข้าถึงให้ได้สม่าเสมอ, สุขอันชอบธรรมที่ผู้ครองเรือนควรมี — *Gihisukha*: house-life happiness; deserved bliss of a layperson)

1. อัตถิสุข (สุขเกิดจากความมีทรัพย์ คือ ความภูมิใจ เอิบอímใจ ว่าตนมีโภคทรัพย์ที่ได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรงความขยันหมั่นเพียรของตน และโดยชอบธรรม — *Atthisukha*: bliss of ownership; happiness resulting from economic security)

2. โภคสุข (สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ คือ ความภูมิใจ เอิบอímใจ ว่าตนได้ใช้ทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบนั้น เลี้ยงชีพ เลี้ยงผู้ควรเลี้ยง และบำเพ็ญประโยชน์ — *Bhogasukha*: bliss of enjoyment; enjoyment of wealth)

3. อนนสุข (สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ คือ ความภูมิใจ เอิบอímใจ ว่าตนเป็นไท ไม่มีหนี้สินติดค้างใคร — *Ananasukha*: bliss of debtlessness; happiness on account of freedom from debt)

4. อนวัชชสุข (สุขเกิดจากความประพฤติไม่มีโทษ คือ ความภูมิใจ เอิบอímใจ ว่าตนมีความประพฤติสุจริต ไม่บกพร่องเสียหาย ใครๆ ตีเตียนไม่ได้ ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ — *Anavajjasukha*: bliss of blamelessness; happiness on account of leading a faultless life)

บรรดาสุข 4 อย่างนี้ *อนวัชชสุข* มีค่ามากที่สุด

A.II.69.

อง.จตุกก.21/62/90.

[☆☆☆] **สุททमितร 4** ดู [169] สุททमितร 4.

[193] **โสตাপัตติยงค์ 4¹** (องค์คุณเครื่องบรรลู่โสดา, องค์ประกอบของการบรรลู่โสดา, คุณสมบัติที่ทำให้เป็นพระโสดาบัน — *Sotāpattiyaṅga*: factors of Stream-Entry)

1. สัปปริสสังเสวะ (เสวนาสัตบุรุษ, คบหาท่านผู้ทรงธรรมทรงปัญญาเป็นกัลยาณมิตร — *Sappurisasaṃseva*: association with good and wise persons)

2. สัทธัมมัสสวนะ (สดับสัทธรรม, ใส่ใจเล่าเรียนฟังอ่านหาความรู้ให้ได้ธรรมที่แท้ — *Saddhammassavana: hearing the good teaching*)

3. โยนิโสมนสิการ (ทำในใจโดยแยบคาย, รู้จักคิดพิจารณาหาเหตุผลโดยถูกวิธี — *Yonisomanasikāra: analytical reflection; wise attention*)

4. ธัมมาหุธัมมปฏิปัตติ (ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม, ปฏิบัติธรรมถูกหลัก ให้ธรรมย่อย คล้อยแก่ธรรมใหญ่ สอดคล้องตามวัตถุประสงค์ของธรรมทั้งหลายที่สัมพันธ์กัน, ปฏิบัติธรรม นั้นๆ ให้สอดคล้องพอดีตามขอบเขตความหมายและวัตถุประสงค์ที่สอดคล้องกับธรรมข้ออื่นๆ กลมกลืนกันในหลักใหญ่ที่เป็นระบบทั้งหมด, ดำเนินชีวิตถูกต้องตามธรรม — *Dhammānu-dhammapaṭṭipatti: practice in accord with the Dhamma, i.e. in such a systematic way that all levels and aspects of the Dhamma are in accord as regards their respective purposes; living in conformity with the Dhamma*)

โสดาปัตติลังคะ 4 หมวดนี้ ตรงกับหลักที่เรียกว่า [***] ปญญาวุฒิธรรม 4 หรือ [179] วุฒิธรรม 4

ธรรม 4 ประการนี้ มิใช่เพียงเป็นโสดาปัตติลังคะ ที่จะให้บรรลุโสดาปัตติผล คือเป็นพระโสดาบัน เท่านั้น พระพุทธเจ้าตรัสว่า ธรรม 4 ประการนี้ เมื่อเจริญ ปฏิบัติ ทำให้มาก ย่อมเป็นไปเพื่อการบรรลุ อริยผลได้ทุกขั้นจนถึงอรหัตตผล (ส.ม.19/1634-7/516-7 = S.V.411)

D.III.227; S.V.347, 404.

ที่.ป.11/240/239; ส.ม.19/1428/434; 1620/509.

[194] โสดาปัตติลังคะ 4² (องค์คุณเครื่องบรรลุโสดา, คุณสมบัติที่ทำให้เป็นพระ โสดาบัน, คุณสมบัติของพระโสดาบัน — *Sotāpattiyaṅga: factors of Stream-Entry*)

1. ประกอบด้วยความเลื่อมใสมั่นในพระพุทธเจ้า (unshakable confidence in the Buddha)
2. ประกอบด้วยความเลื่อมใสมั่นในธรรม (unshakable confidence in the Dhamma)
3. ประกอบด้วยความเลื่อมใสมั่นในสงฆ์ (unshakable confidence in the Sangha)
4. ประกอบด้วยอริยกันตศีล คือ ศีลอันเป็นที่ชื่นชมพอใจของพระอริยะ บริสุทธ์ ไม่ถูกตัดทอน และทิวลิปแปดเดือนหรือครบงำ และเป็นไปเพื่อสมาธิ (unblemished morality)

S.V.345.

ส.ม.19/1420/431).

[195] โสดาปัตติลังคะ 4³ (องค์คุณเครื่องบรรลุโสดา, คุณสมบัติที่ทำให้เป็นพระ โสดาบัน, คุณสมบัติของพระโสดาบัน — *Sotāpattiyaṅga: factors of Stream-Entry*)

1. ประกอบด้วยความเลื่อมใสมั่นในพระพุทธเจ้า (unshakable confidence in the Buddha)
2. ประกอบด้วยความเลื่อมใสมั่นในธรรม (unshakable confidence in the Dhamma)
3. ประกอบด้วยความเลื่อมใสมั่นในสงฆ์ (unshakable confidence in the Sangha)
4. ครองเรือนด้วยใจปราศจากมัจฉริยะ ยินดีในการแจกจ่ายแบ่งปันช่วยเหลือผู้อื่น (devotion to charity; delight in giving and sharing)

S.V.397.

ส.ม.19/1597-8/499.

[☆☆☆] **หลักการแบ่งทรัพย์ 4 ส่วน** ดู [163] โภควิภาค 4.

[196] **อคติ 4** (ฐานะอันไม่พึงถึง, ทางความประพฤติที่ผิด, ความไม่เที่ยงธรรม, ความลำเอียง — *Agati*: wrong course of behaviour; prejudice)

1. **ฉันทาคติ** (ลำเอียงเพราะชอบ — *Chandāgati*: prejudice caused by love or desire; partiality)
2. **โทสาคติ** (ลำเอียงเพราะชัง — *Dosāgati*: prejudice caused by hatred or enmity)
3. **โมหาคติ** (ลำเอียงเพราะหลง, พลาดผิดเพราะเขลา — *Mohāgati*: prejudice caused by delusion or stupidity)
4. **ภยาคติ** (ลำเอียงเพราะกลัว — *Bhayāgati*: prejudice caused by fear)

D.III.182,228; A.II.18.

ที่.ป.11/176/196; 246/240; อ.จ.ต.ก.21/17/23.

[197] **อธิษฐาน หรือ อธิษฐานธรรม 4** (ธรรมเป็นที่มั่น, ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นคงของบุคคล, ธรรมที่ควรใช้เป็นที่ยึดมั่นตน เพื่อให้สามารถยึดเอาผลสำเร็จสูงสุดอันเป็นที่หมายได้ โดยไม่เกิดความสำคัญตนผิด และไม่เกิดสิ่งมัวหมองหมักหมมทับถมตน, บางที่แปลว่า “ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ” — *Adhitthāna*: foundation; foundations on which a tranquil sage establishes himself; virtues which should be established in the mind)

1. **ปัญญา** (ความรู้ชัด คือ หยั่งรู้ในเหตุผล พิจารณาให้เข้าใจในสภาวะของสิ่งทั้งหลายจนเข้าถึงความจริง — *Paññā*: wisdom; insight)
2. **สัจจะ** (ความจริง คือ ดำรงมั่นในความจริงที่รู้ชัดด้วยปัญญา เริ่มแต่จริงวาจาจนถึงปรมาตถสัจจะ — *Sacca*: truthfulness)
3. **จาคะ** (ความสละ คือ สละสิ่งอันเคยชิน ข้อที่เคยยึดถือไว้ และสิ่งทั้งหลายอันผิดพลาดจากความจริงเสียได้ เริ่มแต่สละอามิสจนถึงสละกิเลส — *Cāga*: liberality; renunciation)
4. **อุปสมะ** (ความสงบ คือ ระวังโทษข้อขัดข้องมัวหมองวุ่นวายอันเกิดจากกิเลสทั้งหลายแล้วทำจิตใจให้สงบได้ — *Upasama*: tranquillity; peace)

ทั้ง 4 ข้อนี้ พึงปฏิบัติตามกระตังนี้

1. **ปณณํ นปฺปมชฺเชยฺย** (ไม่พึงประมาทปัญญา คือ ไม่ละเลยการใช้ปัญญา — *Paññam nappamajjeyya*: not to neglect wisdom)
2. **สจฺจํ อนุรกฺขเชยฺย** (พึงอนุรักษ์สัจจะ — *Saccam anurakkheyya*: to safeguard truthfulness)
3. **จาคํ อนุพฺพุรฺเหยฺย** (พึงเพิ่มพูนจาคะ — *Cāgam anubrūheyya*: to foster liberality)
4. **สนฺติํ สิक्ฺขเชยฺย** (พึงศึกษาสันติ — *Santim sikkheyya*: to train oneself in tranquillity)

D.III.229; M.III.243.

ที่.ป.11/254/241; ม.อ.14/682/437.

[198] **อบาย หรือ อบายภูมิ 4** (ภาวะหรือที่อันปราศจากความเจริญ — *Apāya*: states

of loss and woe; low states of existence; unhappy existence)

1. **นिरยะ** (นรก, สภาวะหรือที่อันไม่มีความสุขความเจริญ, ภาวะเร่าร้อนกระวนกระวาย — *Niraya*: hell; woeful state)
2. **ตริจฉานโยนิ** (กำเนิดตริจฉาน, พวกมีดมัวโง่เขลา — *Tiracchānayani*: the animal kingdom; realm of beasts)
3. **ปิตติวิสัย** (แดนเปรต, ภูมิแห่งผู้หิวกระหายไร้สุข — *Pittivisaya*: realm of hungry ghosts)
4. **อสุรกาย** (พวกอสูร, พวกหวาดหวั่นไร้ความรื่นเริง — *Asurakāya*: host of demons; the unrelenting and dejected; frightened ghosts)

ดู [351] ภูมิ 4, 31.

It.93.

พ.อติ.25/273/301.

[199] อบายमुख 4 (ช่องทางของความเสื่อม, ทางที่จะนำไปสู่ความพินาศ, เหตุย่อยยับแห่งโภคทรัพย์ — *Apāyamukha*: causes of ruin; sources for the destruction of the amassed wealth)

1. **อิตถิธุตตะ** (เป็นนักเลงหญิง, นักเที่ยวผู้หญิง — *Itthidhutta*: seduction of women; debauchery)
2. **สุราธุตตะ** (เป็นนักเลงสุรา, นักดื่ม — *Suradhutta*: drunkenness)
3. **อักขธุตตะ** (เป็นนักการพนัน — *Akkhadhutta*: indulgence in gambling)
4. **ปาปमितตะ** (คบคนชั่ว — *Pāpamitta*: bad company)

อบายमुख 4 อย่างนี้ ตรีศกับผู้ครองเรือนที่มีหลักฐานแล้ว และตรีศต่อท้ายที่ภูมิจมมิกัตถ-
สังวัตตนิกรรม 4 มุ่งความว่าเป็นทางพินาศแห่งโภคะที่หามาได้แล้ว

A.IV.283.

อง.อฎฐก.23/144/292.

[200] อบายमुख 6 (ช่องทางของความเสื่อม, ทางแห่งความพินาศ, เหตุย่อยยับแห่งโภคทรัพย์ — *Apāyamukha*: causes of ruin; ways of squandering wealth)

1. **ติดสุราและของมีนเมา** (addiction to intoxicants; drug addiction) มีโทษ 6 คือ

- 1) ทรัพย์หมดไปๆ เห็นชัดๆ
- 2) ก่อการทะเลาะวิวาท
- 3) เป็นบ่อเกิดแห่งโรค
- 4) เสียเกียรติเสียชื่อเสียง
- 5) ทำให้ไม่รู้อาย
- 6) ทอนกำลังปัญญา

a) actual loss of wealth

- b) increase of quarrels
- c) liability to disease
- d) source of disgrace
- e) indecent exposure
- f) weakened intelligence.

2. ขอบเที่ยวกลางคืน (roaming the streets at unseemly hours) มีโทษ 6 คือ

- 1) ชื่อว่าไม่รักษาตัว
- 2) ชื่อว่าไม่รักษาลูกเมีย
- 3) ชื่อว่าไม่รักษาทรัพย์สมบัติ
- 4) เป็นที่ระแวงสงสัย
- 5) เป็นเป้าให้เขาใส่ความหรือข่าวลือ
- 6) เป็นทางมาของเรื่องเดือดร้อนเป็นอันมาก

- a) He himself is without guard and protection.
- b) So also are his wife and children.
- c) So also is his property.
- d) He is liable to be suspected of crimes.
- e) He is the subject of false rumours.
- f) He will meet a lot of troubles.

3. ขอบเที่ยวดูการละเล่น (frequenting shows) มีโทษ โดยการงานเสื่อมเสีย เพราะใจ
กังวลคอยคิดจ้อง กับเสียเวลาเมื่อไปดูสิ่งนั้นๆ ทั้ง 6 กรณี คือ

- 1) จำที่ไหนไปที่นั้น
- 2)-6) ขับร้อง, ดนตรี, เสภา, เพลง, เถิดเทิงที่ไหน ไปที่นั้น*

(He keeps looking about to see)

- a) Where is there dancing?
- b)-f) Where is there singing? ~ choral music? ~ story-telling? ~ cymbal playing?
~ tam-tams?

4. ติดการพนัน (indulgence in gambling) มีโทษ 6 คือ

- 1) เมื่อชนะยอมก่อเวร
- 2) เมื่อแพ้ก็เสียดาทรัพย์ที่เสียไป

---

* คำแปลภาษาไทยถือตามที่แปลกันมา ส่วนภาษาอังกฤษแปลต่างหาก ไม่ได้มุ่งให้ตรงกัน

- 3) ทรัพย์หมดไปๆ เห็นชัดๆ
  - 4) เข้าที่ประชุม เขาไม่เชื่อถือถ้อยคำ
  - 5) เป็นที่หมิ่นประมาทของเพื่อนฝูง
  - 6) ไม่เป็นที่พึงประสงค์ของผู้ที่จะหาคู่ครองให้ลูกของเขา เพราะเห็นว่าจะเลี้ยงลูกเมียไม่ไหว
- a) As winner, he begets hatred.
  - b) As loser, he regrets his lost money.
  - c) There is actual loss of wealth.
  - d) His word has no weight in an assembly.
  - e) He is scorned by his friends and companions.
  - f) He is not sought after by those who want to marry their daughters, for they would say that a gambler cannot afford to keep a wife.

5. คบคนชั่ว (association with bad companions) มีโทษ โดยนำไปกลายเป็นคนชั่วอย่างคนที่ตนคบทั้ง 6 ประเภท คือ ได้เพื่อนที่จะนำไปกลายเป็น

- 1) นักการพนัน (gamblers)
- 2) นักเลงหญิง (rakes; seducers)
- 3) นักเลงเหล้า (drunkards)
- 4) นักลวงของปลอม (cheaters with false things)
- 5) นักหลอกลวง (swindlers)
- 6) นักเลงหัวไม้ (men of violence)

6. เกียจคร้านการงาน (habit of idleness) มีโทษ โดยทำให้ยกเหตุต่างๆ เป็นข้ออ้างผิดเพี้ยนไม่ทำการงาน โภคะใหม่ก็ไม่เกิด โภคะที่มีอยู่ก็หมดสิ้นไป คือให้อ้างไปทั้ง 6 กรณีว่า

- 1)-6) หนาวนัก — ร้อนนัก — เย็นไปแล้ว — ยังเข้านัก — ทิวนัก — อิ่มนัก*

a)-f) He always makes an excuse that it is too cold, — too hot, — too late, — too early, he is too hungry, — too full and does no work.

อธิบายมุขหมวดนี้ ตรัสแก่สังคาลกมาณพ ก่อนตรัสเรื่องทิศ 6

D.III.182-184.

ที่.ปา.11/178-184/196-198.

[201] วัฒน मुख 6 (ธรรมที่เป็นปากทางแห่งความเจริญ, ธรรมที่เป็นจุดประตูล้ำอันจะเปิดออกไปให้ก้าวหน้าสู่ความเจริญงอกงามของชีวิต — *Vaḍḍhana-mukha*: channels of growth; gateway to progress)

* บางฉบับเป็น “กระหายนัก” (too thirsty)

1. **อาโรคยะ** (ความไม่มีโรค, ความมีสุขภาพดี — *Ārogya*: good health)
2. **ศีล** (ความประพฤติดี มีวินัย ไม่ก่อเวรภัย ได้ฝึกในมรรยาทอันงาม — *Sīla*: moral conduct and discipline)
3. **พุทธานุมัต** (ศึกษาแนวทาง มองดูแบบอย่าง เข้าถึงความคิดของพุทธชนเหล่าคนผู้เป็นบัณฑิต — *Buddhānumata*: conformity or access to the ways of great, enlightened beings)
4. **สุตะ** (ใฝ่เล่าเรียนหาความรู้ ฝึกตนให้เชี่ยวชาญและทันต่อเหตุการณ์ — *Suta*: much learning)
5. **ธรรมานุวัติ** (ดำเนินชีวิตและกิจการงานโดยทางชอบธรรม — *Dhammānurvatti*: practice in accord with the Dhamma; following the law of righteousness)
6. **อลินตา** (เพียรพยายามไม่ระย่อ, มีกำลังใจแข็งแกร่ง ไม่ท้อถอยเฉื่อยชา เพียรก้าวหน้าเรื่อยไป — *Alīnatā*: unshrinking perseverance)

ธรรม 6 ประการชุดนี้ ในบาลีเดิมเรียกว่า *อัสถทวาร* (ประตูแห่งประโยชน์, ประตูสู่จุดหมาย) หรือ *อัสถปฺระมุข* (ปากทางสู่ประโยชน์, ต้นทางสู่จุดหมาย) และอรรถกถาอธิบายคำ *อัสถ* ว่า หมายถึง “วุฒิ” คือความเจริญ ซึ่งได้แก่ *วิมฺนะ* ดังนั้นจึงอาจเรียกว่า *วุฒิมุข* หรือที่คนไทยรู้สึกคุ้นมากกว่าว่า *วิมฺนมุข*

อนึ่ง ในฝ่ายอกุศล มีหมวดธรรมรู้จักกันดีที่เรียกว่า *อบายมุข 6* ซึ่งแปลว่า ปากทางแห่งความเสื่อม จึงอาจเรียกธรรมหมวดนี้ด้วยคำที่เป็นคู่ตรงข้ามว่า *อายมุข 6* (ปากทางแห่งความเจริญ)

J.I.366

พ.ช. 27/84/27

[202] อปัสเสนะ หรือ **อปัสเสนธรรม 4** (ธรรมดูจหนักฟัง, ธรรมเป็นที่อิงหรือพึ่งอาศัย — *Apassena*: virtues to lean on; states which a monk should rely on)

1. **สงฺขาเยกํ ปฏฺิเสวติ** (*ของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วเสพ* ได้แก่ สิ่งของมีปัจจัย 4 คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานเภลัช เป็นต้นก็ดี บุคคล และธรรมเป็นต้นก็ดี ที่จำเป็นจะต้องเกี่ยวข้องและมีประโยชน์ พึงพิจารณาแล้วจึงใช้สอยและเสวนาให้เป็นประโยชน์ — *Paṭisevanā*: The monk deliberately follows or makes use of one thing.)
2. **สงฺขาเยกํ อธิวาเสติ** (*ของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วอดกลั้น* ได้แก่ อธิฐานธรรมต่างๆ มีหนาว ร้อน และทุกขเวทนาเป็นต้น พึงรู้จักพิจารณาอดกลั้น — *Adhivāsana*: The monk deliberately endures one thing.)
3. **สงฺขาเยกํ ปรีวชฺเซติ** (*ของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วเว้นเสีย* ได้แก่ สิ่งที่เป็นโทษ ก่ออันตราย แก่ร่างกายก็ตาม จิตใจก็ตาม เช่น ช้างร้าย คนพาล การพนัน สุราเมรัย เป็นต้น พึงรู้จักพิจารณาหลีกเลี่ยง — *Parivajjanā*: The monk deliberately avoids one thing.)
4. **สงฺขาเยกํ ปฏฺิวินฺเทติ** (*ของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วบรรเทาเสีย* ได้แก่ สิ่งที่เป็นโทษก่อ

อันตราย เช่น อกุศลวิตก มีกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก เป็นต้น และความชั่วร้ายทั้งหลาย เกิดขึ้นแล้ว ฟังรู้จักพิจารณาแก้ไข บำบัดหรือขจัดให้สิ้นไป — *Paṭivinodanā*: The monk deliberately suppresses or expels one thing.)

อปัสเสนะ 4 นี้ เรียกอีกอย่างว่า *อุปนัสสัย* 4 (ธรรมเป็นที่พึ่งพิง หรือธรรมช่วยอุดหนุน — *Upanissaya*: supports; supporting states)

เมื่อรู้จักพิจารณาปฏิบัติต่อสิ่งต่างๆ ให้ถูกต้องด้วยปัญญาตามหลักอปัสเสนะ หรืออุปนัสสัย 4 อย่างนี้ ย่อมเป็นเหตุให้อกุศลที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดแล้วก็เสื่อมสิ้นไป และกุศลที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญยิ่งขึ้นไป

ภิกษุผู้พร้อมด้วยธรรม 4 ประการนี้ ดำรงอยู่ในธรรม 5 คือ ศรัทธา หิริ โอตตปปะ วิริยะ ปัญญา ท่านเรียกว่า *นิสสัยสัมบัน* (ผู้ถึงพร้อมด้วยที่พึ่งอาศัย — fully supported; resourceful).

D.III.224,270; A.IV.354; A.V.30.

ที่.ป.11/236/326; 472/338; อ.จ.นวก.23/206/366; อ.จ.ทสก.24/20/32.

[☆☆☆] **อรหัตต์ 4** ดู [62] *อรหัตต์ 4*.

[☆☆☆] **อริยบุคคล 4** ดู [56] *อริยบุคคล 4*.

[203] **อริยวงศ์ 4** (ปฏิบัติที่พระอริยะทั้งหลายปฏิบัติสืบกันมาแต่โบราณไม่ขาดสาย, อริยประเพณี — *Ariyavaṃsa*: Ariyan lineage; noble tradition; the fourfold traditional practice of the Noble Ones)

1. **จีวรสันโดษ** (ความสันโดษด้วยจีวร — *Cīvara-santosa*: contentment as regards robes or clothing)

2. **ปิ่นทปาดสันโดษ** (ความสันโดษด้วยปิ่นทปาด — *Pinḍapāta-santosa*: contentment as regards alms-food)

3. **เสนาสนสันโดษ** (ความสันโดษด้วยเสนาสนะ — *Senāsana-santosa*: contentment as regards lodging)

4. **ปหานภาวนารามตา** (ความยินดีในการละอกุศลและเจริญกุศล — *Pahānabhāvanā-rāmatā*: delight in the abandonment of evil and the development of good)

การปฏิบัติที่จัดเป็นอริยวงศ์ในธรรมทั้ง 4 ข้อนั้น พระภิกษุพึงประพฤติดังนี้

ก. สันโดษด้วยปัจจัยใน 3 ข้อต้นตามมีตามได้

ข. มีปกติกล่าวสรรเสริญคุณของความสันโดษใน 3 ข้อนั้น

ค. ไม่ประกอบบอเนสนา คือการแสวงหาที่ผิด (ทุจริต) เพราะปัจจัยทั้ง 3 อย่างนั้นเป็นเหตุ (เพียรแสวงหาแต่โดยทางชอบธรรม ไม่เกียจคร้าน)

ง. เมื่อไม่ได้ ก็ไม่เร้าร้อนทรมานทรมาน

จ. เมื่อได้ ก็ใช้โดยไม่ติด ไม่หมกมุ่น ไม่สยบ รู้เท่าทันเห็นโทษ มีปัญญาใช้สิ่งนั้นตามประโยชน์ ตามความหมายของมัน (มีและใช้ด้วยสติสัมปชัญญะ ดำรงตนเป็นอิสระ ไม่ตกเป็นทาสของสิ่งนั้น)

จ. ไม่ถือเอาการที่ได้ประพาศิธรรม 4 ข้อนี้ เป็นเหตุยกตนข่มผู้อื่น

โดยสรุปว่า เป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้าน มีสติสัมปชัญญะในข้อนั้นๆ เฉพาะข้อ 4 ทรงสอนไม่ให้สันโดษ ส่วน 3 ข้อแรกทรงสอนให้ทำความเพียรแสวงหาในขอบเขตที่ขอบด้วยธรรมวินัยและมีความสันโดษตามนัยที่แสดงข้างต้น

อนึ่ง ในจุฬินทเทศ ท่านแสดงอริยวงศ์ของพระปัจเจกพุทธเจ้าต่างไปเล็กน้อย คือ เปลี่ยนข้อ 4 เป็น สันโดษด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร (medical equipment)

D.III.224; A.II.27; Nd²107.

ที่.ป.11/237/236; อง.จตุกก.21/28/35; ชุ.จ.30/691/346.

[204] อริยสัจ 4 (ความจริงอันประเสริฐ, ความจริงของพระอริยะ, ความจริงที่ทำให้ผู้เข้าใจถึงกลายเป็นอริยะ — *Ariyasacca: The Four Noble Truths*)

1. ทุกข์ (ความทุกข์, สภาพที่ทนได้ยาก, สภาพที่บีบคั้น ชัดแจ้ง บกพร่อง ขาดแก่นสารและความเที่ยงแท้ ไม่ให้ความพึงพอใจแท้จริง, ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ การประจวบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก การพลัดพรากจากสิ่งทีรัก ความปรารถนาไม่สมหวัง โดยย่อว่า อุปาทานชั้น 5 เป็นทุกข์ — *Dukkha: suffering; unsatisfactoriness*)

2. ทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์, สาเหตุให้ทุกข์เกิด ได้แก่ ตัณหา 3 คือ *กามตัณหา ภวตัณหา* และ *วิภวตัณหา* — *Dukkha-samudaya: the cause of suffering; origin of suffering*)

3. ทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่ตัณหาดับสิ้นไป, ภาวะที่เข้าถึงเมื่อกำจัดอวิชชา ลำรอกตัณหาสิ้นแล้ว ไม่ถูกข้อม ไม่ติดข้อง หลุดพ้น สงบ ปลอดโปร่ง เป็นอิสระ คือ *นิพพาน* — *Dukkha-nirodha: the cessation of suffering; extinction of suffering*)

4. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับแห่งทุกข์, ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ *อริยอัฏฐังคิกมรรค* หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า *มัชฌิมาปฏิปทา* แปลว่า “ทางสายกลาง” มรรคมืองค์ 8 นี้ สรุปลงในไตรสิกขา คือ *ศีล สมาธิ ปัญญา* — *Dukkha-nirodha-gāminī paṭipadā: the path leading to the cessation of suffering*)

อริยสัจ 4 นี้ เรียกกันสั้นๆ ว่า *ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค (Dukkha, Samudaya, Nirodha, Magga)*; การแสดงอริยสัจ 4 นี้ มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า *สามุกังคิกาธรรมเทศนา* (เช่น อง.อญจก.23/102/190) แปลตามอรรถกถาว่า พระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงหยิบยกขึ้นถือเอาไว้ด้วยพระองค์เอง คือ ทรงเห็นด้วยพระสยัมภูญาณ (=ตรัสรู้เอง) ไม่สาธุการแก่ผู้อื่น (แต่ตามที่อธิบายกันมา มักแปลว่า “พระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นแสดงเอง โดยไม่ต้องปรารภคำถามหรือการทูลขอรับรองของผู้ฟัง อย่างการแสดงธรรมเรื่องอื่นๆ”; ความจริง จะแปลว่า “พระธรรมเทศนาขั้นสุดยอด” ก็ได้ ซึ่งสมกับเป็นเรื่องที่ทรงแสดงท้ายสุดต่อจาก *อนุบุพพิกขา 5* คำแปลอย่างหลังนี้ พึงเทียบ อง.ทสก.24/95/208)

ดู [216] ชั้น 5; [74] ตัณหา 3; [293] มรรคมืองค์ 8; [124] สิกขา 3.

[205] **กิจในอริยสัจจ 4** (หน้าที่อันจะพึงทำต่ออริยสัจจ 4 แต่ละอย่าง, ข้อที่จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องและเสร็จสิ้นในอริยสัจจ 4 แต่ละอย่าง จึงจะชื่อว่ารู้หรือปฏิบัติหรือเป็นผู้ตรัสรู้แล้ว — *Ariyasaccesu kiccāni: functions concerning the Four Noble Truths*)

1. **ปริณญา** (การกำหนดรู้ เป็นกิจในทุกข์ ตามหลักว่า *ทุกข์ อริยสัจจ ปริณญะ* ทุกข์ควรกำหนดรู้ คือ ควรศึกษาให้รู้จักให้เข้าใจชัดตามสภาพที่เป็นจริง ได้แก่ การทำความเข้าใจและกำหนดขอบเขตของปัญหา — *Pariññā: comprehension; suffering is to be com-prehended*)

2. **ปหานะ** (การละ เป็นกิจในสมุทัย ตามหลักว่า *ทุกขสมุทัย อริยสัจจ ปหานะ* สมุทัยควรละ คือ กำจัด ทำให้หมดสิ้นไป ได้แก่การแก้ไขกำจัดต้นตอของปัญหา — *Pahāna: eradication; abandonment; the cause of suffering is to be eradicated*)

3. **สังคิกิริยา** (การทำให้แจ้ง เป็นกิจในนิโรธ ตามหลักว่า *ทุกขนิโรธ อริยสัจจ สังคิกิริยา* นิโรธควรทำให้แจ้ง คือ เข้าถึง หรือบรรลุ ได้แก่การเข้าถึงภาวะที่ปราศจากปัญหา บรรลุจุดหมายที่ต้องการ — *Sacchikiriyā: realization; the cessation of suffering is to be realized*)

4. **ภาวนา** (การเจริญ เป็นกิจในมรรค ตามหลักว่า *ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสัจจ ภาวนา* มรรคควรเจริญ คือ ควรฝึกอบรม ลงมือปฏิบัติ กระทำตามวิธีการที่จะนำไปสู่จุดหมาย ได้แก่การลงมือแก้ไขปัญหา — *Bhāvanā: development; practice; the path is to be followed or developed*)

ในการแสดงอริยสัจจ ก็ดี ในการปฏิบัติธรรมตามหลักอริยสัจจ ก็ดี จะต้องให้อริยสัจจแต่ละข้อ สัมพันธ์ตรงกันกับกิจแต่ละอย่าง จึงจะเป็นการแสดงและเป็นการปฏิบัติโดยชอบ ทั้งนี้วางเป็นหัวข้อได้ดังนี้

1. **ทุกข์** เป็นขั้นแถลงปัญหาที่จะต้องทำความเข้าใจและรู้ขอบเขต (*ปริณญา*) — statement of evil; location of the problem.

2. **สมุทัย** เป็นขั้นวิเคราะห์และวินิจฉัยมูลเหตุของปัญหา ซึ่งจะต้องแก้ไขกำจัดให้หมดสิ้นไป (*ปหานะ*) — diagnosis of the origin.

3. **นิโรธ** เป็นขั้นชี้บอกภาวะปราศจากปัญหา อันเป็นจุดหมายที่ต้องการ ให้เห็นว่าการแก้ปัญหานั้นเป็นไปได้ และจุดหมายนั้นควรเข้าถึง ซึ่งจะต้องทำให้สำเร็จ (*สังคิกิริยา*) — prognosis of its antidote; envisioning the solution.

4. **มรรค** เป็นขั้นกำหนดวิธีการ ขั้นตอน และรายละเอียดที่จะต้องปฏิบัติในการลงมือแก้ปัญหานั้น (*ภาวนา*) — prescription of the remedy; programme of treatment.

ความสำเร็จในการปฏิบัติทั้งหมด พึงตรวจสอบด้วยหลัก [73] *ญาณ 3*²

Vin.I.10; S.V.422.

วินย.4/15/20; ส.ม.19/1666/529.

[206] **ธรรม 4** (ธรรมทั้งปวงประดามี จัดประเภทตามลักษณะความสัมพันธ์ที่มนุษย์พึงปฏิบัติหรือเกี่ยวข้องเป็น 4 จำพวก อันสอดคล้องกับหลักอริยสัจจ 4 และกิจในอริยสัจจ 4 — *Dhamma: all dhammas [states, things] classified into 4 categories according as they are to be rightly treated*)

1. **ปริยไถยธรรม** = ธรรมที่เข้ากับกิจในอริยสัจข้อที่ 1 คือ *ปริยญา* (ธรรมอันพึงกำหนดรู้, สิ่งสมควรรอบรู้ หรือรู้เท่าทันตามสภาวะของมัน ได้แก่ *อุปาทานขันธ์ 5* กล่าวคือ ทุกข์และสิ่งทั้งหลายที่อยู่ในจำพวกที่เป็นปัญหาหรือเป็นที่ตั้งแห่งปัญหา — *Pariññeyya-dhamma*: things to be fully understood, i.e. the five aggregates of existence subject to clinging)

2. **ปหาตัพพธรรม** = ธรรมที่เข้ากับกิจในอริยสัจข้อที่ 2 คือ *ปหานะ* (ธรรมอันพึงละ, สิ่งที่จะต้องแก้ไขกำจัดทำให้หมดไป ว่าโดยต้นตอรากเหง้า ได้แก่ *อวิชชา* และ *ภวตัณหา* กล่าวคือธรรมจำพวกสมุทัยที่ก่อให้เกิดปัญหาเป็นสาเหตุของทุกข์ หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่า *อกุศลทั้งปวง* — *Pahātabba-dhamma*: things to be abandoned, i.e. ignorance and craving for being)

3. **สังฆิกัตัพพธรรม** = ธรรมที่เข้ากับกิจในอริยสัจข้อที่ 3 คือ *สังฆิกิริยา* (ธรรมอันพึงประจักษ์แจ้ง, สิ่งสมควรได้ควรถึงหรือควรบรรลุ ได้แก่ *วิชา* และ *วิมุตติ* เมื่อกกล่าวโดยรวมยอดคือ นิโรธ หรือนิพพาน หมายถึงธรรมจำพวกที่เป็นจุดหมาย หรือเป็นที่ดับหายสิ้นไปแห่งทุกข์หรือปัญหา — *Sacchikātabba-dhamma*: things to be realized, i.e. true knowledge and freedom or liberation)

4. **ภาเวตัพพธรรม** = ธรรมที่เข้ากับกิจในอริยสัจข้อที่ 4 คือ *ภาวนา* (ธรรมอันพึงเจริญหรือพึงปฏิบัติบำเพ็ญ, สิ่งที่จะต้องปฏิบัติหรือลงมือทำ ได้แก่ *ธรรมที่เป็นมรรค* โดยเฉพาะ *สมณะ* และ *วิปัสสนา* กล่าวคือ ประดาธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติหรือเป็นวิธีการที่จะทำหรือดำเนินการเพื่อให้บรรลุจุดหมายแห่งการสลายทุกข์หรือดับปัญหา — *Bhāvetabba-dhamma*: things to be developed, i.e. tranquillity and insight, or, in other words, the Noble Eightfold Path)

M.III.289; S.V.52; A.II.246.

ม.อุ.14/829/524; ส.ม.19/291-5/78; อง.จตุกก.21/254/333.

[207] **อรูปรูป** หรือ **อารูปปี 4** (ฌานมีรูปรูปธรรมเป็นอารมณ์ คืออรูปรูปฌาน, ภาพของสัจธรรมผู้เข้าถึงอรูปรูป, ภาพของอรูปรูปพรหม — *Arūpa, Āruppa*: absorptions of the Formless Sphere; the Formless Spheres; immaterial states)

1. **อากาสาณัญจายตนะ** (ฌานอันกำหนดอากาศคือช่องว่างหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ หรือภาพของผู้เข้าถึงฌานนี้ — *Ākāśānañcāyatana*: Sphere of Infinity of Space)

2. **วิญญาณัญจายตนะ** (ฌานอันกำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ หรือภาพของผู้เข้าถึงฌานนี้ — *Viññāṇañcāyatana*: Sphere of Infinity of Consciousness)

3. **อากิญจัญญายตนะ** (ฌานอันกำหนดภาวะที่ไม่มีอะไรๆ เป็นอารมณ์ หรือภาพของผู้เข้าถึงฌานนี้ — *Ākiñcaññāyatana*: Sphere of Nothingness)

4. **เนวสัจญานาสัจญายตนะ** (ฌานอันเข้าถึงภาวะมีสัจญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัจญาก็ไม่ใช่ หรือภาพของผู้เข้าถึงฌานนี้ — *Nevaśāññānāsāññāyatana*: Sphere of Neither Perception Nor Non-Perception)

D.III.224; S.IV.227.

ที่.ปท.11/235/235; ส.สพ.18/519/326.

[208] **อวิชา 4** (ความไม่รู้แจ้ง, ไม่รู้จริง — *Avijjā*: ignorance; lack of essential knowledge)

1. **ทุกข์เข อญฺญาณํ** (ไม่รู้ในทุกข์ — ignorance of suffering)
2. **ทุกข์สมุทฺเต อญฺญาณํ** (ไม่รู้ในทุกข์สมุทัย — ~ of the cause of suffering)
3. **ทุกข์นิโรธ อญฺญาณํ** (ไม่รู้ในทุกข์นิโรธ — ~ of the cessation of suffering)
4. **ทุกข์นิโรธคามินิยา ปฏิปทา อญฺญาณํ** (ไม่รู้ในทุกข์นิโรธคามินิปฏิบัติ — ~ of the path leading to the cessation of suffering)

กล่าวสั้นๆ คือ *ไม่รู้ในอริยสัจ 4*

S.II.4; S.IV.256; Vbh.135.

ส.น.16/17/5; ส.สพ.18/505/315; อภ.วิ.35/256/181.

[209] **อวิชา 8** (ความไม่รู้แจ้ง, ไม่รู้จริง — *Avijjā*: ignorance; lack of essential knowledge) 4 ข้อแรกตรงกับอวิชา 4; ข้อ 5-8 ดังนี้

5. **ปุพฺพเหตุ อญฺญาณํ** (ไม่รู้ในส่วนอดีต — ignorance of the past)
6. **อปฺรหฺเหตุ อญฺญาณํ** (ไม่รู้ในส่วนอนาคต — ~ of the future)
7. **ปุพฺพเหตุอปฺรหฺเหตุ อญฺญาณํ** (ไม่รู้ทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต — ~ of both the past and the future)
8. **อิทฺตปฺปจฺยตาปฏิจฺจสมุปฺปนฺนเสสฺ ฐมฺเมสฺ อญฺญาณํ** (ไม่รู้ในธรรมทั้งหลายที่อาศัยกันจึงเกิดมีขึ้นตามหลักอิทัปปัจจยตา — ~ of states dependently originated according to specific conditionality)

Dhs.190,195; Vhh.362.

อภ.ส.34/691/273; 712/281; อภ.วิ.35/926/490.

[210] **อันตรายของภิกษุสามเณรผู้บวชใหม่ 4** (ตามบาลีว่าภัยสำหรับกุลบุตรผู้บวชในธรรมวินัยนี้ อันเป็นเหตุให้ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ได้ไม่ยั่งยืน ต้องลาสิกขาไป — *Bhaya*: perils or terrors awaiting a clansman who has gone forth from home to the homeless life; dangers to newly ordained monks or novices)

1. **อุมิภย** (ภัยคลื่น คือ อดทนต่อคำสั่งสอนไม่ได้ เกิดความซึ่งเคียดคับใจ เบื่อหน่ายคำตักเตือนพร่ำสอน — *Umibhaya*: peril of waves, i.e. wrath and resentment caused by inability to accept teaching and advice)
2. **กุมภิลภย** (ภัยจระเข้ คือ เห็นแก่ปากแก່ท้อง ถูกจำกัดด้วยระเบียบวินัยเกี่ยวกับการบริโภคทนไม่ได้ — *Kumbhīlabhaya*: peril of crocodiles, i.e. gluttony)
3. **อาวฏภย** (ภัยน้ำวน คือ หวังพะวงไฝทะยานในกามสุข ตัดใจจากกามคุณไม่ได้ — *Āvaṭabhaya*: peril of whirlpools, i.e. desire for sense-pleasures)
4. **สุสุกาภย** (ภัยปลาร้าย หรือภัยฉลาม คือ เกิดความปรารถนาทางเพศ รักผู้หญิง — *Susukābhaya*: peril of sharks, i.e. love for women)

M.I.460; A.II.123.

ม.ม.13/190/198; อภ.จตุกก.21/122/165.

[☆☆☆] อัปมัณฺญา 4 *ดู [161] พรหมวิหาร 4.*

[211] **อาจารย์ 4** (ผู้ประพฤติการอันเกื้อกูลแก่ศิษย์, ผู้ที่ศิษย์พึ่งประพฤติด้วยความเอื้อเฟื้อ, ผู้สั่งสอนวิชาและอบรมดูแลความประพฤติ — *Ācariya*: teacher; instructor)

1. **บรรพชาจารย์** (อาจารย์ในบรรพชา คือ ท่านผู้ให้สิกขาบทในการบรรพชา — *Pabbajjācariya*: initiation-teacher; teacher at the Going Forth)

2. **อุปสัมปทาจารย์** (อาจารย์ในอุปสมบท คือ ท่านผู้สวดกรรมวาจาในอุปสมบทกรรม — *Upasampadācariya*: ordination-teacher; teacher at the Admission)

3. **นิสสยาจารย์** (อาจารย์ผู้ให้ศิษย์ คือ ท่านที่ตนไปขอถือศิษย์เป็นอันเตวาลิก คือยอมตนเป็นศิษย์อยู่ในปกครอง — *Nissayācariya*: tutelar teacher; teacher from whom one takes the Dependence)

4. **อุเทศาจารย์ หรือ ธรรมาจารย์** (อาจารย์ผู้ให้อุเทศ, อาจารย์ผู้สอนธรรม คือ ท่านที่สั่งสอนให้วิชาความรู้ โดยหลักวิชาที่ดี เป็นที่ปรึกษาไต่ถามค้นคว้าที่ดี — *Uddesācariya, Dhammācariya*: teacher of textual study; teacher who gives the instruction; teacher of the Doctrine)

บางแห่งเติม **โอวาทาจารย์** (อาจารย์ผู้ให้โอวาท คืออบรมตักเตือนแนะนำเป็นครั้งคราว — *Ovādācariya*: teacher who gives admonitions) เข้าอีก รวมเป็น **อาจารย์ 5**.

Vism.94; VinA.V.1085, VII.1379.

วิสุทธิ.1/118; วินย.อ.3/182,582; วินย.ฎีกา4/168; มงคล.2/289.

[☆☆☆] อาสวะ 4 *ดู [136] อาสวะ 4.*

[212] **อาหาร 4** (สภาพที่นำมาซึ่งผลโดยความเป็นปัจจัยค้ำจุนรูปธรรมและนามธรรมทั้งหลาย, เครื่องค้ำจุนชีวิต, สิ่งที่หล่อเลี้ยงร่างกายและจิตใจ ทำให้เกิดกำลังเจริญเติบโตและวิวัฒนาการได้ — *Āhāra*: nutriment)

1. **กวจิณฑารอาหาร** (อาหารคือคำข้าว ได้แก่ อาหารสามัญที่กลืนกินดูดซึมเข้าไปหล่อเลี้ยงร่างกาย — *Kavalīṅkārahāra*: material food; physical nutriment) เมื่อกำหนดรู้กวจิณฑารอาหารได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้โรคะที่เกิดจากเบญจกามคุณได้ด้วย

2. **ผัสสาหาร** (อาหารคือผัสสะ ได้แก่ การบรรจบแห่งอายตนะภายใน อายตนะภายนอก และวิญญาน เป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา พร้อมทั้งเจตสิกทั้งหลายที่จะเกิดตามมา — *Phassāhāra*: nutriment consisting of contact; contact as nutriment) เมื่อกำหนดรู้ผัสสาหารได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้เวทนา 3 ได้ด้วย

3. **มโนสัจเจตนาหาร** (อาหารคือมโนสัจเจตนา ได้แก่ ความจงใจ เป็นปัจจัยแห่งการทำ พุทธกิจ ซึ่งเรียกว่า *กรรม* เป็นตัวชักนำมาซึ่งภพ คือ ให้เกิดปฏิสนธิในภพทั้งหลาย — *Manosañcetanāhāra*: nutriment consisting of mental volition; mental choice as nutriment) เมื่อกำหนดรู้มโนสัจเจตนาหารได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้ตณหา 3 ได้ด้วย

4. **วิญญาณาหาร** (อาหารคือวิญญาณ ได้แก่ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป — *Viññāṇāhāra*:

nutriment consisting of consciousness; consciousness as nutriment) เมื่อกำหนดรู้ ญาณอาหารได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้นามรูปได้ด้วย.

D.III.228; M.I.48; S.II.101; Vbh.401.

ที่.ปท.11/244/240; ม.ม.12/113/87; ส.น.16/245/122; อภ.วิ.35/1081/543.

[213] อิทธิบาท 4 (คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ, คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย — *Iddhipāda*: path of accomplishment; basis for success)

1. **ฉันทะ** (ความพอใจ คือ ความต้องการที่จะทำ ไฟใจรักจะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอ และปรารถนาจะ ทำให้ได้ผลดียิ่งๆ ขึ้นไป — *Chanda*: will; zeal; aspiration)

2. **วิริยะ** (ความเพียร คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระ ไม่ท้อถอย — *Viriya*: energy; effort; exertion; perseverance)

3. **จิตตะ** (ความคิดมุ่งไป คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝึกไฟไม่ ปล่อยให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป อุทิศตัวอุทิศใจให้แก่สิ่งที่ทำ — *Citta*: thoughtfulness; active thought; dedication)

4. **วิมังสา** (ความไตร่ตรอง หรือ ทดลอง คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหา เหตุผลและตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัตถุประสงค์ คัดค้านวิธีแก้ไขปรับปรุง เป็นต้น — *Vimāṃsā*: investigation; examination; reasoning; testing)

D.III.221; Vbh.216.

ที่.ปท.11/231/233; อภ.วิ.35/505/292.

[214] อุปาทาน 4 (ความยึดมั่น, ความถือมั่นด้วยอำนาจกิเลส, ความยึดติดอันเนื่องมาแต่ ตัณหา ผูกพันเอาตัวตนเป็นที่ตั้ง — *Upādāna*: attachment; clinging; assuming)

1. **กามุปาทาน** (ความยึดมั่นในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าใคร่ น่าพอใจ — *Kāmapādāna*: clinging to sensuality)

2. **ทิฏฐุปาทาน** (ความยึดมั่นในทิฏฐิหรือทฤษฎี คือความเห็น ลัทธิ หรือหลักคำสอนต่างๆ — *Diṭṭhupādāna*: clinging to views)

3. **สีลัตถุปาทาน** (ความยึดมั่นในศีลและพรต คือ ถือว่าจะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้เพียงด้วยศีล และวัตร หลักความประพฤติ ข้อปฏิบัติ แบบแผน ระเบียบ วิธี ขนบธรรมเนียมประเพณี ลัทธิ พิธีต่างๆ ถือว่าจะต้องเป็นอย่างนั้นๆ โดยลัทธิทำสืบๆ กันมา หรือ ปฏิบัติตามๆ กันไปอย่าง งามกาย หรือโดยนิยมน่าขลัง ว่าศักดิ์สิทธิ์ มิได้เป็นไปด้วยความรู้ความเข้าใจตามหลักความ สัมพันธ์แห่งเหตุและผล — *Silabbatupādāna*: clinging to mere rules and rituals)

4. **อัตตวาทุปาทาน** (ความยึดมั่นในวาตะว่าตัวตน คือ ความถือหรือสำคัญหมายอยู่ในภายใน ว่า มีตัวตน ที่จะได้ จะเป็น จะมี จะสูญสลาย ถูกบีบคั้นทำลาย หรือเป็นเจ้าของ เป็นนายบังคับ บัญชาสิ่งต่างๆ ได้ ไม่มองเห็นสภาวะของสิ่งทั้งปวง อันรวมทั้งตัวตนว่าเป็นแต่เพียงสิ่งที่ประชุม ประกอบกันเข้า เป็นไปตามเหตุปัจจัยทั้งหลายที่มาสัมพันธ์กันล้วนๆ — *Attavādupādāna*: clinging to the ego-belief)

D.III.230; M.I.66; Vbh.375.

ที่.ปท.11/262/242; ม.ม.12/156/132; อภิ.วิ.35/963/506.

[215] โอฆะ 4 (สภาวะอันเป็นดุจกระแสน้ำหลากท่วมใจสัตว์, กิเลสดูจมน้ำท่วมพาผู้ตกไปให้
พินาศ — *Ogha: the Four Floods*) ได้แก่ กาม ภพ ทิฏฐิ อวิชชา [กาโมฆะ ภโวฆะ ทิฏฐิโฆฆะ
อวิชโฆฆะ] เหมือนในอาสวะ 4.

ดู [136] อาสวะ 4.

D.III.230,276; S.V.59; Vbh.374.

ที่.ปท.11/258/242; ส.ม.19/333/88; อภิ.วิ.35/963/506.

ปัญจกะ — หมวด 5

Groups of Five

(including related groups)

[☆☆☆] กัลยาณธรรม 5 *ดู [239] เบญจธรรม.*

[☆☆☆] กามคุณ 5 *ดู [6] กามคุณ 5.*

[☆☆☆] กำลัง 5 ของพระมหากษัตริย์ *ดู [230] พละ 5 ของพระมหากษัตริย์*

[216] **ขันธ 5** หรือ **เบญจขันธ** (กองแห่งรูปธรรมและนามธรรมห้าหมวดที่ประชุมกันเข้าเป็นหน่วยรวม ซึ่งบัญญัติเรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา-เขา เป็นต้น, ส่วนประกอบห้าอย่าง ที่รวมเข้าเป็นชีวิต — *Pañca-khandha: the Five Groups of Existence; Five Aggregates*)

1. **รูปขันธ** (กองรูป, ส่วนที่เป็นรูป, ร่างกาย พุทธิกรรม และคุณสมบัติต่างๆ ของส่วนที่เป็นร่างกาย, ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด, สิ่งที่เป็นร่างพร้อมทั้งคุณและอาการ — *Rūpa-khandha: corporeality*)

2. **เวทนาขันธ** (กองเวทนา, ส่วนที่เป็นการเสวยรสอารมณ์, ความรู้สึก สุข ทุกข์ หรือเฉยๆ — *Vedanā-khandha: feeling; sensation*)

3. **สัญญาขันธ** (กองสัญญา, ส่วนที่เป็นความกำหนดหมายให้จำอารมณ์นั้นๆ ได้, ความกำหนดได้หมายรู้ในอารมณ์ 6 เช่นว่า ขาว เขียว ดำ แดง เป็นต้น — *Saññā-khandha: perception*)

4. **สังขารขันธ** (กองสังขาร, ส่วนที่เป็นความปรุงแต่ง, สภาพที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลางๆ, คุณสมบัติต่างๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำ ที่ปรุงแต่งคุณภาพของจิต ให้เป็นกุศลอกุศล อภัยกฤต — *Saṅkhāra-khandha: mental formations; volitional activities*)

5. **วิญญาณขันธ** (กองวิญญาณ, ส่วนที่เป็นความรู้แจ้งอารมณ์, ความรู้อารมณ์ทางอายตนะทั้ง 6 มีการเห็น การได้ยิน เป็นต้น ได้แก่ วิญญาณ 6 — *Viññāṇa-khandha: consciousness*)

ขันธ 5 นี้ ย่อลงมาเป็น 2 คือ *นาม* และ *รูป*; รูปขันธจัดเป็นรูป, 4 ขันธนอกนั้นเป็นนาม. อีกอย่างหนึ่ง จัดเข้าในปรมัตถธรรม 4: วิญญาณขันธเป็น *จิต*, เวทนาขันธ สัญญาขันธ และสังขารขันธ เป็น *เจตสิก*, รูปขันธ เป็น *รูป*, ส่วน *นิพพาน* เป็นขันธวินิมุต คือ พ้นจากขันธ 5

เรื่องขันธ 5 พึงดูประกอบในหมวดธรรมอื่นๆ เช่น

1. **รูปขันธ** *ดู [38] รูป 2', 28; [39] มหาภูต 4; [40] อุปาทายรูป 24.*

2. **เวทนาขันธ** *ดู [110] เวทนา 2; [111] เวทนา 3; [112] เวทนา 5; [113] เวทนา 6.*

3. **สัญญาขันธ** *ดู [271] สัญญา 6.*

4. สังขารชั้น ๓ [119] สังขาร 3¹; [120] สังขาร 3²; [129] อภิสังขาร 3; [263] เจตนา 6.

5. วิญญาณชั้น ๓ [268] วิญญาณ 6.

นอกนี้ ๓ [356] จิต 89; [355] เจตสิก 52

S.III.47; Vbh.1.

ส.ช.17/95/58; อภ.วิ.35/1/1.

[☆☆☆] คติ 5 ๓ [351] ภูมิ 4 หรือ 31.

[217] **จักขุ 5** (พระจักขุอันเป็นสมบัติของพระผู้มีพระภาคเจ้า — *Cakkhu: the Five Eyes of the Blessed One*)

1. **มังสจักขุ** (ตาเนื้อ คือ ทรงมีพระเนตรอันงาม มีอำนาจ เห็นแจ่มใส ไว และเห็นไกล — *Maṁsa-cakkhu: the physical eye which is exceptionally powerful and sensitive*)

2. **ทิพจักขุ** (ตาทิพย์ คือ ทรงมีพระญาณอันเห็นหมู่สัตว์ผู้เป็นไปต่างๆ กัน ด้วยอำนาจกรรม — *Dibba-cakkhu: the Divine Eye*)

3. **ปัญญาจักขุ** (ตาปัญญา คือ ทรงประกอบด้วยพระปัญญาคุณยิ่งใหญ่ เป็นเหตุให้สามารถ ตรัสรู้หรือริยสังจรรรม เป็นต้น — *Paññā-cakkhu: the eye of wisdom; Wisdom-Eye*)

4. **พุทธจักขุ** (ตาพระพุทธรเจ้า คือ ทรงประกอบด้วยอินทริยปโรปริยัตตญาณ และอาสยานุสย ญาณ เป็นเหตุให้ทรงทราบอรรถาถัยและอุปนิสัยแห่งเวไนยสัตว์ แล้วทรงสั่งสอนแนะนำให้บรรลุดุคคุณพิเศษต่างๆ ยิ่งพุทธกิจให้บริบูรณ์ — *Buddha-cakkhu: the eye of a Buddha; Buddha-Eye*)

5. **สมันตจักขุ** (ตาเห็นรอบ คือ ทรงประกอบด้วยพระสัพพัญญุตญาณ อันหยั่งรู้ธรรมทุกประการ — *Samanta-cakkhu: the eye of all-round knowledge; All-seeing Eye; omniscience*)

Nd²235.

พ.ม.29/51/52.

[☆☆☆] ฌาน 5 ๓ [9] ฌาน 4.

[218] **ธรรมขันธ์ 5** (กองธรรม, หมวดธรรม, ประมวลธรรมทั้งปวงเข้าเป็นหัวข้อใหญ่ — *Dhamma-khandha: bodies of doctrine; categories of the Teaching*)

1. **ศีลขันธ์** (กองศีล, หมวดศีล ประมวลธรรมทั้งหลาย เช่น อปจายนมัย เวยยาวัจจมัย ปาติโมกขสังวร กายสุจริต สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ เป็นต้น — *Sīla-khandha: body of morals; virtue category*)

2. **สมาธิขันธ์** (กองสมาธิ, หมวดสมาธิ ประมวลธรรมทั้งหลาย เช่น จันทะ วิริยะ จิตตะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ เป็นต้น — *Samādhi-khandha: body of concentration; concentration category*)

3. **ปัญญาขันธ์** (กองปัญญา, หมวดปัญญา ประมวลธรรมทั้งหลาย เช่น ทัมมวิจยะ วิมังสา

ปฏิสัมภทา สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ เป็นต้น — *Paññā-khandha*: body of wisdom or insight; understanding category)

4. วิมุตติขันธ์ (กองวิมุตติ, หมวดวิมุตติ ประมวลธรรมทั้งหลาย เช่น ปทาน วิราคะ วิโมกข์ วิสุทธิ สันติ นิโรธ นิพพาน เป็นต้น — *Vimutti-khandha*: body of deliverance; deliverance category)

5. วิมุตติญาณทัสสนขันธ์ (กองวิมุตติญาณทัสสนะ, หมวดธรรมเกี่ยวกับการรู้การเห็นในวิมุตติ ประมวลธรรมทั้งหลาย เช่น ผลญาณ ปัจจเวกขณญาณ เป็นต้น — *Vimuttiñāṇa-dassana-khandha*: body of the knowledge and vision of deliverance; knowing-and-seeing-of-deliverance category)

ธรรมขันธ์ 4 ข้อต้น เรียกอีกอย่างว่า **สาระ 4** (แก่น, หลักธรรมที่เป็นแก่น, หัวใจธรรม — essences)

D.III.279; A.III.134; A.II.140.

ที่.ปท.11/420/301; อง.ปญจก.22/108/152; อง.จตุกก.21/150/189.

[219] ธรรมเทศกธรรม 5 (ธรรมของนักเทศก์, องค์แห่งธรรมกถึก, ธรรมที่ผู้แสดงธรรมหรือสั่งสอนคนอื่นควรตั้งไว้ในใจ — *Dhammadesaka-dhamma*: qualities of a preacher; qualities which a teacher should establish in himself)

1. อนุปุพฺพิกถัม (กล่าวความไปตามลำดับ คือ แสดงหลักธรรมหรือเนื้อหาวิชาตามลำดับความง่ายยากลุ่มลึก มีเหตุผลสัมพันธ์ต่อเนื่องกันไปโดยลำดับ — *Anupubbikatham*: His instruction or exposition is regulated and gradually advanced.)

2. ปริยายทสฺสาวี (ชี้แจงยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจ คือ ชี้แจงให้เข้าใจชัดในแต่ละแง่แต่ละประเด็น โดยอธิบายขยายความ ยกย่องไปต่างๆ ตามแนวเหตุผล — *Pariyāyadassāvī*: It has reasoning or refers to causality.)

3. อนุทยตฺ ปฏิจฺจ (แสดงธรรมด้วยอาศัยเมตตา คือ สอนเขาด้วยจิตเมตตา มุ่งจะให้เป็นที่ประโยชน์แก่เขา — *Anudayatam paṭicca*: It is inspired by kindness; teaching out of kindness.)

4. น อามิสนฺตโร (ไม่แสดงธรรมด้วยเห็นแก่อามิส คือ สอนเขาไม่ใช่เพราะมุ่งที่ตนจะได้ลาภหรือผลประโยชน์ตอบแทน — *Na āmisantaro*: It is not for worldly gain.)

5. อตฺตนาณฺจ ปรณฺจ อนุปรหฺจ (แสดงธรรมไม่กระทบตนและผู้อื่น คือ สอนตามหลักตามเนื้อหา มุ่งแสดงอรรถ แสดงธรรม ไม่ยกตน ไม่เลียดสีข่มขู่ผู้อื่น — *Anupahacca*: It does not hurt oneself or others; not exalting oneself while contempting others.)

A.III.184.

อง.ปญจก.22/159/205.

[220] ธรรมสมาธิ 5 (ธรรมที่ทำให้เกิดความมั่นสนิทในธรรม เกิดความมั่นใจในการปฏิบัติธรรมถูกต้อง กำจัดความขงใจสงสัยเสียได้ เมื่อเกิดธรรมสมาธิ คือความมั่นสนิทใน

ธรรม ก็จักเกิดจิตตสมาธิ คือความตั้งมั่นของจิต — *Dhamma-samādhī*: concentration of the Dhamma; virtues making for firmness in the Dhamma)

1. ปราโมทย์ (ความชื่นบานใจ ร่าเริงสดใส — *Pāmojja*: cheerfulness; gladness; joy)
2. ปีติ (ความอิมใจ, ความปลื้มใจ — *Pīti*: rapture; elation)
3. ปัสสัทธิ (ความสงบเย็นกายใจ, ความผ่อนคลายรื่นสบาย — *Passaddhi*: tranquillity; relaxedness)
4. สุข (ความรื่นใจไร้ความข้องขัด — *Sukha*: happiness)
5. สมาธิ (ความสงบอยู่ตัวมั่นสนิทของจิตใจ ไม่มีสิ่งรบกวนร้าวระคาย — *Samādhī*: concentration)

ธรรม หรือคุณสมบัติ 5 ประการนี้ ตรัสไว้ทั่วไปมากมาย เมื่อทรงแสดงการปฏิบัติธรรมที่ก้าวมาถึงขั้นเกิดความสำเร็จชัดเจน ต่อจากนี้ ผู้ปฏิบัติจะเดินทางไปสู่การบรรลุผลของสมณะ (คือได้ฌาน) หรือของวิปัสสนา แล้วแต่กรณี ดังนั้น จึงใช้เป็นเครื่องวัดผลการปฏิบัติขั้นตอนในระหว่างได้ดี และเป็นธรรมหรือคุณสมบัติสำคัญของจิตใจที่ทุกคนควรทำให้เกิดมีอยู่เสมอ

S.IV.350.

ล้.สพ.18/665-673/429-439.

[221] **ธรรมสวนานิสงส์ 5** (อานิสงส์ในการฟังธรรม — *Dhammassavanānisaṃsa*: benefits of listening to the Dhamma)

1. อสุสุตฺ สุธนาติ (ย่อมได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง, ได้เรียนรู้สิ่งที่ยังไม่เคยเรียนรู้ — He hears things not heard.)
2. สุตฺ ปริโยทเปติ (สิ่งที่เคยได้ฟัง ก็ทำให้แจ่มแจ้ง เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น — He clears things heard.)
3. กงฺขํ วิหนติ (แก้อ้อสงสัยได้, บรรเทาความสงสัยเสียได้ — He dispels his doubts.)
4. ทิกฺกฉิ อฺกฺ กโรติ (ทำความเข้าใจให้ถูกต้องได้ — He makes straight his views.)
5. จิตฺตมฺสฺส ปสฺสิตติ (จิตของเขาผ่อนคลายได้ — His heart becomes calm and happy.)

A.III.248.

อง.ปญจก.22/202/276.

[222] **นวกภิกขุธรรม 5** (ธรรมที่ควรฝึกสอนภิกษุบวชใหม่ให้ประพฤติปฏิบัติอย่างมั่นคง, องค์กรแห่งภิกษุใหม่ — *Navakabhikkhu-dhamma*: qualities of a newly ordained monk; qualities which should be established in newly ordained monks)

1. ปาติโมกขสังวร (สำรวมในพระปาฏิโมกข์ รักษาศีลเคร่งครัด ทั้งในส่วนวินัยข้อห้าม และทำตามข้ออนุญาต — *Pāṭimokkhasaṃvara*: restraint in accordance with the monastic code of discipline; self-control strictly in accordance with the fundamental training-rules)
2. อินทริยสังวร (สำรวมอินทริย์ มีสติระวังรักษาใจ มิให้กิเลสคือความยินดียินร้ายเข้าครอบงำ)

เมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทรีย์ทั้ง 6 มีเห็นรูปด้วยตาเป็นต้น — *Indriyasamvara*: restraint of the senses; sense-control)

3. กัสสปปริยัตตะ (พูดคุยมือขอบเขต คือ จำกัดการพูดคุยให้น้อย รู้ขอบเขต ไม่เอิกเกริกเฮฮา — *Bhassapariyanta*: restraint as regards talking)

4. กายวูปกาสะ (ปลีกกายอยู่สงบ คือ เข้าอยู่ในเสนาสนะอันสงัด — *Kāyavūpakāsa*: seclusion as to the body; love of solitude)

5. สัมมาทัสสนะ (ปลูกฝังความเห็นชอบ คือ สร้างเสริมสัมมาทิฏฐิ — *Sammādasana*: cultivation of right views.)

A.III.138.

อง.ปญจก.22/114/156.

[223] **นิยาม 5** (กำหนดอันแน่นอน, ความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอนของธรรมชาติ, กฎธรรมชาติ — *Niyāma*: orderliness of nature; the five aspects of natural law)

1. อุตุนิยาม (กฎธรรมชาติเกี่ยวกับอุณหภูมิจึงหรือปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆ โดยเฉพาะดิน น้ำ อากาศ และฤดูกาล อันเป็นสิ่งแวดล้อมสำหรับมนุษย์ — *Utu-niyāma*: physical inorganic order; physical laws)

2. พืชนิยาม (กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ มีพันธุกรรมเป็นต้น — *Bija-niyāma*: physical organic order; biological laws)

3. จิตตนิยาม (กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต — *Citta-niyāma*: psychic law)

4. กรรมนิยาม (กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์ คือ กระบวนการให้ผลของการกระทำ — *Kamma-niyāma*: order of act and result; the law of Kamma; moral laws)

5. ธรรมนิยาม (กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันแห่งสิ่งทั้งหลาย — *Dhamma-niyāma*: order of the norm; the general law of cause and effect; causality and conditionality)

ดู [86] ธรรมนิยาม 3; [176] วิบัติ 4²; [177] สมบัติ 4.

DA.II.432; DhsA.272.

ที.อ.2/34; สงคณ.อ.408.

[224] **นิโรธ 5** (ความดับกิเลส, ภาวะไร้กิเลสและไม่มีทุกข์เกิดขึ้น — *Nirodha*: extinction; cessation of defilements; non-arising of suffering)

1. วิกขัมภนนิโรธ (ดับด้วยข่มไว้ คือ การดับกิเลสของท่านผู้บำเพ็ญฌาน ถึงปฐมฌาน ย่อมข่มนิเวรณไว้ได้ ตลอดเวลาที่อยู่ในฌานนั้น — *Vikkhambhana-nirodha*: extinction by suppression)

2. ตทังคนิโรธ (ดับด้วยองค์นั้นๆ คือ ดับกิเลสด้วยธรรมที่เป็นคู่ปรับหรือธรรมที่ตรงข้าม เช่น ดับสักกายทิฏฐิด้วยความรู้ที่กำหนดแยกนามรูปออกได้ เป็นการดับชั่วคราวในกรณีนั้นๆ — *Tadaṅga-nirodha*: extinction by substitution of opposites)

3. สมุจเจทนนิโรธ (ดับด้วยตัดขาด คือ ดับกิเลสเสร็จสิ้นเด็ดขาด ด้วยโลกุตตรมรรค ในขณะที่

แห่งมรรคนั้น ชื่อสมุจเฉทนิโรธ — *Samuccheda-nirodha*: extinction by cutting off or extirpation)

4. ปฏิบัติสัทธาธิโรธ (ดับด้วยสงบระงับ คือ อาศัยโลกุตตรมรรคดับกิเลสเด็ดขาดไปแล้ว บรรลุโลกุตตรผล กิเลสเป็นอันสงบระงับไปหมดแล้ว ไม่ต้องขวนขวายเพื่อดับอีก ในขณะที่แห่งผลนั้นชื่อ ปฏิบัติสัทธาธิโรธ — *Paṭipassaddhi-nirodha*: extinction by tranquillization)

5. นิสสรณนิโรธ (ดับด้วยสลัดออกได้ หรือดับด้วยปลดปล่อยไป คือ ดับกิเลสเสร็จสิ้นแล้ว ดำรงอยู่ในภาวะที่กิเลสดับแล้วนั้นยังยืนตลอดไป ภาวะนั้นชื่อ นิสสรณนิโรธ ได้แก่อมตธาตุ คือ นิพพาน — *Nissaraṇa-nirodha*: extinction by escape; extinction by getting freed)

ปหาน 5 (การละกิเลส — abandonment), **วิมุตติ 5** (ความหลุดพ้น — deliverance), **วิเวก 5** (ความสงัด, ความปลีกออก — seclusion), **วิราคะ 5** (ความคลายกำหนัด, ความสำรอกออกได้ — detachment; dispassionateness), **โวสสัคคะ 5** (ความสละ, ความปล่อย — relinquishing) ก็อย่างเดียวกันนี้ทั้งหมด

Ps.I.27,220-221; Vism.410.

ขุ.ปฎิ.31/65/39; 704/609; วิสุทธิ.2/249.

[225] นิวรณ 5 (สิ่งที่กั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม, ธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุคุณความดี, อุกุศลธรรมที่ทำให้จิตใจให้เศร้าหมองและทำปัญญาให้อ่อนกำลัง — *Nīvaraṇa*: hindrances.)

- 1. กามฉันทะ** (ความพอใจในกาม, ความต้องการกามคุณ—*Kāmachanda*: sensual desire)
- 2. พยาบาท** (ความคิดร้าย, ความขัดเคืองแค้นใจ — *Byāpāda*: illwill)
- 3. ถีนมิตตะ** (ความหดหู่และเชื่องซึม — *Thīna-middha*: sloth and torpor)
- 4. อุทธัจจกุกกุกจะ** (ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ, ความกระวนกระวายกลุ่มกังวล — *Uddhacca-kukkucca*: distraction and remorse; flurry and worry; restlessness and anxiety)
- 5. วิจิกิจฉา** (ความลังเลสงสัย — *Vicikicchā*: doubt; uncertainty)

A.III.62; Vbh.378.

อง.ปญจก.22/51/72; อภิ.วิ.35/983/510.

[☆☆☆] **เบญจธรรม** ดู [239] *เบญจธรรม*.

[☆☆☆] **เบญจศีล** ดู [238] *ศีล 5*.

[☆☆☆] **ประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโมคคทรัพย์ 5** ดู [232] *โมคคาทียะ 5*

[☆☆☆] **ปหาน 5** (การละกิเลส — *Pahāna*: abandonment) ดู [224] *นิโรธ 5*

[☆☆☆] **ปัญญาภิธาน** ดู [7] *ฌาน 2*.

[226] ปีติ 5 (ความอิมใจ, ความดีมด้า — *Pīti*: joy; interest; zest; rapture)

- 1. ขุททกาลีปีติ** (ปีติเล็กน้อย พอขนชูชันน้ำตาไหล — *Khuddakā-pīti*: minor rapture; lesser thrill)

2. **ขณิกาปีติ** (ปีติชั่วขณะ ทำให้รู้สึกแปลบๆ เป็นขณะๆ ดุจฟ้าแลบ — *Khaṇikā-pīti*: momentary or instantaneous joy)

3. **โอกกันทิกาปีติ** (ปีติเป็นระลอกหรือปีติเป็นพักๆ ให้รู้สึกชุ่มลงมาๆ ในกาย ดุจคลื่นซัดต้องฝั่ง — *Okkantikā-pīti*: showering joy; flood of joy)

4. **อุพเพคาปีติ** หรือ **อุพเพงคาปีติ** (ปีติโลดลอย เป็นอย่างแรงให้รู้สึกใจฟูแสดงอาการหรือทำการบางอย่างโดยมิได้ตั้งใจ เช่น เปล่งอุทาน เป็นต้น หรือให้รู้สึกตัวเบาลอยขึ้นไปในอากาศ — *Ubbegā-pīti*: uplifting joy)

5. **ผรณาปีติ** (ปีติซาบซ่าน ให้รู้สึกเย็นซ่านแผ่เอิบอาบไปทั่วสรรพางค์ ปีติที่ประกอบด้วยสมาธิทำนุบำรุงเอาข้อนี้ — *Pharaṇā-pīti*: suffusing joy; pervading rapture)

Vism.143.

วิสุทธิ.1/182.

[227] **พร 5** (สิ่งนำปรารถนาที่บุคคลหนึ่งอำนวยความสะดวกด้วยความปรารถนาดีให้เกิดขึ้นแก่บุคคลอื่น; สิ่งประเสริฐ, สิ่งดีเยี่ยม — *Vara*: blessing; boon; excellent thing)

พรที่รู้จักกันมากได้แก่ ชุดที่มีจำนวน 4 ข้อ ซึ่งเรียกกันว่า **จตุรพิธพร** หรือพร 4 ประการ คือ *อายุ วรรณะ สุขะ พละ*

Dh.109; A.II.63.

ช.บ.25/18/29; อ.จตุกก.21/58/83.

พรที่เป็นชุดมีจำนวน 5 ข้อบ้าง 6 ข้อบ้าง ก็มี เช่น *อายุ วรรณะ สุขะ พละ ปฏิภาณ* (อ.จ.ป.พ.จก.22/37/44 = A.III.42); *อายุ วรรณะ ยศ เกียรติ สุขะ พละ* (อ.จ.จตุกก.21/34/45; อ.จ.ป.พ.จก.22/32/38; ช.อ.อ.อ. 25/270/299 = A.II.35; A.III.36; It.89); *อายุ วรรณะ สุขะ ยศ เกียรติ ลักคะ* คือสวรรค์พร้อมทั้ง *อุจจากุลินตา* คือความมีตระกูลสูง (อ.จ.ป.พ.จก. 22/43/51 = A.III.48); *อายุ วรรณะ ยศ สุข อาธิปัจจะ* คือความเป็นใหญ่ (ช.เป.ต. 26/106/195 = Pv. 308) และชุดที่จะกล่าวถึงต่อไปคือ *อายุ วรรณะ สุขะ โภคะ พละ*

อย่างไรก็ดี ฟังทราบมาว่า คำว่า *พร* ในที่นี้ เป็นการใช้โดยอนุโลมตามความหมายในภาษาไทย ซึ่งเพี้ยนไปแล้วจากความหมายเดิมในภาษาบาลี ในภาษาบาลีแต่เดิม *พร* หมายถึง ผลประโยชน์หรือสิทธิพิเศษที่อนุญาตหรืออำนวยความสะดวกให้ตามที่ขอ พรที่กล่าวถึง ณ ที่นี้ทั้งหมด ในบาลีไม่ได้เรียกว่า *พร* แต่เรียกว่า *ฐานะ* หรือ *ธรรม* ที่นำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ (ซึ่งจะบรรลุได้ด้วยกรรมคือการกระทำที่ดีอันเป็นบุญ)

สำหรับพระภิกษุ พรหรือธรรมอันนำปรารถนาเหล่านี้ หมายถึงคุณธรรมต่างๆ ที่ควรปลูกฝังฝึกอบรมให้เกิดมี ดังพุทธพจน์ว่า: ภิกษุท่องเที่ยวอยู่ ภายในถิ่นท่องเที่ยวที่เป็นแดนของตนอันสืบทอดมาแต่บิดา (คือ สติปัฏฐาน 4) จักเจริญด้วย

1. **อายุ** คือ พลังที่หล่อเลี้ยงทรงชีวิตให้สืบต่ออยู่ได้ยาวนาน ได้แก่ อิทธิบาท 4 (for monks, *Āyu*: longevity = the Four Bases of Accomplishment)

2. **วรรณะ** คือ ความงามเอิบอิมพองใสหน้าเจริญตาเจริญใจ ได้แก่ คีล (*Vaṇṇa*: beauty =

moral conduct)

3. สุขะ คือ ความสุข ได้แก่ ฌาน 4 (*Sukha: happiness = the Four Meditative Absorptions*)

4. โภคะ คือ ความพรั่งพร้อมด้วยทรัพย์สมบัติและอุปการณต่างๆ อันอำนวยการความสุขความสะดวกสบาย ได้แก่ อัปมัญญา หรือพรหมวิหาร 4 (*Bhoga: wealth = the Four Boundless Sublime States of Mind*)

5. พละ คือ กำลังแรงความเข้มแข็งที่ทำให้ข่มขจัดได้แม้แต่กำลังแห่งมาร ทำให้สามารถดำเนินชีวิตที่ติงามปลอดโปร่งเป็นสุข บำเพ็ญกิจด้วยบริสุทธิ์และเต็มที่ไม่มียกเลสหรือความทุกข์ใดๆ จะสามารถบีบคั้นครอบงำ ได้แก่ วิมุตติ ความหลุดพ้น หมดสิ้นอาสวะ หรืออรหัตตผล (*Bala: strength or power = the Final Freedom*)

D.III.77.

ที่.ป.11/50/85.

[228] พละ 5 (ธรรมอันเป็นกำลัง — *Bala: power*)

องค์ธรรม 5 อย่างในหมวดนี้ มีชื่อตรงกับ *อินทรีย์ 5* จึงขอให้ดูที่ [258] *อินทรีย์ 5*
พละหมวดนี้เป็นหลักปฏิบัติทางจิตใจ ให้ถึงความหลุดพ้นโดยตรง

D.III.239; A.III.10; Vbh.342.

ที่.ป.11/300/252; อภ.ปญจก.22/13/11; อภ.วิ.35/844/462.

[229] พละ 4 (ธรรมอันเป็นกำลัง, ธรรมอันเป็นพลังทำให้ดำเนินชีวิตด้วยความมั่นใจ ไม่หวั่นต่อภัยทุกอย่าง — *Bala: strength; force; power*)

1. ปัญญาพละ (กำลังปัญญา — *Paññā-bala: power of wisdom*)

2. วิริยพละ (กำลังความเพียร — *Viriya-bala: power of energy or diligence*)

3. อนวัชชพละ (กำลังสุจริต หรือ กำลังความบริสุทธิ์, ตามศัพท์แปลว่า กำลังการกระทำที่ไม่มีโทษ คือ มีกายกรรม วาจกรรม มโนกรรมบริสุทธิ์ เช่นมีความประพฤติและหน้าที่การงานสุจริต ไม่มีข้อบกพร่องเสียหาย พุดจริง มีเหตุผล มุ่งดี ไม่รุกรานให้ร้ายใคร ทำการด้วยเจตนาบริสุทธิ์ — *Anavajja-bala: power of faultlessness, blamelessness or cleanliness*)

4. สังคหพละ (กำลังการสงเคราะห์ คือ การยึดเหนี่ยวน้ำใจคนและประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี — *Saṅgha-bala: power of sympathy or solidarity*) สงเคราะห์ด้วยสังคหวัตถุ 4 คือ

4.1 ทาน (การให้ปัน โดยปกติหมายถึง ช่วยเหลือในด้านทุนหรือปัจจัยเครื่องยังชีพ ตลอดจนเพื่อแผ่กันด้วยไมตรี อย่างเลิศหมายถึงธรรมทาน คือ แนะนำสั่งสอนให้ความรู้ความเข้าใจ จนเขารู้จักพึ่งตนเองได้ — *Dāna: gift; charity; benefaction*)

4.2 เปยยวัชชะ (พุดจับใจ, = *ปิยวาจา* คือ พุดด้วยน้ำใจหวังดี มุ่งให้เป็นประโยชน์ และรู้จักพุดให้เป็นผลดี ทำให้เกิดความเชื่อถือสนิทสนม และเคารพนับถือกัน อย่างเลิศหมายถึง หมั่นแสดงธรรม คอยช่วยชี้แจงแนะนำหลักความจริง ความถูกต้องติงาม แก่ผู้ที่ต้องการ — *Peyyavajja: kindly speech*)

4.3 อตถจริยา (บำเพ็ญประโยชน์ คือ ช่วยเหลือรับใช้ ทำงานสร้างสรรค์ ประพฤติการที่เป็น

ประโยชน์ อย่างเลิศจนหมายถึง ช่วยเหลือส่งเสริมคนให้มีความเชื่อถือถูกต้อง (สัทธาสัมปทา) ให้
ประพฤติดังาม (ศีลสัมปทา) ให้มีความเสียสละ (จาคสัมปทา) และให้มีปัญญา (ปัญญาสัมปทา)
— *Atthacariyā*: friendly aid; doing good; life of service)

4.4 สมานัตตตา (มีตนเสมอ คือ เสมอภาค ไม่เอาเปรียบ ไม่ถือสูงต่ำ ร่วมสุขร่วมทุกข์ด้วย
อย่างเลิศจนหมายถึง มีความเสมอกันโดยธรรม เช่น พระโสดาบันมีตนเสมอกับพระโสดาบัน
เป็นต้น — *Samānattatā*: equality; impartiality; participation)

พละหมวดนี้ เป็นหลักประกันของชีวิต ผู้ประพฤติธรรม 4 นี้ย่อมดำเนินชีวิตด้วยความมั่นใจ
ใจ เพราะเป็นผู้มีพลังในตน ย่อมข้ามพ้นภัยทั้ง 5 คือ

1. อาชีวิตกภัย (ภัยเนื่องด้วยการครองชีพ — fear of troubles about livelihood)
2. อสิโลกภัย (ภัยคือความเสื่อมเสียชื่อเสียง — fear of ill-fame)
3. ปริสสารัชชภัย (ภัยคือความครั่นคร้ามเก้อเขินในที่ชุมนุม — fear of embarrassment in assemblies)
4. มรณภัย (ภัยคือความตาย — fear of death)
5. ทุกคติภัย (ภัยคือทุกคติ — fear of a miserable life after death)

ดู [186] สังคหวัตถุ 4.

A.IV.363.

อ.จ.นวก.23/209/376.

[230] พละ 5 ของพระมหากษัตริย์ (พลังของบุคคลผู้ยิ่งใหญ่ที่สามารถเป็น
กษัตริย์ปกครองแผ่นดินได้ — *Bala*: strengths of a king)

1. พาหะพละ หรือ กายพละ (กำลังแขน หรือกำลังกาย คือ ความแข็งแรงมีสุขภาพดี สามารถ
และชำนาญในการใช้แขนใช้มือใช้อาวุธ ตลอดจนมียุทธโศปกรณ์พร้อม — *Bāhā-bala, Kāya-*
bala: strength of arms)

2. โภคพละ (กำลังโภคสมบัติ คือ มีทุนทรัพย์บริบูรณ์ พร้อมที่จะใช้บำรุงเลี้ยงคน และดำเนิน
กิจการได้ไม่ติดขัด — *Bhoga-bala*: strength of wealth)

3. อมัจจพละ (กำลังอำมาตย์ หรือกำลังข้าราชการ คือ มีที่ปรึกษาและข้าราชการระดับบริหารที่
ทรงคุณวุฒิเก่งกล้าสามารถ และจงรักภักดี ซื่อสัตย์ต่อแผ่นดิน — *Amacca-bala*: strength
of counsellors or ministers)

4. อภิขัจจพละ (กำลังความมีชาติสูง คือ กำเนิดในตระกูลสูง เป็นชาติดีชาติดีต้องด้วยความ
นิยมเชิดชูของมหาชน และได้รับการฝึกอบรมมาแล้วเป็นอย่างดีตามประเพณีแห่งชาติตระกูลนั้น
— *Abhijacca-bala*: strength of high birth)

5. ปัญญาพละ (กำลังปัญญา คือ ทรงปรีชาญาณ หยั่งรู้เหตุผล ผิดชอบ ประโยชน์ มิใช่
ประโยชน์ สามารถวินิจฉัยเหตุการณ์ทั้งภายในภายนอก และดำริการต่างๆ ให้ได้ผลเป็นอย่างดี
— *Paññā-bala*: strength of wisdom)

กำลังแขน หรือกำลังกาย แม้จะสำคัญ แต่ท่านจัดว่าต่ำสุด หากไม่มีพลังอื่นควบคุมค้ำจุน อาจกลายเป็นกำลังอันธพาล ส่วนกำลังปัญญา ท่านจัดว่าเป็นกำลังอันประเสริฐ เป็นยอดแห่งกำลังทั้งปวง เพราะเป็นเครื่องกำกับ ควบคุม และนำทางกำลังอื่นทุกอย่าง

J.V.120.

ช.ชา.27/2444/532; ชา.อ.7/348.

[231] พหุสูตมืองค์ 5 (คุณสมบัติที่ทำให้ควรได้รับชื่อว่าเป็นพหุสูต คือ ผู้ได้เรียนรู้อ่าน หรือคงแก่เรียน — *Bahussutaṅga: qualities of a learned person*)

1. พหุสูตดา (ฟังมาก คือ ได้เล่าเรียนสดับฟังไว้มาก — *Bahussutā: having heard or learned many ideas*)
2. ธตา (จำได้ คือ จับหลักหรือสาระได้ ทรงจำความไว้แม่นยำ — *Dhatā: having retained or remembered them*)
3. วจสา ปริจิตา (คล่องปาก คือ ท่องบ่นหรือใช้พูดอยู่เสมอจนแคล่วคล่องจัดเจน — *Vacasā paricitā: having frequently practised them verbally; having consolidated them by word of mouth*)
4. มนสาอนุเพกขิตา (เพ่งขึ้นใจ คือ ใส่ใจนึกคิดพิจารณาจนเจนใจ นึกถึงครั้งใด ก็ปรากฏเนื้อความสว่างชัด — *Manasānupekkhitā: having looked over them with the mind*)
5. ทิฏฐิยา สุปฏิวิฑฐา (ขบได้ด้วยทฤษฎี หรือแทงตลอดดีด้วยทิวฐิ คือ มีความเข้าใจลึกซึ้ง มองเห็นประจักษ์แจ้งด้วยปัญญา ทั้งในแง่ความหมายและเหตุผล — *Ditṭhiyā supāṭividdhā: having thoroughly penetrated them by view*)

A.III.112.

อง.ปญจก.22/87/129.

[232] โภคอาทิยะ หรือ โภคาทิยะ 5 (ประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์ หรือ เหตุผลที่อริยสาวกควรยึดถือ ในการที่จะมีหรือครอบครองโภคทรัพย์ — *Bhoga-ādiya: uses of possessions; benefits which one should get from wealth; reasons for earning and having wealth*)

อริยสาวกแสวงหาโภคทรัพย์มาได้ ด้วยน้ำพักน้ำแรงความขยันหมั่นเพียรของตน และโดยทางสุจริตชอบธรรมแล้ว

1. เลี้ยงตัว มารดาบิดา บุตรภรรยา และคนในปกครองทั้งหลายให้เป็นสุข (to make oneself, one's parents, children, wife, servants and workmen happy and live in comfort)
2. บำรุงมิตรสหายและผู้ร่วมกิจการงานให้เป็นสุข (to share this happiness and comfort with one's friends)
3. ใช้ป้องกันภัยอันตราย (to make oneself secure against all misfortunes)
4. ทำพลี 5 อย่าง (to make the fivefold offering)
- ก. ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ (to relatives, by giving help to them)

ข. อติถิพลี ต้อนรับแขก (to guests, by receiving them)

ค. ปุพพเปตพลี ทำบุญอุทิศให้ผู้ล่วงลับ (to the departed, by dedicating merit to them)

ง. ราชพลี บำรุงราชการด้วยการเสียภาษีอากร เป็นต้น (to the king, i.e. to the government, by paying taxes and duties and so on)

จ. เทวตาพลี ถวายเทวดา* คือ ลักการะบำรุงหรือทำบุญอุทิศสิ่งที่เคารพบูชาตามความเชื่อถือ (to the deities, i.e. those beings who are worshipped according to one's faith)

5. อุปถัมภ์บำรุงสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ (to support those monks and spiritual teachers who lead a pure and diligent life)

เมื่อใช้โคกทรัพย์ทำประโยชน์อย่างนี้แล้ว ถึงโคกจะหมดสิ้นไป ก็สบายใจได้ว่า ได้ใช้โคกะนั้นให้เป็นประโยชน์ถูกต้องตามเหตุผลแล้ว ถ้าโคกเพิ่มขึ้นก็สบายใจเช่นเดียวกัน เป็นอันไม่ต้องเดือดร้อนใจในทั้งสองกรณี.

A.III.45.

อง.ปญจก.22/41/48.

[233] มัจฉริยะ 5 (ความตระหนี่, ความหวง, ความคิดกีดกันไม่ให้ผู้อื่นได้ดี หรือมีส่วนร่วม — *Macchariya*: meanness; avarice; selfishness; stinginess; possessiveness)

1. อาวาสมัจฉริยะ (ตระหนี่ที่อยู่, หวงที่อาศัย เช่น ภิกษุหวงเสนาสนะ กีดกันผู้อื่นหรือผู้มีใช้

* ในจุฬินิเทศ ท่านอธิบายความหมายของ เทวตา ไว้ว่า ได้แก่สิ่งที่นับถือเป็นทักษิณเอยของตนๆ (เย เยส ทกขิณเอยยา, เต เตส เทวตา — พวกไหนนับถือสิ่งใดเป็นทักษิณเอย สิ่งนั้นก็เทวดาของพวกนั้น) และแสดงตัวอย่างไว้ตามความเชื่อถือของคนสมัยพุทธกาล ประมวลได้เป็น 5 ประเภท คือ

1. นักบวช นักพรต (ascetics) เช่น อาชีวกเป็นเทวดาของสาวกอาชีวก นิครนถ์ ชฎิล ปริพาชก ดาบส ก็เป็นเทวดาของสาวกนิครนถ์เป็นต้นเหล่านั้นตามลำดับ
2. สัตว์เลี้ยง (domestic animals) เช่น ช้างเป็นเทวดาของพวกประพตติพรตบุชชาช้าง ม้า โค ไก่ กา เป็นต้น ก็เป็นเทวดาของพวกถือพรตบุชชาสัตว์นั้นๆ ตามลำดับ
3. ธรรมชาติ (physical forces and elements) เช่น ไฟเป็นเทวดาของพวกประพตติพรตบุชชาไฟ แก้ว มณี หิน พระจันทร์ พระอาทิตย์ เป็นเทวดาของผู้ถือพรตบุชชาสิ่งนั้นๆ ตามลำดับ
4. เทพชั้นต่ำ (lower gods) เช่น นาคเป็นเทวดาของพวกประพตติพรตบุชชานาค ครุฑ ยักษ์ คนธรรพ์ เป็นเทวดาของผู้ถือพรตบุชชานาคเป็นต้นเหล่านั้นตามลำดับ (พระภูมิเจ้าที่ในข้อนี้)
5. เทพชั้นสูง (higher gods) เช่น พระพรหม เป็นเทวดาของพวกประพตติพรตบุชชาพระพรหม พระอินทร์ เป็นเทวดาของผู้ถือพรตบุชชาพระอินทร์ เป็นต้น

สำหรับชนที่ยังมีความเชื่อถือในสิ่งเหล่านี้ พระพุทธศาสนาสอนเปลี่ยนแปลงเพียงให้เลิกเช่นสรวงสังเวหาชีวิตบุญช้ายัญหันมาบุญช้ายัญชนิดใหม่ คือบริจาคทานและบำเพ็ญกุศลกรรมต่างๆ อุทิศไปให้แทน คือมุ่งที่วิธิการอันจะให้สำเร็จประโยชน์ก่อน ส่วนการเปลี่ยนแปลงความเชื่อถือเป็นเรื่องของการแก้ไขทางสติปัญญา ซึ่งประณีตขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง โดยเฉพาะนักบวชในประเภทที่ 1 แม้สาวกใดจะเปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนาโดยสมบูรณ์ พระพุทธเจ้าก็ทรงแนะนำให้อุปถัมภ์บำรุงนักบวชนั้นต่อไป

ดู *Devatā* ใน *Pali Text Society's Pali-English Dictionary*, p. 330 ด้วย

พวกของตน ไม่ให้เข้าอยู่ เป็นต้น — *Āvāsa-macchariya*: stinginess as to dwelling)

2. กุลมัจฉริยะ (ตระหนี่ตระกูล, หวงสกุล เช่น ภิกษุหวงสกุลอุปัฏฐาก คอยกีดกันภิกษุอื่นไม่ให้เกี่ยวข้องกับได้รับการบำรุงด้วย เป็นต้น — *Kula-macchariya*: stinginess as to family)

3. ลาภมัจฉริยะ (ตระหนี่ลาภ, หวงผลประโยชน์ เช่น ภิกษุหาทางกีดกันไม่ให้ลาภเกิดขึ้นแก่ภิกษุอื่น — *Lābha-macchariya*: stinginess as to gain)

4. วัณณมัจฉริยะ (ตระหนี่วรรณะ, หวงสรวิวัณณะ คือผิวพรรณของร่างกาย ไม่พอใจให้ผู้อื่นสวยงาม กิติ หวงคุณวัณณะ คือ คำสรรเสริญคุณ ไม่อยากให้ใครมีคุณความดีมาแข่งตน หรือไม่พอใจได้ยินคำสรรเสริญคุณความดีของผู้อื่น กิติ ตลอดจนแบ่งชั้นวรรณะกัน — *Vaṇṇa-macchariya*: stinginess as to recognition; caste or class discrimination)

5. ธัมมมัจฉริยะ (ตระหนี่ธรรม, หวงวิชาความรู้ และคุณพิเศษที่ได้บรรลุ ไม่ยอมสอนไม่ยอมบอกผู้อื่น กลัวเขาจะรู้เทียมเท่าหรือเกินตน — *Dhamma-macchariya*: stinginess as to knowledge or mental achievements)

D.III.234; A.III.271; Vbh.357.

ที่.ป.ท.11/282/246; อญ.ปญจก.22/254/301; อภิ.วิ.35/978/509.

[234] มาร 5 (สิ่งที่ฆ่าบุคคลให้ตายจากคุณความดีหรือจากผลที่หมายอันประเสริฐ, สิ่งทีล้าผลาญคุณความดี, ตัวการที่กำจัดหรือขัดขวางบุคคลมิให้บรรลุผลสำเร็จอันดีงาม — *Māra*: the Evil One; the Tempter; the Destroyer)

1. กิเลสมาร (มารคือกิเลส, กิเลสเป็นมารเพราะเป็นตัวกำจัดและขัดขวางความดี ทำให้สัตว์ประสพความพินาศทั้งในปัจจุบันและอนาคต — *Kilesa-māra*: the Māra of defilements)

2. ขันธ์มาร (มารคือเบญจขันธ์, ขันธ์ 5 เป็นมาร เพราะเป็นสภาพอันปัจเจกปรุงแต่ง มีความขัดแย้งกันเองอยู่ภายใน ไม่มั่นคงทนนาน เป็นภาระในการบริหาร ทั้งแปรปรวนเสื่อมโทรมไปเพราะชราพยาธิเป็นต้น ล้วนรอนโอกาสมิให้บุคคลทำกิจหน้าที่ หรือบำเพ็ญคุณความดีได้เต็มปรารถนาอย่างแรง อาจถึงกับพรากโอกาสนั้นโดยสิ้นเชิง — *Khandha-māra*: the Māra of the aggregates)

3. อภิสังขารมาร (มารคืออภิสังขาร, อภิสังขารเป็นมาร เพราะเป็นตัวปรุงแต่งกรรม นำให้เกิดชาติ ชรา เป็นต้น ขัดขวางมิให้หลุดพ้นไปจากสังสารทุกข์ — *Abhisankhāra-māra*: the Māra of Karma-formations)

4. เทวบุตรมาร (มารคือเทพบุตร, เทพยิ่งใหญ่ระดับสูงสุดแห่งชั้นกามาวจรตนหนึ่งชื่อว่ามาร เพราะเป็นนิमितแห่งความขัดข้อง คอยขัดขวางเหนี่ยวรั้งบุคคลไว้ มิให้ล่วงพ้นจากแดนอำนาจครอบงำของตน โดยชักให้ห้วงพะวงในกามสุขไม่หาญเสียสละออกไปบำเพ็ญคุณความดีที่ยิ่งใหญ่ได้ — *Devaputta-māra*: the Māra as deity)

5. มัจจุมาร (มารคือความตาย, ความตายเป็นมาร เพราะเป็นตัวการตัดโอกาสที่จะก้าวหน้าต่อไปในคุณความดีทั้งหลาย — *Maccu-māra*: the Māra as death)

Vism.211; ThagA.II.16,46.

วิสุทธิ.1/270; เถร.อ. 2/24,383,441; วินย.ฎีกา1/481.

[☆☆☆] **มิจฉาวณิชา 5** (การค้าขายที่ผิดหรือไม่ชอบธรรม) เป็นคำขึ้นอรรถกถา บาลีเรียก *อกรรมิยวณิชา* คือ “วณิชาที่ไม่ควรทำ”

ดู [235] วณิชา 5.

[235] **วณิชา 5** (การค้าขาย 5 อย่าง ในที่นี้หมายถึง การค้าขายที่เป็นอกรรมิยะสำหรับอุบาสก คือ อุบาสกไม่ควรประกอบ — *Vanijjā*: trades which should not be plied by a lay disciple)

1. **สัตถวณิชา** (ค้าขายอาวุธ — *Sattha-vanijjā*: trade in weapons)
2. **สัตตวณิชา** (ค้าขายมนุษย์ — *Satta-vanijjā*: trade in human beings)
3. **มังสวณิชา** (ค้าขายเนื้อสัตว์ — *Mam̐sa-vanijjā*: trade in flesh; อรรถกถาแก้ว่าเลี้ยงสัตว์ไว้ขาย — trade in animals for meat)
4. **มัชชวณิชา** (ค้าขายของเมา — *Majja-vanijjā*: trade in spirits or narcotics)
5. **วิสวณิชา** (ค้าขายยาพิษ — *Visa-vanijjā*: trade in poison)

A.III.207.

อง.ปญจก.22/177/233.

[☆☆☆] **วัฑฒิ หรือ วัฒิ หรือ วุฒิ 5** ดู [249] *อริยวัฑฒิ 5*.

[236] **วิมุตติ 5** (ความหลุดพ้น — deliverance) ดู [224] *นิโรธ 5 เทียบ ปทาน 5*.

[☆☆☆] **วิราคะ 5** ดู [224] *นิโรธ 5*.

[☆☆☆] **วิเวก 5** ดู [224] *นิโรธ 5*.

[☆☆☆] **เวทนา 5** ดู [112] *เวทนา 5*.

[237] **เวสาร์จชกรณธรรม 5** (ธรรมทำความกล้าหาญ, คุณธรรมที่ทำให้เกิดความกล้ากล้า — *Vesārajjakaraṇa-dhamma*: qualities making for intrepidity)

1. **ศรัทธา** (ความเชื่อที่มีเหตุผล มั่นใจในหลักที่ถือและในการดีที่ทำ — *Saddhā*: faith; confidence)
2. **ศีล** (ความประพฤติถูกต้องดีงาม ไม่ผิดระเบียบวินัย ไม่ผิดศีลธรรม — *Sīla*: good conduct; morality)
3. **พาหุสัจจะ** (ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก — *Bāhusacca*: great learning)
4. **วิริยารัมภะ** (ปรารถนาความเพียร คือ การที่ได้เริ่มลงมือทำความเพียรพยายามในกิจการนั้นๆ อยู่แล้วอย่างมั่นคงจริงจัง — *Viriyārambha*: exertion; energy)
5. **ปัญญา** (ความรอบรู้ เข้าใจชัดในเหตุผล ดี ชั่ว ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น รู้คิด รู้วินิจฉัย และรู้ที่จะจัดการ — *Paññā*: wisdom; understanding)

A.III.127.

อง.ปญจก.22/101/144.

[☆☆☆] **โอสถศีล 5** *ดู [224] นิโรธ 5.*

[238] **ศีล 5** หรือ **เบญจศีล** (ความประพฤติชอบทางกายและวาจา, การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย, การรักษากฎตามระเบียบวินัย, ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว, การควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน — *Pañca-sīla: the Five Precepts; rules of morality*)

1. **ปาณาติปาตา เวรมณี** (เว้นจากการปลงชีวิต, เว้นจากการฆ่าการประทุษร้ายกัน — *Pāṇātipātā veramaṇī: to abstain from killing*)
2. **อทินฺนาทนา เวรมณี** (เว้นจากการถือเอาของที่เขามิได้ให้, เว้นจากการลัก โกง ละเมิดกรรมสิทธิ์ ทำลายทรัพย์สิน — *Adinnādānā ~: to abstain from stealing*)
3. **กาเมสุมิชฺฉาจารา เวรมณี** (เว้นจากการประพฤติผิดในกาม, เว้นจากการล่วงละเมิดสิ่งที่คุณรักใคร่หวงแหน — *Kāmesumicchācārā ~: to abstain from sexual misconduct*)
4. **มุสาวาทา เวรมณี** (เว้นจากการพูดเท็จ โกหก หลอกลวง — *Musāvādā ~: to abstain from false speech*)
5. **สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐาณา เวรมณี** (เว้นจากน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท, เว้นจากสิ่งเสพติดให้โทษ — *Surāmerayamajjapamādaṭṭhānā ~: to abstain from intoxicants causing heedlessness*)

ศีล 5 ข้อนี้ ในบาลีชั้นเดิมส่วนมากเรียกว่า *สิกขาบท 5* (ข้อปฏิบัติในการฝึกตน — *Sikkhāpada: training rules*) บ้าง *ธรรม 5* บ้าง เมื่อปฏิบัติได้ตามนี้ ก็ถือว่าเป็นผู้มีศีล คือเป็นเบื้องต้นที่จัดว่าเป็นผู้มีศีล (virtuous) คำว่า *เบญจศีล* ที่มาในพระไตรปิฎก ปรากฏในคัมภีร์ชั้นอุปทาน และพุทธวงศ์ ต่อมาในสมัยหลัง มีชื่อเรียกเพิ่มขึ้นว่าเป็น *นิจศีล* (ศีลที่ควรหัดธำรงรักษาเป็นประจำ — virtues to be observed uninterruptedly) บ้าง ว่าเป็น *มนุษย์ธรรม* (ธรรมของมนุษย์หรือธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์ — virtues of man) บ้าง

ดู คำสมาทาน ใน Appendix

D.III.235; A.III.203,275; Vbh.285.

ที่.ป.11/286/247; อ.ญ.ปญจก.22/172/227; 264/307; อภิ.วิ.35/767/388.

[239] **เบญจธรรม** หรือ **เบญจกัลยาณธรรม** (ธรรม 5, ธรรมอันดีงามห้าอย่าง, คุณธรรมห้าประการ คู่กับเบญจศีล เป็นธรรมเกื้อกูลแก่การรักษาเบญจศีล ผู้รักษาเบญจศีลควรมีไว้ประจำใจ — *Pañca-dhamma: the five ennobling virtues; virtues enjoined by the five precepts*)

1. **เมตตาและกรุณา** (ความรักใคร่ปรารถนาให้มีความสุขความเจริญ และความสงสารคิดช่วยให้พ้นทุกข์ — *Mettā-karuṇā: loving-kindness and compassion*) คู่กับศีลข้อที่ 1
2. **สัมมาอาชีพะ** (การหาเลี้ยงชีพในทางสุจริต — *Sammā-ājīva: right means of livelihood*) คู่กับศีลข้อที่ 2
3. **กามสังวร** (ความสังวรในกาม, ความสำรวมระวังรู้จักยับยั้งควบคุมตนในทางกามารมณ์ ไม่

ให้หลงใหลในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส — *Kāmasamvara*: sexual restraint) คู่กับศีลข้อที่ 3

4. **สัจจะ** (ความสัตย์ ความซื่อตรง — *Sacca*: truthfulness; sincerity) คู่กับศีลข้อที่ 4

5. **สติสัมปชัญญะ** (ระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอ คือ ผีกตนให้เป็นคนรู้จักยังคิด รู้สึกตัวเสมอว่า สิ่งใดควรทำ และไม่ควรรทำ ระวังมิให้เป็นคนมัวเมาประมาท — *Sati-sampajañña*: mindfulness and awareness; temperance) คู่กับศีลข้อที่ 5

ข้อ 2 บางแห่งเป็น *ทาน* (การแบ่งปันเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ — *Dāna*: giving; generosity) ข้อ 3 บางแห่งเป็น *สทวารสันโดษ* (ความพอใจด้วยภรรยาของตน — *Sadārasantosa*: contentment with one's own wife) ข้อ 5 บางแห่งเป็น *อปัมมาทะ* (ความไม่ประมาท — *Appamāda*: heedfulness)

เบญจธรรมนี้ ท่านผู้เป็นหมวดธรรมขึ้นภายหลัง จึงมีแปลกกันไปบ้าง เมื่อว่าโดยที่มาหัวข้อเหล่านี้ส่วนใหญ่ประมวลได้จากความท่อนท้ายของกุศลกรรมบถข้อต้นๆ.

ดู [320] กุศลกรรมบถ 10²; [238] ศีล 5.

[240] **ศีล 8** หรือ **อัฐศีล** (การรักษาระเบียบทางกายวาจา, ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจาให้ยิ่งขึ้นไป — *Aṭṭha-sīla*: the Eight Precepts; training rules)

1. **ปาณาติปาตา เวรมณี** (เว้นจากการทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป — *Pāṇātipātā veramaṇī*: to abstain from taking life)

2. **อทินนาทานา เวรมณี** (เว้นจากการถือเอาของที่เขามิได้ให้ด้วยอาการแห่งขโมย — *Adinnādānā* ~: to abstain from taking what is not given)

3. **อพฺรหฺมจริยา เวรมณี** (เว้นจากกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์, เว้นจากการประพฤติผิดพรหมจรรย์ คือร่วมประเวณี — *Abrahmacariyā* ~: to abstain from unchastity)

4. **มุสาวาทา เวรมณี** (เว้นจากการพูดเท็จ — *Musāvādā* ~: to abstain from false speech)

5. **สุราเมรายามัชชปมาทภูจฺจนา เวรมณี** (เว้นจากน้ำเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท — *Surāmerayamajjapamādaṭṭhānā* ~: to abstain from intoxicants causing heedlessness)

6. **วิกาลโภชนา เวรมณี** (เว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล คือตั้งแต่เที่ยงแล้วไป จนถึงรุ่งอรุณของวันใหม่ — *Vikālabhojanā* ~: to abstain from untimely eating)

7. **นจฺจกิตฺวาทิตฺวิสุทฺทสุสนมฺลาคนฺธวิเลปนธารณมณฺฑทวิภูสฺนญฺจนา เวรมณี** (เว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี ดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ การทัดทรงดอกไม้ ของหอม และเครื่องลูบไล้ ซึ่งใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่ง — *Naccagītavādita-visūkadassana-mālāgandhavilepanadhāraṇamaṇḍanavibhūsanatṭhānā* ~: to abstain from dancing, singing, music and unseemly shows, from wearing garlands,

smartening with scents, and embellishment with unguents)

8. อุจฺจาสนมมหาสยหา เวมณิ (เว้นจากที่นอนอันสูงใหญ่หรือหูกฟุ่มเฟือย — *Uccāsayana-mahāsanā* ~: to abstain from the use of high and large luxurious couches)

คำสมาทาน ให้เติม *สิกขาบท สมาทียามิ* ต่อท้ายทุกข้อ แปลเพิ่มว่า “ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจาก ... หรือ ข้าพเจ้าขอถือข้อปฏิบัติในการฝึกตนเพื่องดเว้นจาก ...”

ศีล 8 นี้ สมาทานรักษาพิเศษในวันอุโบสถ เรียกว่า **อุโบสถ** (*Uposatha*: the Observances) หรือ **อุโบสถศีล** (precepts to be observed on the Observance Day)

A.IV.248.

อจ.อุฏจก.23/131/253.

[241] ศีล 8 ทั้งอาชีวะ หรือ อาชีวัฏฐมกศีล (ศีลมีอาชีวะเป็นคำรบ 8, หลักความประพฤติรวมทั้งอาชีวะที่บริสุทธิ์ด้วยเป็นข้อที่ 8 — *Ājivatṭhamaka-sīla*: virtue having livelihood as eight; the set of eight precepts of which pure livelihood is the eighth)

1.–7. ตรงกับ *กุศลกรรมบถ 7 ข้อต้น* (กายกรรม 3 วจีกรรม 4)

8. สัมมาอาชีวะ

อาชีวัฏฐมกศีลนี้ เป็นศีลส่วน*อาทิพรหมจรรย์* คือ เป็นหลักความประพฤติเบื้องต้นของพรหมจรรย์ กล่าวคือ มรรค เป็นสิ่งที่ต้องประพฤติให้บริสุทธิ์ในขั้นต้นของการดำเนินตามอริย-อัฐมรรค

ว่าโดยสาระ อาชีวัฏฐมกศีล ก็คือ องค์มรรค 3 ข้อ ในหมวดศีล คือข้อที่ 3, 4, 5 ได้แก่ *สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และ สัมมาอาชีวะ* นั่นเอง

ดู [293] มรรคมงคล 8; [319] กุศลกรรมบถ 10; [320] กุศลกรรมบถ 10.

Vism.11.

วิสุทธิ.1/13.

[242] ศีล 10 หรือ ทศศีล (การรักษาระเบียบทางกายวาจา, ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจาให้ยิ่งขึ้นไป — *Dasa-sīla*: the Ten Precepts; training rules)

6 ข้อแรกเหมือนในศีล 8; ข้อที่ 7 แยกเป็น 2 ข้อ ดังนี้

7. หจฺจจิตฺวาทิตฺวิสุทฺทสฺสหา เวมณิ (เว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี ดูการละเล่น อันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ — *Nacca~dassanā* ~: to abstain from dancing, singing, music and unseemly shows)

8. มาลาคนฺธวิเลปนธารณมณฺทหนฺวิภูสฺนญฺจานา เวมณิ (เว้นจากการทัดทรงดอกไม้ของหอม และเครื่องลูบไล้ ซึ่งใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่ง — *Mālā~thānā* ~: to abstain from wearing garlands, smartening with scents, and embellishment with unguents)

เลื่อนข้อ 8 ในศีล 8 เป็นข้อ 9 และเติมข้อ 10 ดังนี้

10. ชาตรุปรชตปฏิกุคคณา เวมณิ (เว้นจากการรับทองและเงิน — *Jātarūparajata-paṭiggahaṇā* ~: to abstain from accepting gold and silver)

สิกขาบท 10 นี้ เป็นศีลที่สามเณรและสามเณรีรักษาเป็นประจำ หรืออุบาสกอุบาสิกาผู้มีอุตสาหะจะรักษาก็ได้

Kh.I.1.

ช.ช.25/1/1.

[☆☆☆] **สกทาคามี 5** ดู [59] *สกคามิ 3, 5.*

[☆☆☆] **สมบัติของอุบาสก 5** ดู [259] *อุบาสกธรรม 5.*

[243] **สังวร 5** (ความสำรวม, ความระวังปิดกั้นบาปอกุศล — *Samvara*: restraint)

สังวรศีล (ศีลคือสังวร, ความสำรวมเป็นศีล — virtue as restraint) ได้แก่ สังวร 5 อย่าง คือ

1. ปาฏิโมกขสังวร (สำรวมในปาฏิโมกข์ คือ รักษาสิกขาบทเคร่งครัดตามที่ทรงบัญญัติไว้ในพระปาฏิโมกข์ — *Pāṭimokkha-samvara*: restraint by the monastic code of discipline)

2. สติสังวร (สำรวมด้วยสติ คือ สำรวมอินทรีย์มีจักขุเป็นต้น ระวังรักษามิให้บาปอกุศลธรรมเข้าครอบงำ เมื่อเห็นรูป เป็นต้น — *Sati-samvara*: restraint by mindfulness) = *อินทรีย์สังวร*

3. ญาณสังวร (สำรวมด้วยญาณ คือ ตัดกระแสกิเลสมีตณหาเป็นต้นเสียได้ ด้วยใช้ปัญญาพิจารณา มิให้เข้ามาครอบงำจิต ตลอดถึงรู้จักพิจารณาเสพปัจจัยสี่ — *Nāṇa-samvara*: restraint by knowledge) = *ปัจจัยปัจจเวกขณะ*

4. ขันติสังวร (สำรวมด้วยขันติ คือ อดทนต่อหนาว ร้อน หิว กระจาย ถ้อยคำแรงร้าย และทุกข์เวทนาต่างๆ ได้ ไม่แสดงความวิการ — *Khanti-samvara*: restraint by patience)

5. วิริยสังวร (สำรวมด้วยความเพียร คือ พยายามขับไล่ บรรเทา กำจัดอกุศลวิตกที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป เป็นต้น ตลอดจนละมิงฉาชีพ เพียรแสวงหาปัจจัยสี่เลี้ยงชีวิตด้วยสัมมาชีพ ที่เรียกว่า *อาชีวนาวิสุทธิ* — *Viriya-samvara*: restraint by energy) = *อาชีวนาวิสุทธิ*.

ในคัมภีร์บางแห่งที่อธิบายคำว่า *วินัย* แบ่งวินัยเป็น 2 คือ *สังวรวินัย* กับ *ปทานวินัย* และจำแนกสังวรวินัยเป็น 5 มีแปลกจากนี้เฉพาะข้อที่ 1 เป็น *ศีลสังวร*. (ดู สุตต.อ.1/9; สงคณ.อ.505; SnA.8; DhsA.351).

Vism.7; PsA.14,447; VbhA.330.

วิสุทธิ.1/8; ปฎิส.อ.16; วิภค.อ.429.

[244] **สุทธาวาส 5** (พวกที่อยู่อันบริสุทธิ์ หรือที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ์ คือที่เกิดของพระอนาคามี — *Suddhāvāsa*: pure abodes) ได้แก่ *อวิหา* *อตปปา* *สุทฺถสลา* *สุทฺถสี* และ *อกนิฏฐา*

สุทธาวาส 5 นี้ เป็นรูปาวจรภูมิ (ชั้นจตุตถฌานภูมิ ลำดับที่ 3 ถึง 7) ในพระไตรปิฎกแสดงไว้ในรายชื่อที่รวมกับภูมิอื่นๆ บ้างเท่าที่มีเรื่องเกี่ยวข้อง จึงไม่มีรายชื่อภูมิทั้งหมดทุกชั้นทุกระดับครบถ้วนในทีเดียว แต่ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาบางแห่ง ท่านแสดงรายชื่อภูมิไว้ทั้งหมดครบทุกชั้นทุกระดับ มีจำนวนรวมทั้งสิ้น 31 ภูมิ จึงจะแสดงความหมายของชื่อสุทธาวาสภูมิทั้ง 5 นี้ รวมไว้ในรายชื่อภูมิ 31 นั้น

ดู [351] ฎมี 31.

D.III.237; M.III.99-103; Pug.17.

ที่.ปา.11/2/250; ม.อ.14/317-332/216-225; อภิ.ป.36/56/149.

[☆☆☆] **องค์แห่งธรรมกถึก 5** ดู [219] *ธรรมเทศกธรรม 5*.

[☆☆☆] **องค์แห่งภิกษุใหม่ 5** ดู [222] *นวกภิกษุธรรม 5*.

[245] **อนันตริยกรรม 5** (กรรมหนักที่สุดฝ่ายบาปอกุศล ซึ่งให้ผลรุนแรงต่อเนื่องไป โดยไม่มีกรรมอื่นจะมากั้นหรือคั่นได้ — *Anantariya-kamma*: immediacy-deeds; heinous crimes which bring immediate, uninterrupted and uninterruptible results)

1. **มาตุฆาต** (ฆ่ามารดา — *Mātughāta*: matricide)
2. **ปีตุฆาต** (ฆ่าบิดา — *Pitughāta*: patricide)
3. **อรหันตฆาต** (ฆ่าพระอรหันต์ — *Arahantaghāta*: killing an Arahant)
4. **โลหิตุปบาท** (ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงพระโลหิตห้อขึ้นไป — *Lohituppāda*: causing a Buddha to suffer a contusion or to bleed)
5. **สังฆเภท** (ยังสงฆ์ให้แตกกัน, ทำลายสงฆ์ — *Saṅghabheda*: causing schism in the Order)

กรรม 5 นี้ ในพระบาลีเรียกว่า *อนันตริยกรรม*

A.III.146; Vbh.378.

อง.ปญจก.22/129/165; อภิ.วิ.35/984/510.

[☆☆☆] **อนาคามี 5** ดู [60] *อนาคามี 5*.

[246] **อนุப்புพิกถา 5** (เรื่องทีกล่าวถึงตามลำดับ, ธรรมเทศนาที่แสดงเนื้อความลุ่มลึก ลงไปโดยลำดับ เพื่อขัดเกลากล้าอภัยของผู้ฟังให้ประณีตขึ้นไปเป็นขั้นๆ จนพร้อมที่จะทำความเข้าใจในธรรมส่วนปรมาตม์ — *Anupubbikathā*: progressive sermon; graduated sermon; subjects for gradual instruction)

1. **ทานกถา** (เรื่องทาน, กล่าวถึงการให้ การเสียสละเพื่อแบ่งปัน ช่วยเหลือกัน — *Dāna-kathā*: talk on giving, liberality or charity)
2. **ศีลกถา** (เรื่องศีล, กล่าวถึงความประพฤติที่ถูกต้องดีงาม — *Sīla-kathā*: talk on morality or righteousness)
3. **สัคคกถา** (เรื่องสวรรค์, กล่าวถึงความสุขความเจริญ และผลที่น่าปรารถนาอันเป็นส่วนดีของ กาม ที่จะพึงเข้าถึง เมื่อได้ประพฤติดีงามตามหลักธรรมสองข้อต้น — *Sagga-kathā*: talk on heavenly pleasures)
4. **กามาทีนวกถา** (เรื่องโทษแห่งกาม, กล่าวถึงส่วนเสีย ข้อบกพร่องของกาม พร้อมทั้งผลร้าย ที่สืบเนื่องมาแต่กาม อันไม่ควรหลงใหลหมกมุ่นมัวเมา จนถึงรู้จักที่จะหน่ายถอนตนออกได้ — *Kāmādīnava-kathā*: talk on the disadvantages of sensual pleasures)

5. เนกขัมมานิสังสกถา (เรื่องอานิสงส์แห่งความออกจากกาม, กล่าวถึงผลดีของการไม่หมกมุ่นเพลิดเพลินติดอยู่ในกาม และให้มีฉันทะที่จะแสวงความดีงามและความสุขอันสงบที่ประณีตยิ่งขึ้นไปกว่านั้น — *Nekkhammānisaṃsa-kathā*: talk on the benefits of renouncing sensual pleasures)

ตามปกติ พระพุทธเจ้าเมื่อจะทรงแสดงพระธรรมเทศนาแก่คฤหัสถ์ ผู้มีอุปนิสัยสามารถที่จะบรรลุนิพพานพิเศษ ทรงแสดงอนุปุปพิภิกขณีก่อน แล้วจึงตรัสแสดงอริยสัจ 4 เป็นการดำใจให้พร้อมที่จะรับ ดุจผ้าที่ซักฟอกสะอาดแล้ว ควรรับน้ำย้อมต่างๆ ได้ด้วยดี

Vin.I.15; D.I.148.

วินย.4/27/32; ที.สี.9/237/189.

[247] อภินหปัจจเวกขณ 5 (ข้อที่สตรีกี่ตาม บุรุษก็ตาม คฤหัสถ์ก็ตาม บรรพชิตก็ตาม ควรพิจารณาเรื่อยๆ — *Abhiṅhapaccavekkhaṇa*: ideas to be constantly reviewed; facts which should be again and again contemplated)

1. ชราธัมมตา (ควรพิจารณาเรื่อยๆ ว่า เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ — *Jarādhammatā*: He should again and again contemplate: I am subject to decay and I cannot escape it.)

2. พยาธิธัมมตา (ควรพิจารณาเรื่อยๆ ว่า เรามีความเจ็บป่วยเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บป่วยไปได้ — *Byādhidhammatā*: I am subject to disease and I cannot escape it.)

3. มรณธัมมตา (ควรพิจารณาเรื่อยๆ ว่า เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ — *Maraṇadhammatā*: I am subject to death and I cannot escape it.)

4. ปิยวินาभावตา (ควรพิจารณาเรื่อยๆ ว่า เราจักต้องมีความพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น — *Piyavinābhāvatā*: There will be division and separation from all that are dear to me and beloved.)

5. กัมมัสสกตา (ควรพิจารณาเรื่อยๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของตน เราทำกรรมใด ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม จักต้องเป็นทายาท ของกรรมนั้น — *Kammassakatā*: I am owner of my deed, whatever deed I do, whether good or bad, I shall become heir to it.)

ข้อที่ควรพิจารณาเรื่อยๆ 5 อย่างนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อละสาเหตุต่างๆ มีความมัวเมา เป็นต้น ที่ทำให้สัตว์ทั้งหลายตกอยู่ในความประมาท และประพตติทุจริตทางไตรทวาร กล่าวคือ

ข้อ 1 เป็นเหตุละหรือบรรเทาความเมาในความเมื่อนุ่มสวางหรือความเยาว์วัย

ข้อ 2 เป็นเหตุละหรือบรรเทาความเมาในความไม่มีโรค คือ ความแข็งแรงมีสุขภาพดี

ข้อ 3 เป็นเหตุละหรือบรรเทาความเมาในชีวิต

ข้อ 4 เป็นเหตุละหรือบรรเทาความยึดติดผูกพันในของรักทั้งหลาย

ข้อ 5 เป็นเหตุละหรือบรรเทาความทุจริตต่างๆ โดยตรง

เมื่อพิจารณาขยายวงออกไป เห็นว่ามีชีวิตมนุษย์ผู้เดียวที่ต้องเป็นอย่างนี้ แต่เป็นคติธรรมดาของ

สัตว์ทั้งปวงที่จะต้องเป็นไป เมื่อพิจารณาเห็นอย่างนี้เสมอๆ มรรคก็จะเกิดขึ้น เมื่อเจริญมรรคนั้น มากเข้า ก็จะละสังโยชน์ทั้งหลาย ลี้นอนุสัยได้.

A.III.71.

อง.ปญจก.22/57/81.

[248] ปัพพชิตตอภินหปัจจเวกขณ 10 (ธรรมที่บรรพชิตควรพิจารณาเรื่อยๆ
— *Pabbajita-abhiṇhapaccavekkhaṇa*: ideas to be constantly reviewed by a monk;
facts which the monk should again and again contemplate)

บรรพชิตควรพิจารณาเรื่อยๆ ว่า (เติมลงหน้าข้อความทุกข้อ)

1. เราถึงความมีเพศต่างจากคฤหัสถ์แล้ว* (I have come to a status different from that of a layman.)

ข้อนี้บอกล่าว่า “*เวกขณนิยามหิ อชฺฐูปคโต*” ในที่นี้แปล *เวกขณนิย* ว่า ความมีเพศต่าง (จาก คฤหัสถ์) แต่หลายท่าน แปลว่า ความปราศจากวรรณะ (casteless state) คือเป็นคนนอกกระบวน ชนชั้น หรือ หมดวรรณะ คือ หมดฐานะในสังคม หรือเป็นคนนอกสังคม (outcast) ความต่าง หรือปราศจาก หรือหมดไปนี้ อรรถกถาอธิบายว่า เป็นไปในสองทาง คือ ทางสรีระ เพราะปลงผม และหนวดแล้ว และทางบริวาร คือเครื่องใช้ เพราะแต่ก่อนครั้งเป็นคฤหัสถ์ เคยใช้ผ้าดีๆ รับประทานอาหารรสเลิศในภาชนะเงินทอง เป็นต้น ครั้นบวชแล้ว ก็มุ่งหม่ฝ้ายยอมผาดฉันอาหาร คลุกเคล้าในบาตรเหล็กบาตรดิน ปูหญ้านอนต่างเตียง เป็นต้น

ส่วนวัตถุประสงค์แห่งการพิจารณาธรรมข้อนี้ อรรถกถาแก้ว่า จะละความกำเริบใจ (ความ จู้จี้เงี้ยว) และมานะ (ความถือตัว) เสียได้.

2. การเลี้ยงชีพของเราเนื่องด้วยผู้อื่น** (คือต้องอาศัยผู้อื่น — My livelihood is bound up with others.)

วัตถุประสงค์ ตามอรรถกถาแก้ว่า เพื่อให้มีอิริยาบถเรียบร้อยเหมาะสม มีอาชีพะบริสุทธิ์ เคารพในบิดนทบาท และบริโภคนปัจจัยสี่ด้วยใส่ใจพิจารณา

3. เรามีอากัปกิริยาอย่างอื่นที่จะพึงทำ*** (I have a different way to behave.)

อรรถกถาอธิบายว่า เราควรทำอากัปปี (คือกิริยามารยาท) ที่ต่างจากของคฤหัสถ์ เช่น มี อินทรีย์สงบ ก้าวเดินสม่ำเสมอ เป็นต้น และแสดงวัตถุประสงค์ว่า เพื่อให้มีอิริยาบถเรียบร้อย เหมาะสม บำเพ็ญไตรสิกขาได้บริบูรณ์

* ใน *นวโกวาท* มีต่อว่า “อาการกิริยาใดๆ ของสมณะ เราต้องทำอาการกิริยานั้นๆ”

** ใน *นวโกวาท* มีต่อว่า “เราควรทำตัวให้เขาเลี้ยงง่าย.”

*** ใน *นวโกวาท* ทรงเรียงเป็นข้อความใหม่ว่า “อาการกายวาจาอย่างอื่นที่เราจะต้องทำให้ดีขึ้นไปกว่านี้ยังมีอยู่อีก ไม่ใช่เพียงเท่านั้น.” จะเห็นว่า ข้อ 1 กับข้อ 3 ทรงตีความต่างออกไป ถ้าแปลตามนัยอรรถกถา ข้อ 1 จะได้ว่า “เราเป็นผู้หมดวรรณะ คือไม่มีฐานะในสังคมแล้ว จะต้องไม่มีความกระด้างถือตัวใดๆ” ข้อ 3 จะได้ว่า “เราจะต้องมีอากัปกิริยาต่างจากคฤหัสถ์ ล้ำรวมให้เหมาะสมกับความเป็นสมณะ”. (อง.อ.3/395)

4. ตัวเรายังติเตียนตัวเองโดยศีลไม่ได้อยู่หรือไม่ (Can I still not reproach myself on my virtue's account?)

ข้อนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดหิริพริ้งพร้อมอยู่ในใจ ช่วยให้มีสังวรทางไตรทวาร

5. เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายผู้เป็นวิญญูชนพิจารณาแล้ว ยังติเตียนเราโดยศีลไม่ได้อยู่หรือไม่ (Do my discerning fellows in the holy life, on considering me, not reproach me on my virtue's account?)

ข้อนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ดำรงโอตตปปะในภายนอกไว้ได้ ช่วยให้มีสังวรทางไตรทวาร

6. เราจักต้องมีความพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น (There will be division and separation from all that are dear to me and beloved.)

ข้อนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เป็นผู้ไม่ประมาท และเป็นอันได้ตั้งมรณสติไปด้วย

7. เรามีกรรมเป็นของตน เราทำกรรมใด ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม จักต้องเป็นทายาทของกรรมนั้น (I am owner of my deed, whatever deed I do, whether good or bad, I shall become heir to it.)

ข้อนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อป้องกันมิให้กระทำความชั่ว

8. วันคืนล่วงไปๆ เราทำอะไรอยู่ (How has my passing of the nights and days been?)

ข้อนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อทำความไม่ประมาทให้บริบูรณ์

9. เรายินดีในที่สงัดอยู่หรือไม่ (Do I delight in a solitary place or not?)

ข้อนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อทำกายวิเวกให้บริบูรณ์

10. คุณวิเศษยิ่งกว่ามนุษย์สามัญที่เราบรรลุแล้ว มีอยู่หรือไม่ ที่จะให้เราเป็นผู้ไม่เก้อเขินเมื่อถูกเพื่อนบรรพชิตถาม ในกาลภายหลัง (Have I developed any extraordinary qualities whereon when later questioned by my fellows in the holy life I shall not be confounded?)

ข้อนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อมิให้เป็นผู้ตายเปล่า

A.V.87; Nettī.185.

อภ.ทสก.24/48/91; อภ.อ.3/395.

[☆☆☆] **อรหัตต์ 5** ดู [62] อรหัตต์ 5.

[249] **อริยวัฑฒิ** หรือ **อารยวัฑฒิ 5** (ความเจริญอย่างประเสริฐ, หลักความเจริญของอารยชน — *Ariyā vaḍḍhi*: noble growth; development of a civilized or righteous man)

1. **ศรัทธา** (ความเชื่อ ความมั่นใจในพระรัตนตรัย ในหลักแห่งความจริงความดีงามอันมีเหตุผล — *Saddhā*: confidence)

2. **ศีล** (ความประพฤติดี มีวินัย เลี้ยงชีพสุจริต — *Sīla*: good conduct; morality)

3. **สุตะ** (การเล่าเรียนสดับฟังศึกษาหาความรู้ — *Suta*: learning)

4. **จาคะ** (การเผื่อแผ่เสียสละ เอื้อเฟื้อ มีน้ำใจช่วยเหลือ ใจกว้าง พร้อมทั้งจะรับฟังและร่วมมือ)

ไม่คับแคบเอาแต่ตัว — *Cāga*: liberality)

5. ปัญญา (ความรอบรู้ รู้คิด รู้พิจารณา เข้าใจเหตุผล รู้จักโลกและชีวิตตามความเป็นจริง — *Paññā*: wisdom)

A.III.80.

อง.ปญจก.22/63-64/91-92.

[250] อายุสสธรรม หรือ आयुสสธรรม 5 (ธรรมที่เกื้อกูลแก่อายุ หรือธรรมที่ส่งเสริมสุขภาพ, ธรรมที่ช่วยให้อายุยืน — *Āyussa-dhamma*: things conducive to long life)

1. สัปายการี (ทำสิ่งที่สบายคือเอื้อต่อชีวิต — *Sappāyakārī*: to do what is suitable for oneself and favourable to one's health; to act in accordance with the rules of hygiene)

2. สัปายมัตตัญญู (รู้จักประมาณในสิ่งที่สบาย — *Sappāye mattaññū*: to be moderate even as to things suitable and favourable)

3. ปริณตโภชี (บริโภคสิ่งที่ย่อยง่าย เช่น เคี้ยวให้ละเอียด — *Pariṇatabhojī*: to eat food which is ripe or easy to digest)

4. กาลจารี (ประพฤติเหมาะสมในเรื่องเวลา เช่น รู้จักเวลา ทำถูกเวลา ทำเป็นเวลา ทำพอเหมาะแก่เวลา เป็นต้น — *Kālacārī*: to behave oneself properly as regards time and the spending of time.)

5. พรหมจารี (ถือพรหมจรรย์ ถึงจะเป็นคฤหัสถ์ก็รู้จักควบคุมกามารมณ์เว้นเมถุนบ้าง — *Brahmacārī*: to practise sexual abstinence)

อายุสสธรรมนี้ มีอีกหมวดหนึ่ง สามข้อแรกเหมือนกัน แยกแต่ข้อ 4 และ 5 เป็น

4. สีลวา (มีศีล ประพฤติดีงาม ไม่ทำความผิด — *Sīlavā*: to be morally upright)

5. กัลยาณมิตรตะ (มีกัลยาณมิตร — *Kalyāṇamitta*: to have good friends)

A.III.145.

อง.ปญจก.22/125-6/163.

[☆☆☆] **อารยวัฑฒิ 5** ดู [249] *อริยวัฑฒิ 5*.

[251] อาวาสสิกธรรม 5¹ (ธรรมของภิกษุผู้อยู่ประจำวัด, แปลถึงความมาใช้ให้เหมาะสมกับปัจจุบันว่า คุณสมบัติของเจ้าอาวาส, หมวดที่ 1 ประเภทที่น่ายกย่อง หรือเป็นที่ชื่นชมเจริญใจ — *Āvāsika-dhamma*: qualities of an esteemable resident or incumbent of a monastery; qualities of an esteemable abbot)

1. ถึงพร้อมด้วยอากัปภิกิริยาและวัตรปฏิบัติ (มีกิริยามารยาททำให้การแสดงออกทางกาย วาจาสำรวมงดงาม และเอาใจใส่ปฏิบัติกิจหน้าที่สม่ำเสมอเรียบร้อย — *Ākappavattasampanna*: to be accomplished in manner and duties)

2. เป็นพหูสูต (ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก รู้หลักพระธรรมวินัย มีความรู้ความเข้าใจกว้างขวางลึกซึ้ง — *Bahussuta*: to have great learning)

3. ประพฤติขัดเกลา (ฝึกอบรมตนในไตรสิกขา ชอบความสงบ ยินดีในกัลยาณธรรม — *Paṭi-*

sallekhitā: to be fond of solitude)

4. **มีกัลยาณพจน์** (มีวาจางาม กล่าวกัลยาณพจน์ รู้จักพูด รู้จักเจรจาหน้าครัทธาและนำปัญญา — *Kalyāṇavāca*: to have kindly and convincing speech)

5. **มีปัญญา** (รู้เข้าใจ รู้คิด รู้พิจารณา เหลือฉลาด สามารถแก้ปัญหา ไม่ซึมเซอเบอะบะ — *Paññavā*: to be wise)

A.III.261.

อง.ปญจก.22/231/290.

[252] **อวาสสิกธรรม 5²** (คุณสมบัติของเจ้าอาวาส *หมวดที่ 2 ประเภทเป็นที่รักที่เคารพของสพรหมจารี* คือ เพื่อนิกษุสามเณรผู้ประพฤติพรหมจรรย์ร่วมกัน — *Āvāsikadhamma*: qualities of a beloved and respected incumbent or abbot)

1. **มีศีล** (ตั้งอยู่ในศีล สำรวมในพระปาฏิโมกข์ ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย — *Sīlavā*: to have good conduct)

2. **เป็นพหูสูต** (ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก รู้หลักพระธรรมวินัย มีความรู้ความเข้าใจกว้างขวางลึกซึ้ง — *Bahussuta*: to have great learning)

3. **มีกัลยาณพจน์** (มีวาจางาม กล่าวกัลยาณพจน์ รู้จักพูด รู้จักเจรจาหน้าครัทธาและนำปัญญา — *Kalyāṇavāca*: to have lovely and convincing speech)

4. **เป็นฌานลาภี** (ได้แคล่วคล่องในฌาน 4 ที่เป็นเครื่องอยู่สุขสบายในปัจจุบัน — *Jhānalābhī*: to be able to gain pleasure of the Four Absorptions at will)

5. **ประจักษ์แจ้งวิมุตติ** (บรรลู่เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ลีนอาสวะแล้ว — *Vimuttisacchikattā*: to have gained the Deliverance)

A.III.262.

อง.ปญจก.22/232/290.

[253] **อวาสสิกธรรม 5³** (คุณสมบัติของเจ้าอาวาส *หมวดที่ 3 ประเภทอาวาสโสภณ* คือทำวัดให้งาม — *Āvāsika-dhamma*: qualities of an incumbent or abbot who graces the monastery)

1. **มีศีล** (ตั้งอยู่ในศีล สำรวมในพระปาฏิโมกข์ ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย — *Sīlavā*: to have good conduct)

2. **เป็นพหูสูต** (ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก รู้หลักพระธรรมวินัย มีความรู้ความเข้าใจกว้างขวางลึกซึ้ง — *Bahussuta*: to have great learning)

3. **มีกัลยาณพจน์** (มีวาจางาม กล่าวกัลยาณพจน์ รู้จักพูด รู้จักเจรจาหน้าครัทธาและนำปัญญา — *Kalyāṇavāca*: to have lovely and convincing speech)

4. **สามารถกล่าวธรรมีกถา** (สามารถกล่าวสอนธรรมให้ผู้มาหาเห็นแจ่มชัด ยอมรับไปปฏิบัติ เ้าใจให้แก่วักล้า และเบิกบานใจ — *Dhammikathāya sandassaka*: to be able to teach, incite, rouse and satisfy those who visit him with talk on the Dhamma)

5. เป็นฌานลาภี (ได้แคล้วคล่องในฌาน 4 ที่เป็นเครื่องอยู่สุขสบายในปัจจุบัน — *Jhāna-lābhī*: to be able to gain pleasure of the Four Absorptions at will)

A.III.262.

อง.ปญจก.22/233/291.

[254] อวาสิกธรรม 5⁴ (คุณสมบัตินี้ของเจ้าอาวาส *หมวดที่ 4 ประเภทมีอุปการะมาก แก้ววัด* — *Āvāsika-dhamma*: qualities of an incumbent or abbot who is of great service to his monastery)

1. มีศีล (ตั้งอยู่ในศีล สำรวมในพระปาฏิโมกข์ ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย — *Sīlavā*: to have good conduct)

2. เป็นพหูสูต (ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก รู้หลักพระธรรมวินัย มีความรู้ความเข้าใจกว้างขวางลึกซึ้ง — *Bahussuta*: to have great learning)

3. รู้จักปฏิสังขรณ์ (เอาใจใส่ดูแลซ่อมแซมเสนาสนะและสิ่งของที่ชำรุดหักพัง — *Khaṇḍa-phullapaṭisaṅkharaka*: to repair broken and dilapidated things)

4. บอกกล่าวในคราวจะได้ทำบุญแก่มหาสงฆ์ (เมื่อมีสงฆ์หมู่ใหญ่มาจากต่างถิ่นต่างแคว้น ขนขวายบอกชาวบ้านผู้ปวารณาไว้ให้มาทำบุญ — *Puñṅakaraṇāyārocaka*: to inform the householders of the arrival of incoming monks in order that the former may make merit)

5. เป็นฌานลาภี (ได้แคล้วคล่องในฌาน 4 ที่เป็นเครื่องอยู่สุขสบายในปัจจุบัน — *Jhāna-lābhī*: to be able to gain pleasure of the Four Absorptions at will)

A.III.263.

อง.ปญจก.22/234/292.

[255] อวาสิกธรรม 5⁵ (คุณสมบัตินี้ของเจ้าอาวาส *หมวดที่ 5 ประเภททอนุเคราะห์ คฤหัสถ์* — *Āvāsika-dhamma*: qualities of an incumbent or abbot who is kind to lay people)

1. ชักนำคฤหัสถ์ให้ถือปฏิบัติในอริศีล (เอาใจใส่ชักชวนแนะนำชาวบ้านให้สมาทานในอริศีล คือ ให้อริศีล 5 ที่เป็นพื้นฐานเพื่อก้าวขึ้นสู่คุณความดีที่สูงขึ้นไป — *Adhisīle samādapaka*: to incite them to higher virtue) อริศีลในที่นี้ ท่านอธิบายว่า ได้แก่เบญจศีลที่เป็นไปเพื่อคุณเบื้องต้น

2. ยังคฤหัสถ์ให้ตั้งอยู่ในธรรมทัศนะ (เอาใจใส่ชี้แจงแสดงธรรมแนะนำชาวบ้านให้รู้เห็นเข้าใจธรรม — *Dhammadassane nivesaka*: to encourage them in the discernment of truth or the vision of the doctrine)

3. ไปเยี่ยมให้สติคนเจ็บไข้ — *Gilānasatuppādaka*: to visit the sick and rouse them to mindfulness and awareness)

4. บอกกล่าวในคราวจะได้ทำบุญแก่มหาสงฆ์ (เมื่อมีสงฆ์หมู่ใหญ่มาจากต่างถิ่นต่างแคว้น

ชวนชวายนบอกชาวบ้านผู้ปวารณาไว้ให้มาทำบุญ — *Puññakaraṇāyārocaka*: to inform the householders of the arrival of incoming monks in order that the former may make merit)

5. ไม่ทำศรัทธาไทยให้ตกไป (ชาวบ้านถวายโภชนะใดๆ จะด้อยหรือดี ก็ฉันด้วยตนเอง ไม่ทำของที่เขถวายด้วยศรัทธาให้หมดคุณค่าไปเสีย — *Saddhādeyyāvinipātaka*: to eat any given food himself, whether it is mean or choice, not frustrating the gift of faith)

A.III.263.

อง.ปญจก.22/235/292.

[256] **อวาสสิกขธรรม 5⁶** (คุณสมบัติของเจ้าอาวาส หมวดที่ 6 ประเภทมีความสุข ความเจริญดุจได้รับเชิญขึ้นไปอยู่ในสวรรค์ — *Āvāsika-dhamma*: qualities of an incumbent or abbot who is prosperous as if put in heaven)

1. พิจารณาใคร่ครวญโดยรอบคอบแล้ว จึงกล่าวตำหนิติเตียนบุคคลที่ควรตำหนิติเตียน — to speak in blame of a person deserving blame only after deliberately testing and plumbing the matter.

2. พิจารณาใคร่ครวญโดยรอบคอบแล้ว จึงกล่าวยกย่องสรรเสริญบุคคลที่ควรยกย่องสรรเสริญ — to speak in praise of a person deserving praise only after deliberately testing and plumbing the matter.

3. พิจารณาใคร่ครวญโดยรอบคอบแล้ว จึงแสดงความไม่เลื่อมใส ในฐานะอันไม่ควรเลื่อมใส — to show disbelief in what deserves disbelief only after deliberately testing and plumbing the matter.

4. พิจารณาใคร่ครวญโดยรอบคอบแล้ว จึงแสดงความเลื่อมใส ในฐานะอันควรเลื่อมใส — to show appreciation in what deserves appreciation only after deliberately testing and plumbing the matter.

5. ไม่ยังศรัทธาไทยให้ตกไป — not to frustrate the gift of faith.

เจ้าอาวาสที่ประพฤติดตรงข้ามจากนี้ ย่อมเลื่อมลุดถูกจับไปขังในนรก.

A.III.264.

อง.ปญจก.22/236/293.

[257] **อวาสสิกขธรรม 5⁷** (คุณสมบัติของเจ้าอาวาส หมวดที่ 7 ประเภทมีความสุข ความเจริญดุจได้รับเชิญขึ้นไปอยู่ในสวรรค์ อีกหมวดหนึ่ง — *Āvāsika-dhamma*)

1. พิจารณาใคร่ครวญโดยรอบคอบแล้ว จึงกล่าวตำหนิติเตียนบุคคลที่ควรตำหนิติเตียน — *Anuviccavaṇṇabhāsaka*: to speak in blame of a person deserving blame only after deliberately testing and plumbing the matter.

2. พิจารณาใคร่ครวญโดยรอบคอบแล้ว จึงกล่าวยกย่องสรรเสริญบุคคลที่ควรยกย่องสรรเสริญ — *Anuviccāvaṇṇabhāsaka*: to speak in praise of a person deserving

praise only after deliberately testing and plumbing the matter.

3. ไม่มีอวาสมัจฉริยะ คือ ไม่ตระหนี่หวงแหนที่อยู่อาศัย — *Na āvāsamaccharī*: not to be stingy as to lodging)

4. ไม่มีกุลมัจฉริยะ คือ ไม่ตระหนี่หวงแหนตระกูลอุปฐาก — *Na kulamaccharī*: not to be stingy as to supporting families)

5. ไม่มีลาภมัจฉริยะ คือ ไม่ตระหนี่หวงแหนลาภ — *Na lābhamaccharī*: not to be stingy as to gain)

นอกจากนี้ ยังมีอวาสิกธรรมประเภทมีความสุขความเจริญเหมือนได้รับเชิญไปอยู่ในสวรรค์ อีก 3 หมวด แต่มีความแตกต่างเพียงเล็กน้อย หรือกำหนดได้ง่าย คือ

หมวดหนึ่ง เปลี่ยนเฉพาะข้อ 5 เป็น *ไม่ยังศรัทธาไทยให้ตกไป*

อีกหมวดหนึ่ง เปลี่ยน 4 ข้อต้นเป็นเรื่องมัจฉริยะทั้งหมด คือ เป็น *ไม่มีอวาสมัจฉริยะ, ไม่มีกุลมัจฉริยะ, ไม่มีลาภมัจฉริยะ, ไม่มีวิถณมัจฉริยะ* ส่วนข้อสุดท้ายเป็น *ไม่ยังศรัทธาไทยให้ตกไป*

อีกหมวดหนึ่ง เปลี่ยนเป็นเรื่องมัจฉริยะทั้ง 5 ข้อ คือ *เป็นผู้ไม่มีมัจฉริยะทั้ง 5*

ดู [233] มัจฉริยะ 5.

A.III.264-6.

อง.ปญจก.22/237-240/293-295.

[258] อินทรีย์ 5 (ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน — *Indriya*: controlling faculty)

1. สัทธา (ความเชื่อ — *Saddhā*: confidence)
2. วิริยะ (ความเพียร — *Viriya*: energy; effort)
3. สติ (ความระลึกได้ — *Sati*: mindfulness)
4. สมาธิ (ความตั้งจิตมั่น — *Samādhi*: concentration)
5. ปัญญา (ความรู้ทั่วชัด — *Paññā*: wisdom; understanding)

หมวดธรรมนี้เรียกอย่างหนึ่งว่า *พละ 5* ที่เรียกว่า *พละ* เพราะความหมายว่า เป็นพลัง ทำให้เกิดความมั่นคง ซึ่งความไว้ศรัทธาเป็นต้น แต่ละอย่างจะเข้าครอบงำไม่ได้ ส่วนที่เรียกว่า *อินทรีย์* เพราะความหมายว่า เป็นใหญ่ในการกระทำหน้าที่แต่ละอย่างๆ ของตน คือเป็นเจ้าการในการครอบงำเสียซึ่งความไว้ศรัทธา ความเกียจคร้าน ความประมาท ความฟุ้งซ่าน และความหลงตามลำดับ

ดู [228] พละ 5.

S.V.191-204; 235-237; Ps.II.1-29.

ส.ม.19/843-900/256-271; 1061-1069/310-312; ชุ.ปฎิ.31/423-463/300-344.

[259] อุบาสกธรรม 5 (ธรรมของอุบาสกที่ดี, สมบัติ หรือองค์คุณของอุบาสก อย่างเยี่ยม — *Upāsaka-dhamma*: qualities of an excellent lay disciple)

1. มีศรัทธา (to be endowed with faith)
2. มีศีล (to have good conduct)
3. ไม่ถือมงคลตื่นข่าว เชื่อกรรม ไม่เชื่อมงคล คือ มุ่งหวังผลจากการกระทำและการงาน มิใช่จากโชคลางและสิ่งที่ตื่นกันว่าขลังศักดิ์สิทธิ์ (not to be superstitious, believing in deeds, not luck)
4. ไม่แสวงหาทักษิไฉนภายนอกหลักคำสอนนี้ คือ ไม่แสวงหาเขตบุญนอกหลักพระพุทธศาสนา (not to seek for the gift-worthy outside of the Buddha's teaching)
5. กระทำความสนับสนุนในพระศาสนานี้เป็นเบื้องต้น คือ ขวนขวายในการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา (to do his first service in a Buddhist cause)

ธรรม 5 อย่างนี้ ในบาลีที่เรียกว่า *ธรรมของอุบาสกর্তน์* (อุบาสกแก้ว) หรือ *ธรรมของอุบาสกปทุม* (อุบาสกดอกบัว)

ดู [260] อุบาสกธรรม 7 ด้วย.

A.III.206.

อง.ปญจก.22/175/230.

[260] อุบาสกธรรม 7 (ธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญของอุบาสก — *Upāsaka-dhamma*: qualities conducive to the progress of a lay disciple)

1. ไม่ขาดการเยี่ยมเยือนพบปะพระภิกษุ (not to fail to see the monks)
2. ไม่ละเลยการฟังธรรม (not to neglect to hear the Teaching)
3. ศึกษานอริศีล (to train oneself in higher virtue)
4. มากด้วยความเลื่อมใสในภิกษุทั้งหลาย ทั้งที่เป็นเถระ นวกะ และปุณกลาง (to be full of confidence in the monks, whether elder, newly ordained or mid-term)
5. ไม่ฟังธรรมด้วยตั้งใจจะคอยเพ่งโทษติเตียน (to listen to the Dhamma not in order to criticize)
6. ไม่แสวงหาทักษิไฉนภายนอกหลักคำสอนนี้ (not to seek for the gift-worthy outside of the Buddha's teaching)
7. กระทำความสนับสนุนในพระศาสนานี้เป็นเบื้องต้น คือ ขวนขวายในการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา (to do his first service in a Buddhist cause)

ธรรม 7 นี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า *สัมปทาของอุบาสก* (สมบัติของอุบาสก — accomplishments of a lay disciple.)

A.IV.25,26.

อง.สตุตตก.23/27,28/26,27.

ฉั กกะ — หมวด 6

Groups of Six

(including related groups)

[261] **การวระ** หรือ **การวตา 6** (ความเคารพ, การถือเป็นสิ่งสำคัญที่จะพึงใส่ใจและปฏิบัติด้วยความเอื้อเฟื้อ หรือโดยความหนักแน่นจริงจัง, การมองเห็นคุณค่าและความสำคัญ แล้วปฏิบัติต่อบุคคลหรือสิ่งนั้นโดยถูกต้อง ด้วยความจริงใจ — *Gāraṇa, Gāraṇatā*: reverence; esteem; attention; respect; appreciative action)

1. **สัตถุการวตา** (ความเคารพในพระศาสดา — reverence for the Master) ข้อนี้บางแห่งเขียนเป็น *พุทธการวตา* (ความเคารพในพระพุทธเจ้า — *Satthu-gāraṇatā*: reverence for the Buddha)
2. **ธัมมการวตา** (ความเคารพในธรรม — *Dhamma-gāraṇatā*: reverence for the Dhamma)
3. **สังฆการวตา** (ความเคารพในสงฆ์ — *Saṅgha-gāraṇatā*: reverence for the Order)
4. **สิกขาการวตา** (ความเคารพในการศึกษา — *Sikkhā-gāraṇatā*: reverence for the Training)
5. **อัปปมาทการวตา** (ความเคารพในความไม่ประมาท — *Appamāda-gāraṇatā*: reverence for earnestness)
6. **ปฏิสันถารการวตา** (ความเคารพในปฏิสันถาร — *Paṭisanthāra-gāraṇatā*: reverence for hospitality)

ธรรม 6 อย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแห่งภิกษุ.

A.III.330.

อจ.จกท.22/303/368.

[262] **จริต** หรือ **จริยา 6** (ความประพฤติปกติ, ความประพฤติซึ่งหนักไปทางใดทางหนึ่ง อันเป็นปกติประจำอยู่ในสันดาน, พื้นเพของจิต, อุปนิสัย, พื้นนิสัย, แบบหรือประเภทใหญ่ๆ แห่งพฤติกรรมของคน — *Carita, Cariyā*: intrinsic nature of a person; characteristic behaviour; character; temperament)

ตัวความประพฤติเรียกว่า *จริยา* บุคคลผู้มีความประพฤติอย่างนั้นๆ เรียกว่า *จริต*

1. **ราคจริต** (ผู้มีราคจะเป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางรักสวयरังาม — *Rāga-carita*: one of lustful temperament) กรรณฐานคู่ปรับสำหรับแก้ คือ อสุภะและกายคตาสติ
2. **โทสจริต** (ผู้มีโทสจะเป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางใจร้อนหงุดหงิด — *Dosa-carita*: one of hating temperament) กรรณฐานที่เหมาะสม คือ พรหมวิหารและกสิณ โดยเฉพาะวัณณกสิณ
3. **โมหจริต** (ผู้มีโมหะเป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางเขลา เหนงซึ่ม เื่องงง วมงาย — *Moha-carita*: one of deluded temperament) กรรณฐานที่เกื้อกูล คือ อานาปานสติ และพึง

แก้ด้วยมีการเรียน ถาม ฟังธรรม สนทนาธรรมตามกาล หรืออยู่กับครู

4. สัทธาจริต (ผู้มีศรัทธาเป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางมีจิตซาบซึ้ง ชื่นบาน น้อมใจเลื่อมใสโดยง่าย — *Saddhā-carita*: one of faithful temperament) ฟังชักนำไปใน สิ่งที่ควรแก้ความเลื่อมใส และความเชื่อที่มีเหตุผล เช่น พิจารณาอนุสติ 6 ข้อต้น

5. พุทธิจริต หรือ **ญาณจริต** (ผู้มีความรู้เป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางใช้ ความคิดพิจารณา — *Buddhi-carita* or *Nāṇa-carita*: one of intelligent temperament) ฟังส่งเสริมด้วยแนะนำให้ใช้ความคิดในทางที่ชอบ เช่น พิจารณาไตรลักษณ์ กรรมฐานที่เหมาะสม คือ มรณสติ อุปสมานุสติ จตุธาตุมัจจุฐาน และอาหาเรปภิกุลลัญญา

6. วิตกจริต (ผู้มีวิตกเป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางนึกคิดจับจดฟุ้งซ่าน — *Vitakka-carita*: one of speculative temperament) ฟังแก้ด้วยสิ่งที่สะกดอารมณ์ เช่น เจริญอานาปานสติ หรือเพ่งกสิณ เป็นต้น

Nd¹359, 453; Nd²138; Vism.101

ช.ม.29/727/435; 889/555; ช.จ.30/492/242; วิสุทธิ.1/127.

[263] **เจตนา** หรือ **สังฺกฺเจตนา 6** หมวด (ความจงใจ, ความตั้งใจ, ความจำนง, ความ แสวงหาอารมณ์ — *Cetanā*; *Saṅcetanā*: volition; choice; will)

1. รูปสังฺกฺเจตนา (ความจำนงรูป — *Rūpa-saṅcetanā*: volition concerning visible objects; choice of forms; will directed to forms)

2. สัททสังฺกฺเจตนา (ความจำนงเสียง — *Sadda~*: volition concerning audible objects; choice of sounds; will directed to sounds)

3. คันธสังฺกฺเจตนา (ความจำนงกลิ่น — *Gandha~*: volition concerning odorous objects; choice of odours; will directed to odours)

4. รสสังฺกฺเจตนา (ความจำนงรส — *Rasa~*: volition concerning sapid objects; choice of tastes; will directed to tastes)

5. โภกฺกฺสังฺกฺเจตนา (ความจำนงโภกฺกฺพะ — *Phoṭṭhabba~*: volition concerning tangible objects; choice of tangible objects; will directed to bodily impressions)

6. ธัมมสังฺกฺเจตนา (ความจำนงธรรมารมณ์ — *Dhamma~*: volition concerning ideational objects; choice of ideas; will directed to mental objects)

หกอย่างนี้ เรียกเต็มตามศัพท์ว่า *เจตนากาย* หรือ *สังฺกฺเจตนากาย 6* (กองเจตนา หมวด เจตนา — bodies of choice; classes of volition)

D.III.244; S.III.64; Vbh.102.

ที.ป.11/310/255; ส.ช.17/116/74; อภิ.วิ.35/159/132.

[264] **ตัณหา 6** (ความทะยานอยาก — *Taṇhā*: craving)

1. รูปตัณหา (อยากได้รูป — *Rūpa-taṇhā*: craving for forms)

2. สัททตัณหา (อยากได้เสียง — *Sadda~*: craving for sounds)

3. **คันธตัณหา** (อยากได้กลิ่น — *Gandha~*: craving for odours)
4. **รสตัณหา** (อยากได้รส — *Rasa~*: craving for tastes)
5. **โภจวัตถุตัณหา** (อยากได้โภจวัตถุ — *Phoṭṭhabba~*: craving for tangible objects)
6. **ธัมมตัณหา** (อยากในธรรมารมณ์ — *Dhamma~*: craving for mental objects)

หกอย่างนี้ เรียกเต็มตามศัพท์ว่า *ตัณหากาย 6* (กองตัณหา, หมวดตัณหา — bodies or classes of craving)

D.III.244,280; S.II.3; Vbh.102.

ที่.ป.11/311/256; 425/303; ส.น.16/10/3; อภิ.วิ.35/159/132.

[☆☆☆] ทวาร 6 *ดู [78] ทวาร 6.*

[265] **ทิศ 6** (บุคคลประเภทต่างๆ ที่เราต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธทางสังคมดุจทิศที่อยู่รอบตัว — *Disā*: directions; quarters)

1. **ปรัตถิมทิศ** (ทิศเบื้องหน้า คือ ทิศตะวันออก ได้แก่ *มารดาบิดา* เพราะเป็นผู้มีอุปการะแก่เรามาก่อน — *Puratthima-disā*: parents as the east or the direction in front)

ก. *บุตรธิดาพึงบำรุงมารดาบิดา ผู้เป็นทิศเบื้องหน้า ดังนี้*

- 1) ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ
- 2) ช่วยทำภาระงานของท่าน
- 3) ดำรงวงศ์สกุล
- 4) ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท
- 5) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

In five ways a child should minister to his parents as the eastern quarter (saying to himself):

- a) Having been supported by them, I will support them in my turn.
- b) I will do their work for them.
- c) I will keep up the honour and the traditions of my family.
- d) I will make myself worthy of my heritage.
- e) I will make offerings, dedicating merit to them after their death.*

ข. *บิดามารดาอย่ามอญเคราะห์บุตรธิดา ดังนี้*

- 1) ห้ามปรามจากความชั่ว
- 2) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- 3) ให้ศึกษาศิลปวิทยา

* แปลอีกอย่างว่า "I will grant donations on their behalf."

- 4) หาคุ้มครองที่สมควรให้
- 5) มอบทรัพย์สมบัติให้ในโอกาสอันสมควร

In five ways his parents, thus served as the eastern quarter, show their love for him:

- a) They keep him back from evil.
- b) They train him in virtue.
- c) They have him taught arts and sciences.
- d) They arrange for his marriage to a suitable wife.
- e) They hand over his inheritance to him in due time.

2. ทักษิณทิศ (ทิศเบื้องขวา คือ ทิศใต้ ได้แก่ *ครูอาจารย์* เพราะเป็นทักษิณบุคคลควรแก่การบูชาคุณ — *Dakkhina-disā*: teachers as the south or the direction in the right)

ก. ศิษย์ที่พึงบำรุงครูอาจารย์ ผู้เป็นทิศเบื้องขวา ดังนี้

- 1) ลุกต้อนรับ
- 2) เข้าไปหา (เพื่อบำรุง คอยรับใช้ ปรีक्षा ชักถาม และรับคำแนะนำ เป็นต้น)*
- 3) ไฟใจเรียน (คือ มีใจรัก เรียนด้วยศรัทธา และรู้จักฟังให้เกิดปัญญา)**
- 4) ประนินบัติ ช่วยบริการ
- 5) เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ (คือ เอาจริงเอาจัง ถือเป็นกิจสำคัญ)

In five ways a pupil should minister to his teachers as the southern quarter:

- a) by rising to receive them.
- b) by waiting upon them.
- c) by eagerness to learn.
- d) by personal service.
- e) by attentively learning the arts and sciences.

ข. ครูอาจารย์ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ ดังนี้

- 1) ฝึกฝนแนะนำให้เป็นคนดี
- 2) สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
- 3) สอนศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง
- 4) ยกย่องให้ปรากฏในหมู่คณะ
- 5) สร้างเครื่องคุ้มภัยในสารทิศ (สอนฝึกให้รู้จักเลี้ยงตัวรักษาตนในอันที่จะดำเนินชีวิตต่อไปด้วยดี รับรองความรู้ความประพฤติให้เป็นที่ยอมรับในการไปประกอบอาชีพเป็นอยู่

* อุปถัมภ์

** สุตตฺถสา (= ฟังด้วยดี)

๖ ได้ด้วยดี)

In five ways his teachers, thus served as the southern quarter, show their love for him:

- a) They train him so that he is well-trained.
- b) They teach him in such a way that he understands and remembers well what he has been taught.
- c) They thoroughly instruct him in the lore of every art.
- d) They introduce him to his friends and companions.
- e) They provide for his safety and security in every quarter.

3. ปัจฉิมทิศ (ทิศเบื้องหลัง คือ ทิศตะวันตก ๖ ได้แก่ บุตรภรรยา เพราะมีขึ้นภายหลังและคอยเป็นกำลังสนับสนุนอยู่ข้างหลัง — *Pacchima-disā*: wife and children as the west or the direction behind)

ก. สามีพึงบำรุงภรรยา ผู้เป็นทิศเบื้องหลัง ดังนี้

- 1) ยกย่องให้เกียรติสมกับฐานะที่เป็นภรรยา
- 2) ๖ ไม่ดูหมิ่น
- 3) ๖ ไม่นอกใจ
- 4) มอบความเป็นใหญ่ในงานบ้านให้
- 5) หาเครื่องประดับมาให้เป็นของขวัญตามโอกาส

In five ways a husband should serve his wife as the western quarter:

- a) by honouring her.
- b) by being courteous to her.
- c) by being faithful to her.
- d) by handing over authority to her.
- e) by providing her with ornaments.

ข. ภรรยาย่อมอนุเคราะห์สามี ดังนี้

- 1) จัดงานบ้านให้เรียบร้อย
- 2) สงเคราะห์ญาติมิตรทั้งสองฝ่ายด้วยดี
- 3) ๖ ไม่นอกใจ
- 4) รักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้
- 5) ขยันไม่เกียจคร้านในงานทั้งปวง

In five ways his wife, thus served as the western quarter, shows her love for him:

- a) The household affairs are to be well managed.
- b) She should be hospitable and helpful to friends and relations of both hers and his.
- c) She should be faithful to him.
- d) She should take care of the goods he brings home.
- e) She should be skilful and industrious in all her duties.

4. อุตตรทิศ (ทิศเบื้องซ้าย คือ ทิศเหนือ ได้แก่ มิตรสหาย เพราะเป็นผู้ช่วยให้ข้ามพ้นอุปสรรคภัยอันตราย และเป็นกำลังสนับสนุน ให้บรรลุความสำเร็จ — *Uttara-disā*: friends and companions as the north or the direction in the left)

ก. บุคคลพึงบำรุงมิตรสหาย ผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย ดังนี้

- 1) เผื่อแผ่แบ่งปัน
- 2) พูดจามีน้ำใจ
- 3) ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
- 4) มีตนเสมอ ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน
- 5) ซื่อสัตย์จริงใจต่อกัน

In five ways a clansman should serve his friends and associates as the northern quarter:

- a) by generosity.
- b) by kind words.
- c) by helping them and acting for their welfare.
- d) by putting them on equal terms.
- e) by being sincere to them.

ข. มิตรสหายย่อมอนุเคราะห์ตอบ ดังนี้

- 1) เมื่อเพื่อนประมาท ช่วยรักษาป้องกัน
- 2) เมื่อเพื่อนประมาท ช่วยรักษาทรัพย์สมบัติของเพื่อน
- 3) ในคราวมีภัย เป็นที่พึ่งได้
- 4) ไม่ละทิ้งในยามทุกข์ยาก
- 5) นับถือตลอดถึงวงศ์ญาติของมิตร

In five ways his friends and associates, thus served as the northern quarter, show their love for him:

- a) They protect him when he is careless.

- b) They guard his property when he is careless.
- c) They are a refuge for him when he is in danger.
- d) They do not leave him in his troubles.
- e) They show due respect to other members of his family.

5. เภฏฐิมทิศ (ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ *คนรับใช้และคนงาน* เพราะเป็นผู้ช่วยทำการงานต่างๆ เป็นฐานกำลังให้ — *Heṭṭhima-disā*: servants and workmen as the nadir)

ก. นายพึงบำรุงคนรับใช้และคนงาน ผู้เป็นทิศเบื้องล่าง ดังนี้

- 1) จัดการงานให้ทำตามความเหมาะสมกับกำลังความสามารถ
- 2) ให้ค่าจ้างรางวัลสมควรแก่งานและความเป็นอยู่
- 3) จัดสวัสดิการดี มีช่วยรักษาพยาบาลในยามเจ็บไข้ เป็นต้น
- 4) ได้ของแปลกๆ พิเศษมา ก็แบ่งปันให้
- 5) ให้มีวันหยุดและพักผ่อนหย่อนใจตามโอกาสอันควร

In five ways a master should serve his servants and workmen as the lower quarter:

- a) by assigning them work according to their strength.
- b) by giving them due food and wages.
- c) by caring for them in sickness.
- d) by sharing with them unusual luxuries.
- e) by giving them holidays and leave at suitable time.

ข. คนรับใช้และคนงานย่อมอนุเคราะห์นาย ดังนี้

- 1) เริ่มทำการงานก่อนนาย
- 2) เลิกงานทีหลังนาย
- 3) ถือเอาแต่ของที่นายให้
- 4) ทำการงานให้เรียบร้อยและดียิ่งขึ้น
- 5) นำเกียรติคุณของนายไปเผยแพร่

In five ways his servants and workmen, thus served as the lower quarter, show their love for him:

- a) They get up to work before him.
- b) They go to rest after him.
- c) They take only what is given to them.
- d) They do their work well.
- e) They spread about his praise and good name.

6. อุปริมาทิส (ทิสเบื้องบน ได้แก่ *สมณพราหมณ์* คือ *พระสงฆ์* เพราะเป็นผู้สูงด้วยคุณธรรม และเป็นผู้นำทางจิตใจ — *Uparima-disā: monks as the zenith*)

ก. *คฤหัสถ์ย่อมบำรุงพระสงฆ์ ผู้เป็นทิสเบื้องบน ดังนี้*

- 1) จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา
- 2) จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา
- 3) จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา
- 4) ต้อนรับด้วยความเต็มใจ
- 5) อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย 4

In five ways a clansman should serve monks and Brahmins as the upper quarter:

- a) by kindly acts.
- b) by kindly words.
- c) by kindly thoughts.
- d) by keeping open house to them.
- e) by supplying them with their material needs.

ข. *พระสงฆ์ย่อมอนุเคราะห์คฤหัสถ์ ดังนี้*

- 1) ห้ามปรามจากความชั่ว
- 2) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- 3) อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี
- 4) ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
- 5) ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง
- 6) บอทางสวรรค์ คือทางชีวิตที่มีความสุขความเจริญให้

In six ways the monks, thus served as the upper quarter, show their love for him:

- a) They keep him back from evil.
- b) They encourage him to do good.
- c) They feel for him with kindly thoughts.
- d) They teach him what he has not heard before.
- e) They correct and clarify what he has learnt.
- f) They show him the way to heaven.

ผู้ปฏิบัติดังกล่าวนี้ชื่อว่า ปกปกรักษาทั่วทุกทิสให้เป็นแดนเกษมสุขปลอดภัย

[☆☆☆] **ธาตุ 6** ดู [148] *ธาตุ 6*.

[☆☆☆] **บัญญัติ 6** ดู [28] *บัญญัติ 2, 6*.

[266] **ปิยรูป สาทรูป 6 × 10** (สิ่งที่มีสภาวะน่ารักน่าชื่นใจ เป็นที่เกิดและเป็นที่ตั้งของตัณหา — *Piyarūpa sātārūpa: delightful and pleasurable things*)

หมวด 1 ดู [276] *อายตนะภายใน 6*

หมวด 2 ดู [277] *อายตนะภายนอก 6*

หมวด 3 ดู [268] *วิญญาณ 6*

หมวด 4 ดู [272] *สัมผัส 6*

หมวด 5 ดู [113] *เวทนา 6*

หมวด 6 ดู [271] *สัญญา 6*

หมวด 7 ดู [263] *สัญญาเจตนา 6*

หมวด 8 ดู [264] *ตัณหา 6*

หมวด 9 ได้แก่ *วิตก 6* คือ *รูปวิตก สัททวิตก คันธวิตก รสวิตก โผฏฐัพพวิตก ัมมวิตก* (ความตริตริกเกี่ยวกับรูป ฯลฯ — *Vitakka: thought-conception concerning visual forms, etc.*)

หมวด 10 ได้แก่ *วิจารณ์ 6* คือ *รูปวิจารณ์ สัททวิจารณ์ คันธวิจารณ์ รสวิจารณ์ โผฏฐัพพวิจารณ์ ัมมวิจารณ์* (ความตรองเกี่ยวกับรูป ฯลฯ — *Vicāra: discursive thought concerning visual forms, etc.*)

D.II.308; M.1.62.

ที่.ม.10/297/343; ม.ม.12/147/120.

[267] **ภัพพตาธรรม 6** (ธรรมอันทำให้เป็นผู้ควรที่จะบรรลुकุศลธรรมที่ยังไม่บรรลุ และทำกุศลธรรมที่บรรลุแล้วให้เจริญเพิ่มพูน, คุณสมบัติที่ทำให้เป็นผู้ควร เหมาะ สามารถ หรือพร้อมที่จะได้จะถึงสิ่งดีงามที่ยังไม่ได้ไม่ถึง และทำสิ่งดีงามที่ได้ที่ถึงแล้วให้เจริญเพิ่มพูน — *Bhabbatā-dhamma: qualities making one fit for attaining the wholesome not yet attained and augmenting the wholesome already attained*)

1. **ฉลาดในหลักความเจริญ** คือ รู้เข้าใจกระบวนการเหตุปัจจัยที่จะทำให้เกิดความเจริญเพิ่มพูน (to be knowledgeable about improvement or gain)

2. **ฉลาดในหลักความเสื่อม** คือ รู้เข้าใจกระบวนการเหตุปัจจัยที่จะทำให้เกิดความสูญเสียมเสื่อมสลาย (to be knowledgeable about loss or decline)

3. **ฉลาดในอุบาย** คือ รู้เข้าใจชำนาญในวิธีการที่จะแก้ไขจัดทำดำเนินการให้สำเร็จลุล่วง (to be skilful in the means)

4. **สร้างฉันทะที่จะบรรลुकุศลธรรมที่ยังมิได้บรรลุ** (to arouse the will to attain the good)

one has not attained)

5. ระวังรักษาคุณธรรมที่ได้ลุถึงแล้ว (to maintain the good one has attained)

6. ทำให้สำเร็จจุดหมายด้วยการกระทำต่อเนื่องไม่ยั้งหยุดหรือขาดตอน (to accomplish one's aim through persevering performance or continuance in action)

A.III.432

อง.จกท.22/350/482

[☆☆☆] วัฒนมุข 6 ดู [201] วัฒนมุข 6.

[268] วิญญาณ 6 (ความรู้แจ้งอารมณ์ — *Viññāṇa*: consciousness; sense-awareness)

1. จักขุวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา คือ รู้อุปด้วยตา, เห็น — *Cakkhu-viññāṇa*: eye-consciousness)

2. โสตวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางหู คือ รู้เสียงด้วยหู, ได้ยิน — *Sota~*: ear-consciousness)

3. ฆานวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางจมูก คือ รู้กลิ่นด้วยจมูก, ได้กลิ่น — *Ghāṇa~*: nose-consciousness)

4. ชิวหาวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางลิ้น คือ รู้รสด้วยลิ้น, รู้รส — *Jivhā~*: tongue-consciousness)

5. กายวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางกาย คือ รู้โผฏฐัพพะด้วยกาย, รู้สึกกายสัมผัส — *Kāya~*: body-consciousness)

6. มโนวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ คือ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ, รู้ความนึกคิด — *Mano~*: mind-consciousness)

D.III.243; Vbh.180.

ที.ปท.11/306/255; อภิ.วิ.35/120/105.

[☆☆☆] เวทนา 6 ดู [113] เวทนา 6.

[269] เวปุลลธรรม 6 (คุณสมบัติที่จะทำให้เป็นผู้เติบโตใหญ่ไพศาลในธรรมหรือคุณความดีทั้งหลายในเวลาไม่นาน — *Vepulla-dhamma*: qualities leading to the attainment of greatness and full development in wholesome states)

1. อาโลกพหุโล (เป็นผู้มากด้วยความสว่างแห่งปัญญาหยั่งรู้ — *Ālokabahulo*: to be rich in the lustre of wisdom or clarity of vision)

2. โยคพหุโล (เป็นผู้มากด้วยความเพียรประกอบการ — *Yogabahulo*: to be devoted to the endeavour)

3. เวทพหุโล (เป็นผู้มากด้วยความเบิกบานใจ คือ มีปีติปราโมทย์อยู่เสมอ — *Vedabahulo*: to be full of joy and cheerfulness)

4. อสนตฎฐิพหุโล (เป็นผู้มากด้วยความไม่สันโดษในกุศลธรรมทั้งหลาย คือ ไม่รู้อิ่มไม่รู้พอใน

การบำเพ็ญความดี — *Asantutṭhibahulo*: to be full of intellectual discontent with the good already achieved)

5. อนิกขิตตธโร (ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย — *Anikkhattadhuro*: not to shirk the responsibility of cultivating the good)

6. อุตตริญจ ปตาเรติ (เพียรพยายามทำกิจบัดนี้ให้ลุล่วง ก้าวสู่คุณความดีที่สูงยิ่งขึ้นไป — *Uttariñca patāreti*: to strive perseveringly for further attainments)

A.III.432

อง.ฉก.22/351/482

[270] สวรรค์ 6 (ภพที่มีอารมณ์อันเลิศ, โลกที่มีแต่ความสุข, เทวโลก, ในที่นี้หมายถึงเฉพาะ สวรรค์ชั้นกามาพจร คือ ชั้นที่ยังเกี่ยวข้องกับกาม ซึ่งเรียกเต็มว่า *กามาพจรสวรรค์* หรือ *กามาพจรสวรรค์ 6* — *Sagga*: the six heavens of the sense-sphere) เรียงจากชั้นต่ำขึ้นไปดังนี้

1. จาตุมหาราชิกา (สวรรค์ที่ท้าวมหาราช 4 หรือท้าวจตุโลกบาล ปกครอง — *Cātum-mahārājikā*: The realm of the Four Great Kings คือ ท้าวธตรฐ จอมคนธรรพ์ ครองทิศ ตะวันออก; ท้าววิรูปักษ์ จอมกุมภภัณฑ์ ครองทิศใต้; ท้าววิรูปักษ์ จอมนาค ครองทิศตะวันตก; ท้าวกุเวร หรือ เวสสวัณ จอมยักษ์ ครองทิศเหนือ)

2. ดาวดึงส์ (แดนที่อยู่แห่งเทพ 33 มีท้าวสักกะ หรือพระอินทร์เป็นจอมเทพ บางทีเรียก *ไตรตรึงส์* — *Tāvatisā*: the realm of the Thirty-three Gods)

3. ยามา (แดนที่อยู่แห่งเทพผู้ปราศจากทุกข์ มีท้าวสุยามเป็นผู้ปกครอง — *Yāmā*: the realm of the Yāma Gods)

4. ดุสิต (แดนที่อยู่แห่งเทพผู้เอิบอิ่มด้วยสิริสมบัติของตน มีท้าวสันดุสิตเป็นจอมเทพ — *Tusitā*: the realm of the satisfied gods) ถือกันว่าเป็นที่อยู่ของพระโพธิสัตว์ในพระชาติสุดท้ายก่อนจะเป็นพระพุทธเจ้า และเป็นที่อยู่ของพระพุทธรูปมารดา

5. นิมมานรดี (แดนที่อยู่แห่งเทพผู้มีความยินดีในการเนรมิต มีท้าวสุนิมมิตเป็นจอมเทพ ถือกันว่า เทวดาชั้นนี้ ประารถนาสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ย่อมเนรมิตได้เอง — *Nimmānaratī*: the realm of the gods who rejoice in their own creations)

6. พรหมมิตวาสวัตติ (แดนที่อยู่แห่งเทพผู้ยังอำนาจให้เป็นไปในสมบัติที่ผู้อื่นเนรมิตให้ คือ เสวยสมบัติที่เทพพวกอื่นเนรมิตให้ มีท้าววสวัตติเป็นจอมเทพ — *Paranimmitavasavattī*: the realm of gods who lord over the creation of others)

คำอธิบายที่แสดงไว้นี้ มาในคัมภีร์รุ่นหลัง เช่น *อภิธรรมัตถวิภาวินี* เป็นต้น

ดู [351] ภูมิ 31.

S.V.423; Comp.138.

ส.ม.19/1681/531; สงคท.25.

[☆☆☆] **สังยุตตนา 6** ดู [263] เจตนา 6

[271] **สัญญา 6** (ความกำหนดได้หมายรู้, ความหมายรู้อารมณ์, ความจำได้หมายรู้ — *Saññā*: perception)

1. **รูปสัญญา** (ความหมายรู้รูป เช่นว่า ดำ แดง เขียว ขาว เป็นต้น — *Rūpa-saññā*: perception of form)
2. **สัทสัญญา** (ความหมายรู้เสียง เช่นว่า ดัง เบา ทุ่ม แหลม เป็นต้น — *Sadda*~: perception of sound)
3. **คันธสัญญา** (ความหมายรู้กลิ่น เช่นว่า หอมเหม็น เป็นต้น — *Gandha*~: perception of smell)
4. **รสสัญญา** (ความหมายรู้รส เช่นว่า หวาน เปรี้ยว ขม เค็ม เป็นต้น — *Rasa*~: perception of taste)
5. **โผฏฐัพพสัญญา** (ความหมายรู้สัมผัสทางกาย เช่นว่า อ่อน แข็ง หยาบ ละเอียด ร้อน เย็น เป็นต้น — *Phoṭṭhabba*~: perception of tangible objects)
6. **ธัมมสัญญา** (ความหมายรู้อารมณ์ทางใจ เช่นว่า งาม น่าเกลียด เทียง ไม่เทียง เป็นต้น — *Dhamma*~: perception of mind-objects)

D.III.244; A.III.413.

ที่.ป.11/309/255; อ.จ.ภ.ก.22/334/461.

[272] **สัมผัส หรือ ผัสสะ 6** (ความกระทบ, ความประจวบกันแห่งอายตนะภายใน อายตนะภายนอก และวิญญาณ — *Samphassa, Phassa*: contact; sense-impression)

1. **จักขุสัมผัส** (ความกระทบทางตา คือ ตา + รูป + จักขุวิญญาณ — *Cakkhu-samphassa*: eye-contact)
2. **โสตสัมผัส** (ความกระทบทางหู คือ หู + เสียง + โสตวิญญาณ — *Sota*~: ear-contact)
3. **ฆานสัมผัส** (ความกระทบทางจมูก คือ จมูก + กลิ่น + ฆานวิญญาณ — *Ghāna*~: nose-contact)
4. **ชิวหาสัมผัส** (ความกระทบทางลิ้น คือ ลิ้น + รส + ชิวหาวิญญาณ — *Jivhā*~: tongue-contact)
5. **กายสัมผัส** (ความกระทบทางกาย คือ กาย + โผฏฐัพพะ + กายวิญญาณ — *Kāya*~: body-contact)
6. **มโนสัมผัส** (ความกระทบทางใจ คือ ใจ + ธรรมารมณ์ + มโนวิญญาณ — *Mano*~: mind-contact)

D.III.243; S.II.3.

ที่.ป.11/307/255; ส.น.16/12/4.

[273] **สารณียธรรม 6** (ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความให้ระลึกถึง, ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน, ธรรมที่ทำให้เกิดความสามัคคี, หลักการอยู่ร่วมกัน — *Sāraṇiyadhamma*: states of conciliation; virtues for fraternal living) *สารณียธรรม* ก็ใช้

1. เมตตากายกรรม (ตั้งเมตตากายกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ช่วยเหลือกิจธุระของผู้ร่วมหมู่คณะด้วยความเต็มใจ แสดงกิริยาอาการสุภาพ เคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง — *Mettākāyakamma*: to be amiable in deed, openly and in private)

2. เมตตาวาจีกรรม (ตั้งเมตตาวาจีกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ สั่งสอน แนะนำตักเตือนด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพ แสดงความเคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง — *Mettāvācīkamma*: to be amiable in word, openly and in private)

3. เมตตามโนกรรม (ตั้งเมตตามโนกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ตั้งจิตปรารถนาดี คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน มองกันในแง่ดี มีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสต่อกัน — *Mettāmanokamma*: to be amiable in thought, openly and in private)

4. สาธารณโภคิตา (ได้ของสิ่งใดมาก็แบ่งปันกัน คือ เมื่อได้สิ่งใดมาโดยชอบธรรม แม้เป็นของเล็กน้อย ก็ไม่หวงไว้ผู้เดียว นำมาแบ่งปันเฉลี่ยแจกจ่าย ให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคทั่วกัน — *Sādhāraṇabhogitā*: to share any lawful gains with virtuous fellows) ข้อนี้ ใช้ *อัปปฏิวิรัตตโมคิ* ก็ได้

5. สีสสามัญญตา (มีศีลบริสุทธิเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ มีความประพฤติสุจริตตั้งงาม ถูกต้องตามระเบียบวินัย ไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจของหมู่คณะ — *Sīlasāmaññatā*: to keep without blemish the rules of conduct along with one's fellows, openly and in private)

6. ทิฏฐิสามัญญตา (มีทิฏฐิตั้งงามเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ มีความเห็นชอบร่วมกัน ในข้อที่เป็นหลักการสำคัญอันจะนำไปสู่ความหลุดพ้น ล้นทุกข์ หรือ ขจัดปัญหา — *Diṭṭhisāmaññatā*: to be endowed with right views along with one's fellows, openly and in private)

ธรรม 6 ประการนี้ มีคุณคือ เป็น *สารณียะ* (ทำให้เป็นที่ระลึกถึง — making others to keep one in mind) เป็น *ปิยกรรม* (ทำให้เป็นที่รัก — endearing) เป็น *ครุกรรม* (ทำให้เป็นที่เคารพ — bringing respect) เป็นไปเพื่อ *ความสงเคราะห์* (ความประสานกลมกลืน — conducing to sympathy or solidarity) เพื่อ *ความไม่วิวาท* (to non-quarrel) เพื่อ *ความสามัคคี* (to concord; harmony) และเพื่อ *เอกภาพ* (ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน — to unity)

D.III.245; A.III.288-9.

ที่.ป.11/317/257; อ.จ.ก.22/282-3/321-3.

[☆☆☆] **อนุตตรियะ 6** ดู [127] *อนุตตรियะ 6*

[☆☆☆] **อบายมุข 6** ดู [200] *อบายมุข 6*.

[274] **อภิญาญา 6** (ความรู้ยิ่งยวด — *Abhiññā*: superknowledge; ultra-conscious insight)

1. อิทธีวิชา หรือ อิทธีวิธี (ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้ — *Iddhividhā*: magical powers)

2. ทิพพโสต (ญาณที่ทำให้มีหูทิพย์ — *Dibbasota*: divine ear)

3. เจโตปริยญาณ (ญาณที่ให้กำหนดใจคนอื่นได้ — *Cetopariyañña*: penetration of the minds of others; cf. telepathy)

4. ปุพเพนิวาสานุสสติ (ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้ — *Pubbenivāsānussati*: remembrance of former existences; cf. retrocognition)

5. ทิพพจักขุ (ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์ — *Dibbacakkhu*: divine eye)

6. อาสวัชยญาณ (ญาณที่ทำให้อาสวะสิ้นไป — *Āsavakkhayañña*: knowledge of the exhaustion of all mental intoxicants)

หัวข้อแรกเป็นโลกียะ (โลกียอภิญาญา) ข้อท้ายเป็นโลกุตตระ.

ดู [106] วิชา 3; [297] วิชา 8.

D.III.281; A.III.280;

ที่.ป.11/431/307; อ.จ.ภ.ก.22/273/311.

[275] **อภิฐาน 6** (กรรมที่เด่นยิ่งกว่ากรรมอื่นๆ, ฐานะอันยิ่งยวด, ฐานอันหนัก, ความผิดพลาดสถานหนัก — *Abhiṭhāna*: major wrong doings; great mistakes)

อภิฐาน 5 ข้อแรก ตรงกับ อนันตริยกรรม 5 คือ มาตุฆาต ปิตุฆาต อรหันตฆาต โลหิตุปบาท และ สังฆเภท เพิ่มข้อ 6 คือ

6. อัณญัสตถุทเทส* (ถือศาสนาอื่น คือ ถืออยู่แล้ว กลับไปลี้ภัยไปถือผิด — *Aññasatthuddesa*: professing the doctrines of an alien teacher; adopting another teacher)

อภิฐานนี้ ในบาลีที่มาเดิม เรียกว่า อภัพพฐาน (ฐานะที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยวิภูลฺลือ คือ ตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นไป ไม่อาจจะกระทำ คือ เป็นไปไม่ได้ที่จะทำ — *Abhabbatthāna*: acts which are incapable of being committed by a person possessed of right views; impossibilities)

ดู [245] อนันตริยกรรม 5.

A.III.439; Kh.VI.10, Sn.231.

อ.จ.ภ.ก.22/365/490; ชุ.ช.25/7/7; ชุ.สุ.25/314/369.

[276] **อายตนะภายใน 6** (ที่เชื่อมต่อกันให้เกิดความรู้, แตนต่อความรู้ฝ่ายภายใน — *Ajjhattikāyatana*: internal sense-fields) บาลีเรียก อัชฌัตติกายตนะ

1. จักขุ (จักขุ, ตา — *Cakkhu*: the eye)

2. โสตตะ (หู — *Sota*: the ear)

* บางแห่งเรียก อัณญัสตถุทเทส

3. **ฆาณะ** (จมูก — *Ghāna*: the nose)

4. **ชีวกา** (ลิ้น — *Jivhā*: the tongue)

5. **กาย** (กาย — *Kāya*: the body)

6. **มโน** (ใจ — *Mana*: the mind)

ทั้ง 6 นี้ เรียกอีกอย่างว่า **อินทริย์ 6** เพราะเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตนแต่ละอย่าง เช่น จักขุ เป็นเจ้าการในการเห็น เป็นต้น

D.III.243; M.III.216; Vbh.70.

ที่.ปา.11/304/255; ม.อุ.14/619/400; อภิ.วิ.35/99/85.

[277] อายตนะภายนอก 6 (ที่เชื่อมต่อก่อให้เกิดความรู้, แตนต่อความรู้ฝ่ายภายนอก — *Bāhirāyatana*: external sense-fields) บาลีเรียก *พาหิรายตนะ*

1. **รูปะ** (รูป, สิ่งที่เห็น หรือ วัณณะ คือสี — *Rūpa*: form; visible objects)

2. **สัททะ** (เสียง — *Sadda*: sound)

3. **คันธะ** (กลิ่น — *Gandha*: smell; odour)

4. **รสะ** (รส — *Rasa*: taste)

5. **โผฏฐัพพะ** (สัมผัสทางกาย, สิ่งที่ถูกต้องกาย — *Phoṭṭhabba*: touch; tangible objects)

6. **ธรรม** หรือ **ธรรมารมณ** (อารมณ์ที่เกิดกับใจ, สิ่งที่ใจนึกคิด — *Dhamma*: mind-objects)

ทั้ง 6 นี้ เรียกทั่วไปว่า **อารมณ์ 6** คือ เป็นสิ่งสำหรับให้จิตยึดหน่วง

D.III.243; M.III.216; Vbh.70.

ที่.ปา.11/305/255; ม.อุ.14/620/400; อภิ.วิ.35/99/85.

สัตตกะ — หมวด 7

Groups of Seven

[278] **กัลยาณมิตรธรรม 7** (องค์คุณของกัลยาณมิตร, คุณสมบัติของมิตรดีหรือมิตรแท้ คือท่านที่คบหรือเข้าหาแล้วจะเป็นเหตุให้เกิดความดีงามและความเจริญ ในที่นี้มุ่งเอามิตรประเภท ครูหรือพี่เลี้ยงเป็นสำคัญ — *Kalyāṇamitta-dhamma: qualities of a good friend*)

1. **ปิโย** (น่ารัก ในฐานะเป็นที่สบายใจและสนิทสนม ชวนให้อยากเข้าไปปรึกษาไต่ถาม — *Piyo: lovable; endearing*)

2. **ครุ** (น่าเคารพ ในฐานะประพจน์สมควรแก่ฐานะ ให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งได้ และปลอดภัย — *Garu: esteemable; respectable; venerable*)

3. **ภาวนีโย** (น่ารักใจ หรือน่ารักย่อง ในฐานะทรงคุณคือความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง ทั้งเป็นผู้ฝึกอบรมและปรับปรุงตนอยู่เสมอ ควรเอาอย่าง ทำให้ระลึกและเอ๋ยอ้างด้วยซาบซึ้งภูมิใจ — *Bhāvanīyo: adorable; cultured; emulable*)

4. **วตฺตา จ** (รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไรอย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี — *Vattā ca: being a counsellor*)

5. **วจนกฺขโม** (อดทนต่อถ้อยคำ คือ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษา ชักถาม คำเสนอ และวิพากษ์วิจารณ์ อดทนฟังได้ไม่เบื่อไม่ฉุนเฉียว — *Vacanakkhamo: being a patient listener*)

6. **คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา** (แถลงเรื่องล้าลึกได้ สามารถอธิบายเรื่องยุ่งยากซับซ้อนให้เข้าใจ และให้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป — *Gambhīrañca katham kattā: able to deliver deep discourses or to treat profound subjects*)

7. **โน จฏฺฐาเน นีโยจเย** (ไม่ชักนำไปในอสุณ คือ ไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหล หรือชักจูงไปในทางเลื่อมเลี้ยว — *No caṭṭhāne niyojaye: never exhorting groundlessly; not leading or spurring on to a useless end*)

A.IV.31.

อง.สัตตก.23/34/33.

[279] **ธรรมมีอุปการะมาก 7** (*Bahukāra-dhamma: virtues of great assistance*)

ธรรมหมวดนี้ ท่านหมายเอาอริยทรัพย์ 7 ประการ

ดู [292] อริยทรัพย์ 7

D.III.282.

ที.ปา.11/433/310.

[280] **บุพนิมิตแห่งมรรค 7** (ธรรมที่เป็นเครื่องหมายบ่งบอกล่วงหน้าว่า มรรคมีองค์ 8 ประการอันประเสริฐจะเกิดขึ้นแก่ผู้หนึ่ง ดุจแสงอรุณเป็นบุพนิมิตของการที่ดวงอาทิตย์จะอุทัย, แสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดี, รุ่งอรุณของการศึกษา — *Magguppāda-pubbanimitta: a*

foregoing sign for the arising of the Noble Eightfold Path; precursor of the Noble Path; harbinger of a good life or of the life of learning)

1. กัลยาณมิตรตตา (ความมีกัลยาณมิตร, มีมิตรดี, คบหาคนที่เป็นแหล่งแห่งปัญญาและแบบอย่างที่ดี — *Kalyāṇamittatā*: good company; having a good friend; association with a good and wise person)

2. สิลสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศีล, การทำศีลให้ถึงพร้อม, ตั้งตนอยู่ในวินัยและมีความประพฤติทั่วไปดีงาม — *Sīla-sampadā*: perfection of morality; accomplishment in discipline and moral conduct)

3. จันทสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยจันทะ, การทำจันทะให้ถึงพร้อม, ความใฝ่ใจอยากจะทำ กิจหน้าที่และสิ่งทั้งหลายที่เกี่ยวข้องให้ดีงาม, ความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ — *Chanda-sampadā*: perfection of aspiration; accomplishment in constructive desire)

4. อัตตสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยตนที่ฝึกดีแล้ว, การทำตนให้ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติของผู้ที่พัฒนาแล้วโดยสมบูรณ์ ทั้งด้านกาย ศีล จิต และปัญญา [ที่จะเป็น *ภาวิตัตต์* คือผู้มีตนอันได้พัฒนาแล้ว] — *Atta-sampadā*: perfection of oneself; accomplishment in self that has been well trained; dedicating oneself to training for the realization of one's full human potential; self-actualization)

5. ทิฏฐิสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ, การทำทิฏฐิให้ถึงพร้อม, การตั้งอยู่ในหลักความคิด ความเชื่อถือที่ถูกต้องดีงามมีเหตุผล เช่น ถือหลักความเป็นไปตามเหตุปัจจัย — *Diṭṭhi-sampadā*: perfection of view; accomplishment in view; to be established in good and reasoned principles of thought and belief)

6. อัปปมาทสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท, การทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม — *Appamāda-sampadā*: perfection of heedfulness; accomplishment in diligence)

7. โยนิโสมนสิการสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ, การทำโยนิโสมนสิการให้ถึงพร้อม, ความฉลาดคิดแยกคายให้เห็นความจริงและหาประโยชน์ได้ — *Yonisomanasikāra-sampadā*: perfection of wise reflection; accomplishment in systematic attention)

เมื่อใดธรรมที่เป็นบุพนิมิต 7 ประการนี้ แม้อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดมีในบุคคลแล้ว เมื่อนั้นย่อมเป็นอันหวังได้ว่าเขาจักเจริญ พัฒนา ทำให้มาก ซึ่งมรรคมองค์ 8 ประการอันประเสริฐ คือ จักดำเนินก้าวไปในมัชฌิมาปฏิปทา.

ดู [34] ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฏฐิ 2, [293] มรรคมองค์ 8

[281] โพชฌงค์ 7 (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ — *Bojjhaṅga*: enlightenment factors)

1. สติ (ความระลึกได้ สำนึกพร้อมอยู่ ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับเรื่อง — *Sati*: mindfulness)

2. **ธัมมวิจยะ** (ความเพียรธรรม, ความสอดส่องสืบค้นธรรม — *Dhammavicaya*: truth investigation)
3. **วิริยะ** (ความเพียร — *Viriya*: effort; energy)
4. **ปีติ** (ความอิมใจ — *Pīti*: zest; rapture)
5. **ปัสสัทธิ** (ความผ่อนคลายสงบเย็นกายใจ — *Passaddhi*: tranquillity; calmness)
6. **สมาธิ** (ความมีใจตั้งมั่น จิตแน่วแน่ในอารมณ์ — *Samādhi*: concentration)
7. **อุเบกขา** (ความมีใจเป็นกลางเพราะเห็นตามเป็นจริง — *Upekkhā*: equanimity)
แต่ละข้อเรียกเต็ม มี *สัมโพชฌนค์* ต่อท้ายเป็น *สติสัมโพชฌนค์* เป็นต้น.

D.III.251,282; Vbh.277.

ที่ป.ภ.11/327/264; 434/310; อภ.วิ.35/542/306.

[282] **ภรรยา 7** (ภรรยาแบบต่างๆ จำแนกโดยคุณธรรม ความประพฤติ ลักษณะนิสัย และการปฏิบัติต่อสามี — *Bharyā*: seven types of wives)

1. **วธกาภรรยา** (ภรรยาเยี่ยงเพชรฆาต, ภรรยาที่คิดร้าย ซื่อได้ด้วยเงิน มีได้อยู่กินด้วยความพอใจ ยินดีชายอื่น ดูหมิ่นและคิดทำลายสามี — *Vadhakā-bharyā*: a wife like a slayer; destructive wife)
2. **โจริภรรยา** (ภรรยาเยี่ยงโจร, ภรรยาผู้ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ — *Corī*~: a wife like a robber; thievish wife)
3. **อัยยาภรรยา** (ภรรยาเยี่ยงนาย, ภรรยาที่เกียจคร้าน ไม่ใส่ใจการงาน กินมาก ปากร้าย หยาบคายใจเหี้ยม ชอบข่มสามี — *Ayyā*~: a wife like a mistress: Madam High and Mighty)
4. **มาตาภรรยา** (ภรรยาเยี่ยงมารดา, ภรรยาที่หวังดีเสมอ คอยห่วงใยเอาใจใส่สามี เหมือนมารดาปกป้องบุตร และประหยัดรักษาทรัพย์ที่หามาได้ — *Mātā*~: a wife like a mother; motherly wife)
5. **ภคินีภรรยา** (ภรรยาเยี่ยงน้องสาว, ภรรยาผู้เคารพรักสามี ดั่งน้องรักพี่ มีใจอ่อนโยน รู้จักเกรงใจและคล้อยตามสามี — *Bhaginī*~: a wife like a sister; sisterly wife)
6. **สขีภรรยา** (ภรรยาเยี่ยงสหาย, ภรรยาที่เป็นเหมือนเพื่อน พบสามีเมื่อใด ก็ปลาบปลื้มดีใจเหมือนเพื่อนพบเพื่อนที่จากไปนาน เป็นผู้มีการศึกษาอบรม มีกิริยามารยาท ความประพฤติดี รักดีต่อสามี — *Sakhī*~: a wife like a companion; friendly wife)
7. **ทาสีภรรยา** (ภรรยาเยี่ยงทาสี, ภรรยาที่ยอมอยู่ในอำนาจสามี ถูกขู่ตะคอกเขี้ยนตี ก็อดทนไม่โกรธตอบ — *Dāsī*~: a wife like a handmaid; slavish wife)

ท่านสอนให้ภรรยาสำรวจตนว่า ที่เป็นอย่างนี้ ตนเป็นภรรยาประเภทไหน และจะให้ดีควรจะเป็นภรรยาประเภทใด; สำหรับชาย อาจใช้เป็นหลักสำรวจอุปนิสัยของตนว่าควรแก้หญิงประเภทใด เป็นคู่ครอง และสำรวจหญิงที่จะเป็นคู่ครองว่าเหมาะกับอุปนิสัยของตนหรือไม่.

A.IV.91; J.II.347.

อง.สตตจ.23/60/92; ชา.อ.4/92.

[283] **เมถุนสังโยค 7** (อาการที่เกี่ยวข้องกับเมถุน หรือนับเนื่องในเมถุน, ความประพฤติ พัวพันกับเมถุน, เครื่องผูกมัดไว้กับเมถุน — *Methuna-samyoga: bonds of sexuality; sex-bonds which cause the renting or blotching of the life of chastity despite no actual sexual intercourse*)

สมณะ กิติ พรหมณ์ กิติ บางคน ปฏิญาณตนว่าเป็นพรหมจารี เขามีได้ร่วมประเวณีกับมาตุคามก็จริง แต่ยังมีดี ปลาบปลื้ม ชื่นใจ ด้วยเมถุนสังโยค 7 อย่างใดอย่างหนึ่ง พรหมจรรย์ของผู้นั้นยังถือว่าขาดทะเลาะต่าง พร้อย เป็นการประพฤติพรหมจรรย์ที่ไม่บริสุทธิ์ ประกอบด้วยเมถุนสังโยค ย่อมไม่พ้นไปจากทุกข์ กล่าวคือ

1. ยินดีการถูบไล้ ขัดสี ให้อาบน้ำ และการนวดพั้นของมาตุคาม ปลื้มใจด้วยการบำเรอ นั้น (enjoyment of massage, manipulation, bathing and rubbing down by women)
2. ไม่ถึงอย่างนั้น แต่ยังกระซิกกระซี้ เล่นหัว สัพยอก กับมาตุคาม ปลื้มใจด้วยการกระทำอย่างนั้น (enjoyment of joking, jesting and making merry with women)
3. ไม่ถึงอย่างนั้น แต่ยังเพ่งจ้องดูตากับมาตุคาม ปลื้มใจด้วยการทำอย่างนั้น (enjoyment of gazing and staring at women eye to eye)
4. ไม่ถึงอย่างนั้น แต่ยังชอบฟังเสียงมาตุคามหัวเราะ ขับร้อง หรือร้องไห้อยู่ ข้างนอกฝา นอกกำแพง แล้วปลื้มใจ (enjoyment of listening to women as they laugh, talk, sing or weep beyond a wall or a fence)
5. ไม่ถึงอย่างนั้น แต่ยังชอบตามนึกถึงการเก่าที่ได้เคยหัวเราะพูดจาเล่นหัวกับมาตุคาม แล้วปลื้มใจ (enjoyment of recalling the laughs, talks and jests one formerly had with women)
6. ไม่ถึงอย่างนั้น แต่ชอบดูคฤหบดี หรือบุตรคฤหบดี ผู้เอบอิมพรังพร้อมด้วยกามคุณทั้ง 5 บำรุงบำเรอตนอยู่ แล้วปลื้มใจ (enjoyment of seeing a householder or a householder's son indulging in sensual pleasures)
7. ไม่ถึงอย่างนั้น แต่ประพฤติพรหมจรรย์ ตั้งปรารถนาเพื่อจะได้เป็นเทพเจ้าหรือเทพองค์ใดองค์หนึ่ง (leading the life of chastity aspiring to be reborn as a god or a deity)

A.IV.54.

อง.สตตจ.23/47/56.

[284] **วิญญาณฐิติ 7** (ภูมิมเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณ — *Viññāṇatṭhiti: abodes or supports of consciousness*)

1. สัตว์บางพวก มีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน เช่น พวกมนุษย์ เทพบางเหล่า วินิปาติกะ (เปรต) บางเหล่า (beings different in body and in perception)
2. สัตว์บางพวก มีกายต่างกัน แต่มีสัญญาอย่างเดียวกัน เช่น เหล่าเทพจำพวกพรหมผู้เกิดในภูมิปฐมฌาน (beings different in body, but equal in perception)

3. สัตว์บางพวก มีกายอย่างเดียวกัน แต่มีสัญญาต่างกัน เช่น พวกเทพอภัสสรา (beings equal in body, but different in perception)
4. สัตว์บางพวก มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน เช่น พวกเทพสุภิกิณฑะ (beings equal in body and in perception)
5. สัตว์บางพวก ผู้เข้าถึงชั้นอวกาศอันัญจายตนะ (beings reborn in the sphere of Boundless Space)
6. สัตว์บางพวก ผู้เข้าถึงชั้นวิญญาณัญจายตนะ (beings reborn in the sphere of Boundless Consciousness)
7. สัตว์บางพวก ผู้เข้าถึงชั้นอากิญจัญญายตนะ (beings reborn in the sphere of Nothingness)

D.III.253; A.IV.39.

ที่.ปา.11/335/265; อง.สตตจ.23/41/41.

[285] วิสุทธิ 7 (ความหมดจด, ความบริสุทธิ์ที่สูงขึ้นไปเป็นขั้นๆ, ธรรมที่ชำระสัตว์ให้บริสุทธิ์ ยังไตรสิกขาให้บริบูรณ์เป็นขั้นๆ ไปโดยลำดับ จนบรรลุลุคตหมายถึงนิพพาน — *Visuddhi*: purity; stages of purity; gradual purification)

1. **ศีลวิสุทธิ** (ความหมดจดแห่งศีล คือ รักษาศีลตามภูมิขั้นของตนให้บริสุทธิ์ และให้เป็นไปเพื่อสมาธิ — *Sila-visuddhi*: purity of morality) วิสุทธิมีคําคว่า ได้แก่ *ปาริสุทธิศีล 4 [160]*
2. **จิตตวิสุทธิ** (ความหมดจดแห่งจิต คือ ผีอกบรมจิตจนบังเกิดสมาธิพอเป็นบาทฐานแห่งวิปัสสนา — *Citta~*: purity of mind) วิสุทธิมีคําคว่า ได้แก่ *สมาบัติ 8 พร้อมทั้งอุปะจาร*
3. **ทัญญูวิสุทธิ** (ความหมดจดแห่งทัญญู คือ ความรู้เข้าใจมองเห็นนามรูปตามสภาวะที่เป็นจริง เป็นเหตุข่มความเข้าใจผิดว่าเป็นสัตว์บุคคลเสียได้ เริ่มดำรงในภูมิแห่งความไม่หลงผิด — *Ditthi~*: purity of view; purity of understanding) จัดเป็นขั้นกำหนดทุกขัลลัจ
4. **กัณฑาวิตรณวิสุทธิ** (ความหมดจดแห่งญาณเป็นเหตุข้ามพ้นความสงสัย, ความบริสุทธิ์ขั้นที่ทำให้กำจัดความสงสัยได้ คือ กำหนดรู้ปัจจัยแห่งนามรูปได้แล้วจึงสิ้นสงสัยในกาลทั้ง 3 — *Kaṅkhāvitaraṇa~*: purity of transcending doubts) ข้อนี้ตรงกับ *ธรรมจตุตถญาณ* หรือ *ยถาภูตญาณ* หรือ *สัมมาทัสสนะ* จัดเป็นขั้นกำหนดสมุทัยลลัจ
5. **มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ** (ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง คือ เริ่มเจริญวิปัสสนาต่อไปด้วยพิจารณากาลาป จนมองเห็นความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปแห่งสังขารทั้งหลาย อันเรียกว่า *อุทยัพพยานุปัสสนา* เป็น *ตรุณวิปัสสนา* คือ *วิปัสสนาญาณอ่อนๆ แล้วมีวิปัสสนูปกิเลส* เกิดขึ้น กำหนดได้ว่าอุปกิเลสทั้ง 10 แห่งวิปัสสนานั้นมิใช่ทาง ส่วนวิปัสสนาที่เริ่มดำเนินเข้าสู่วิถีนั่นแลเป็นทางถูกต้อง เตรียมที่จะประคองจิตไว้ในวิถีคือ *วิปัสสนาญาณ* นั้นต่อไป — *Maggāmaggañānadassana~*: purity of the knowledge and vision regarding path and not-path) ข้อนี้จัดเป็นขั้นกำหนดมัคคัลลัจ

6. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณอันรู้เห็นทางดำเนิน คือ ประกอบความเพียรในวิปัสสนาญาณทั้งหลายเริ่มแต่อุทัยพยานุปัสสนาญาณที่พ้นจากอุปกิเลสดำเนินเข้าสู่วิถีสว่างแล้วนั้น เป็นต้นไป จนถึงสังขารโลภิกขณหรืออนุโลมญาณ อันเป็นที่สุดแห่งวิปัสสนา ต่อแต่นี้ก็จะเกิดโคตรญาณ คั่นระหว่างวิสุทธิข้อนี้กับข้อสุดท้าย เป็นหัวต่อแห่งความเป็นปุถุชนกับความเป็นอริยบุคคล โดยสรุป วิสุทธิข้อนี้ ก็คือ *วิปัสสนาญาณ 9 — Paṭipadāṅgāṇadassana~*: purity of the knowledge and vision of the way of progress)

7. ญาณทัสสนวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ คือ ความรู้ในอริยมรรค 4 หรือ *มรรคญาณ* อันเกิดถัดจากโคตรญาณเป็นต้นไป เมื่อมรรคเกิดแล้วผลจิตแต่ละอย่างย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไปจากมรรคญาณนั้นๆ ความเป็นอริยบุคคลย่อมเกิดขึ้นโดยวิสุทธิข้อนี้ เป็นอันบรรลุผลที่หมายสูงสุดแห่งวิสุทธิ หรือไตรสิกขา หรือการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น — *Nāṇadassana~*: purity of knowledge and vision)

วิสุทธิ 7 เป็นปัจจัยส่งต่อกันขึ้นไปเพื่อบรรลุนิพพาน ดุจรถ 7 ผลัดส่งต่อกันให้บุคคลถึงที่หมาย โดยนัยดังแสดงแล้ว

ดู [328] *วิปัสสนูปกิเลส 10*; [311] *วิปัสสนาญาณ 9*.

M.I.149; Vism.1-710.

ม.ม.12/298/295; คัมภีร์วิสุทธิมัคค์ทั้งหมด.

[286] สัปปายะ 7 (สิ่งที่สบาย, สภาพเอื้อ, สิ่งที่เกิดอุปการะ, สิ่งที่เกิดอุปการะอยู่ดีและการที่จะพัฒนาชีวิต, สิ่งที่เหมาะสม อันเกื้อหนุนในการเจริญภาวนาให้ได้ผลดี ช่วยให้มีสมาธิตั้งมั่น ไม่เสื่อมถอย — *Sappāya*: beneficial or advantageous conditions; suitable or agreeable things; things favourable to mental development)

1. อาวาสสัปปายะ (ที่อยู่อันเหมาะสม เช่น ปลอดภัย ไม่พลุกพล่านจอแจ — *Āvāsa-sappāya*: suitable abode) บางแห่งเรียก *เสนาสนสัปปายะ*

2. โจรสัปปายะ (แหล่งอาหารอันนวย ที่เที่ยวภินทบาตที่เหมาะสมดี เช่น มีหมู่บ้านหรือชุมชนที่มีอาหารบริบูรณ์อยู่ไม่ไกลไม่ไกลเกินไป — *Gocara~*: suitable resort)

3. ภัตสัปปายะ (การพูดคุยที่เหมาะสม เช่น พูดคุยเล่าขานกันแต่ในกถาวัตถุ 10 และพูดแต่พอประมาณ ข่าวดสารและสื่อสารที่เอื้อปัญญา — *Bhassa~*: suitable speech) บางแห่งเรียก *ธัมมัสสวนสัปปายะ*

4. บุคคลสัปปายะ (บุคคลที่ถูกกันเหมาะสม เช่น ไม่มีคนร้าย แต่มีท่านผู้ทรงคุณธรรม ทรงภูมิปัญญาเป็นที่ปรึกษาเหมาะใจ — *Puggala~*: suitable person)

5. โภชนสัปปายะ (อาหารที่เหมาะสม เช่น ถูกกับร่างกาย เกื้อกูลต่อสุขภาพ ฉันทไม่ยาก — *Bhojana~*: suitable food) บางแห่งเรียก *อาหารสัปปายะ*

6. อุตุสัปปายะ (ดินฟ้าอากาศธรรมชาติแวดล้อมที่เหมาะสม เช่น ไม่หนาวเกินไป ไม่ร้อนเกินไป เป็นต้น — *Utu~*: suitable climate)

7. อิริยาปถสัปปายะ (อิริยาบถที่เหมาะสม เช่น บางคนถูกกับจงกรม บางคนถูกกับนั่ง ตลอด

จนมีการเคลื่อนไหวที่พอดี มีอิริยาบถสมดุล — *Iriyāpatha*~: suitable posture)

Vism. 127; Vin.A.II.429; MA.II.911.

วิสุทฺธิ.1/161; วินย.อ.1/524; ม.อ.3/570.

[287] สัปปริสธรรม 7¹ (ธรรมของสัตบุรุษ, ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ, คุณสมบัติของคนดี, ธรรมของผู้ดี — *Sappurisa-dhamma*: qualities of a good man; virtues of a gentleman)

1. ธัมมัญญตา (ความรู้จักธรรม รู้หลัก หรือ รู้จักเหตุ คือ รู้หลักความจริง รู้หลักการ รู้หลักเกณฑ์ รู้กฎแห่งธรรมดา รู้กฎเกณฑ์แห่งเหตุผล และรู้หลักการที่จะทำให้เกิดผล เช่น ภิกษุรู้ว่าหลักธรรมข้อนั้นๆ คืออะไร มีอะไรบ้าง พระมหากษัตริย์ทรงทราบว่าหลักการปกครองตามราชประเพณีเป็นอย่างไร มีอะไรบ้าง รู้ว่าจะต้องกระทำเหตุอันนี้ๆ หรือกระทำตามหลักการข้อนี้ๆ จึงจะให้เกิดผลที่ต้องการหรือบรรลุจุดหมายอันนั้นๆ เป็นต้น — *Dhammaññutā*: knowing the law; knowing the cause)

2. อัตถัญญตา (ความรู้จักอรรถ รู้ความมุ่งหมาย หรือ รู้จักผล คือ รู้ความหมาย รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ที่ประสงค์ รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นสืบเนื่องจากการกระทำ หรือความเป็นไปตามหลัก เช่น รู้ว่าหลักธรรมหรือภาษิตข้อนั้นๆ มีความหมายว่าอย่างไร หลักนั้นๆ มีความมุ่งหมายอย่างไร กำหนดไว้หรือพึงปฏิบัติเพื่อประสงค์ประโยชน์อะไร การที่ตนกระทำอยู่มีความมุ่งหมายอย่างไร เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผลอะไรบ้าง ดังนี้ เป็นต้น — *Atthaññutā*: knowing the meaning; knowing the purpose; knowing the consequence)

3. อัตตัญญตา (ความรู้จักตน คือ รู้ว่า เรานั้น ว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ ความสามารถ ความถนัด และคุณธรรม เป็นต้น บัดนี้ เท่าไร อย่างไร แล้วประพฤติให้เหมาะสม และรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป — *Attaññutā*: knowing oneself)

4. มัตตัญญตา (ความรู้จักประมาณ คือ ความพอดี เช่น ภิกษุรู้จักประมาณในการรับและบริโภคปัจจัยสี่ คฤหัสถ์รู้จักประมาณในการใช้จ่ายโภคทรัพย์ พระมหากษัตริย์รู้จักประมาณในการลงทัณฑ์อาชญาและในการเก็บภาษี เป็นต้น — *Mattaññutā*: moderation; knowing how to be temperate; sense of proportion)

5. กาลัญญตา (ความรู้จักกาล คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่ควรหรือจะต้องใช้ในการประกอบกิจการหน้าที่การงาน หรือปฏิบัติกิจการต่างๆ เช่น ให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้ทันเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะสมเวลา เป็นต้น — *Kālaññutā*: knowing the proper time; knowing how to choose and keep time)

6. ปริสัณญตา (ความรู้จักบริษัท คือ รู้จักชุมชน และรู้จักที่ประชุม รู้กิริยาที่จะประพฤติต่อชุมชนนั้นๆ ว่า ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหา จะต้องทำกิริยาอย่างนี้ จะต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้ควรสงเคราะห์อย่างนี้ เป็นต้น — *Parisaññutā*: knowing the assembly; knowing the society)

7. บุคคลัญญตา หรือ บุคคลปโรปรัญญตา (ความรู้จักบุคคล คือ ความแตกต่างแห่งบุคคลว่า โดยอรรถาถัย ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น ใครๆ ยิงหรือหย่อนอย่างไร และรู้ที่จะ

ปฏิบัติต่อบุคคลนั้นๆ ด้วยดี ว่าควรจะคบหรือไม่ จะใช้ จะตำหนิ ยกย่อง และแนะนำสั่งสอนอย่างไร เป็นต้น — *Puggalaññūtā*: knowing the individual; knowing the different individuals)

ภิกษุผู้ประกอบด้วยสัปปริสธรรม 7 ข้อนี้ ชื่อว่า เป็นผู้ประกอบด้วยสังฆคุณครบ 9 แม้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระเจ้าจักรพรรดิ ก็ทรงประกอบด้วยธรรมเหล่านี้ (ท่านแสดงไว้เฉพาะข้อหลัก 5 ข้อ คือ ข้อ 1, 2, 4, 5, 6 อก.ปญจก.22/131/166; A.III.148) จึงทรงยังธรรมจักรและอาณาจักรให้เป็นไปด้วยดี.

D.III.252,283; A.IV.113.

ที่.ป.11/331/264; 439/312; อก.สตุตค.23/65/114.

[☆☆☆] สัปปริสธรรม 7² ดู [301] สัปปริสธรรม 8.

[☆☆☆] สมบัติของอุบาสก 7 ดู [260] อุบาสกธรรม 7.

[☆☆☆] องค์คุณของกัลยาณมิตร 7 ดู [278] กัลยาณมิตรธรรม 7.

[288] อนุสัย 7 (กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน — *Anusaya*: latent tendencies)

1. กามราคะ (ความกำหนัดในกาม, ความอยากได้ติดใจในกาม — *Kāmarāga*: lust for sensual pleasures)
2. ปฏิฆะ (ความขัดใจ, ความหงุดหงิดขัดเคือง คือ โทสะ — *Paṭigha*: repulsion; irritation; grudge)
3. ทิฏฐิ (ความเห็นผิด, การยึดถือความเห็น เอาความคิดเห็นเป็นความจริง — *Diṭṭhi*: wrong view; speculative opinion)
4. วิจิกิจฉา (ความลังเล, ความสงสัย — *Vicikicchā*: doubt; uncertainty)
5. มานะ (ความถือตัว — *Māna*: conceit)
6. ภวาราคะ (ความกำหนัดในภพ, ความอยากเป็น อยากยิ่งใหญ่ อยากยั่งยืน — *Bhavarāga*: lust for becoming)
7. อวิชชา (ความไม่รู้จริง คือ โมหะ — *Avijjā*: ignorance)

อนุสัย 7 นี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สังโยชน์ 7

D.III.254, 282; A.IV.8; Vbh.383.

ที่.ป.11/337/266; อก.สตุตค.23/11/8; อภ.วิ.35/1005/517.

[289] อปริหานิยธรรม 7¹ ของกษัตริย์วัชชี หรือ วัชชีอปริหานิยธรรม 7 (ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว สำหรับหมู่ชนหรือผู้บริหารบ้านเมือง — *Vajji-aparihāniyadhamma*: things leading never to decline but only to prosperity; conditions of welfare)

1. หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์ (to hold regular and frequent meetings)
2. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงทำ (to

meet together in harmony, disperse in harmony, and do their business and duties in harmony)

ข้อนี้แปลอีกอย่างหนึ่งว่า: *พร้อมเพรียงกันลุกขึ้นป้องกันบ้านเมือง พร้อมเพรียงกันทำกิจทั้งหลาย*

3. *ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ (อันขัดต่อหลักการเดิม) ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ (ตามหลักการเดิม) ถือปฏิบัติมันตามวัชชีธรรม (หลักการ) ตามที่วางไว้เดิม (to introduce no revolutionary ordinance, or break up no established ordinance, but abide by the original or fundamental Vajjian norm and principles)*

4. *ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ในชนชาววัชชี เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง (to honour and respect the elders among the Vajjians and deem them worthy of listening to)*

5. *บรรดากุลสตรีกุลกุมารีทั้งหลาย ให้อยู่ดีโดยมิถูกข่มเหง หรือฉุดคร่าขึ้นใจ (the women and girls of the families are to dwell without being forced or abducted)*

6. *เคารพสักการบูชาเจดีย์ (ปูชนียสถานและปูชนียวัตถุ ตลอดถึงอนุสาวรีย์ต่าง ๆ) ของวัชชี (ประจำชาติ) ทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอก ไม่ปล่อยให้กรรมิกพลีที่เคยให้เคยทำแก่เจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรามไป (to honour and worship the Vajjian shrines, monuments and objects of worship, both central and provincial, and do not neglect those righteous ceremonies held before for them)*

7. *จัดให้ความอารักขา ค้ำครอง ป้องกัน อันชอบธรรม แก่พระอรหันต์ทั้งหลาย (ในที่นี้กินความกว้าง หมายถึงบรรพชิตผู้ดำรงธรรมเป็นหลักใจของประชาชนทั่วไป) ตั้งใจว่า ขอพระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังมิได้มา ฟังมาสู่แคว้นแคว้น ที่มาแล้วพึงอยู่ในแคว้นแคว้นโดยผาสุก (to provide the rightful protection, shelter and support for the Arahants and wish that the Arahants who have not come may enter the realm and those who have entered may dwell pleasantly therein)*

อภิธานิยธรรม 7 ประการนี้ พระพุทธเจ้าตรัสแสดงแก่เจ้าวัชชีทั้งหลาย ผู้ปกครองรัฐโดยระบอบสามัคคีธรรม (republic) ซึ่งรัฐคู่อริยอมรับว่า เมื่อชาววัชชียังปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ จะเอาชนะด้วยการรบไม่ได้ นอกจากจะใช้การเกลี้ยกล่อมหรือแยกให้แตกสามัคคี.

D.II.73; A.IV.15.

ที่.ม.10/68/86; อง.สตุตค.23/20/18.

[290] อภิธานิยธรรม 7² ของภิกษุ หรือ ภิกษุอภิธานิยธรรม 7

(ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว สำหรับภิกษุทั้งหลาย — *Bhikkhu-aparihāniyadhamma*: things leading never to decline but only to prosperity; conditions of welfare)

1. *หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์ (to hold regular and frequent meetings)*

2. *พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่สงฆ์จะต้องทำ*

(to meet together in harmony, disperse in harmony, and do the business and duties of the Order in harmony)

ข้อนี้แปลอีกอย่างว่า: *พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันลุกขึ้นจัดการแก้ไขสิ่งเสียหาย เหตุไม่งาม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่สงฆ์จะต้องทำ*

3. *ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงบัญญัติ ไม่ล้มล้างสิ่งที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายตามที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้* (to introduce no revolutionary ordinance, break up no established ordinance, but train oneself in accordance with the prescribed training rules)

4. *ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก เคารพนับถือภิกษุเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง* (to honour and respect those elders of long experience, the fathers and leaders of the Order and deem them worthy of listening to)

5. *ไม่ลุ่มอำนาจตกตมหาคือความอยากที่เกิดขึ้น* (not to fall under the influence of craving which arises)

6. *ยินดีในเสนาสนะป่า* (to delight in forest retreat)

7. *ตั้งสติระลึกไว้ในใจว่า สพรหมจारी (เพื่อนพรหมจारी) ทั้งหลายผู้มีศีลงาม ซึ่งยังไม่มา ขอให้มา ที่มาแล้ว ขอให้อยู่ผาสุก* (to establish oneself in mindfulness, with this thought, "Let disciplined co-celibates who have not come, come hither, and let those that have already come live in comfort.")

D.II.77; A.IV.20.

ที่.ม.10/70/90; อภ.สตตก.23/21/21.

[291] อปริหานิยธรรม 7³ ของภิกษุ หรือ ภิกษุอปริหานิยธรรม 7 อีกหมวดหนึ่ง (*Bhikkhu-aparihāniyadhamma*)

1. **น กมมารามตา** (ไม่มัวเพลินการงาน คือไม่หลงเพลินเพลินหมกมุ่นอยู่กับงาน เช่น การเย็บจีวร ทำบริขารต่างๆ เป็นต้น จนเสื่อมเสียการเล่าเรียนศึกษาบำเพ็ญสมณธรรม — *Na kammārāmatā*: not to be fond of business)

2. **น ภสฺสารามตา** (ไม่มัวเพลินการคุย — *Na bhassārāmatā*: not to be fond of gossip)

3. **น นิตฺตารามตา** (ไม่มัวเพลินการหลับนอน — *Na niddārāmatā*: not to be fond of sleeping)

4. **น สงฺคณิการามตา** (ไม่มัวเพลินการคลุกคลีหมู่คณะ — *Na saṅgaṇikārāmatā*: not to be fond of society)

5. **น ปาปิจฺจตา** (ไม่เป็นผู้มีกิเลสปรารถนาลามก, ไม่ตกอยู่ในอำนาจความปรารถนาลามก — *Na pāpicchatā*: not to have nor fall under the influence of evil desire)

6. **น ปาปมิตฺตตา** (ไม่เป็นผู้มีปาปมิตร — *Na pāpamittatā*: not to have evil friends)

7. **น อนฺตราโวสาห์** (ไม่ถึงความหยุดยั้งนอนใจเสียในระหว่าง ด้วยการบรรลุคุณวิเศษเพียงขั้นต้นๆ — *Na antarāvosaṅgamāḥ*: not to come to a stop on the way by the attainment of lesser success)

D.II.78; A.IV.21.

ที่.ม.10/71/92; อ.ง.สตตจ.23/22/23.

[292] **อริยทรัพย์ 7** (ทรัพย์อันประเสริฐ, ทรัพย์คือคุณธรรมประจำใจอย่างประเสริฐ — *Ariya-dhana*: noble treasures)

1. **ศรัทธา** (ความเชื่อที่มีเหตุผล มั่นใจในหลักที่ถือและในการดีที่ทำ — *Saddhā*: confidence)

2. **ศีล** (การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย ประพฤติถูกต้องดีงาม — *Sīla*: morality; good conduct; virtue)

3. **หิริ** (ความละอายใจต่อการทำความชั่ว — *Hiri*: moral shame; conscience)

4. **โอตตัปปะ** (ความเกรงกลัวต่อความชั่ว — *Ottappa*: moral dread; fear-to-err)

5. **พาหุสัจจะ** (ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก — *Bāhusacca*: great learning)

6. **จาคะ** (ความเสียสละ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ — *Cāga*: liberality)

7. **ปัญญา** (ความรู้ความเข้าใจถ่องแท้ในเหตุผล ดีชั่ว ถูกผิด คุณโทษ ประโยชน์ มีใช้ประโยชน์ รู้คิด รู้พิจารณา และรู้ที่จะจัดทำ — *Paññā*: wisdom)

อริยทรัพย์ เป็นทรัพย์อันประเสริฐอยู่ภายในจิตใจ ดีกว่าทรัพย์ภายนอก เพราะไม่มีผู้ใดแย่งชิง ไม่สูญหายไปด้วยภัยอันตรายต่างๆ ทำให้ไม่อ้างว้างยากจน และเป็นทุนสร้างทรัพย์ภายนอกได้ด้วย

ธรรม 7 นี้ ท่านเรียกว่าเป็น **พหุการธรรม** หรือ **ธรรมมีอุปการะมาก** (*Bahukāradhamma*: virtues of great assistance; D.III.282; ที่.ป.11/433/310) เพราะเป็นกำลังหนุนช่วยส่งเสริมในการบำเพ็ญคุณธรรมต่างๆ ยิ่งประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นให้สำเร็จได้อย่างกว้างขวางไพศาลเปรียบเหมือนคนมีทรัพย์มาก ย่อมสามารถใช้จ่ายทรัพย์เลี้ยงตนเลี้ยงผู้อื่นให้มีความสุข และบำเพ็ญประโยชน์ต่างๆ ได้เป็นอันมาก.

D.III.163,267; A.IV.5.

ที่.ป.11/326/264; อ.ง.สตตจ.23/6/5.

[☆☆☆] **อริยบุคคล 7** ดู [63] อริยบุคคล 7.

[☆☆☆] **อุบาสกธรรม 7** ดู [260] อุบาสกธรรม 7.

อัฐกัณเฑาะ — หนวต 8

Groups of Eight

(including related groups)

[☆☆☆] ฦาน 8 ๓ [10] ฦาน 8.

[293] มรรคมีองค์ 8 หรือ อัฐจ้งคิกมรรค (เรียกเต็มว่า อริยอัฐจ้งคิกมรรค แปลว่า “ทางมีองค์แปดประการ อันประเสริฐ” — *Aṭṭhaṅgika-magga*: the Noble Eightfold Path); องค์ 8 ของมรรค (มคคังคะ — factors or constituents of the Path) มีดังนี้

1. สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ ๓ได้แก ่ ความรู้ริยสัจจ์ 4 หรือ เห็นไตรลักษณ์ หรือ รู้อกุศลและอกุศลมูลกับกุศลและกุศลมูล หรือเห็นปฏิจจสมุปปาท — *Sammādiṭṭhi*: Right View; Right Understanding)

2. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ ๓ได้แก ่ เนกขัมมสังกัปป์ อพยบาทสังกัปป์ อวิหิงสาสังกัปป์ — *Sammāsaṅkappa*: Right Thought) ๓ [69] กุศลวิตก 3

3. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ ๓ได้แก ่ วจีสจฺริต 4 — *Sammāvācā*: Right Speech)

4. สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ ๓ได้แก ่ กายสจฺริต 3 — *Sammākammanta*: Right Action)

5. สัมมาอาชีพะ (เลี้ยงชีพชอบ ๓ได้แก ่ เว้นมิจจาชีพ ประกอบสัมมาชีพ — *Sammā-ājīva*: Right Livelihood)

6. สัมมาวายามะ (พยายามชอบ ๓ได้แก ่ ปธาน หรือ สัมมปปธาน 4 — *Sammāvāyāma*: Right Effort)

7. สัมมาสติ (ระลึกรชอบ ๓ได้แก ่ สติปฏฐาน 4 — *Sammāsati*: Right Mindfulness)

8. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ ๓ได้แก ่ ฦาน 4 — *Sammāsamādhi*: Right Concentration)

องค์ 8 ของมรรค จัดเข้าในธรรมชัณห์ 3 ข้อตัน คือ ข้อ 3, 4, 5 เป็น คีล ข้อ 6, 7, 8 เป็น สมาริ ข้อ 1, 2 เป็น ปัญญา ๓ [124] ลิกขา 3; และหนวตธรรมที่อ้างถึงทั้งหมด

มรรคมีองค์ 8 นี้ เป็นอริยสัจจ์ ข้อที่ 4 และได้ชื่อว่า มัชฦิมาปฏิปทา แปลว่า “ทางสายกลาง” เพราะเป็นข้อปฏิบัติอันพอดีที่จะนำไปสู่จุดหมายแห่งความหลุดพ้นเป็นนิสระ ดับทุกข์ปลอดปัญหา ไม่ติดข้องในที่สุดทั้งสอง คือ กามสขัลลิกานุโยค และอัตตกิลมถานุโยค ๓ [15] ที่สุด 2; [204] อริยสัจจ์ 4

D.II.312; M.I.61; M.III.251; Vbh.235.

ที่.ม.10/299/348; ม.ม.12/149/123; ม.อ.14/704/453; อภิ.วิ.35/569/307.

[294] ลักษณะตัดสินธรรมวินัย 8 หรือ หลักกำหนดธรรมวินัย 8

(*Dhammavinaya-nicchayalakkhaṇa*: criteria of the Doctrine and the Discipline)

ธรรมเหล่าใดเป็นไปเพื่อ

1. **วิราคะ** คือ ความคลายกำหนด, ความไม่ติดพัน เป็นอิสระ (*Virāga*: detachment; dispassionateness) มีใช้เพื่อความกำหนดข้อมใจ หรือเสริมความติดใจ
  2. **วิสังโยค** คือ ความหมดเครื่องผูกมัด, ความไม่ประกอบทุกข์ (*Visamyoga*: release from bondage) มีใช้เพื่อผูกมัด หรือประกอบทุกข์
  3. **อปจยะ** คือ ความไม่พอกพูนกิเลส (*Apacaya*: dispersion of defilements) มีใช้เพื่อพอกพูนกิเลส
  4. **อัปปิจจตา** คือ ความอยากอันน้อย, ความมักน้อย (*Appicchata*: wanting little) มีใช้เพื่อความอยากอันใหญ่, ความมักใหญ่ หรือมักมากอยากใหญ่
  5. **สันตุฏฐิ** คือ ความสันโดษ (*Santutthi*: contentment) มีใช้เพื่อความไม่สันโดษ
  6. **ปวิเวก** คือ ความสงัด (*Paviveka*: seclusion; solitude) มีใช้เพื่อความคลุกคลีอยู่ในหมู่
  7. **วิริยารัมภะ** คือ การประกอบความเพียร (*Viriyaṅgama*: energy; exertion) มีใช้เพื่อความเกียจคร้าน
  8. **สุภรตา** คือ ความเลี้ยงง่าย (*Subharata*: being easy to support) มีใช้เพื่อความเลี้ยงยาก
- ธรรมเหล่านี้ ฟังรู้ว่าเป็นธรรม เป็นวินัย เป็นสัตตสุสาสน์ คือคำสอนของพระศาสดา; หมวดยนี้ ตรัสแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี

Vin.II.259; A.IV.280.

วินย.7/523/331; อจ.อุฎก.23/143/289.

[295] ลักษณะตัดสินธรรมวินัย 7 หรือ หลักกำหนดธรรมวินัย 7

(*Dhammavinaya-jānanalakkhaṇa*: criteria of the Doctrine and the Discipline)

ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อ

1. **เอกันตนิพพิทา** (ความหน่ายสิ้นเชิง, ไม่หลงไหลเคลิบเคลิ้ม — *Ekantanibbidā*: disenchantment)
2. **วิราคะ** (ความคลายกำหนด, ไม่ยึดติดรัดตัว เป็นอิสระ — *Virāga*: detachment)
3. **นิโรธ** (ความดับ, หมดกิเลสหมดทุกข์ — *Nirodha*: extinction)
4. **อุปสมะ** (ความสงบ — *Upasama*: calm; peace)
5. **อภิญญา** (ความรู้ยิ่ง, ความรู้ชัด — *Abhiññā*: discernment; direct knowledge)
6. **สัมโพธิ** (ความตรัสรู้ — *Sambodha*: enlightenment)
7. **นิพพาน** (นิพพาน — *Nibbāna*)

ธรรมเหล่านี้ ฟังรู้ว่าเป็นธรรม เป็นวินัย เป็นสัตตสุสาสน์ คือคำสอนของพระศาสดา; หมวดยนี้ ตรัสแก่พระอุบาลี

A.IV.143.

อจ.สตุตท.23/80/146.

[296] โลกธรรม 8 (ธรรมดาของโลก, เรื่องของโลก, ความเป็นไปตามคติธรรมดาซึ่งหมุน

เวียนมาหาสัตว์โลกและสัตว์โลกก็หมุนเวียนตามมันไป — *Loka-dhamma*: wordly conditions; wordly vicissitudes)

1. ลาก (ได้ลาก, มีลาก — *Lābha*: gain)
2. อลาก (เสื่อมลาก, สูญเสีย — *Alābha*: loss)
3. ยส (ได้ยศ, มียศ — *Yasa*: fame; rank; dignity)
4. อยส (เสื่อมยศ — *Ayasa*: obscurity)
5. นินทา (ติเตียน — *Nindā*: blame)
6. ปัสสา (สรรเสริญ — *Pasāṃsā*: praise)
7. สุข (ความสุข — *Sukha*: happiness)
8. ทุกข์ (ความทุกข์ — *Dukkha*: pain)

โดยสรุปเป็น 2 คือ ข้อ 1, 3, 6, 7 เป็น *อภิญญารมณ* คือ ส่วนที่น่าปรารถนา; ข้อที่เหลือเป็น *อนิฏฐารมณ* คือ ส่วนที่ไม่น่าปรารถนา

โลกธรรมเหล่านี้ ย่อมเกิดขึ้นทั้งแก่ปุถุชนผู้มีได้เรียนรู้ และแก่อริยสาวกผู้ได้เรียนรู้ ต่างกัน แต่ว่า คนพวกแรกย่อมไม่รู้เห็นเข้าใจตามความเป็นจริง ลุ่มหลง ยินดียินร้าย ปลอ่ยให้โลกธรรมเข้าครอบงำย่ำยีจิต พุยุบเรื่อยไป ไม่พ้นจากทุกข์ มีโสกะบริเวหะ เป็นต้น ส่วนอริยสาวกผู้ได้เรียนรู้ พิจารณาเห็นตามเป็นจริง ว่าสิ่งเหล่านี้ทุกอย่างได้เกิดขึ้นแก่ตน ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ไม่หลงใหลมัวเมาเคลิ้มไปตามอภิญญารมณ ไม่ชุ่มมัวหม่นหมองคลุ้มคลั่งไปในเพราะอนิฏฐารมณ มีสติดำรงอยู่ เป็นผู้ปราศจากทุกข์ มีโสกะบริเวหะ เป็นต้น

A.IV.157.

อจ.อภ.จก.23/96/159.

[297] วิชา 8 (ความรู้แจ้ง, ความรู้วิเศษ — *Vijjā*: supernormal knowledge)

1. วิปัสสนาญาณ (ญาณในวิปัสสนา, ญาณที่เป็นวิปัสสนา คือปัญญาที่พิจารณาเห็นสังขารคือนามรูปโดยไตรลักษณ์ มีต่างกันอย่างชัดเจน เป็นขั้นๆ ต่อเนื่องกัน — *Vipassanāñāṇa*: insight-knowledge)
2. มโนมยิทธิ (ฤทธิ์สำเร็จด้วยใจ, ฤทธิ์ทางใจ คือ นิรมิตกายอื่นออกจากกายนี้ ดุจชักไส้จากหญ้าปล้อง ชักดาบจากฝัก หรือชักงูออกจากคราบ — *Manomayiddhi*: mind-made magical power)
3. อิทธิวิธา หรือ อิทธิวิธิ (แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้ — *Iddhividhā*: supernormal powers)
4. ทิพพโสต (หูทิพย์ — *Dibbasota*: divine ear)
5. เจโตปริยญาณ (ความรู้ที่กำหนดใจผู้อื่นได้ — *Cetopariyañāṇa*: penetration of the minds of others)
6. ปุพเพนิวาสานุสสติ (ระลึกชาติได้ — *Pubbenivāsānussati*: remembrance of former existences)

7. ทิพพจักขุ (ตาทิพย์ — *Dibbacakkhu*: divine eye)

8. อาสวัคขยญาณ (ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ — *Āsavakkhayañāṇa*: knowledge of the exhaustion of mental intoxicants)

ข้อที่ 2 โดยมากจัดเข้าในข้อที่ 3 ด้วย ข้อที่ 3 ถึง 8 (6 ข้อท้าย) ตรงกับ อภิญญา 6 ดู [106] วิชา 3; [274] อภิญญา 6; [311] วิปัสสนาญาณ 9.

D.I.76-84; M.II.17.

ที่.ล.9/131-138/101-112.

[298] วิโมกข์ 8 (ความหลุดพ้น, ภาวะที่จิตปลอดพ้นจากสิ่งรบกวนและน้อมดึงเข้าไปใน อารมณ์นั้นๆ อย่างปล่อยตัวหรือปลอดตัวเต็มที่ ซึ่งเป็นไปในขั้นตอนต่างๆ — *Vimokkha*: liberations; the eight stages of release)

1. ผู้มีรูป มองเห็นรูปทั้งหลาย (ได้แก่ รูปฉาน 4 ของผู้ได้ฌานโดยเจริญกสิณที่กำหนดวัตถุใน กายของตน เช่น สีผม — Remaining in the Fine-Material Sphere, one perceives corporeal forms.)

2. ผู้มีรูปสัญญาภายใน มองเห็นรูปทั้งหลายภายนอก (ได้แก่ รูปฉาน 4 ของผู้ได้ฌานโดย เจริญกสิณกำหนดอารมณ์ภายนอก — Not perceiveng internal corporeal forms, one perceives corporeal forms externally.)

3. ผู้น้อมใจดึงไปว่า “งาม” (ได้แก่ ฌานของผู้เจริญวรรณกสิณ กำหนดสติที่งาม หรือเจริญ อัปปมัญญา — One is intent on the thought, “It is beautiful”.)

4. เพราะล่วงเสียซึ่งรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง เพราะปฏิขสัญญาดับไป เพราะไม่ใส่ใจ นานัตสัญญา จึงเข้าถึงอากาสนัญจายตนะ โดยมนสิการว่า อากาศหาที่สุดมิได้ (— One attains and abides in the Sphere of Unbounded Space.)

5. เพราะล่วงเสียซึ่งอากาสนัญจายตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงวิญญาณัญจายตนะ โดยมนสิการว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้ (— One attains and abides in the Sphere of Unbounded Consciousness.)

6. เพราะล่วงเสียซึ่งวิญญาณัญจายตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงอากิญจัญญายตนะ โดย มนสิการว่า ไม่มีอะไรเลย (— One attains and abides in the Sphere of Nothingness.)

7. เพราะล่วงเสียซึ่งอากิญจัญญายตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะ อยู่ (— One attains and abides in the Sphere of Neither-Perception-Nor-Non-perception.)

8. เพราะล่วงเสียซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงสัจญญาเวทิตินโรธ อยู่ (— One attains and abides in the Cessation of Perception and Feeling.)

D.III.262,288; A.IV.306.

ที่.ปา.11/350/276; 453/328; จ.จ.อุทฺทก.23/163/315.

[☆☆☆] คีต 8 ดู [240] คีต 8.

[☆☆☆] **ศีล 8 ทั้งอาชีวะ** ^๘ดู [241] *ศีล 8 ทั้งอาชีวะ*.

[299] **สมาบัติ 8** (คุณวิเศษเป็นที่ยอมรับบุคคลเข้าถึง หรือ ธรรมวิเศษที่ควรเข้าถึง, การบรรลุขั้นสูง — *Samāpatti: attainment*) ใต้แก่ ฌาน 8 คือ รูปฌาน 4 และอรูปฌาน 4
ดู [9] ฌาน 4; [10] ฌาน 8; [207] อรูป 4.

Ps.I.20.

ขุ.ปฎิ.31/60/34.

[300] **สัปปริสทาน 8** (ทานของสัตบุรุษ, การให้อย่างสัตบุรุษ — *Sappurisa-dāna: gifts of a good man*)

1. สุจี เทติ (ให้ของสะอาด — to give clean things)
2. ปณีตฺ เทติ (ให้ของประณีต — to give choice things)
3. กาลเณ เทติ (ให้ของเหมาะสมกาล ให้ถูกเวลา — to give at fitting times)
4. กปฺปิยฺ เทติ (ให้ของสมควร ให้ของที่ควรแก่เขา ซึ่งเขาจะใช้ได้—to give proper things)
5. วิเจยฺย เทติ (พิจารณาเลือกให้ ให้ด้วยวิจรณญาณ เลือกของ เลือกคนที่จะให้ ให้เกิดผลเกิดประโยชน์มาก — to give with discretion)
6. อภินฺหํ เทติ (ให้เนื่องนิตย์ ให้ประจำ หรือสม่ำเสมอ — to give repeatedly or regularly)
7. ททํ จิตฺตํ ปสาเทติ (เมื่อให้ ทำจิตผ่องใส — to calm one's mind on giving)
8. ทตฺวา อตฺตมโน โหติ (ให้แล้ว เบิกบานใจ — to be glad after giving)

A.IV.243.

อ.จ.อภุจก.23/127/248.

[301] **สัปปริสธรรม 8** (ธรรมของสัตบุรุษ, ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ, คุณสมบัติของคนดี — *Sappurisa-dhamma: qualities of a good man*)

1. สทฺธมฺมสมนฺนาคโถ (ประกอบด้วยสัทธรรม 7 ประการ — *Saddhamma-samannāgato: to be endowed with the seven virtues*) คือ
  - ก. มีศรัทธา — to have confidence
  - ข. มีหิริ — to have moral shame
  - ค. มีโอตตปฺปะ — to have moral fear
  - ง. เป็นพหูสูต — to be much learned
  - จ. มีความเพียรอันปรารถนาแล้ว — to be of stirred-up energy
  - ฉ. มีสติมั่นคง — to have established mindfulness
  - ช. มีปัญญา — to have wisdom
2. สปฺปฺริสภตฺตี (ภักดีสัตบุรุษ คือ คบหาสมณพราหมณ์ ท่านผู้ประกอบด้วยสัทธรรม 7 ประการข้างต้น เป็นมิตรสหาย — *Sappurisa-bhatti: to consort with good men*)
3. สปฺปฺริสจินฺตี (คิดอย่างสัตบุรุษ คือ จะคิดสิ่งใด ก็ไม่คิดเพื่อเบียดเบียนตนและผู้อื่น —

Sappurisa-cintī: to think as do good men)

4. **สปปุริสมนฺตํ** (ปรึกษาอย่างสัตบุรุษ คือ จะปรึกษาการใด ก็ไม่ปรึกษาเพื่อเบียดเบียนตนและผู้อื่น — *Sappurisa-mantī*: to consult as do good men)

5. **สปปุริสวาโจ** (พูดอย่างสัตบุรุษ คือ พูดแต่คำที่ถูกต้องตามวจีสัจจิต 4 — *Sappurisa-vāco*: to speak as do good men)

6. **สปปุริสกมฺมมฺโต** (ทำอย่างสัตบุรุษ คือ ทำการที่ถูกต้องตามกายสุจจิต 3 — *Sappurisa-kammanto*: to act as do good men)

7. **สปปุริสทิฏฺฐิ** (มีความเห็นอย่างสัตบุรุษ คือ มีสัมมาทิฏฐิ เช่นว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น — *Sappurisa-ditṭhi*: to have the views of good men)

8. **สปปุริสทานํ เทติ** (ให้ทานอย่างสัตบุรุษ คือ ให้ตามหลักสปปุริสทาน เช่นให้โดยเอื้อเพื่อทั้งแก่ของที่ตัวให้ ทั้งแก่ผู้รับทาน ให้ของบริสุทธ์ ให้โดยเข้าใจถึงผลที่จะมีตามมา เป็นต้น — *Sappurisdānaṃ deti*: to give a gift as do good men)

บางที่เรียกว่า **สปปุริสธรรม 7** เพราะนับเฉพาะสัทธรรม 7 ในข้อ 1

M.III.23.

ม.อุ.14/143/112.

[☆☆☆] **หลักตัดสินธรรมวินัย 8** ดู [294] *ลักษณะตัดสินธรรมวินัย 8.*

[☆☆☆] **อริยบุคคล 8** ดู [57] *อริยบุคคล 8.*

[☆☆☆] **อริยอัฏฐังคิกมรรค** ดู [293] *มรรคมืองค์ 8.*

[☆☆☆] **อวิชา 8** ดู [209] *อวิชา 8.*

[☆☆☆] **อาชีวัฏฐมกศีล** ดู [241] *ศีล 8 ทั้งอาชีวะ.*

[☆☆☆] **อุโบสถศีล** ดู [240] *ศีล 8.*

นวกะ — หมวด 9

Groups of Nine

(including related groups)

[302] **นวัคสัตตฤศาสน์** (คำสอนของพระศาสดามือองค์ 9 — *Navaṅga-satthusāsana*:

the Teacher's nine-factored dispensation; the Master's ninefold teaching)

1. **สูตร** (สูตร ได้แก่ พุทธพจน์ที่มีสาระเป็นแก่นร้อยเรียงเรื่องหนึ่งๆ หมายถึงอรรถกถาไตรปิฎก นิตเทส ชั้นธกะ ปริวาร พระสูตรในสุตตนิบาต และพุทธวจนะอื่นๆ ที่มีชื่อว่า *สูตรตะ* หรือ *สูตรตันตะ* กล่าวง่ายคือ วินัยปิฎก คัมภีร์นิตเทสทั้งสอง และพระสูตรทั้งหลาย — *Sutta*: threads; discourses)

2. **เคยยะ** (เคยยะ ได้แก่ ความที่มีร้อยแก้วและร้อยกรองผสมกัน หมายถึงพระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด โดยเฉพาะสคาถวรรคในสังยุตตนิคาเย — *Geyya*: discourses mixed with verses; songs)

3. **เวยยากรณ** (เวยยากรณ ได้แก่ ความร้อยแก้วล้วน หมายถึงเอาพระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด พระสูตรที่ไม่มีคาถา และพุทธพจน์อื่นใดที่ไม่จัดเข้าในองค์ 8 ข้อที่เหลือ — *Veyyākaraṇa*: prose-expositions)

4. **คาถา** (คาถา ได้แก่ ความร้อยกรองล้วน หมายถึงเอา ธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา และคาถาล้วนในสุตตนิบาตที่ไม่มีชื่อว่าเป็นสูตร — *Gāthā*: verses)

5. **อุทาน** (อุทาน ได้แก่ พระคาถาที่ทรงเปล่งด้วยพระหฤทัยสพรคตด้วยโสมนัสสัมปยุตด้วยญาณ พร้อมทั้งข้อความอันประกอบอยู่ด้วย รวมเป็นพระสูตร 82 สูตร — *Udāna*: exclamations; psalms; verses of uplift)

6. **อิติวุตตกะ** (อิติวุตตกะ ได้แก่ พระสูตร 110 สูตร ที่ตรัสโดยนัยว่า *วุตตัม เหน็ด ภควตา* — *Itivuttaka*: Thus-said discourses)

7. **ชาตกะ** (ชาตกะ ได้แก่ ชาตกะ 550 เรื่อง มีอภินนชาตกะ เป็นต้น — *Jātaka*: birth-stories)

8. **อภุฏฐมม** (อภุฏฐมม หรือเรื่องอัศจรรย์ ได้แก่ พระสูตรที่ว่าด้วยข้ออัศจรรย์ ไม่เคยมีทุกสูตร เช่น ที่ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ข้ออัศจรรย์ไม่เคยมี 4 อย่างนี้ หาได้ในอาณน” ดังนี้ เป็นต้น — *Abbhūtaḍḍhamma*: marvellous ideas)

9. **เวทลล** (เวทลล ได้แก่ พระสูตรแบบถามตอบ ซึ่งผู้ถามได้ทั้งความรู้และความพอใจ ถามต่อๆ ไป เช่น จูฬเวทลลสูตร มหาเวทลลสูตร สัมมาทิวฐิสสูตร ลักกปัญหสูตร สังขารภาชนียสูตร และมหาปุณณมสูตร เป็นต้น — *Vedalla*: question-and-answer; catechetical suttas)

คำว่า **นวัคสัตตฤศาสน์** นี้ เป็นคำรูนคัมภีร์อุปทาน พุทธวจน และอรรถกถาทั้งหลาย บางทีเรียกว่า **ชินสาสน**บ้าง **พุทธวจนะ**บ้าง ส่วนในบาลีที่มาทั้งหลายเรียกว่า **ธรรม**บ้าง **สูตร**บ้าง

ดู [51] **สาสน์ หรือ ศาสนา 2.**

[303] พุทธคุณ 9 (คุณของพระพุทธเจ้า — *Buddhagūṇa*: virtues or attributes of the Buddha)

อิติปี โส ภควา (แม้เพราะอย่างนี้ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น — Thus indeed is he, the Blessed One,)

1. อรหิ (เป็นพระอรหันต์ คือ เป็นผู้บริสุทธิ์ ไกลจากกิเลส ทำลายกำแพงสังสารจักรได้แล้ว เป็นผู้ควรแนะนำสั่งสอนผู้อื่น ควรได้รับความเคารพบูชา เป็นต้น — *Arahāṃ*: holy; worthy; accomplished)

2. สมมาสัมพุทโธ (เป็นผู้ตรัสรู้ชอบเอง — *Sammāsambuddho*: fully self-enlightened)

3. วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน (เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชา คือความรู้ และจรณะ คือ ความประพฤติ — *Vijjācaraṇa-sampanno*: perfect in knowledge and conduct)

4. สุกโต (เป็นผู้เสด็จไปดีแล้ว คือ ทรงดำเนินพระพุทธรจرياให้เป็นที่ไปโดยสำเร็จผลด้วยดี พระองค์เองก็ได้ตรัสรู้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า ทรงบำเพ็ญพุทธกิจก็สำเร็จประโยชน์ยิ่งใหญ่แก่ชนทั้งหลายในที่ที่เสด็จไป และได้ประดิษฐานพระศาสนาไว้ แม้บริณีพพานแล้วก็เป็นประโยชน์แก่มหาชนสืบมา — *Sugato*: well-gone; well-farer; sublime)

5. โลกวิทู (เป็นผู้รู้แจ้งโลก คือ ทรงรู้แจ้งสภาวะอันเป็นคติธรรมตาแห่งโลกคือสังขารทั้งหลาย ทรงหยั่งทราบอรรถาัยสันดานแห่งสัตว์โลกทั้งปวง ผู้เป็นที่ไปตามอำนาจแห่งคติธรรมตาโดยถ่องแท้ เป็นเหตุให้ทรงดำเนินพระองค์เป็นอิสระ พ้นจากอำนาจครอบงำแห่งคติธรรมตานั้น และทรงเป็นที่พึ่งแห่งสัตว์ทั้งหลายผู้ยังจมอยู่ในกระแสโลกได้ — *Lokavidū*: knower of the worlds)

6. อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ (เป็นสารถิฝึกบุรุษที่ฝึกได้ ไม่มีใครยิ่งไปกว่า คือ ทรงเป็นผู้ฝึกคนได้ดีเยี่ยม ไม่มีผู้ใดเทียมเท่า — *Anuttaro purisadammasārathi*: the incomparable leader of men to be tamed)

7. สตฺถา เทวมนุสฺสานิ (เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย — *Satthā devamanussānaṃ*: the teacher of gods and men)

8. พุทฺโธ (เป็นผู้ตื่นและเบิกบานแล้ว คือ ทรงตื่นเองจากความเชื่อถือและข้อปฏิบัติทั้งหลายที่ถือกันมาผิดๆ ด้วย ทรงปลุกผู้อื่นให้พ้นจากความหลงมกมายด้วย อนึ่ง เพราะไม่ติด ไม่หลง ไม่หวั่นกังวลในสิ่งใดๆ มีการคำนึงประโยชน์ส่วนตนเป็นต้น จึงมีพระทัยเบิกบาน บำเพ็ญพุทธกิจได้ถูกต้องบริบูรณ์ โดยถือธรรมเป็นประมาณ การที่ทรงพระคุณสมบูรณ์เช่นนี้ และทรงบำเพ็ญพุทธกิจได้เรียบร้อยบริบูรณ์เช่นนี้ ย่อมอาศัยเหตุคือความเป็นผู้ตื่น และย่อมทำให้เกิดผลคือทำให้ทรงเบิกบานด้วย — *Buddho*: awakened)

9. ภควา (ทรงเป็นผู้มีโชค คือ จะทรงทำการใด ก็ลุล่วงปลอดภัยทุกประการ หรือ เป็นผู้จำแนกแจกธรรม — *Bhagavā*: blessed; analyst)

พุทธคุณ 9 นี้ เรียกอีกอย่างว่า นวาราหาคุณ (คุณของพระพุทธเจ้า 9 ประการ มี อรหิ เป็นต้น) บางทีเลื่อนมาเป็น นวรหคุณ หรือ นวาราหคุณ แปลว่า “คุณของพระพุทธเจ้าผู้เป็น

พระอรหันต์ 9 ประการ”

M.I.37; A.III.285.

ม.มุ.12/95/67; อจ.จกท.22/281/317.

[304] พุทธคุณ 2 (*Buddhagūṇa*: virtues, qualities or attributes of the Buddha)

1. **อัตตหิตสมบัติ** (ความถึงพร้อมแห่งประโยชน์ตน, ทรงบำเพ็ญประโยชน์ส่วนพระองค์เอง เสร็จสิ้นสมบูรณ์แล้ว — *Attahita-sampatti*: to have achieved one's own good; accomplishment of one's own welfare) พระคุณข้อนี้มุ่งเอา *พระปัญญา* เป็นหลัก เพราะเป็นเครื่องให้สำเร็จ *พุทธภาวะ* คือ ความเป็นพระพุทธรเจ้า และความเป็น *อัตตนาถะ* คือ พึ่งตนเองได้
2. **ปรหิตปฏิบัติ** (การปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น, ทรงบำเพ็ญพุทธจริยาเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น — *Parahita-paṭipatti*: practice for the good or welfare of others) พระคุณข้อนี้มุ่งเอา *พระกรุณา* เป็นหลัก เพราะเป็นเครื่องให้สำเร็จ *พุทธกิจ* คือ หน้าที่ของพระพุทธรเจ้า และความเป็น *โลกนาถ* คือ เป็นที่พึ่งของชาวโลกได้

พุทธคุณ 9 ในข้อก่อน [303] ย่อลงแล้วเป็น 2 อย่างดังแสดงมานี้ คือ ข้อ 1, 2, 3, 5 เป็นส่วนอัตตหิตสมบัติ ข้อ 6, 7 เป็นส่วนปรหิตปฏิบัติ ข้อ 4, 8, 9 เป็นทั้งอัตตหิตสมบัติและปรหิตปฏิบัติ

DAI.18 (ฉบับไทยยังไม่พิมพ์)

วิสุทธิ.ฎีกา1/258/381; 246/338 (ฉบับโรมันยังไม่พิมพ์)

[305] พุทธคุณ 3 (*Buddhagūṇa*: virtues, qualities or attributes of the Buddha)

1. **ปัญญาคุณ** (พระคุณคือพระปัญญา — *Paññā*: wisdom)
2. **วิสุทธิคุณ** (พระคุณคือความบริสุทธิ์ — *Visuddhi*: purity)
3. **กรุณาคุณ** (พระคุณคือพระมหากรุณา — *Karuṇā*: compassion)

ในพระคุณ 3 นี้ ข้อที่เป็นหลักและกล่าวถึงทั่วไปในคัมภีร์ต่างๆ มี 2 คือ ปัญญา และกรุณา ส่วนวิสุทธิ เป็นพระคุณเนื่องอยู่ในพระปัญญาอยู่แล้ว เพราะเป็นผลเกิดเองจากการตรัสรู้ คัมภีร์ทั้งหลายจึงไม่แยกไว้เป็นข้อหนึ่งต่างหาก

(ฉบับโรมันยังไม่พิมพ์)

นัย วิสุทธิ.ฎีกา1/1.

[306] ธรรมคุณ 6 (คุณของพระธรรม — *Dhammagūṇa*: virtues or attributes of the Dhamma)

1. **สวากขาโต ภควตา ธมโม** (*พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว* คือ ตรัสไว้เป็นความจริงแท้ อีกทั้งงามในเมืองต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะ ประกาศหลักการครองชีวิตอันประเสริฐ บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง — *Svākkhāto*: Well proclaimed is the Dhamma by the Blessed One)
2. **สนหิฏฐิโก** (*อันผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง* คือ ผู้ใดปฏิบัติ ผู้ใดบรรลุ ผู้นั้นย่อมเห็นประจักษ์ด้วยตนเอง ไม่ต้องเชื่อตามคำของผู้อื่น ผู้ใดไม่ปฏิบัติ ไม่บรรลุ ผู้อื่นจะบอกก็เห็นไม่ได้ — *Sandiṭṭhiko*: to be seen for oneself)

3. อกาลิโก (*ไม่ประกอบด้วยกาล* คือ ไม่ขึ้นกับกาลเวลา พร้อมเมื่อใด บรรลุได้ทันที บรรลุเมื่อใด เห็นผลได้ทันที อีกอย่างว่า เป็นจริงอยู่อย่างไร ก็เป็นอย่างนั้น ไม่จำกัดด้วยกาล — *Akālika*: not delayed; timeless)

4. เอหิปัสสิโก (*ควรเรียกให้มาดู* คือ เชิญชวนให้มาชม และพิสูจน์ หรือทำทนายต่อการตรวจสอบ เพราะเป็นของจริงและดีจริง — *Ehipassiko*: inviting to come and see; inviting inspection)

5. โอปนยิโก (*ควรน้อมเข้ามา* คือ ควรน้อมเข้ามาไว้ในใจ หรือน้อมใจเข้าไปให้ถึง ด้วยการปฏิบัติให้เกิดมีขึ้นในใจ หรือให้ใจบรรลุถึงอย่างนั้น หมายความว่า เชิญชวนให้ทดลองปฏิบัติดู อีกอย่างหนึ่งว่าเป็นสิ่งที่นำผู้ปฏิบัติให้เข้าไปถึงที่หมายคือนิพพาน — *Opanayiko*: worthy of inducing in and by one's own mind; worthy of realizing; to be tried by practice; leading onward)

6. ปจจตตัม เวทิตัพโพ วิญญูหิ (*อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน* คือ เป็นวิสัยของวิญญูชนจะพึงรู้ได้ เป็นของจำเพาะตน ต้องทำจึงเสวยได้เฉพาะตัว ทำให้กันไม่ได้ เอาจากกันไม่ได้ และรู้ได้ ประจักษ์ที่ในใจของตนเอง — *Paccattam veditabbo viññūhi*: directly experienceable by the wise)

คุณข้อที่ 1 มีความหมายกว้างรวมทั้ง *ปริยัติธรรม* คือ คำสั่งสอนด้วย ส่วนข้อที่ 2 ถึง 6 มุ่งให้เป็นคุณของ *โลกุตตรธรรม* จะเห็นได้ในที่อื่นๆ ว่า ข้อที่ 2 ถึง 6 ท่านแสดงไว้เป็น *คุณบทของนิพพาน* ก็มี

M.I.37; A.III.285.

ม.ม.12/95/67; อ.จ.ภ.ก.22/281/318.

[307] สังฆคุณ 9 (คุณของพระสงฆ์ — *Saṅghaguṇa*: virtues of the Sangha; virtues or attributes of the community of noble disciples)

1. สุปฏิปนุโน ภควโต สาวกสงฺโฆ (พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี — *Supaṭipanno*: Of good conduct is the community of noble disciples of the Blessed One)

2. อุชุปฏิปนุโน (เป็นผู้ปฏิบัติตรง — *Ujupaṭipanno*: of upright conduct)

3. ฌายุปฏิปนุโน (เป็นผู้ปฏิบัติถูกทาง — *Nāyapaṭipanno*: of right conduct)

4. สามิจิปฏิปนุโน (เป็นผู้ปฏิบัติสมควร — *Sāmīcipaṭipanno*: of dutiful conduct; of proper conduct)

ยทิทํ จตตาริ ปุริสยฺคานิ อฏฺฐ ปุริสยฺคคฺลา (ได้แก่ คู่บุรุษ 4 ตัวบุคคล 8 — namely, the four pairs of men, the eight types of individuals.)

เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ (พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้ — This community of the disciples of the Blessed One is)

5. **อาหุเนยฺโย** (เป็นผู้ควรแก่ของค่านับ คือควรรับของที่เขานำมาถวาย — *Āhuneyyo*: worthy of gifts)
6. **ปาหุเนยฺโย** (เป็นผู้ควรแก่การต้อนรับ — *Pāhuneyyo*: worthy of hospitality)
7. **ทกฺขิเณยฺโย** (เป็นผู้ควรแก่ทักษิณา, ควรแก่ของทำบุญ — *Dakkhiṇeyyo*: worthy of offerings)
8. **อญฺชลิกฺรณฺเณยฺโย** (เป็นผู้ควรแก่การทำอัญชลี, ควรแก่การกราบไหว้ — *Añjalikaraṇīyo*: worthy of reverential salutation)
9. **อนุตฺตํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺส** (เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก, เป็นแหล่งปลูกฝังและเผยแผ่ความดีที่ยอดเยี่ยมของโลก — *Anuttaram puññakkhettaṃ lokassa*: the incomparable field of merit or virtue for the world)

M.I.37; A.III.286.

ม.มู.12/95/67; อ.จ.ก.ก.22/281/318.

[308] มละ 9 (มลทิน — *Mala*: stains)

1. **โกระ** (ความโกรธ — *Kodha*: anger)
2. **มักขะ** (ความลบหลู่คุณท่าน, ความหลู่ความดีผู้อื่น — *Makkha*: detraction; depreciation)
3. **อิสสา** (ความริษยา — *Issā*: envy; jealousy)
4. **มัจฉริยะ** (ความตระหนี่ — *Macchariya*: stinginess; meanness)
5. **มายา** (มารยา — *Māyā*: deceit)
6. **สาเถยยะ** (ความโอ้อวดหลอกเขา, สำไถย — *Sātheyya*: hypocrisy)
7. **มุสสาวาท** (การพูดปด — *Musāvāda*: false speech)
8. **ปาปิจฉา** (ความปรารถนาลามก — *Pāpicchā*: evil desire)
9. **มิจฉาทิกฺขุ** (ความเห็นผิด — *Micchādittḥi*: false view)

Vbh.389.

อภิ.วิ.35/1021/526.

[309] มานะ 9 (ความถือตัว, ความสำคัญตนเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ — *Māna*: conceit; pride)

1. **เป็นผู้เลิศกว่าเขา สำคัญตัวว่าเลิศกว่าเขา** (Being superior to others, one thinks, “Better am I.”)
2. **เป็นผู้เลิศกว่าเขา สำคัญตัวว่าเสมอเขา** (Being superior to others, one thinks, “Equal am I.”)
3. **เป็นผู้เลิศกว่าเขา สำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา** (Being superior to others, one thinks, “Worse am I.”)
4. **เป็นผู้เสมอเขา สำคัญตัวว่าเลิศกว่าเขา** (Being equal to others, one thinks, “Better am I.”)

I.”)

5. เป็นผู้เสมอเขา สำคัญตัวว่าเสมอเขา (Being equal to others, one thinks, “Equal am I.”)

6. เป็นผู้เสมอเขา สำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา (Being equal to others, one thinks, “Worse am I.”)

7. เป็นผู้เลวกว่าเขา สำคัญตัวว่าเลิศกว่าเขา (Being inferior to others, one thinks, “Better am I.”)

8. เป็นผู้เลวกว่าเขา สำคัญตัวว่าเสมอเขา (Being inferior to others, one thinks, “Equal am I.”)

9. เป็นผู้เลวกว่าเขา สำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา (Being inferior to others, one thinks, “Worse am I.”)

Nd¹80; Nd²226; Vbh.389.

ช.ม.29/102/94; 829/519; ช.จ.30/578/283; อภิ.วิ.35/1022/527

[310] โลกุตตรธรรม 9 (ธรรมอันมิใช่วิสัยของโลก, สภาวะพ้นโลก — *Lokuttara-dhamma*: supermundane states) (+ โพธิปักขิยธรรม 37 = 46: ช.ปฎิ.31/620/535; Ps.II.166)

มรรค 4 (*Magga*: the Four Paths)ผล 4 (*Phala*: the Four Fruitions)นิพพาน หรือ อสังขตธาตุ 1 (*Nibbāna*: the Unconditioned State)

ดู [27] นิพพาน 2; [164] มรรค 4; [165] ผล 4.

Dhs.1094.

อภิ.ส.34/706/278; 911/355.

[311] วิปัสสนาญาณ 9 (ญาณในวิปัสสนา, ญาณที่นับเข้าในวิปัสสนา หรือที่จัดเป็นวิปัสสนา คือ เป็นความรู้ที่ทำให้เกิดความเห็นแจ้ง เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง — *Vipassanāñāṇa*: insight-knowledge)

1. อุทยัพพทานุปีสสนาญาณ (ญาณอันตามเห็นความเกิดและความดับ คือ พิจารณาความเกิดขึ้นและความดับไปแห่งเบญจขันธ์ จนเห็นชัดว่า สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นครั้งแล้วก็ต้องดับไป ล้วนเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปทั้งหมด — *Udayabbayañāṇa*: knowledge of contemplation on rise and fall)

2. กังคานุปีสสนาญาณ (ญาณอันตามเห็นความสลาย คือ เมื่อเห็นความเกิดดับเช่นนั้นแล้ว คำนึงเด่นชัดในส่วนของความดับอันเป็นจุดจบสิ้น ก็เห็นว่าสังขารทั้งปวงล้วนจะต้องสลายไปทั้งหมด — *Bhaṅgañāṇa*: knowledge of contemplation on dissolution)

3. ภยตูปัญฐานญาณ (ญาณอันมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว คือ เมื่อพิจารณาเห็นความแตกสลายอันมีทั่วไปแก่ทุกสิ่งทุกอย่างเช่นนั้นแล้ว สังขารทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นไปในภพใดคติใด ก็ปรากฏเป็นของน่ากลัว เพราะล้วนแต่จะต้องสลายไป ไม่ปลอดภัยทั้งสิ้น — *Bhayañāṇa*: knowledge of the appearance as terror)

4. อาทินวณุปัสสนาญาณ (ญาณอันคำนึงเห็นโทษ คือ เมื่อพิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงซึ่งล้วนต้องแตกสลายไป เป็นของน่ากลัวไม่ปลอดภัยทั้งสิ้นแล้ว ย่อมคำนึงเห็นสังขารทั้งปวงนั้นว่าเป็นโทษ เป็นสิ่งที่มีความบกพร่อง จะต้องระคนอยู่ด้วยทุกข์ — *Ādīnavañña*: knowledge of contemplation on disadvantages)

5. นิพพิทานุปัสสนาญาณ (ญาณอันคำนึงเห็นด้วยความหน่าย คือ เมื่อพิจารณาเห็นสังขารว่าเป็นโทษเช่นนั้นแล้ว ย่อมเกิดความหน่าย ไม่เพิลิตเพิลินติดใจ — *Nibbidāñña*: knowledge of contemplation on dispassion)

6. มุญฺจิตุกัมยตาญาณ (ญาณอันคำนึงด้วยใคร่จะพ้นไปเสีย คือ เมื่อหน่ายสังขารทั้งหลายแล้ว ย่อมปรารถนาที่จะพ้นไปเสียจากสังขารเหล่านั้น — *Muñcītukamyatāñña*: knowledge of the desire for deliverance)

7. ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ (ญาณอันคำนึงพิจารณาหาทาง คือ เมื่อต้องการจะพ้นไปเสีย จึงกลับหันไปยกเอาสังขารทั้งหลายขึ้นมาพิจารณากำหนดด้วยไตรลักษณ์เพื่อมองหาอุบายที่จะปลดปล่อยออกไป — *Paṭisaṅkhāñña*: knowledge of reflective contemplation)

8. สังขารุเปกขาญาณ (ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร คือ เมื่อพิจารณาสังขารต่อไป ย่อมเกิดความรู้เห็นสภาวะของสังขารตามความเป็นจริง ว่ามีความเป็นอยู่เป็นไปของมัน อย่างนั้นเป็นธรรมดา จึงวางใจเป็นกลางได้ ไม่ยินดียินร้ายในสังขารทั้งหลาย แต่นั้นมองเห็นนิพพานเป็นสันติบท ญาณจึงแล่นมุ่งไปยังนิพพาน เลิกละความเกี่ยวเกาะกับสังขารเสียได้ — *Saṅkhārupekkhāñña*: knowledge of equanimity regarding all formations)

9. สัจจานุโลมิกญาณ หรือ อนุโลมญาณ (ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้ร้อยสัจจ์ คือ เมื่อวางใจเป็นกลางต่อสังขารทั้งหลาย ไม่พะวง และญาณแล่นมุ่งตรงไปสู่นิพพานแล้ว ญาณอันคล้อยต่อการตรัสรู้ร้อยสัจจ์ ย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไป เป็นขั้นสุดท้ายของวิปัสสนาญาณ ต่อจากนั้นก็เกิดโคตรภูญาณมาคั่นกลาง แล้วเกิดมรรคญาณให้สำเร็จความเป็นอริยบุคคลต่อไป — *Anulomañña*: conformity-knowledge; adaptation-knowledge)

ธรรมหมวดนี้ ท่านปรุ้งคัพที่ขึ้น โดยถือตามนัยแห่งคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค นำมาอธิบายพิสดารในวิสุทธิมรรค แต่ในอภิธรรมัตถสังคหะ ท่านเติม **สัมมสนญาณ** (ญาณที่กำหนดพิจารณา นามรูป คือ ขั้น 5 ตามแนวไตรลักษณ์ — *Sammāsanañña*: comprehension-knowledge) เข้ามาเป็นข้อที่ 1 จึงรวมเป็น **วิปัสสนาญาณ 10** และเรียกชื่อญาณข้ออื่นๆ สั้นกว่านี้ คือ เรียก **อุทฺथัพพชญาณ ภังคญาณ ภยญาณ อาทินวณญาณ นิพพิทาญาณ มุญฺจิตุกัมยตาญาณ ปฏิสังขานญาณ สังขารุเปกขาญาณ อนุโลมญาณ**

ดู [285] วิสุทธิ 7; [345] ญาณ 16

Ps.I.1; Vism.630-671;Comp.210.

ขุ.ปฎิ.31/1/1; วิสุทธิ.3/262-319; สกคพ.55.

[312] สัตตาวาส 9 (ภาพเป็นที่อยู่แห่งสัตว์ — *Sattāvāsa*: Abodes of Beings)

ข้อ 1-4 ตรงกับ **วิญญาณฐิติ** 4 ข้อต้น

5. สัตว์บางพวก ไม่มีสัญญา ไม่เสวยเวทนา เช่น เหล่าเทพจำพวกอัสถุญีสัตว์ (beings without perception and feeling)

ข้อ 6-8 ตรงกับ *วิญญาณฐิติ* ข้อที่ 5-7

9. สัตว์บางพวก ผู้เข้าถึงชั้นแนวสัญญานาสัญญาตนะ (beings reborn in the Sphere of Neither-Perception-Nor-Nonperception)

ดู [284] *วิญญาณฐิติ* 7

D.III.263;288; A.IV.401

ที่.ปท.11/353/277; 457/329; อจ.อุฏฐก.23/228/413.

[313] อนุบุพพิหาร 9 (ธรรมเครื่องอยู่ที่ประณีตต่อกันขึ้นไปโดยลำดับ — *Anupubbavihāra*: progressive abidings; mental states of gradual attainment)

รูปฌาน 4 (*Rūpa-jhāna*: the Four Absorptions of the Form Sphere)

อรุฌาน 4 (*Arūpa-jhāna*: the Four Absorptions of the Formless Sphere)

สัญญาเวทยิตนโรธ (สมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนา — *Saññāvedayitanirodha*: extinction of perception and feeling) เรียกอีกอย่างว่า **นิโรธสมาบัติ** (attainment of extinction)

สมาบัติข้อที่ 9 นี้ เฉพาะแต่พระอนาคามีและพระอรหันต์ผู้ชำนาญในสมาบัติ 8 ข้างต้นแล้วเท่านั้น จึงจะเข้าได้

อนุบุพพิหารนี้ เรียกอีกอย่างว่า **อนุบุพพนโรธ** (*Anupubbanirodha*: graded stages of cessation) เพราะต้องดับขั้นต้นๆ แต่ละขั้นไปตามลำดับ จึงจะเข้าถึงขั้นสูงที่อยู่ถัดขั้นไปได้

ดู [9] *ฌาน 4*; [207] *อรุรูป 4*.

D.III.265;290;A.IV.410.

ที่.ปท. 11/355/279; 463/332; อจ.นวก.23/236/424.

ทศกะ — หมวด 10

Groups of Ten

(including related groups)

[314] **กถาวัตถุ 10** (เรื่องที่ควรพูด, เรื่องที่ควรนำมาสนทนากันในหมู่ภิกษุ — *Kathāvattu*: subjects for discussion; topics of talk among the monks)

1. **อัปปิจจกถา** (เรื่องความมักน้อย, ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความปรารถนาน้อย ไม่มักมากอยากเด่น — *Appicchakathā*: talk about or favourable to wanting little)

2. **สันตุฏฐิกถา** (เรื่องความสันโดษ, ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความสันโดษ ไม่ชอบฟุ้งเฟ้อหรือปรนเปรอ — *Santuṭṭhikathā*: talk about or favourable to contentment)

3. **ปวิเวกกถา** (เรื่องความสงบ, ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความสงบกายใจ — *Pavivekakathā*: talk about or favourable to seclusion)

4. **อสังสัคคกถา** (เรื่องความไม่คลุกคลี, ถ้อยคำที่ชักนำให้ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ — *Asamsaggakathā*: talk about or favourable to not mingling together)

5. **วิริยารัมภกถา** (เรื่องการปรารถนาความเพียร, ถ้อยคำที่ชักนำให้มุ่งมั่นทำความเพียร — *Viriyārambhakathā*: talk about or favourable to strenuousness)

6. **ศีลกถา** (เรื่องศีล, ถ้อยคำที่ชักนำให้ตั้งอยู่ในศีล — *Sīlakathā*: talk about or favourable to virtue or good conduct)

7. **สมาธิกถา** (เรื่องสมาธิ, ถ้อยคำที่ชักนำให้ทำจิตมั่น — *Samādhikathā*: talk about or favourable to concentration)

8. **ปัญญากถา** (เรื่องปัญญา, ถ้อยคำที่ชักนำให้เกิดปัญญา — *Paññākathā*: talk about or favourable to understanding or insight)

9. **วิมุตติกถา** (เรื่องวิมุตติ, ถ้อยคำที่ชักนำให้ทำให้พ้นจากกิเลสและความทุกข์ — *Vimuttikathā*: talk about or favourable to deliverance)

10. **วิมุตติญาณทัสสนกถา** (เรื่องความรู้ความเห็นในวิมุตติ, ถ้อยคำที่ชักนำให้สนใจและเข้าใจเรื่องความรู้ความเห็นในภาวะที่หลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์ — *Vimuttiñāḍassanakathā*: talk about or favourable to the knowledge and vision of deliverance)

M.I.145; III.113; A.V.129.

ม.ม. 12/292/287; ม.อ. 14/348/239; อ.ทศก. 24/69/138.

[315] **กสิณ 10** (แปลตามรูปศัพท์ว่า “ทั้งหมด” หรือ “ล้วน”; วัตถุอันจูงใจ, วัตถุสำหรับเพ่งเพ่งจูงใจให้เป็นสมาธิ — *Kasīna*: meditation devices)

ก. **ภูตกสิณ 4** (กสิณคือมหาภูตรูป — *Bhūta-kasīna*: Element-Kasīna)

1. **ปฐวีกสิณ** (กสิณคือดิน, กสิณที่ใช้ดินเป็นอารมณ์ — *Paṭhavī~*: the Earth Kasiṇa)
2. **อาโปกสิณ** (กสิณคือน้ำ — *Āpo~*: the Water Kasiṇa)
3. **เตโชกสิณ** (กสิณคือไฟ — *Tejo~*: the Fire Kasiṇa)
4. **วาโยกสิณ** (กสิณคือลม — *Vāyo~*: the Air Kasiṇa: Wind Kasiṇa)
- ข. **วรรณกสิณ 4** (กสิณคือสี — *Vaṇṇa~*: Colour Kasiṇa)
5. **นീลกสิณ** (กสิณคือสีเขียวคราม — *Nilā~*: the Blue Kasiṇa)
6. **ปีตกสิณ** (กสิณคือสีเหลือง — *Pīṭa~*: the Yellow Kasiṇa)
7. **โลहितกสิณ** (กสิณคือสีแดง — *Lohita~*: the Red Kasiṇa)
8. **โอทาทกสิณ** (กสิณคือสีขาว — *Odāta~*: the White Kasiṇa)

ค. **กสิณอื่นๆ**

9. **อาโลกกสิณ** (กสิณคือแสงสว่าง — *Āloka~*: the Light Kasiṇa)
10. **อากาสกสิณ** (กสิณคือที่ว่างเปล่า, ช่องว่าง — *Ākāsa~*: the Space Kasiṇa)

กสิณที่มาในบาลี เช่น อง.ทสก.24/25/48 (A.V.46) ไม่มี **อาโลกกสิณ** แต่มี **วิญญานกสิณ** (กสิณคือวิญญาน — *Viññāṇa~*: the Consciousness Kasiṇa) เป็นข้อที่ 10 และ **อากาสกสิณ** เป็นข้อที่ 9

Vism.118-169.

วิสุทธิ.1/150-217.

[316] กามโภคี 10 (ผู้บริโภคมกาม, ผู้ครองเรือน, คฤหัสถ์ — *Kāmabhogī*: enjoyers of sensual pleasures; laymen; householders)

กลุ่มที่ 1 แสวงหาไม่ชอบธรรม (those seeking wealth unlawfully and arbitrarily)

1. พวกหนึ่ง แสวงหาโภคทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม โดยทารุณข่มขี้, ได้มาแล้วไม่เลี้ยงตนให้อิ่มหน้าเป็นสุข, ทั้งไม่แจกจ่ายแบ่งปันและไม่ใช้ทำกรรมดี

(So seeking wealth, a certain one neither makes himself happy and cheerful, nor does he share with others, nor does he do meritorious deeds.)

2. พวกหนึ่ง แสวงหาโภคทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม โดยทารุณข่มขี้, ได้มาแล้วเลี้ยงตนให้อิ่มหน้าเป็นสุข, แต่ไม่แจกจ่ายแบ่งปันและไม่ใช้ทำกรรมดี

(So seeking wealth, a certain one makes himself happy and cheerful, but he does not share with others and does no meritorious deeds.)

3. พวกหนึ่ง แสวงหาโภคทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม โดยทารุณข่มขี้, ได้มาแล้วเลี้ยงตนให้อิ่มหน้าเป็นสุขด้วย, แจกจ่ายแบ่งปันและใช้ทำกรรมดีด้วย

(So seeking wealth, a certain one does make himself happy and cheerful, he does share with others and does meritorious deeds.)

(พวกที่ 1: ควรตำหนิทั้ง 3 สถาน; พวกที่ 2: ตำหนิ 2 สถาน, ชม 1 สถาน; พวกที่ 3: ตำหนิ 1 สถาน, ชม

2 สถาน — These are blameworthy in three, two and one respect, and praiseworthy in none, one and two respects, respectively.)

กลุ่มที่ 2 แสวงหาชอบธรรมบ้าง ไม่ชอบธรรมบ้าง (those seeking wealth both lawfully and unlawfully, arbitrarily and unarbitrarily)

4. พวกหนึ่ง แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรมบ้างไม่ชอบธรรมบ้าง ทารุณข่มขี้บ้างไม่ทารุณข่มขี้บ้าง, ได้มาแล้วไม่เลี้ยงตนให้อิ่มหน้าเป็นสุข, ไม่แจกจ่ายแบ่งปันและไม่ใช้ทำกรรมดี (Same as 1)

5. พวกหนึ่ง แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรมบ้างไม่ชอบธรรมบ้าง ทารุณข่มขี้บ้างไม่ทารุณข่มขี้บ้าง, ได้มาแล้วเลี้ยงตนให้อิ่มหน้าเป็นสุข, แต่ไม่แจกจ่ายแบ่งปันและไม่ใช้ทำกรรมดี (Same as 2)

6. พวกหนึ่ง แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรมบ้างไม่ชอบธรรมบ้าง ทารุณข่มขี้บ้างไม่ทารุณข่มขี้บ้าง, ได้มาแล้วเลี้ยงตนให้อิ่มหน้าเป็นสุข, ทั้งแจกจ่ายแบ่งปันและใช้ทำกรรมดี (Same as 3)

(พวกที่ 4: ควรตำหนิ 3 สถาน, ชม 1 สถาน; พวกที่ 5: ตำหนิ 2 สถาน, ชม 2 สถาน; พวกที่ 6: ตำหนิ 1 สถาน, ชม 3 สถาน — These are blameworthy in three, two and one respect, and praiseworthy in one, two and three respects, respectively.)

กลุ่มที่ 3 แสวงหาชอบธรรม (those seeking wealth lawfully and unarbitrarily)

7. พวกหนึ่ง แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม ไม่ทารุณข่มขี้, ได้มาแล้วไม่เลี้ยงตนให้อิ่มหน้าเป็นสุข, ไม่แจกจ่ายแบ่งปันและไม่ใช้ทำกรรมดี (Same as 1)

8. พวกหนึ่ง แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม ไม่ทารุณข่มขี้, ได้มาแล้วเลี้ยงตนให้อิ่มหน้าเป็นสุข, แต่ไม่แจกจ่ายแบ่งปันและไม่ใช้ทำกรรมดี (Same as 2)

9. พวกหนึ่ง แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม ไม่ทารุณข่มขี้, ได้มาแล้วก็เลี้ยงตนให้อิ่มหน้าเป็นสุขด้วย, ทั้งแจกจ่ายแบ่งปันและใช้ทำกรรมดีด้วย; แต่เขายังติด ยังสยบมัวเมายังหมกมุ่น บริโภคโภคะเหล่านั้นโดยไม่รู้เท่าทันเห็นโทษ ไม่มีปัญญาทำตนให้เป็นอิสระ หลุดพ้นเป็นนายเหนือโภคทรัพย์ (Same as 3. But he makes use of his wealth with greed and longing, is infatuated therewith, heedless of danger, lacking the insight to achieve spiritual freedom.)

(พวกที่ 7: ควรตำหนิ 2 สถาน, ชม 1 สถาน; พวกที่ 8: ตำหนิ 1 สถาน, ชม 2 สถาน; พวกที่ 9: ชม 3 สถาน, ตำหนิ 1 สถาน — These are blameworthy in two, one and one respect, and praiseworthy in one, two and three respects, respectively.)

พวกพิเศษ: แสวงหาชอบธรรม และใช้อย่างรู้เท่าทันเป็นอิสระ

10. พวกหนึ่ง แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม ไม่ทารุณข่มขี้, ได้มาแล้วเลี้ยงตนให้อิ่มหน้าเป็นสุข, แจกจ่ายแบ่งปันและใช้ทำกรรมดี; อีกทั้งไม่สยบมัวเมา ไม่หมกมุ่น บริโภคโภคะเหล่านั้นอย่างรู้เท่าทันเห็นโทษ มีปัญญาทำตนให้เป็นอิสระหลุดพ้นเป็นนาย

เหนือโภคทรัพย์ (Seeking wealth lawfully and unarbitrarily, a certain one does make himself happy and cheerful, he does share with others and does meritorious deeds. Moreover, he makes use of his wealth without greed and longing, without infatuation, is heedful of danger and possessed of the insight that keeps for himself spiritual freedom.)

(พวกที่ 10 นี้ ทรงสรรเสริญว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐ สูงสุด ควรถนอมทั้ง 4 สถาน — Of these ten this one is the best, the greatest and the noblest, being praiseworthy in all the four respects.)

S.IV.331; A.V.176.

ส.สป.18/631-643/408-415; อ.ทสก.24/91/188.

[317] กาลามสูตรกัณขานิยฐาน 10 (หมายถึง วิธีปฏิบัติในเรื่องที่ควรสงสัย หรือ หลักความเชื่อ ที่ตรัสไว้ในกาลามสูตร — *Kālāmasutta-kaṅkhāniyaṭṭhāna*: how to deal with doubtful matters; advice on how to investigate a doctrine, as contained in the Kālāmasutta)

1. **มา อหุสฺสเวเน** (อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการฟังตามกันมา — Be not led by report)
2. **มา ปรมุปราย** (อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการถือสืบๆ กันมา — Be not led by tradition)
3. **มา อิติกิราย** (อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการเล่าลือ — Be not led by hearsay)
4. **มา ปิฎกสมุปทาเน** (อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์ — Be not led by the authority of texts)
5. **มา ตกุกเหตุ** (อย่าปลงใจเชื่อ เพราะตรรก — Be not led by mere logic)
6. **มา นยเหตุ** (อย่าปลงใจเชื่อ เพราะการอนุมาน — Be not led by inference)
7. **มา อาการปริวิตกเกน** (อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล — Be not led by considering appearances)
8. **มา ทิฏฐินิขุฆมานกฺขนุติยา** (อย่าปลงใจเชื่อ เพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว — Be not led by the agreement with a considered and approved theory)
9. **มา กพฺพรูปตายน** (อย่าปลงใจเชื่อ เพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้ — Be not led by seeming possibilities)
10. **มา สมโณ โน ครุติ** (อย่าปลงใจเชื่อ เพราะนับถือว่ามี ท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา — Be not led by the idea, 'This is our teacher'.)

ต่อเมื่อใด รู้เข้าใจด้วยตนว่า ธรรมเหล่านั้น เป็นอกุศล เป็นกุศล มีโทษ ไม่มีโทษ เป็นต้นแล้ว จึงควรละหรือถือปฏิบัติตามนั้น

สูตรนี้ ในบาลีเรียกว่า *เกสปุตตยสูตร* ที่ชื่อกาลามสูตร เพราะทรงแสดงแก่ชนเผ่ากาลามะแห่งวรรณะกษัตริย์ ที่ชื่อเกสปุตตยสูตร เพราะพวกกาลามะนั้นเป็นชาวเกสปุตตนิคม

[318] กิเลส 10 (สภาพที่ทำให้จิตเศร้าหมอง — *Kilesa: defilements*)

1. โลกะ (ความอยากได้ — *Lobha: greed*)
  2. โทสะ (ความคิดประทุษร้าย — *Dosa: hatred*)
  3. โมหะ (ความหลง, ความไม่รู้, ความเขลา — *Moha: delusion*)
  4. มานะ (ความถือตัว — *Māna: conceit*)
  5. ทิฏฐิ (ความเห็นผิด — *Diṭṭhi: wrong view*)
  6. วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย, ความเคลือบแคลง — *Vicikicchā: doubt; uncertainty*)
  7. ถีนะ (ความหดหู่, ความท้อแท้ถดถอย — *Thīna: sloth*)
  8. อุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน — *Uddhacca: restlessness*)
  9. อหิริกะ (ความไม่ละอายต่อความชั่ว — *Ahirika: shamelessness*)
  10. อนโตนตปปะ (ความไม่เกรงกลัวต่อความชั่ว — *Anottappa: lack of moral dread*)
- สิบอย่างนี้ ในบาลีเดิมเรียกว่า *กิเลสวัฏฏ* (สิ่งก่อความเศร้าหมอง) 10

Vbh.391.

อภิ.วิ.35/1026/528.

[319] กุศลกรรมบถ 10¹ (ทางแห่งกุศลกรรม, ทางทำความดี, กรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่สุคติ — *Kusala-kammaṭṭha: wholesome course of action*) *ว่าโดยหัวข้อย่อ* ดังนี้

ก. กายกรรม 3 (การกระทำทางกาย — *Kāyakamma: bodily action*)

1. ปาณาติปาตา เวรมณี* (เว้นจากปลงชีวิต — *Pāṇātipātā veramaṇī: abstention from killing*)
  2. อทินฺนาทนา เวรมณี (เว้นจากถือเอาของที่เขามิได้ให้โดยอาการขโมย — *Adinnādānā ~: abstention from taking what is not given*)
  3. กาเมสุมิฉจจา รา เวรมณี (เว้นจากประพฤตินิโคตในกาม — *Kāmesumicchācārā ~: abstention from sexual misconduct*)
- ข. วจีกรรม 4 (การกระทำทางวาจา — *Vacīkamma: verbal action*)
4. มุสาวาทา เวรมณี (เว้นจากพูดเท็จ — *Musāvādā ~: abstention from false speech*)
  5. ปิสุณาย วาจา เวรมณี (เว้นจากพูดส่อเสียด — *Pisuṇāya vācāya ~: abstention from tale-bearing*)
  6. ผรุสหาย วาจา เวรมณี (เว้นจากพูดคำหยาบ — *Pharusāya vācāya ~: abstention from harsh speech*)
  7. สมุพฺปลาปา เวรมณี (เว้นจากพูดเพ้อเจ้อ — *Samphappalāpā ~: abstention from*

* *เวรมณี* แปลว่า “เจตนาที่ทำให้เว้น” หรือ “เจตนาที่ตรงข้าม” เมื่อจะแปลให้เต็มความ จึงควรแปลว่า “การกระทำที่ว่างจากการคิดเบียดเบียน” หรือ “การทำดีที่ตรงข้ามกับการเบียดเบียนชีวิต” ดังนี้ เป็นต้น

vain talk or gossip)

ค. มโนกรรม 3 (การกระทำทางใจ — *Manokamma*: mental action)

8. อนภิชฌา (ความไม่คิดเฟื่องเลี้ยงอยากได้ของเขา — *Anabhijjhā*: non-covetousness)

9. อพฺยาปาท (ความไม่คิดร้ายต่อผู้อื่น — *Abyāpāda*: non-illwill)

10. สมฺมาทิฏฺฐิ (ความเห็นชอบ ถูกต้องตามคลองธรรม — *Sammāditṭhi*: right view)

D.III.269,290.

ที่.ป.11/360/284; 471/337.

[320] กุศลกรรมบถ 10² (ทางแห่งกุศลกรรม, ทางทำความดี, กรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่ความสุขความเจริญหรือสุคติ — *Kusala-kammapatha*: wholesome course of action) วั
โดยข้อธรรมสมบุรณ์ (แปลตัดเอาแต่ใจความ) ดังนี้

ก. กายกรรม 3 (การกระทำทางกาย — bodily action)

1. ปาณาติปาตํ ปหาย ๗เปฯ สพฺพปาณญฺหิตานุกมฺปิ โหติ (ละการฆ่าการเบียดเบียน มีเมตตากรุณาช่วยเหลือเกื้อกูลกัน — to avoid the destruction of life and be anxious for the welfare of all lives)

2. อทินฺนาทานํ ปหาย ๗เปฯ อทินฺนํ เถยฺยสงฺฆาตํ อนาถาตา โหติ (ละอทินนาทาน เคารพกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของผู้อื่น — to avoid stealing, not violating the right to private property of others)

3. กามเมสุมิจฺจาจารํ ปหาย ๗เปฯ น จาริตฺตํ อาปชฺชิตา โหติ (ละการประพฤติผิดในกาม ไม่ล่วงละเมิดประเพณีทางเพศ — to avoid sexual misconduct, not transgressing sex morals)

ข. วจีกรรม 4 (การกระทำทางวาจา — verbal action)

4. มุสาวาทํ ปหาย ๗เปฯ น สมฺปชานมุสา ภาสิตา โหติ (ละการพูดเท็จ ไม่ยอมกล่าวเท็จ เพราะเหตุตนเอง ผู้อื่น หรือเพราะเห็นแก่ผลประโยชน์ใดๆ — to avoid lying, not knowingly speaking a lie for the sake of any advantage)

5. ปิสุณํ วาจํ ปหาย ๗เปฯ สมคฺคกรณํ วาจํ ภาสิตา โหติ (ละการพูดคำส่อเสียด ช่วยสมานคนที่แตกร้างกัน ส่งเสริมคนที่สมัครสมานกัน ชอบกล่าวถ้อยคำที่สร้างสามัคคี — to avoid malicious speech, unite the discordant, encourage the united and utter speech that makes for harmony)

6. ผรุสํ วาจํ ปหาย ๗เปฯ พหุชนมนาปา ตถารูปี วาจํ ภาสิตา โหติ (ละคำหยาบ พูดแต่คำสุภาพอ่อนหวาน — to avoid harsh language and speak gentle, loving, courteous, dear and agreeable words)

7. สมฺพปฺลาปํ ปหาย ๗เปฯ กาลวาที ภูตวาที อตฺถวาที ธมฺมวาที วินยวาที นิธานวาที วาจํ ภาสิตา โหติ ๗เปฯ (ละการพูดเพ้อเจ้อ พูดแต่คำจริง มีเหตุผล มีสารประโยชน์ ถูก

กาลเทศะ — to avoid frivolous talk; to speak at the right time, in accordance with facts, what is useful, moderate and full of sense)

ค. มโนกรรม 3 (การกระทำทางใจ — mental action)

8. อนหิขุมาลู โหติ ๗เปช (ไม่เฟื่องเลี้ยงอยากได้ของผู้อื่น — to be without covetousness)

9. อพฺยาปนฺนจิตฺโต โหติ ๗เปช สุขี อุตฺตํ ปฺริหรนฺตุติ (ไม่มีจิตคิดร้าย คิดปรารภนา แต่ว่า ขอให้สัตว์ทั้งหลายไม่มีเวร ไม่เบียดเบียน ไม่มีทุกข์ ครองตนอยู่เป็นสุขเถิด — to be free from ill-will, thinking, 'Oh, that these beings were free from hatred and ill-will, and would lead a happy life free from trouble.')

10. สมฺมาทิฏฺฐิโก โหติ ๗เปช สยํ อภิญญา สจฺฉิกตฺวา ปเวเทหฺตติ (มีความเห็นชอบ เช่นว่า ทานมีผล การบูชามีผล ผลวิบากของกรรมดีกรรมชั่วมี เป็นต้น — to possess right view such as that gifts, donations and offerings are not fruitless and that there are results of wholesome and unwholesome actions)

กุศลกรรมบถหมวดนี้ ในบาลีเรียกชื่อหลายอย่าง เช่นว่า *ธรรมจริยา* (ความประพฤติธรรม — righteous conduct) บ้าง *ไสใจย* (ความสะอาดหรือเครื่องชำระตัว — cleansing) บ้าง *อริยธรรม* (อารยธรรม, ธรรมของผู้เจริญ — virtues of a noble or civilized man) บ้าง *อริยมรรค* (มรรคอันประเสริฐ — the noble path) บ้าง *สัทธรรม* (ธรรมดี, ธรรมแท้ — good law; true law) บ้าง *สัปปุริสธรรม* (ธรรมของสัตบุรุษ — qualities of a good man) บ้าง ฯลฯ

M.I.287; A.V.266,275-278.

ม.มู.12/485/523; อง.ทสก.24/165/287; 168-181/296-300.

[321] อกุศลกรรมบถ 10 (ทางแห่งอกุศลกรรม, ทางทำความชั่ว, กรรมชั่วอันเป็นทางนำไปสู่ความเสื่อม ความทุกข์ หรือทุกข์ — *Akusala-kamma-patha*: unwholesome course of action)

ก. กายกรรม 3 (การกระทำทางกาย — *Kāyakamma*: bodily action)

1. ปาณาติบาต (การทำชีวิตให้ตกลง, ปลงชีวิต — *Pāṇātipāta*: destruction of life; killing)

2. อทินนาทาน (การถือเอาของที่เขามิได้ให้ โดยอาการขโมย, ลักทรัพย์ — *Adinnādāna*: taking what is not given; stealing)

3. กามเมสุมิจฉาจาร (ความประพฤติผิดในกาม — *Kāmesumicchācāra*: sexual misconduct)

ข. วจีกรรม 4 (การกระทำทางวาจา — *Vacīkamma*: verbal action)

4. มุสาวาท (การพูดเท็จ — *Musāvāda*: false speech)

5. ปิสุณาวาจา (วาจาใส่ร้าย — *Pisuṇāvācā*: tale-bearing; malicious speech)

6. ผรุสวาจา (วาจาหยาบ — *Pharusavācā*: harsh speech)

7. สัมผัปปลาปะ (คำพูดเพ้อเจ้อ — *Samphappalāpa*: frivolous talk; vain talk; gossip)

ค. มโนกรรม 3 (การกระทำทางใจ — *Manokamma*: mental action)

8. อภิชฌา (เพ่งเล็งอยากได้ของเขา — *Abhijjhā*: covetousness; avarice)

9. พยาบาท (คิดร้ายผู้อื่น — *Byāpāda*: illwill)

10. มิจฉาทิฏฐิ (เห็นผิดจากคลองธรรม — *Micchādittṭhi*: false view; wrong view)

D.III.269,290; A.V.264.

ที่.ปจ.11/359/284; 470/337; อจ.ทสก.24/165/285.

[322] เถรธรรม 10 (คุณธรรมที่ทำให้พระเถระอยู่สำราญในที่ทุกสถาน — *Theradhama*: qualities which make for happy living of an elder monk)

1. เถโร รตตญญู (เป็นผู้ใหญ่ บวชนาน รู้เห็นกิจการ ทรงจำเรื่องราวไว้ได้มาก — *Therorattaññū*: to be an elder monk of long experience)

2. สीलวา (มีศีล เครื่องครัดในสิกขาบททั้งหลาย — *Sīlavā*: to be virtuous; to have good conduct)

3. พหุสสุโต (เป็นพหุสุตทรงความรู้ — *Bahussuto*: to be much learned)

4. สวาคตปาฏิโมกฺโข (ทรงปาฏิโมกข์ รู้หลักแห่งวินัย แคล่วคล่อง ชำนิชำนาญ สามารถวินิจฉัยได้ด้วยดี — *Svāgatapāṭimokkho*: to be well versed in the codes of discipline)

5. อธิกรณสมบุปฺปาทวูปสมกฺุสโล (ฉลาดในการระงับอธิกรณ์ที่เกิดขึ้น — *Adhikaraṇasamuppādavūpasamakusalo*: to be skilled in settling a legal question that has arisen)

6. ธมฺมกาโม (เป็นผู้ใคร่ธรรม รักความรู้ รักความจริง รู้จักรับฟังและรู้จักพูด ทำให้เป็นที่ชื่นชมสนทนสนมสบายใจ นำเข้าไปปรึกษาสนทนา และชอบศึกษา ยินดีปรีดาในหลักธรรมหลักวินัยที่ ยิ่งๆ ขึ้นไป — *Dhammakāmo*: to love the Dhamma, be pleasant to consult and converse with, and find joy in the advanced teaching of both the Doctrine and the Discipline)

7. สหฺตฺตฺุโร (เป็นผู้สันโดษด้วยปัจจัยสี่ตามมีตามได้ — *Santuttṭho*: to be content with whatsoever supply of the four requisites he may get)

8. ปาสาทิกอ (จะไปจะมา มีอาการกริยาน่าเลื่อมใส แม้เข้าไปในละแวกบ้าน ก็สำรวมเป็นอันดี — *Pāsādiko*: to be charming and perfectly composed in his goings out and comings in and in sitting in the house)

9. ฌานลาภิ (ได้แคล่วคล่องในฌาน 4 ที่เป็นเครื่องอยู่สุขสบายในปัจจุบัน — *Jhānalābhī*: to be able to gain pleasure of the Four Absorptions)

10. วิมุตฺโต (บรรลุนิเวศน์วิมุตติปัญญาวิมุตติ ลี้นาสวะ — *Vimutto*: to have gained the Deliverance)

A.V.201.

อจ.ทสก.24/98/215.

[323] ทศพลญาณ (บาลีเรียก *ตถาคตพลญาณ 10* คือ พระญาณอันเป็นกำลังของพระตถาคต 10 ประการ ที่ทำให้พระองค์สามารถบั่นลือสีหนาท ประกาศพระศาสนาได้มั่นคง — *Dasa-balañña: the Ten Powers of the Perfect One*)

1. ฐานาฐานญาณ (ปรีชาหยั่งรู้ฐานะและอฐานะ คือ รู้กฎธรรมชาติเกี่ยวกับขอบเขตและขีดขึ้นของสิ่งทั้งหลายว่า อะไรเป็นไปได้ อะไรเป็นไปไม่ได้ และแค่ไหนเพียงไร โดยเฉพาะในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล และกฎเกณฑ์ทางจริยธรรม เกี่ยวกับสมรรถวิสัยของบุคคล ซึ่งจะได้รับผลกรรมที่ดีและชั่วต่างๆ กัน — *Ṭhānāṭhāna-ñāṇa: knowledge of instance and no instance; knowledge of possibilities and impossibilities*)

2. กรรมวิปากญาณ (ปรีชาหยั่งรู้ผลของกรรม คือ สามารถกำหนดแยกการให้ผลอย่างสลับซับซ้อน ระหว่างกรรมดีกับกรรมชั่ว ที่สัมพันธ์กับปัจจัยแวดล้อมต่างๆ มองเห็นรายละเอียดและความสัมพันธ์ภายในกระบวนการก่อผลของกรรมอย่างชัดเจน — *Kammavipāka-ñāṇa: knowledge of the ripening of action; knowledge of the results of kamma*)

3. สัพพัตถคามินีปฏิบัติญาณ (ปรีชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่คติทั้งปวง คือ สุคติ ทุกคติ หรือพ้นจากคติ หรือปรีชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่สรรพประโยชน์ทั้งปวง กล่าวคือ ทิณฺฐธัมมิกัตถะ สัมปรายิกัตถะ หรือ ปรมัตถะ คือรู้ว่าเมื่อปรารถนาจะเข้าถึงคติหรือประโยชน์ใด จะต้องทำอะไรบ้าง มีรายละเอียดวิธีปฏิบัติอย่างไร — *Sabbatthagāminīpaṭipadā-ñāṇa: knowledge of the way that leads anywhere; knowledge of the practices leading to all destinies and all goals*)

4. นานาธาตุนญาณ (ปรีชาหยั่งรู้สภาวะของโลกอันประกอบด้วยธาตุต่างๆ เป็นอเนก คือ รู้สภาวะของธรรมชาติ ทั้งฝ่ายอุปาทินนกลังขารและฝ่ายอนุปาทินนกลังขาร เช่น รู้จักส่วนประกอบต่างๆ ของชีวิต สภาวะของส่วนประกอบเหล่านั้น พร้อมทั้งลักษณะและหน้าที่ของมันแต่ละอย่าง อาทิการปฏิบัติหน้าที่ของขันธ์ อายตนะ และธาตุต่างๆ ในกระบวนการรับรู้ เป็นต้น และรู้เหตุแห่งความแตกต่างกันของสิ่งทั้งหลายเหล่านั้น — *Nānādhātu-ñāṇa: knowledge of the world with its many different elements*)

5. นานาธิมุตติญาณ (ปรีชาหยั่งรู้ธิมุติ คือ รู้อัธยาศัย ความโน้มเอียง ความเชื่อถือ แนวความสนใจ เป็นต้น ของสัตว์ทั้งหลายที่เป็นไปต่างๆ กัน — *Nānādhimuttika-ñāṇa: knowledge of the different dispositions of beings*)

6. อินทริยโปรปริยัตตญาณ (ปรีชาหยั่งรู้ความยิ่งและหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย คือ รู้ว่าสัตว์นั้นๆ มีศรัทธา วิริยะ สติ สมานิ ปัญญา แคไหน เพียงใด มีกิเลสมาก กิเลสน้อย มีอินทรีย์อ่อน หรือแก่กล้า สอนง่าย หรือสอนยาก มีความพร้อมที่จะตรัสรู้หรือไม่ — *Indriyaparopariyatta-ñāṇa: knowledge of the state of faculties of beings; knowledge of the inferiority and superiority of the controlling faculties of various beings; knowledge as regards maturity of persons*)

7. **ฌานาภิสังกิลสาทิญาณ** (ปรีชาหยั่งรู้ความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้ว การออกแห่งฌาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติทั้งหลาย — *Jhānādisaṅkilesādi-ñāṇa*: knowledge of defilement, cleansing and emergence in the cases of the meditations, liberations, concentrations and attainments)

8. **ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ** (ปรีชาหยั่งรู้อันทำให้ระลึกภาพที่เคยอยู่ในหนหลังได้ — *Pubbenivāsānussati-ñāṇa*: knowledge of the remembrance of former existences)

9. **จตุปปาตญาณ** (ปรีชาหยั่งรู้จติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลายอันเป็นไปตามกรรม — *Cutūpapāta-ñāṇa*: knowledge of the decease and rebirth of beings)

10. **อัสวักขยญาณ** (ปรีชาหยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย — *Āsavakkhaya-ñāṇa*: knowledge of the exhaustion of mental intoxicants)

M.I.69; A.V.33; Vbh.336.

ม.มู.12/166/140; อญ.ทสก.24/21/35; อภิ.วิ.35/839/454.

[☆☆☆] **ทศพิธราชธรรม** ดู [326] ราชธรรม 10.

[☆☆☆] **ธรรมจริยา 10** เป็นอีกชื่อหนึ่งของ [320] กุศลกรรมบถ 10².

[☆☆☆] **ธรรมมีอุปการะมาก 10** ดู [324] นาถกรณธรรม 10.

[324] **นาถกรณธรรม 10** (ธรรมอันกระทำที่พึง, ธรรมสร้างที่พึง, คุณธรรมที่ทำให้ตนเป็นที่พึ่งของตนได้ — *Nāthakaraṇa-dhamma*: virtues which make for protection)

1. **ศีล** (ความประพฤติดีงามสุจริต รักษาระเบียบวินัย มีอาชีพะบริสุทธิ์ — *Sīla*: good conduct; keeping moral habits)

2. **พาหุสัจ** (ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก มีความรู้ความเข้าใจลึกซึ้ง — *Bāhusacca*: great learning)

3. **กัลยาณมิตรตตา** (ความมีกัลยาณมิตร, การคบคนดี ได้ที่ปรึกษา และผู้แนะนำสั่งสอนที่ดี — *Kalyāṇamittatā*: good company; association with good people)

4. **โสวจสฺสตา** (ความเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย รับฟังเหตุผล — *Sovacassatā*: amenability to correction; meekness; easy admonishability)

5. **กิงฺกรณียะสุ ทกฺขตา** (ความเอาใจใส่ช่วยชวนชวยในกิจใหญ่น้อยทุกอย่างของเพื่อนร่วมหมู่คณะ รู้จักพิจารณาไตร่ตรอง สามารถจัดทำให้สำเร็จเรียบร้อย — *Kiṅkaraṇīyesu dakkhatā*: willingness to give a helping hand; diligence and skill in managing all affairs of one's fellows in the community)

6. **ธมฺมกามตา** (ความเป็นผู้ใคร่ธรรม คือ รักธรรม ใฝ่ความรู้ใฝ่ความจริง รู้จักพูดรู้จักรับฟัง ทำให้เกิดความพอใจ นำร่วมปรึกษาสนทนา ชอบศึกษา ยินดีปรีดาในหลักธรรมหลักวินัยที่ละเอียดลึกซึ้งยิ่งๆ ขึ้นไป — *Dhammakāmatā*: love of truth; to love the Dhamma, be

pleasant to consult and converse with and rejoice in the advanced teaching of both the Doctrine and the Discipline)

7. วิริยารมฺภ (ความขยันหมั่นเพียร คือ เพียรละความชั่ว ประกอบความดี มีใจแก่กล้า บากบั่น ก้าวหน้า ไม่ย่อท้อ ไม่ทอดทิ้งธุระ — *Viriyaṃbha*: energy; effort; energetic exertion)

8. สหฺตุมฺภิ (ความสันโดษ คือ ยินดี มีความสุขความพอใจด้วยปัจจัยสี่ที่หามาได้ด้วยความเพียร อันชอบธรรมของตน — *Santutthi*: contentment)

9. สติ (ความมีสติ รู้จักกำหนดจดจำ ระลึกการทำคำที่พูดไว้ได้ เป็นอยู่อย่างไม่ประมาท — *Sati*: mindfulness; ability to remember what one has done and spoken)

10. ปญฺญา (ความมีปัญญาหยั่งรู้เหตุผล รู้จักคิดพิจารณา เข้าใจภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง — *Paññā*: wisdom; insight)

นาถกรณธรรมนี้ ท่านเรียกว่าเป็น **พหุการธรรม** หรือ **ธรรมมีอุปการะมาก** เพราะเป็นกำลังหนุนในการบำเพ็ญคุณความดีทั้งหลาย ยังประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นให้สำเร็จได้อย่างกว้างขวางไพบูรณ์

D.III.266,290; A.V.23.

ที่.ป.11/357/281; 466/334; อง.ทสก.24/17/25.

[325] บารมี 10 หรือ ทศบารมี (ปฏิบัติอันยอดเยี่ยม, คุณธรรมที่ประเสริฐปฏิบัติอย่าง ยิ่งยวด คือ ความดีที่บำเพ็ญอย่างพิเศษ เพื่อบรรลุซึ่งจุดหมายอันสูง เช่น ความเป็นพระพุทธเจ้า และความเป็นมหาสาวก เป็นต้น — *Pāramī*: perfections)

1. ทาน (การให้ การเสียสละ — *Dāna*: giving; charity; generosity; liberality)

2. ศีล (การรักษากายวาจาให้อยู่ในหลักความประพฤติที่เป็นแบบแผนแห่งภาวะของตน, ความประพฤติดีงามถูกต้องตามระเบียบวินัย — *Sīla*: morality; good conduct)

3. เนกขัมมะ (การออกบวช, ความปลีกตัวปลีกใจจากกาม — *Nekkhamma*: renunciation)

4. ปัญญา (ความรอบรู้, ความหยั่งรู้เหตุผล เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง และรู้จักแก้ไขปฏิบัติจัดการต่างๆ — *Paññā*: wisdom; insight; understanding)

5. วิริยะ (ความเพียร, ความแก่กล้า ไม่เกรงกลัวอุปสรรค พยายามบากบั่นอุตสาหะ ก้าวหน้า เรื่อยไป ไม่ทอดทิ้งธุระหน้าที่ — *Viriya*: energy; effort; endeavour)

6. ขันติ (ความอดทน, ความทนทานของจิตใจ สามารถใช้สติปัญญาควบคุมตนให้อยู่ในอำนาจ เหตุผล และแนวทางความประพฤติหรือการปฏิบัติ ที่ตั้งไว้เพื่อจุดหมายอันชอบ ไม่ลุอำนาจกิเลส — *Khanti*: forbearance; tolerance; endurance)

7. สัจจะ (ความจริง คือ พูดจริง ทำจริง และจริงใจ — *Sacca*: truthfulness)

8. อธิษฐาน (ความตั้งใจมั่น, การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว วางจุดหมายแห่งการกระทำของตนไว้แน่นอน และดำเนินตามนั้นแน่วแน่ — *Adhiṭṭhāna*: resolution; self-determination)

9. เมตตา (ความรักใคร่, ความปรารถนาดี มีไมตรี คิดเกื้อกูลให้ผู้อื่นและเพื่อนร่วมโลกทั้งปวง

มีความสุขความเจริญ — *Mettā*: loving-kindness; friendliness)

10.อุเบกขา (ความวางใจเป็นกลาง, ความวางใจสงบราบเรียบสม่ำเสมอ เทียบธรรม และดำรงอยู่ในธรรม ไม่เอนเอียงหรือหวั่นไหวไปด้วยความยินดียินร้ายชอบชังหรือแรงเฝ้ายวนยั่วใดๆ — *Upekkhā*: equanimity; indifference to praise and blame in the performance of duty)

ทศบารมีนี้ เรียงตามที่ได้บำเพ็ญในทศชาติ (จัดแบบไทย) ดังนี้

1. พระเตมีย์ — เนกขัมมะ (ข้อที่ 3)	2. พระมหาชนก — วิริยะ (5)
3. พระสุวรรณสาม — เมตตา (9)	4. พระเนมิราช — อธิษฐาน (8)
5. พระมโหสถ — ปัญญา (4)	6. พระภริทัตต์ — คีล (2)
7. พระจันทกุมาร — ขันติ (6)	8. พระนารทะ — อุเบกขา (10)
9. พระวิฑูระ — สัจจะ (7)	10. พระเวสสันดร — ทาน (1)

บารมีนั้น ท่านกล่าวว่าจะบำเพ็ญให้บริบูรณ์ ต้องครบ 3 ชั้น คือ

1. บารมี (ระดับสามัญ เช่น ทานบารมี ได้แก่ ให้ทรัพย์เงินทอง สมบัตินอกกาย — *Pāramī*: ordinary perfections)

2. อุปบารมี (ระดับรองหรือจวนจะสูงสุด เช่น ทานอุปบารมี ได้แก่ การเสียสละอวัยวะเป็นทาน — *Upapāramī*: superior perfections)

3. ประมัตถบารมี (ระดับสูงสุด เช่น ทานประมัตถบารมี ได้แก่ การสละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น — *Paramatthapāramī*: supreme perfections)

บำเพ็ญทั้ง 10 บารมี ครบ 3 ชั้นนี้ เรียกว่า *สมตีสบารมี* หรือ *สมตังสบารมี* แปลว่า “บารมี 30 ถ้วน”.

Bv.6.

ขุ.พุทธ.33/1/414; ขุ.จรียา.33/36/596.

[☆☆☆] **บุญกิริยาวัตร 10** ดู [89] *บุญกิริยาวัตร 10*.

[☆☆☆] **ปัปพชิตอภินหปัจจเวกขณ์ 10** ดู [248] *ปัปพชิตอภินหปัจจเวกขณ์ 10*.

[☆☆☆] **มิจฉัตตะ** ดู [334] *มิจฉัตตะ 10*.

[☆☆☆] **มูลเหตุการบัญญัติพระวินัย 10** ดู [327] *วัตถุประสงค์ในการบัญญัติพระวินัย 10*.

[326] **ราชธรรม 10** หรือ **ทศพิชราชธรรม** (ธรรมของพระราชา, กิจวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินควรประพฤติ, คุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง, ธรรมของนักปกครอง — *Rājadhama*: virtues or duties of the king; royal virtues; virtues of a ruler)

1. ทาน (การให้ คือ สละทรัพย์สิ่งของ บำรุงเลี้ยง ช่วยเหลือประชาราษฎร์ และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ — *Dāna*: charity; liberality; generosity)

2. คีล (ความประพฤติดีงาม คือ สำรวมกายและวจีหวาร ประกอบแต่การสุจริต รักษาจิตดีคุณ

ให้ควรเป็นตัวอย่าง และเป็นทีเคารพนับถือของประชาราษฎร์ มิให้มีข้อที่ใครจะดูแคลน — *Sīla*: high moral character)

3. ปริจาคะ (การบริจาค คือ เสียสละความสุขสำราญ เป็นต้น ตลอดจนชีวิตของตน เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง — *Pariccāga*: self-sacrifice)

4. อาชชวะ (ความซื่อตรง คือ ซื่อตรงทรงสัตย์ไรรำรยา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน — *Ājjava*: honesty; integrity)

5. มัททวะ (ความอ่อนโยน คือ มีอัธยาศัย ไม่เย่อหยิ่งหยาบคายกระด้างถือองค์ มีความงามสง่า เกิดแต่ท่วงทีกริยาสุภาพนุ่มนวล ละมุนละไม ให้ได้รับความรักภักดี แต่มีชาติยาเกรง — *Maddava*: kindness and gentleness)

6. ตปะ (ความทรงเดช คือ แผลดเผากิเลสตัณหา มิให้เข้ามาครอบงำอำยัจิต ระงับยับยั้งข่มใจได้ ไม่ยอมให้หลงใหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและความปรนเปรอ มีความเป็นอยู่สม่ำเสมอ หรืออย่างสามัญ มุ่งมั่นแต่จะบำเพ็ญเพียร ทำกิจให้บริบูรณ์ — *Tapa*: austerity; self-control; non-indulgence)

7. อักโกธะ (ความไม่โกรธ คือ ไม่กริ้วกราดลุอำนาจความโกรธ จนเป็นเหตุให้วินิจฉัยความและกระทำการต่างๆ ผิดพลาดเสียธรรมเนียมเมตตาประจําใจไว้ระงับความเคืองชุ่น วินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอันราบเรียบเป็นตัวของตนเอง — *Akkodha*: non-anger; non-fury)

8. อวิหิงสา (ความไม่เบียดเบียน คือ ไม่บีบบังคับกดขี่ เช่น เก็บภาษีชู้ดรีด หรือเกณฑ์แรงงานเกินขนาด ไม่หลงระเริงอำนาจ ขาดความกรุณา หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชาราษฎร์ผู้ใด เพราะอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง — *Avihimsā*: non-violence; non-oppression)

9. ขันติ (ความอดทน คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ ถึงจะลำบากกายนำเหนื่อยหน่ายเพียงไร ก็ไม่ทอดอวย ถึงจะถูกขู่ข่มขู่ด้วยคำเลียดสีถากถางอย่างไร ก็ไม่หมดกำลังใจ ไม่ยอมมละทิ้งกรณี์ที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม — *Khanti*: patience; forbearance; tolerance)

10. อวิโรธนะ (ความไม่คลาดธรรมดา คือ วางองค์เป็นหลักหนักแน่นในธรรม คงที่ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหวเพราะถ้อยคำที่ร้าย ลากสักการะ หรืออัญญากรรมณ์ อัญญากรรมณ์ใดๆ สถิตมั่นในธรรมทั้งส่วนยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรม กิติ นิตินธรรม คือ ระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม กิติ ไม่ประพฤติให้เคลื่อนคลาดวิบัติไป — *Avirodhana*: non-deviation from righteousness; conformity to the law)

ราชธรรม 10 นี้ พึงจดจำง่าย ๆ โดยคาถาในบาลี ดังนี้

ทานํ สีลํ ปริจาคํ	อาชชวํ มทุทวํ ตปํ
อภฺโกธํ อวิหิงฺสญจ	ขนฺตินฺจ อวิโรธนํ.

ทรงปรารถนาหรือประโยชน์ที่ทรงประสงค์ ในการทรงบัญญัติสิกขาบทแก่พระสงฆ์สาวก — *Sikkhāpada-paññatti atthavasa*: reasons for laying down the course of training for monks; purposes of monastic legislation)

ก. ว่าด้วยประโยชน์แก่สงฆ์หรือส่วนรวม

1. **สงฆ์สุญฺจตาย** (เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์ คือ เพื่อความเรียบร้อยดีงามแห่งสงฆ์ ซึ่งได้ทรงชี้แจงให้มองเห็นคุณโทษแห่งความประพฤตินั้นๆ ชัดเจนแล้ว จึงทรงบัญญัติสิกขาบทขึ้นไว้โดยความเห็นชอบร่วมกัน — for the excellence of the unanimous Order)

2. **สงฆ์ผาสุตาย** (เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์ — for the comfort of the Order)

ข. ว่าด้วยประโยชน์แก่บุคคล

3. **ทุมฺมงฺกุณฺ्हํ ปุคฺคฺลาณฺ्हํ นิคฺคฺคฺหาเย** (เพื่อข่มบุคคลผู้เก๋อยาก คือ เพื่อกำราบคนผู้ดื้อัน ประพฤติทราม — for the control of shameless persons)

4. **เปสฺลาณฺ्हํ ภิกฺขุณฺ्हํ ผาสุวิหาราย** (เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม — for the living in comfort of well-behaved monks)

ค. ว่าด้วยประโยชน์แก่ความบริสุทธิ์ หรือแก่ชีวิต ทั้งทางกายและทางใจ

5. **ทิกฺกฺขมฺมิกานฺ्हํ อาสวานฺ्हํ สํวราย** (เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน คือ เพื่อระวังปิดทางความเลื่อมเสีย ความทุกข์ ความเดือดร้อน ที่จะมามีในปัจจุบัน — for the restraint of the cankers in the present; for the prevention of temporal decay and troubles)

6. **สมฺปรายิกานฺ्हํ อาสวานฺ्हํ ปฏฺยฆาตาย** (เพื่อบำบัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต คือ เพื่อป้องกันมิให้เกิดความเลื่อมเสีย ความทุกข์ความเดือดร้อน ที่จะมามีในภายหน้าหรือภพหน้า — for warding off the cankers in the hereafter; for protection against spiritual decay and troubles)

ง. ว่าด้วยประโยชน์แก่ประชาชน

7. **อปฺปสฺนฺหาณฺ्हํ ปสฺสาทาย** (เพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส — for the confidence of those who have not yet gained confidence)

8. **ปสฺนฺหาณฺ्हํ ภิกฺขุโยภาวาย** (เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของชุมชนที่เลื่อมใสแล้ว — for the increase of the confidence of the confident)

จ. ว่าด้วยประโยชน์แก่พระศาสนา

9. **สทฺธมฺมฏฺฐิตฺติยา** (เพื่อความตั้งมั่นแห่งลัทธิธรรม — for the lastingness of the true doctrine)

10. **วินฺยานุคฺคฺคฺหาเย** (เพื่ออนุเคราะห์วินัย คือ ทำให้มีบัญญัติสำหรับใช้เป็นหลักเกณฑ์จัดระเบียบของหมู่ สนับสนุนความมีวินัยให้หนักแน่นมั่นคงยิ่งขึ้น — for the support of the discipline)

[328] **วิปัสสนูปกิเลส 10** (อุปกิเลสแห่งวิปัสสนา, ธรรมารมณ์ที่เกิดแก่ผู้ได้ตรุณ-วิปัสสนา หรือวิปัสสนาอ่อนๆ ทำให้เข้าใจผิดว่าตนบรรลุมรรคผลแล้ว เป็นเหตุขัดขวางให้ไม่ก้าวหน้าต่อไปในวิปัสสนาญาณ — *Vipassanūpakilesa*: imperfections or defilements of insight)

1. โภกาส (แสงสว่าง — *Obhāsa*: illumination; luminous aura)
2. ญาณ (ความหยั่งรู้ — *Nāṇa*: knowledge)
3. ปีติ (ความอิมใจ — *Pīti*: rapture; unprecedented joy)
4. ปัสสัทธิ (ความสงบเย็น — *Passaddhi*: tranquillity)
5. สุข (ความสุขสบายใจ — *Sukha*: bliss; pleasure)
6. อธิโมกข์ (ความน้อมใจเชื่อ, ศรัทธาแก่กล้า, ความปลงใจ — *Adhimokkha*: fervour; assurance; resolution)
7. ปัคคาหะ (ความเพียรที่พอดี — *Paggāha*: exertion; well-exerted energy)
8. อุปัฏฐาน (สติแก่กล้า, สติชัด — *Upaṭṭhāna*: established mindfulness)
9. อุเบกขา (ความมีจิตเป็นกลาง — *Upekkhā*: equanimity)
10. นิกันติ (ความพอใจ, ติดใจ — *Nikanti*: delight)

ดู [285] วิสุทธิ 7 โดยเฉพาะข้อ 5 คือ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ

Vism.633.

วิสุทธิ.3/267.

[☆☆☆] **ศีล 10** ดู [242] ศีล 10.

[329] **สังโยชน์ 10¹** (กิเลสอันผูกใจสัตว์, ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับวัฏฏทุกข์ หรือผูกกรรมไว้กับผล — *Samyojana*: fetters; bondage)

ก. โอรัมภาคิยสังโยชน์ 5 (สังโยชน์เบื้องต่ำ เป็นอย่างหยาบ เป็นไปในภพอันต่ำ — *Orambhāgiya*~: lower fetters)

1. สักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นตัวของตน เช่น เห็นรูป เห็นเวทนา เห็นวิญญาณ เป็นต้น เป็นต้น — *Sakkāyaditṭhi*: personality-view; false view of individuality)
2. วิจิกิฉา (ความสงสัย, ความลังเล ไม่แน่ใจ — *Vicikicchā*: doubt; uncertainty)
3. สีลพตปรามาส (ความถือมั่นศีลพรต โดยสักว่าทำตามๆ กันไปอย่างงมงายเห็นว่าจะบริสุทธิหลุดพ้นได้เพียงด้วยศีลและวัตร — *Sīlabbataparāmāsa*: adherence to rules and rituals)
4. กามราคะ (ความกำหนัดในกาม, ความติดใจในกามคุณ — *Kāmarāga*: sensual lust)
5. ปฏิฆะ (ความกระทบกระทั่งในใจ, ความหงุดหงิดขัดเคือง — *Paṭigha*: repulsion; irritation)

ข. อุทธัมภาคิยสังโยชน์ 5 (สังโยชน์เบื้องสูง เป็นอย่างละเอียด เป็นไปแม้ในภพอันสูง — *Uddhambhāgiya*~: higher fetters)

6. **รูปราคะ** (ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปमान หรือในรูปธรรมอันประณีต, ความปรารถนาในรูปภาพ — *Rūparāga*: greed for fine-material existence; attachment to realms of form)
 7. **อรูปราคะ** (ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปमान หรือในอรูปธรรม, ความปรารถนาในอรูปภาพ — *Arūparāga*: greed for immaterial existence; attachment to formless realms)
 8. **มานะ** (ความสำคัญตน คือ ถือตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ — *Māna*: conceit; pride)
 9. **อุทัจจะ** (ความฟุ้งซ่าน — *Uddhacca*: restlessness; distraction)
 10. **อวิชชา** (ความไม่รู้จริง, ความหลง — *Avijjā*: ignorance)

สังโยชน์ 10 ในหมวดนี้ เป็นแนวพระสูตร หรือ *สูตรต้นต้น* แต่ในบาลีแห่งพระสูตรนั้นๆ มีแปลกจากที่นี้เล็กน้อย คือ ข้อ 4 เป็น *กามฉันท* (ความพอใจในกาม — sensual desire) ข้อ 5 เป็น *พยาบาท* (ความขัดเคือง, ความคิดร้าย — ill-will) ใจความเหมือนกัน

ลำดับการละสังโยชน์ 10 นี้ ให้ดู [164] มรรค 4.

S.V.61; A.V.13; Vbh.377.

ส.ม.19/349/90; อ.ทสก.24/13/18; อภิ.วิ.35/976-7/509.

[330] สังโยชน์ 10² (ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับทุกข์ — *Samyojana*: fetters; bondage)

1. กามราคะ 2. ปฏิฆะ 3. มานะ 4. ทิฏฐิ (ความเห็นผิด — *Diṭṭhi*: false views) 5. วิจิกิจจา
 6. สีสัพตปราคาส 7. ภวราคะ (ความติดใจปรารถนาในภาพ — *Bhavarāga*: greed for existence) 8. อีสสา (ความริษยา — *Issā*: envy; jealousy) 9. มัจฉริยะ (ความตระหนี่ — *Macchariya*: meanness; stinginess) 10. อวิชชา

สังโยชน์ 10 ในหมวดนี้ เป็นแนวพระอภิธรรม หรือ *อภิธรรมนัย* ได้แสดงความหมายไว้เฉพาะข้อที่ต่างจากหมวดก่อน

Vbh.391.

อภิ.วิ.35/1029/528.

[331] สัญญา 10 (ความกำหนดหมาย, แนวความคิดความเข้าใจ สำหรับใช้กำหนดพิจารณาในการเจริญกรรมฐาน — *Saññā*: perception; contemplation; ideas as objects of meditation)

1. อนิจจสยงญา (กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร — *Anicca-saññā*: contemplation on impermanency)
 2. อนัตตสยงญา (กำหนดหมายความเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง — *Anatta*~: contemplation on impersonality)
 3. อสุภสยงญา (กำหนดหมายความไม่งามแห่งกาย — *Asubha*~: contemplation on foulness or loathsomeness)
 4. อาทีนวสยงญา (กำหนดหมายโทษทุกข์ของกายอันมีความเจ็บไข้ต่างๆ — *Ādīnava*~: contemplation on the disadvantages of the body)
 5. ปหานสยงญา (กำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิตกและบาปกรรมทั้งหลาย — *Pahāna*~:

contemplation on abandonment or overcoming)

6. วิราคสยญา (กำหนดหมายวิราคะว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต — *Virāga~*: contemplation on detachment)

7. นิโรธสยญา (กำหนดหมายนิโรธว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต — *Nirodha~*: contemplation on cessation)

8. สัพพโลเก อนภिरตสยญา (กำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง — *Sabbaloke anabhirata~*: contemplation on the non-delightfulness of the whole world)

9. สัพพสงฺขารेषฺสู อนิฏฺฐสยญา (กำหนดหมายความไม่น่าปรารถนาในสังขารทั้งปวง — *Sabbasāṅkhāresu anitṭha~*: contemplation on the non-pleasantness of the whole world)

10. อานาปานสติ (สติกำหนดลมหายใจเข้าออก — *Ānāpānasati*: mindfulness of in- and out-breathing)

ในข้อ 9. *อนิฏฐสยญา* พระบาลีเดิมเป็น *อนิจฺจสยญา* บ้าง *อนิจฺจาสยญา* บ้าง.

D.III.291; A.V.109.

ที่.ป.า.11/473/340; อ.จ.ทสก.24/60/116.

[332] สัทธรรม 10 (ธรรมอันดี, ธรรมที่แท้, ธรรมของสัตบุรุษ, หลักหรือแก่นศาสนา — *Saddhamma*: true doctrine; essential Dharma)

1.-9. โลกุตตรธรรม 9 (มรรค 4 ผล 4 นิพพาน 1 — *Lokuttara-dhamma*: the nine supermundane states, viz., the Four Paths, the Four Fruitions and Nibbāna)

10. ปริยัติธรรม (ธรรมคือคำสั่งสอนอันจะต้องเล่าเรียน กล่าวคือ พุทธพจน์ — *Pariyatti-dhamma*: the text to be studied, i.e. the words of the Buddha)

(ฉบับอักษรโรมันยังไม่ได้พิมพ์)

สงคท.ฎีกา 65.

[333] สัมมัตตะ 10 (ภาวะที่ถูกต้อง, ความเป็นสิ่งที่ถูกต้อง — *Sammatta*: rightness; right states)

8 ข้อต้น ตรงกับองค์มรรค 8 ข้อ คือ **สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ** และเพิ่ม 2 ข้อ คือ

9. สัมมาญาณ (รู้ชอบ ได้แก่ ผลญาณ และปัจจเวกขณะญาณทั้ง 19 ประเภท — *Sammāñāṇa*: right knowledge; right insight)

10. สัมมาวิมุตติ (หลุดพ้นชอบ ได้แก่ อรหัตตผลวิมุตติ — *Sammāvimutti*: right deliverance)

ธรรมหมวดนี้ เรียกชื่ออีกอย่างว่า *อเสชธรรม* (ธรรมของพระอเสชะ — *Asekhadhamma*: qualities of the adept)

ดู [293] มรรคมีองค์ 8.

D.III.271,292; M.I.42; A.V.212.

ที่.ป.า.11/362/286; 475/342; ม.ม.12/104/75; อ.จ.ทสก.24/104/226;

ม.อ.1/260; อ.จ.อ.2/319,474,481.

[334] **มิจฉัตตะ 10** (ภาวะที่ผิด, ความเป็นสิ่งที่ผิด — *Micchatta*: wrongness; wrong states)

1. **มิจฉาทิฏฐิ** (เห็นผิด ได้แก่ ความเห็นผิดจากคลองธรรมตามหลักกุศลกรรมบถ และความเห็นที่ไม่นำไปสู่ความพ้นทุกข์ — *Micchādittṭhi*: wrong view)
2. **มิจฉาสังกัปปะ** (ดำริผิด ได้แก่ ความดำริที่เป็นอกุศลทั้งหลาย ตรงข้ามจากสัมมาสังกัปปะ — *Micchāsāṅkappa*: wrong thought)
3. **มิจฉาวาจา** (วาจาผิด ได้แก่ วจีทุจริต 4 — *Micchāvācā*: wrong speech)
4. **มิจฉากัมมันตะ** (กระทำผิด ได้แก่ กายทุจริต 3 — *Micchākammanta*: wrong action)
5. **มิจฉาอาชีพะ** (เลี้ยงชีพผิด ได้แก่ เลี้ยงชีพผิดในทางทุจริต — *Micchā-ājīva*: wrong livelihood)
6. **มิจฉาวายามะ** (พยายามผิด ได้แก่ ความเพียรตรงข้ามกับสัมมาวายามะ — *Micchāvāyāma*: wrong effort)
7. **มิจฉาสติ** (ระลึกผิด ได้แก่ ความระลึกถึงเรื่องราวที่ล่วงแล้ว เช่น ระลึกถึงการได้ทรัพย์ การได้ยศ เป็นต้น ในทางอกุศล อันจัดเป็นสติเทียบ เป็นเหตุชักนำใจให้เกิดกิเลสมีโลภะ มานะ อิสสา มัจฉริยะ เป็นต้น — *Micchāsati*: wrong mindfulness)
8. **มิจฉาสมาธิ** (ตั้งจิตผิด ได้แก่ ตั้งจิตเพ่งเล็ง จดจ่อปักใจแน่วแน่ในกามราคะ พยาบาท เป็นต้น หรือเจริญสมาธิแล้ว หลงเพลิน ติดหมกมุ่น ตลอดจนนำไปใช้ผิดทาง ไม่เป็นไปเพื่อญาณทัสสนะ และความหลุดพ้น — *Micchāsamādhi*: wrong concentration)
9. **มิจฉาญาณ** (รู้ผิด ได้แก่ ความหลงผิดที่แสดงออกในการคิดอุบายทำความชั่ว และในการพิจารณาทบทวนว่าความชั่วนั้นๆ ตนกระทำได้อย่างดีแล้ว เป็นต้น — *Micchāñāṇa*: wrong knowledge)
10. **มิจฉาวิมุตติ** (หลุดพ้นผิด ได้แก่ ยังไม่ถึงวิมุตติ สำคัญว่าถึงวิมุตติ หรือสำคัญผิดในสิ่งที่มิใช่วิมุตติว่าเป็นวิมุตติ — *Micchāvimutti*: wrong deliverance)

D.III.290; M.I.42; A.V.212.

ที่.ป.11/469/337; ม.ม.12/104/76; อง.ทสก.24/103/226; ม.อ.1/259; วิภังค.อ.676.

[☆☆☆] **อกุศลกรรมบถ 10** ดู [321] *อกุศลกรรมบถ 10*.

[335] **อนุสติ 10** (ความระลึกถึง, อารมณอันควรระลึกถึงเนื่องๆ — *Anussati*: recollection; constant mindfulness)

1. **พุทธานุสติ** (ระลึกถึงพระพุทธเจ้า คือ น้อมจิตระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระองค์ — *Buddhānussati*: recollection of the Buddha; contemplation on the virtues of the Buddha)
2. **ธัมมานุสติ** (ระลึกถึงพระธรรม คือ น้อมจิตระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระธรรม — *Dhammānussati*: recollection of the Dhamma; contemplation on the virtues of the Doctrine)
3. **สังฆานุสติ** (ระลึกถึงพระสงฆ์ คือ น้อมจิตระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระสงฆ์ —

Saṅghānussati: recollection of the Sangha; contemplation on the virtues of the Order)

4. สีลานุสสติ (ระลึกถึงศีล คือ น้อมจิตรำลึกพิจารณาศีลของตนที่ได้ประพฤติปฏิบัติ บริสุทธิ์ ไม่ต่างพร้อย — *Sīlānussati*: recollection of morality; contemplation on one's own morals)

5. จาคานุสสติ (ระลึกถึงการบริจาค คือ น้อมจิตระลึกถึงทานที่ตนได้บริจาคแล้ว และพิจารณาเห็นคุณธรรมคือความเผื่อแผ่เสียสละนี้ที่มีในตน — *Cāgānussati*: recollection of liberality; contemplation on one's own liberality)

6. เทวตานุสสติ (ระลึกถึงเทวดา คือ น้อมจิตระลึกถึงเทวดาทั้งหลายที่ตนเคยรู้ และพิจารณาเห็นคุณธรรมอันทำบุคคลให้เป็นเทวดานั้นๆ ตามที่มีอยู่ในตน — *Devatānussati*: recollection of deities; contemplation on the virtues which make people become gods as can be found in oneself)

7. มรณสสติ (ระลึกถึงความตายอันจะต้องมีมาถึงตนเป็นธรรมดา พิจารณาที่จะให้เกิดความไม่ประมาท — *Marāṇassati*: mindfulness of death; contemplation on death)

8. กายคตาสติ (สติอันไปในกาย คือ กำหนดพิจารณาภายใน ให้เห็นว่าประกอบด้วยส่วนต่างๆ อันไม่สะอาด ไม่งาม น่ารังเกียจ เป็นทางรู้เท่าทันสภาวะของกายนี้ มิให้หลงใหลมัวเมา — *Kāyagatā-sati*: mindfulness occupied with the body; contemplation on the 32 impure parts of the body)

9. อานาปานสสติ (สติกำหนดลมหายใจเข้าออก — *Ānāpānasati*: mindfulness on breathing)

10. อุปสมานุสสติ (ระลึกถึงธรรมเป็นที่สงบ คือ ระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระนิพพาน อันเป็นที่ระงับกิเลสและความทุกข์ — *Upasamānussati*: recollection of peace; contemplation on the virtue of Nibbāna)

ดู [354] กรรมฐาน 40.

A.I.30,41; Vism.197.

อง.เอก.20/179-180/39-40; 224/54; วิสุทธิ.1/251.

[☆☆☆] **อภินทปัจจเวกขณ์ 10** ดู [248] ปัพพชิตอภินทปัจจเวกขณ์ 10.

[☆☆☆] **อเสขธรรม 10** ดู [333] สัมมัตตะ 10.

[336] **อสุภะ 10** (สภาพอันไม่งาม, ซากศพในสภาพต่างๆ ซึ่งใช้เป็นอารมณ์แห่งสมถกรรมฐาน — *Asubha*: ten kinds of foulness; corpses at different stages of decay)

1. อุทฺธุมตกะ (ซากศพที่หน้าพองขึ้นอืด — *Uddhumātaka*: bloated corpse; swollen-up corpse)

2. วินีลกะ (ซากศพที่มีสีเขียวคล้ำคละด้วยสีต่างๆ — *Vinīlaka*: bluish discoloured corpse; livid corpse)

3. วิปฺพกะ (ซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลเยิ้มอยู่ตามที่ที่แตกปริออก — *Vipubbaka*: festering corpse)

4. วิจฺฉิดดกะ (ซากศพที่ขาดจากกันเป็น 2 ท่อน — *Vicchiddaka*: split or cut up corpse;

disjoint corpse)

5. **วิกขายิตกะ** (ซากศพที่ถูกสัตว์ เช่น แร้ง กา สุนัข จิกทิ้งกัดกินแล้ว — *Vikkhāyitaka*: gnawed corpse)

6. **วิกขิตตกะ** (ซากศพที่กระจายกระจาย มือเท้าศีรษะหลุดออกไปข้างๆ — *Vikkhittaka*: scattered corpse; mangled corpse)

7. **หตวิกขิตตกะ** (ซากศพที่ถูกสับฟันนั้นเป็นท่อนๆ กระจายออกไป — *Hatavikkhittaka*: hacked and scattered corpse; mutilated and mangled corpse)

8. **โลหิตกะ** (ซากศพที่มีโลหิตไหลอาบเรียราดอยู่ — *Lohitaka*: blood-stained corpse; bleeding corpse)

9. **ปุลุวกะ** (ซากศพที่มีหนอนคลาคล่ำเต็มไปหมด — *Puluvaka*: worm-infested corpse)

10. **อัฐิกะ** (ซากศพที่ยังเหลืออยู่แต่ร่างกระดูกหรือกระดูกท่อน — *Aṭṭhika*: skeleton)

ดู [354] กรรมฐาน 40.

Vism.178.

วิสุทธิ.1/226.

[337] **อันทคาหิกทิฏฐิ 10** (ความเห็นอันถือเอาที่สุด, ความเห็นผิดที่แล่นไปสู่โต่งข้างใดข้างหนึ่ง — *Antagāhika-ditṭhi*: the ten erroneous extremist views) คือ เห็นว่า

1. โลกเที่ยง (The world is eternal.)

2. โลกไม่เที่ยง (The world is not eternal.)

3. โลกมีที่สุด (The world is finite.)

4. โลกไม่มีที่สุด (The world is infinite.)

5. ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น (The soul and the body are identical.)

6. ชีวะก็อย่างหนึ่ง สรีระก็อย่างหนึ่ง (The soul is one thing and the body is another.)

7. ตถาคตเบื้องต้นแต่ตาย ย่อมเป็นอีก (The Tathāgata is, after death.)

8. ตถาคตเบื้องต้นแต่ตาย ย่อมไม่เป็นอีก (The Tathāgata is not, after death.)

9. ตถาคตเบื้องต้นแต่ตาย ย่อมเป็นอีก ก็ใช่ ไม่เป็นอีก ก็ใช่ (The Tathāgata both is and is not, after death.)

10. ตถาคตเบื้องต้นแต่ตาย ย่อมเป็นอีก ก็มิใช่ ย่อมไม่เป็นอีก ก็มิใช่ (The Tathāgata neither is nor is not, after death.)

คำว่า *ตถาคต* ในที่นี้ อรรถกถาบางแห่งว่าหมายถึง “สัตว์” (เช่น ม.อ.3/135; สงคณ.อ.528) บางแห่งว่า “อัตตา” หรือ “อาตมัน” (อ.อ.430) บางแห่งว่า “พระพุทธเจ้า” (ส.อ.3/192)

M.I.426; S.IV.392; A.V.193;

ม.ม.13/147/143; ส.สพ.18/788/476; อง.ทสก.24/193/206;

Ps.I.151; Vbh.392.

ช.ปฎิ.31/337/226; อภิ.วิ.35/1032/529.

อติเรกทสกะ — หมวดเกิน 10

Groups of More Than Ten

[338] **กรรม 12** (การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม, ในที่นี้หมายถึงกรรมประเภทต่างๆ พร้อมทั้งหลักเกณฑ์เกี่ยวกับการให้ผลของกรรมเหล่านั้น — *Kamma: karma; karma; action; volitional action*)

หมวดที่ 1 ว่าโดยปากกาล คือ จำแนกตามเวลาที่ให้ผล (classification according to the time of ripening or taking effect)

1. ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม (กรรมให้ผลในปัจจุบันคือในภพนี้ — *Ditṭhadhamma-vedanīya-kamma: karma to be experienced here and now; immediately effective karma*)

2. อุปัชชเวทนียกรรม (กรรมให้ผลในภพที่จะไปเกิดคือในภพหน้า — *Upapajja-vedanīya-kamma: karma to be experienced on rebirth; karma ripening in the next life*)

3. อปรายปริยเวทนียกรรม (กรรมให้ผลในภพต่อๆ ไป — *Aparāpariya-vedanīya-kamma: karma to be experienced in some subsequent lives; indefinitely effective karma*)

4. อโหสิกรรม (กรรมเลิกให้ผล ไม่มีผลอีก — *Ahosi-kamma: lapsed or defunct karma*)

หมวดที่ 2 ว่าโดยกิจ คือ จำแนกการให้ผลตามหน้าที่ (classification according to function)

5. ชนกกรรม (กรรมแต่งให้เกิด, กรรมที่เป็นตัวนำไปเกิด — *Janaka-kamma: productive karma; reproductive karma*)

6. อุปัตถัมภกกรรม (กรรมสนับสนุน, กรรมที่เข้าช่วยสนับสนุนหรือซ้ำเติมต่อจากชนกกรรม — *Upatthambhaka-kamma: supportive karma; consolidating karma*)

7. อุปปีฬกกรรม (กรรมบีบคั้น, กรรมที่มาให้ผล บีบคั้นผลแห่งชนกกรรมและอุปัตถัมภกกรรมนั้น ให้แปรเปลี่ยนทุเลาลงไป บั่นทอนวิบากมิให้เป็นไปได้นาน — *Upapīḷaka-kamma: obstructive karma; frustrating karma*)

8. อุปฆาตกรรม (กรรมตัดรอน, กรรมที่แรง ฝ่ายตรงข้ามกับชนกกรรมและอุปัตถัมภกกรรม เข้าตัดรอนการให้ผลของกรรมสองอย่างนั้น ให้ขาดไปเสียทีเดียว เช่น เกิดในตระกูลสูง มั่งคั่งแต่อายุสั้น เป็นต้น — *Upaghāta-kamma: destructive karma; supplanting karma*)

หมวดที่ 3 ว่าโดยปากทานปริยาย คือ จำแนกตามความยกย่องหรือลำดับความแรงในการให้ผล (classification according to the order of ripening)

9. ครุกกรรม (กรรมหนัก ให้ผลก่อน ได้แก่ *สมาบัติ 8* หรือ *อนันตริยกรรม* — *Garuka-kamma: weighty karma*)

10. พหุลกรรม หรือ อาจิณณกรรม (กรรมทำมากหรือกรรมชิน ให้ผลรองจากครุกกรรม)

— *Bahula-kamma* or *Āciṇṇa-kamma*: habitual kamma)

11. อาสันนกรรม (กรรมจนเจียน หรือกรรมใกล้ตาย คือกรรมทำเมื่อจวนจะตายจับใจอยู่ใหม่ๆ ถ้าไม่มี 2 ข้อก่อน ก็จะทำให้ผลก่อนอื่น — *Āsanna-kamma*: death-threshold kamma; proximate kamma)

12. กัตตตากรม หรือ **กัตตตาวาปนกรรม** (กรรมสักว่าทำ, กรรมที่ทำไว้ด้วยเจตนาอันอ่อนหรือมิใช่เจตนาอย่างนั้นโดยตรง ต่อเมื่อไม่มีกรรมอื่นให้ผลแล้วกรรมนี้จึงจะให้ผล — *Katattā-kamma* or *Katattāvāpana-kamma*: reserve kamma; casual act) *กัตตตากรม* ก็เขียน

กรรม 12 หรือ กรรมสี่ 3 หมวดนี้ มิได้มีมาในบาลีในรูปเช่นนี้โดยตรง พระอาจารย์สมัยต่อมา เช่น พระพุทธโฆษาจารย์ เป็นต้น ได้รวบรวมมาจัดเรียงเป็นแบบไว้ในภายหลัง.

Vism.601; Comp.144.

วิสุทธิ.3/223; สงคท.28.

[339] จักรวรรดิวัตร 5, 12 (วัตรของพระเจ้าจักรพรรดิ, พระจริยาที่พระเจ้าจักรพรรดิพึงทรงบำเพ็ญสม่ำเสมอ, ธรรมเนียมการทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจของพระเจ้าจักรพรรดิ, หน้าที่ของนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่ — *Cakkavatti-vatta*: duties of a universal king or a great ruler)

1. ธรรมาธิปไตย (ถือธรรมเป็นใหญ่ เคารพนับถือบูชายำเกรงธรรม ยึดธรรมเป็นหลัก เป็นธงชัย เป็นธรรมาธิปไตย — *Dhammādhīpateyya*: supremacy of the law of truth and righteousness; rule of the Dhamma; rule of the true law) (1) และ

2. ธรรมการักษา (จัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันชอบธรรมและเป็นธรรม — *Dhammikārakkhā*: provision of the right watch, ward and protection)

ก. **อันโตชน** (แก่ชนภายใน ตั้งแต่พระมเหสี โอรส ธิดา จนถึงผู้ปฏิบัติราชการในพระองค์ทั้งหมด คือ คนในปกครองส่วนตัว ตั้งแต่บุตรธิดาเป็นต้นไป ด้วยให้การบำรุงเลี้ยงอบรมสั่งสอนเป็นต้น ให้อยู่โดยเรียบร้อยสงบสุข และมีความเคารพนับถือกัน — for one's own folk) (2)

ข. **พลกาย** (แก่กองทัพ คือ ปวงเสนาข้าทหาร, ข้าราชการฝ่ายทหาร — for the army; the armed forces; military personnel) (3)

ค. **ขัตติยะ** (แก่กษัตริย์ทั้งหลายผู้อยู่ในพระบรมเดชาานุภาพ, เจ้าเมืองขึ้น, ปัจจุบันสงเคราะห์ชนชั้นปกครองและนักบริหารชั้นผู้ใหญ่ทั้งหลาย, ข้าราชการฝ่ายปกครอง — for colonial kings; administrative officers) (4)

ง. **อนุยนต์** (แก่ผู้ตามเสด็จ คือ ราชบริพารทั้งหลาย, ปัจจุบันควรสงเคราะห์ข้าราชการฝ่ายพลเรือนเข้าทั้งหมด — for the royal dependants; civil servants) (5)

จ. **พราหมณคฤหบดี** (แก่ชนเจ้าพิธี เจ้าตำรา พ่อค้า เจ้าไร่นา คือ ครูอาจารย์ นักวิชาการ หมอ พ่อค้า ผู้ประกอบวิชาชีพต่างๆ และเกษตรกร ด้วยช่วยจัดหาทุนและอุปกรณ์เป็นต้น — for brahmins and householders; the professional, traders and the agricultural) (6)

ฉ. **เนคมขานบท** (แก่ชาวนิคมนชนบท คือ ราษฎรทั้งปวงทุกท้องถิ่นตลอดถึงชายแดนทั่วไป ไม่ทอดทิ้ง — for town and country dwellers; townsmen and villagers; upcountry people) (7)

ช. **สมณพราหมณ์** (แก่พระสงฆ์และบรรพชิตผู้ทรงศีลทรงคุณธรรม — for the religious) (8)

ญ. **มิกปักษี** (แก่มฤคและปักษี คือ สัตว์อันควรสงวนทั้งหลาย — for beasts and birds) (9)

3. อธรรมการนิเสธนา (ห้ามกัน มีให้มีการอันอธรรมเกิดขึ้นในพระราชอาณาเขต คือ จัดการป้องกัน แก่ไข มีให้มีการกระทำความผิดความชั่วร้ายเดือดร้อนเกิดขึ้นในบ้านเมือง — *Adhammakāranisedhanā*: to let no wrongdoing prevail in the kingdom) (10)

4. ธนาหุประทาน (ปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ชนผู้ไร้ทรัพย์ มีให้มีคนขัดสนยากไร้ในแว่นแคว้น — *Dhanānuppādāna*: to let wealth be given or distributed to the poor) (11)

5. ปริพจจา (ปรึกษาสอบถามปัญหา กับสมณพราหมณ์ ผู้ประพตติดี ปฏิบัติชอบ ผู้ไม่ประมาท มัวเมา อยู่เสมอตามกาลอันควร เพื่อให้รู้ชัดการอันดีชั่ว ควรประกอบหรือไม่ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขหรือไม่ แล้วประพตติปฏิบัติให้เป็นไปโดยถูกต้อง ข้อนี้ปัจจุบันสงเคราะห์นักปราชญ์ นักวิชาการผู้ทรงคุณธรรมเข้าด้วย — *Paripucchā*: to go from time to time to see and seek advice from the men of religious life who maintain high moral standards; to have virtuous counsellors and seek after greater virtue) (12)

จักรวรรดิวัตรนี้ มาใน *จกกวัดติสฺสูตร* ตามที่มาจากข้าง ในพระบาลี คือพระไตรปิฎก ท่านไม่ระบุจำนวนข้อไว้ แต่นับตามที่ตรัสไว้ เป็นหลักการที่ยึดถือหนึ่งข้อ และหลักปฏิบัติ 4 ข้อ จึงรวมเป็น 5 ข้อ อย่างไรก็ดี ข้อย่อยที่แยกออกไปจากข้อ 2 (ธรรมิการักษา) แต่ละอย่าง ในชั้น อรรถกถาคงเห็นว่ามีความสำคัญมาก และมีรายละเอียดวิธีปฏิบัติจำเพาะต่างกันออกไป จึงจัดเป็นวัตรแต่ละข้อเท่ากันหมด นับได้ 12 ข้อ ตามตัวเลขในวงเล็บข้างหลัง

แต่ในอรรถกถาแห่งพระสูตรนี้เอง (ที.อ.3/46) ท่านจัดต่างออกไปดังนี้

1. **อนโตชนสุมี พลกายสุมี** (สงเคราะห์ชนภายใน และพลกายกองทหาร)

2. **ขตติเยสุ** (สงเคราะห์กษัตริย์เมืองขึ้นทั้งหลาย)

3. **อนุนเตสุ** (สงเคราะห์เหล่าเชื้อพระวงศ์ ผู้ตามเสด็จเป็นราชบริพาร)

4. **พฺรหฺมณคหปติเกสุ** (คัมครองพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย)

5. **เนคมขานบเทสุ** (คัมครองชาวราษฎรพื้นเมืองทั้งหลาย)

6. **สมณพฺรหฺมณเณสุ** (คัมครองเหล่าสมณพราหมณ์)

7. **มิกปักษีสุ** (คัมครองเนื้อนกที่เอาไว้สืบทพันธุ์)

8. **อธมฺมการปฏิบัติเขไป** (ห้ามปรามมิให้มีการประพตติการอันผิดธรรม)

9. อรหณฺ ฐนณูปฺปทานํ (ทำนุบำรุงผู้ขัดสนไร้ทรัพย์)
10. สมณพราหมณฺ อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหาปฺจฉนฺ (เข้าไปหาและสอบถามปัญหาแก่สมณพราหมณ์)
11. อชฺมุยมราคสฺส ปทานํ (เว้นความกำหนัดในกามโดยอาการไม่เป็นธรรม)
12. วิสมโลภสฺส ปทานํ (เว้นโลภกล้า ไม่เลือกควรไม่ควร)

ที่จำกันมาส่วนมาก ก็ถือตามนัยอรรถกถานี้ อย่างไรก็ตามอย่างไรก็ดี ตามนัยนี้ ท่านไม่นับข้อธรรมาธิปไตย เข้าในจำนวน 12 ข้อ และเพิ่มข้อ 11, 12 เข้ามาใหม่ ซึ่งไม่มีมาในบาลีเดิม (ข้อ 11, 12 นี้ โดยเหตุผลน่าจะมียู่แล้วในหลักทศพิชราชธรรม)

ดู [326] ราชธรรม 10 ด้วย.

D.III.61.

ที่.ป.11/35/65.

[340] ปฏิจฺจสมุปฺบาท มีองค์หรือหัวข้อ 12 (การเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลาย เพราะอาศัยกัน, ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นพร้อม, การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันๆ จึงเกิดขึ้น — *Paṭ icca-samuppāda*: the Dependent Origination; conditioned arising)

- 1.–2. อวิชฺชาปฺจฺจยา สงฺขารํ เพราะ อวิชฺชา เป็นปัจจัย สงฺขารํ จึงมี (Dependent on Ignorance arise Kamma-Formations.)
3. สงฺขารปฺจฺจยา วิญฺญาณํ เพราะสงฺขารเป็นปัจจัย วิญฺญาณํ จึงมี (Dependent on Kamma-Formations arises Consciousness.)
4. วิญฺญาณปฺจฺจยา นามรูปํ เพราะวิญฺญาณเป็นปัจจัย นามรูปํ จึงมี (Dependent on Consciousness arise Mind and Matter.)
5. นามรูปปฺจฺจยา สฬายตฺนํ เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตฺนํ จึงมี (Dependent on Mind and Matter arise the Six Sense-Bases.)
6. สฬายตฺนปฺจฺจยา ผัสฺสํ เพราะสฬายตฺนเป็นปัจจัย ผัสฺสํ จึงมี (Dependent on the Six Sense-Bases arises Contact.)
7. ผัสฺสปฺจฺจยา เวทนา เพราะผัสฺสเป็นปัจจัย เวทนา จึงมี (Dependent on Contact arises Feeling.)
8. เวทนาปฺจฺจยา ตณฺหา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตณฺหา จึงมี (Dependent on Feeling arises Craving.)
9. ตณฺหาปฺจฺจยา อุปาทานํ เพราะตณฺหาเป็นปัจจัย อุปาทานํ จึงมี (Dependent on Craving arises Clinging.)
10. อุปาทานปฺจฺจยา ภวํ เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภวํ จึงมี (Dependent on Clinging arises Becoming.)
11. ภวปฺจฺจยา ชาตํ เพราะภวเป็นปัจจัย ชาตํ จึงมี (Dependent on Becoming arises Birth.)

12.ชาติปจฺจยา ชรามรณํ เพราะชาติเป็นปัจจัย *ชรามรณะ* จึงมี (Dependent on Birth arise Decay and Death.)

โลภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมภวานฺติ

ความโลภ ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส และความคับแค้นใจ ก็มีพร้อม

(There also arise sorrow, lamentation, pain, grief and despair.)

เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺทโย โทติ.

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ จึงมีด้วยประการฉะนี้

(Thus arises this whole mass of suffering.)

แสดงตามลำดับ จากต้นไปหาปลายอย่างนี้ เรียกว่า *อนุโลมเทศนา* (teaching in forward order) ถ้าแสดงย้อนกลับจากปลายมาหาต้น ว่า ชรามรณะเป็นต้น มีเพราะชาติเป็นปัจจัย ชาติมีเพราะภพเป็นปัจจัย ฯลฯ สังขารมีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย เรียกว่า *ปฏิโลมเทศนา* (teaching in backward order)

องค์ (factors) หรือหัวข้อ 12 นั้น มีความหมายโดยสังเขป ดังนี้

1. **อวิชชา** (*Avijjā*: ignorance) ความไม่รู้ คือไม่รู้ในอริยสัจจ 4 หรือตามนัยอภิธรรมว่า อวิชชา 8 *ดู [208] อวิชชา 4; [209] อวิชชา 8*
2. **สังขาร** (*Saṅkhāra*: kamma-formations) สภาพที่ปรุงแต่ง ได้แก่ *[120] สังขาร 3² หรือ [129] อภิสังขาร 3*
3. **วิญญฺาณ** (*Viññāṇa*: consciousness) ความรู้แจ้งอารมณ์ ได้แก่ *[268] วิญญฺาณ 6*
4. **นามรูป** (*Nāma-rūpa*: mind and matter) นามและรูป ได้แก่ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ หรือตามนัยอภิธรรมว่า นามขันธ์ 3 + รูป *ดู [216] ขันธ์ 5 (ข้อ 2, 3, 4); [38] รูป 2¹, 28; [39] มหาภูต หรือ ภูตรูป 4; [40] อุปาทารูป หรือ อุปาทายรูป 24; [41] รูป 2²*
5. **สฬายตนะ** (*Saḷāyatana*: six sense-bases) อายตนะ 6 ได้แก่ *[276] อายตนะภายใน 6*
6. **ผัสสะ** (*Phassa*: contact) ความกระทบ, ความประจวบ ได้แก่ *[272] สัมผัส 6*
7. **เวทนา** (*Vedanā*: feeling) ความเสวยอารมณ์ ได้แก่ *[113] เวทนา 6*
8. **ตัณหา** (*Taṇhā*: craving) ความทะยานอยาก ได้แก่ *ตัณหา 6* มีรูปตัณหา เป็นต้น (ตัณหา ในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในสัมผัสทางกาย และในธรรมารมณ์) *ดู [74] ตัณหา 3 ด้วย*
9. **อุปาทาน** (*Upādāna*: clinging; attachment) ความยึดมั่น ได้แก่ *[214] อุปาทาน 4*
10. **ภพ** (*Bhava*: becoming) ภาวะชีวิต ได้แก่ *[98] ภพ 3* อีกนัยหนึ่งว่า ได้แก่ กรรมภพ (ภพ คือกรรม — active process of becoming ตรงกับ *[129] อภิสังขาร 3*) กับ อุปปตติภพ (ภพคือที่อุปบัติ — rebirth-process of becoming ตรงกับ *[98] ภพ 3*)
11. **ชาติ** (*Jāti*: birth) ความเกิด ได้แก่ ความปรากฏแห่งขันธ์ทั้งหลาย การได้อายตนะ
12. **ชรามรณะ** (*Jarā-maraṇa*: decay and death) ความแก่และความตาย ได้แก่ ชรา (ความ

เสื่อมอายุ, ความห่อหมอินทรีย์) กับมรณะ (ความสลายแห่งขั้น, ความขาดชีวิตินทรีย์)

ทั้ง 12 ข้อ เป็นปัจจัยต่อเนื่องกันไป หมุนเวียนเป็นวงจร ไม่มีต้นไม่มีปลาย เรียกว่า *ภวัจจักร* (วงล้อหรือวงจรแห่งภพ — *Bhava-cakka*: wheel of existence) และมีข้อควรทราบเกี่ยวกับ ภวัจจักรอีกดังนี้

ก. *อัทธา 3* (*Addhā*: periods; times) คือ กาล 3 ได้แก่

1) *อดีต* = อวิชชา สังขาร

2) *ปัจจุบัน* = วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ

3) *อนาคต* =ชาติ ชรา มรณะ (+ โสกะ ฯลฯ)

ข. *สังเขป* หรือ *สังคหะ 4* (*Sankhepa* or *Saṅgha*: sections; divisions) คือ ช่วง หมวด หรือ กลุ่ม 4 ได้แก่

1) *อดีตเหตุ* = อวิชชา สังขาร

2) *ปัจจุบันผล* = วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา

3) *ปัจจุบันเหตุ* = ตัณหา อุปาทาน ภพ

4) *อนาคตผล* = ชาติ ชรามรณะ (+ โสกะ ฯลฯ)

ค. *สนธิ 3* (*Sandhi*: links; connection) คือ ข้อต่อ ระหว่างสังเขปหรือช่วงทั้ง 4 ได้แก่

1) ระหว่าง อดีตเหตุ กับ ปัจจุบันผล

2) ระหว่าง ปัจจุบันผล กับ ปัจจุบันเหตุ

3) ระหว่าง ปัจจุบันเหตุ กับ อนาคตผล

ง. *วิภวะ 3* ดู [105] *วิภวะ 3*

จ. *อาการ 20* (*Ākāra*: modes; spokes; qualities) คือ องค์ประกอบแต่ละอย่าง อันเป็นจุด กำของล้อ จำแนกตามส่วนเหตุ (causes) และส่วนผล (effects) ได้แก่

1) *อดีตเหตุ 5* = อวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทาน ภพ

2) *ปัจจุบันผล 5* = วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา

3) *ปัจจุบันเหตุ 5* = อวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทาน ภพ

4) *อนาคตผล 5* = วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา

อาการ 20 นี้ ก็คือ หัวข้อที่กระจายให้เต็ม ในทุกช่วงของสังเขป 4 นั้นเอง

ฉ. *มูล 2* (*Mūla*: roots) คือ กิเลสที่เป็นตัวมูลเหตุ ซึ่งกำหนดเป็นจุดเริ่มต้นในวงจรแต่ละช่วง ได้แก่

1) *อวิชชา* เป็นจุดเริ่มต้นในช่วงอดีต ส่งผลถึงเวทนาในช่วงปัจจุบัน

2) *ตัณหา* เป็นจุดเริ่มต้นในช่วงปัจจุบัน ส่งผลถึงชรามรณะในช่วงอนาคต

พึงสังเกตด้วยว่า การกล่าวถึงส่วนประกอบของภวัจจักรตามข้อ ก. ถึง ฉ. นี้ เป็นคำอธิบายใน

คัมภีร์รุ่นหลัง เช่น อภิธัมมัตถสังคหะ เป็นต้น

การแสดงหลักปัจจุสมุปปาต ให้เห็นความเกิดขึ้นแห่งธรรมต่างๆ โดยอาศัยปัจจัยสืบทอดกัน
ไปอย่างนี้ เป็น *สมุทยวาร* คือฝ่ายสมุทัย ใช้เป็นคำอธิบายอริยสัจข้อที่ 2 (สมุทัยสัจ) คือ แสดง
ให้เห็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ปฏิจจสมุปปาตที่แสดงแบบนี้ เรียกว่า *อนุโลมปฏิจจสมุปปาต* (direct
Dependent Origination)

การแสดงในทางตรงข้ามกับข้างต้นนี้ เป็น *นิโรธวาร* คือฝ่ายนิโรธ ใช้อธิบายอริยสัจข้อที่ 3
(นิโรธสัจ) เรียกว่า *ปฏิโลมปฏิจจสมุปปาต* (reverse Dependent Origination ซึ่งความจริงก็คือ
Dependent Extinction นั่นเอง) แสดงให้เห็นความดับไปแห่งทุกข์ ด้วยอาศัยความดับไป
แห่งปัจจัยทั้งหลายสืบทอดกันไป ตัวบทของปฏิจจสมุปปาตแบบปฏิโลมนี้ พึงเทียบจากแบบ
อนุโลมนั่นเอง เช่น

1.-2. อวิชชาเยว อเสสสิราคนิโรธา สงฺขารนิโรโธ เพราะอวิชชาสำรอกดับไปไม่เหลือ
สังขารจึงดับ

(Through the total fading away and cessation of ignorance, cease kamma-
formations.)

3. สงฺขารนิโรธา วิญญานนิโรโธ เพราะสังขารดับ วิญญานจึงดับ

(Through the cessation of kamma-formations, ceases consciousness.)

ฯลฯ

12. ชาตินิโรธา ชรามรณํ เพราะชาติดับ ชรามรณะ (จึงดับ)

(Through the cessation of birth, cease decay and death.)

โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา นีรุชฺฌนฺติ

ความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส ความคับแค้นใจ ก็ดับ

(Also cease sorrow, lamentation, pain, grief and despair.)

เอวเมตฺตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺตสฺส นิโรโธ โหติ.

ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้

(Thus comes about the cessation of this whole mass of suffering.)

นี่เป็น *อนุโลมเทศนา* ของปฏิโลมปฏิจจสมุปปาต ส่วน *ปฏิโลมเทศนา* ก็พึงแสดงย่อหน้าว่า ชรา
มรณะ เป็นต้น ดับ เพราะชาติดับ ชาติดับเพราะภพดับ ฯลฯ สังขารดับเพราะอวิชชาดับ อย่าง
เดียวกับในอนุโลมปฏิจจสมุปปาต

ปฏิจจสมุปปาตนี้ มีชื่อเรียกอย่างอื่นอีก ที่สำคัญคือ **อิทัปปัจจยตา** (ภาวะที่มีอันนี้ๆ เป็นปัจจัย
— *Idappaccayatā*: specific conditionality) *ธรรมนियาม* (ความเป็นไปอันแน่นอนแห่งธรรมดา,
กฎธรรมชาติ — *Dhammaniyāma*: orderliness of nature; natural law) และ **ปัจจยการ**
(อาการที่สิ่งทั้งหลายเป็นปัจจัยแก่กัน — *Paccayākāra*: mode of conditionality; structure of

conditions) เฉพาะชื่อหลังนี้เป็นคำที่นิยมใช้ในคัมภีร์อภิธรรม และคัมภีร์รุ่นอรรถกถา.

Vin.I.1; S.II.1; Vbh.135; Vism.517; Comp.188

วินย.4/1/1; ส.น.16/1/1; อภ.วิ.35/274/185; วิสุทธิ.3/107; สงคท.45.

[☆☆☆] **ปัจจยการ 12** ดู [340] ปฏิจจสมุปบาท.

[☆☆☆] **สันโดษ 12** ดู [122] สันโดษ 3, 12

[341] **อายตนะ 12** (สิ่งที่เชื่อมต่อกันให้เกิดความรู้, แदनต่อหรือแदनเกิดแห่งความรู้ — *Āyatana*: sense-fields; sense-spheres)

1. **อายตนะภายใน 6** ดู [276] *อายตนะภายใน 6*.

2. **อายตนะภายนอก 6** ดู [277] *อายตนะภายนอก 6*.

Vbh.70.

อภ.วิ.35/99/85.

[342] **ชุกงค์ 13** (องค์คุณเครื่องสลัดหรือกำจัดกิเลส, ข้อปฏิบัติประเภทวัตรที่ผู้สมัครใจจะพึงสมาทานประพฤติได้ เพื่อเป็นอุบายขัดเกลากิเลส ช่วยส่งเสริมความมักน้อยและสันโดษเป็นต้น — *Dhutaṅga*: means of shaking off or removing defilements; austere practices; ascetic practices)

หมวดที่ 1 **จีวรปฏิสังยุตต์** (เกี่ยวกับจีวร — connected with robes)

1. **ปัสสุกุลิกังคะ** (องค์แห่งผู้ถือทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร คำสมาทานโดยอธิษฐานใจหรือเปล่งวาจาว่า “คหปติจีวรํ ปฏิกุชิปามิ, ปัสสุกุลิกงคํ สมายิยามิ” แปลว่า “เรางดคฤหบดีจีวร สมาทานองค์แห่งผู้—” — *Paṃsukūlikaṅga*: refuse-rag-wearer’s practice)

2. **เตจีวริกังคะ** (องค์แห่งผู้ถือทรงเพียงไตรจีวรเป็นวัตร คำสมาทานว่า “จตุตถจีวรํ ปฏิกุชิปามิ, เตจีวริกงคํ สมายิยามิ” แปลว่า “ข้าพเจ้างดจีวรพินที่ 4 สมาทานองค์แห่งผู้—” — *Tecīvarikaṅga*: triple-robe-wearer’s practice)

หมวดที่ 2 **ปิณฑปาตปฏิสังยุตต์** (เกี่ยวกับบิณฑบาต — connected with almsfood)

3. **ปิณฑปาติกังคะ** (องค์แห่งผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร คำสมาทานว่า “อติเรกถากํ ปฏิกุชิปามิ, ปิณฑปาติกงคํ สมายิยามิ” แปลว่า “ข้าพเจ้างดอติเรกถาก สมาทานองค์แห่งผู้—” — *Piṇḍapātikaṅga*: alms-food-eater’s practice)

4. **สปทานจาริกังคะ** (องค์แห่งผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับเป็นวัตร คำสมาทานว่า “ไลดูปปจารํ ปฏิกุชิปามิ, สปทานจาริกงคํ สมายิยามิ” แปลว่า “ข้าพเจ้างดการเที่ยวตามใจอยาก สมาทานองค์แห่งผู้—” — *Sapadānacārikaṅga*: house-to-house-seeker’s practice)

5. **เอกาสนิกังคะ** (องค์แห่งผู้ถือหนึ่งฉัน ฌ อาสนะเดียวเป็นวัตร คือฉันวันละมื้อเดียว ลุกจากที่แล้วไม่ฉันอีก คำสมาทานว่า “นानาสนโภชนํ ปฏิกุชิปามิ, เอกาสนิกงคํ สมายิยามิ” แปลว่า “ข้าพเจ้างดการฉัน ฌ ต่างอาสนะ สมาทานองค์แห่งผู้—” — *Ekāsanikaṅga*: one-sessioner’s practice)

6. ปัตตปิณฑิกังคะ (องค์แห่งผู้ถือฉันเฉพาะในบาตรเป็นวัตร คือ ไม่ใช้ภาชนะใส่อาหารเกิน 1 อย่างคือบาตร คำสมาทานว่า “ทุติยภาชนํ ปฏิกุชิปามิ, ปตฺตปิณฑิกงฺคํ สมาทियามิ” แปลว่า “ข้าพเจ้างดภาชนะที่สอง สมาทานองค์แห่งผู้—” — *Pattapiṇḍikaṅga*: bowl-food-eater’s practice)

7. ขลุปัจฉากัตติกังคะ (องค์แห่งผู้ถือห้ามภัตที่ถวายภายหลังเป็นวัตร คือเมื่อได้ปลงใจกำหนดอาหารที่เป็นส่วนของตน ซึ่งเรียกว่าห้ามภัต ด้วยการลงมือฉันเป็นต้นแล้ว ไม่รับอาหารที่เขานำมาถวายอีก แม้จะเป็นของประณีต คำสมาทานว่า “อติริตฺตโกชนํ ปฏิกุชิปามิ, ขลุปัจฉากัตติกงฺคํ สมาทियามิ” แปลว่า “ข้าพเจ้างดโภชนะอันเหลือเพื่อ สมาทานองค์แห่งผู้—” — *Khalupacchābhattikaṅga*: later-food-refuser’s practice)

หมวดที่ 3 เสนาสนปฏิสังยุตต์ (เกี่ยวกับเสนาสนะ — connected with the resting place)

8. อารัญญิกังคะ (องค์แห่งผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร อยู่ห่างบ้านคนอย่างน้อย 500 ชั้วรณู คือ 25 เส้น คำสมาทานว่า “คามนฺตเสนาสนํ ปฏิกุชิปามิ, อารญฺญิกงฺคํ สมาทियามิ” แปลว่า “ข้าพเจ้างดเสนาสนะชายบ้าน สมาทานองค์แห่งผู้—” — *Ārañṅikaṅga*: forest-dweller’s practice)

9. รุกขมูลิกังคะ (องค์แห่งผู้ถืออยู่โคนไม้เป็นวัตร คำสมาทานว่า “อนฺนํ ปฏิกุชิปามิ, รุกฺขมูลิกงฺคํ สมาทियามิ” แปลว่า “ข้าพเจ้างดที่มุงบัง สมาทานองค์แห่งผู้—” — *Rukkhamūlikaṅga*: tree-root-dweller’s practice)

10. อพฺโภกาสิกังคะ (องค์แห่งผู้ถืออยู่ที่แจ้งเป็นวัตร คำสมาทานว่า “อนฺนญฺจ รุกฺขมูลญฺจ ปฏิกุชิปามิ, อพฺโภกาสิกงฺคํ สมาทियามิ” แปลว่า “ข้าพเจ้างดที่มุงบังและโคนไม้ สมาทานองค์แห่งผู้—” — *Abbhokāsikaṅga*: open-air-dweller’s practice)

11. โสสานิกังคะ (องค์แห่งผู้ถืออยู่ป่าช้าเป็นวัตร คำสมาทานว่า “อสุสานํ ปฏิกุชิปามิ, โสสานิกงฺคํ สมาทियามิ” แปลว่า “ข้าพเจ้างดที่มีไช้ป่าช้า สมาทานองค์แห่งผู้—” — *Sosānikaṅga*: charnel-ground-dweller’s practice)

12. ยถาสันถติกังคะ (องค์แห่งผู้ถืออยู่ในเสนาสนะแล้วแต่เขาจัดให้ คำสมาทานว่า “เสนาสน-โลลุปฺปี ปฏิกุชิปามิ, ยถาสันถติกงฺคํ สมาทियามิ” แปลว่า “ข้าพเจ้างดความอยากเอาแต่ใจในเสนาสนะ สมาทานองค์แห่งผู้—” — *Yathāsanthatikaṅga*: any-bed-user’s practice)

หมวดที่ 4 วิริยปฏิสังยุตต์ (เกี่ยวกับความเพียร — connected with energy)

13. เนสัชชิกังคะ (องค์แห่งผู้ถือการนั่งเป็นวัตร คือเว้นนอน อยู่ด้วยเพียง 3 อิริยาบถ คำสมาทานว่า “เสยฺยํ ปฏิกุชิปามิ, เนสัชชิกงฺคํ สมาทियามิ” แปลว่า “ข้าพเจ้างดการนอน สมาทานองค์แห่งผู้—” — *Nesajjikaṅga*: sitter’s practice)

ข้อควรทราบเพิ่มเติมเกี่ยวกับธุดงค์ 13

ก. โดยย่อ ธุดงค์มี 8 ข้อ เท่านั้น คือ

- 1) องค์หลัก 3 (สี่สังคะ — principal practices) คือ สปัตถจาริกังคะ (เท่ากับได้รักษา ปิณฑปาติกังคะด้วย) เอกาสนิกังคะ (เท่ากับได้รักษาปัตตปิณฑิกังคะ และขลุปัจฉากัตติกังคะ

- ด้วย) และอัปโภกาลีกังคะ (ทำให้รูกขมุลิกังคะ กัปปถาสันถติกังคะ หมตความจำเป็น)
- 2) *องค์เดี่ยวไม่คาบเกี่ยวข้ออื่น 5* (อสังฆินังคะ — individual practices) คือ อารัญญิกังคะ ปังสุกุลิกังคะ เตจวีริกังคะ เนสัชชิกังคะ และโสสานิกังคะ
- ข. *โดยนิสสัย คือที่อาศัย (dependence) มี 2 คือ ปัจจัยนิสสิต 12* (อาศัยปัจจัย — dependent on requisites) *กับ วิริยนิสสิต 1* (อาศัยความเพียร — dependent on energy)
- ค. *โดยบุคคลผู้ถือ*
- 1) *ภิกษุ* ถือได้ทั้ง 13 ข้อ
  - 2) *ภิกษุณี* ถือได้ 8 ข้อ (คือ ข้อ 1, 2, 3, 4, 5, 6, 12, 13)
  - 3) *สามเณร* ถือได้ 12 ข้อ (คือเว้นข้อ 2 เตจวีริกังคะ)
  - 4) *สิกขมานาและสามเณรี* ถือได้ 7 ข้อ (คือ ลดข้อ 2 ออกจากที่ภิกษุณีถือได้)
  - 5) *อุบาสกอุบาสิกา* ถือได้ 2 ข้อ (คือข้อ 5 และ 6)
- ง. *โดยระดับการถือ แต่ละข้อถือได้ 3 ระดับ คือ*
- 1) *อย่างอุกฤษฏ์* หรืออย่างเคร่ง เช่น ผู้ถืออยู่ป่า ต้องให้ได้อรุณในป่าตลอดไป
  - 2) *อย่างมัธยม* หรืออย่างกลาง เช่น ผู้ถืออยู่ป่า อยู่ในเสนาสนะชายบ้านตลอดฤดูฝน 4 เดือน ที่เหลืออยู่ป่า
  - 3) *อย่างอ่อน* หรืออย่างเพลา เช่น ผู้ถืออยู่ป่า อยู่ในเสนาสนะชายบ้านตลอดฤดูฝนและหนาวรวม 8 เดือน
- จ. *ข้อ 9 และ 10* คือ รูกขมุลิกังคะ และอัปโภกาลีกังคะ ถือได้เฉพาะนอกพรรษา เพราะวินัยกำหนดให้ต้องถือเสนาสนะในพรรษา
- ฉ. *จุดที่ไม่ใช่บัญญัติทางวินัย* ขึ้นกับความสมัครใจ มีหลักทั่วไปในการถือว่า ถ้าถือแล้วช่วยให้กรรมฐานเจริญ หรือช่วยให้กุศลธรรมเจริญ อกุศลธรรมเสื่อม ควรถือ ถ้าถือแล้วทำให้กรรมฐานเสื่อม หรือทำให้กุศลธรรมเสื่อม อกุศลธรรมเจริญ ไม่ควรถือ ส่วนผู้ที่ถือหรือไม่ถือก็ไม่ทำให้กรรมฐานเจริญหรือเสื่อม เช่น เป็นพระอรหันต์แล้วอย่างพระมหากัสสปะ เป็นต้น หรือคนอื่นๆ ก็ตาม ควรถือได้ ฝ่ายแรกควรถือในเมื่อคิดจะอนุเคราะห์ชุมชนในภายหลัง ฝ่ายหลังเพื่อเป็นวาสนาต่อไป
- ช. *จุดที่เข้ามาในบาลีเดิม* ไม่พบครบจำนวนในที่เดียว (ที่พบจำนวนมาก คือ ม.อ.14/186/138; M.III.40 มีข้อ 1, 3, 5, 8, 9, 10, 11, 12, 13; อง.ทสก.24/181/245; A.V.219 มีข้อ 1, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13; ชุ.ม.29/918/584; Nd¹188 มีข้อ 1, 2, 3, 4, 7, 8, 12, 13) นอกจากคัมภีร์ปริวาร (วินย.8/982/330; 1192/475; Vin.V.131,198) ซึ่งมีหัวข้อครบถ้วน ส่วนคำอธิบายทั้งหมดพึงดูในคัมภีร์วิสุทฺธิมัตถ์.

[343] **กิจ** หรือ **วิญญาณกิจ 14** (กิจของวิญญาณ, หน้าที่ของจิต — *Viññāṇa-kicca*: functions of consciousness; psychic functions)

1. **ปฏิสนธิ** (หน้าที่สืบต่อภพใหม่ ได้แก่จิต 19 คือ อุเบกขาสันตிரณะ 2 มหาวิบาก 8 รูปวิบาก 5 อรูปวิบาก 4 — *Paṭisandhi*: re-linking; rebirth-linking)
2. **ภวังคะ** (หน้าที่เป็นองค์ของภพ ได้แก่จิต 19 อย่างเดียวกับปฏิสนธิ — *Bhavaṅga*: life-continuum; factor of being)
3. **อวัชชนะ** (หน้าที่ค้ำนึ่งอารมณ์ใหม่ ได้แก่ จิต 2 คือ ปัญจทวาราวชชนะ และมโนทวาราวชชนะ — *Āvajjana*: apprehending; adverting)
4. **ทัสสนะ** (หน้าที่เห็นรูป ได้แก่ จักขุวิญญาณ 2 — *Dassana*: seeing)
5. **สวนะ** (หน้าที่ได้ยินเสียง ได้แก่ โสตวิญญาณ 2 — *Savana*: hearing)
6. **ฆายนะ** (หน้าที่รู้กลิ่น ได้แก่ ฆานวิญญาณ 2 — *Ghāyana*: smelling)
7. **สายนะ** (หน้าที่ลิ้มรส ได้แก่ ชิวหาวิญญาณ 2 — *Sāyana*: tasting)
8. **มุสนะ** (หน้าที่ถูกต้องโผฏฐัพพะ ได้แก่ กายวิญญาณ 2 — *Phusana*: contacting; touching)
9. **สัมปฏิจชนะ** (หน้าที่รับอารมณ์ ได้แก่ สัมปฏิจชนะ 2 — *Sampāṭicchana*: receiving)
10. **สันตிரณะ** (หน้าที่พิจารณาอารมณ์ ได้แก่ สันตிரณะ 3 — *Santīraṇa*: investigating)
11. **โวฏฐัพพะ** หรือ **โวฏฐูปนะ** (หน้าที่ตัดสินอารมณ์ ได้แก่ มโนทวาราวชชนะ 1 — *Voṭṭhapana*: determining)
12. **ชวนะ** (หน้าที่แล่นแสพอารมณ์ อันเป็นช่วงที่ทำการม ได้แก่ จิต 55 คือ กุศลจิต 21, อกุศลจิต 12, กิริยาจิต 18 คือเว้นอวัชชนะทั้งสอง โลกุตตรผลจิต 4 — *Javana*: apperception; impulsion)
13. **ตทาลัมพะ** (หน้าที่รับอารมณ์ต่อจากชวนะก่อนตกภวังค์ ได้แก่ จิต 11 คือ มหาวิบาก 8 สันตிரณะ 3 — *Tadālabana*: retention; registration)
14. **จติ** (หน้าที่เคลื่อนจากภพปัจจุบัน ได้แก่ จิต 19 อย่างเดียวกับในปฏิสนธิ — *Cuti*: decease; death; shifting)

จัดโดยฐานที่จิตทำกิจ 14 นี้ มี 10 คือ รวมข้อ 4, 5, 6, 7, 8 เป็นข้อเดียว คือ ปัญจวิญญาณฐาน (fivefold sense-impressions) นอกนั้นคงชื่อเดิม

กิจ 14 นี้ ในวิสุทธิมรรคเรียกว่า **วิญญาณปวัตติ** หรือ **วิญญาณปวัตติอาการ** (อาการที่วิญญาณเป็นไป — modes of occurrence of consciousness)

ดู [356] จิต 89.

[344] จรณะ 15 (ความประพฤติ, ปฏิปทา, ข้อปฏิบัติอันเป็นทางบรรลูลิขชา หรือนิพพาน — *Carana*: conduct; course of practice)

1. **ศีลสัมปทา** (ความถึงพร้อมด้วยศีล คือ ประพฤติถูกต้องดีงาม สำรวมในพระปาฏิโมกข์ มีมารยาทเรียบร้อย ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย — *Sīla-sampadā*: accomplishment of

morals)

2. **อภีณณกปฏิปทา 3** ดู [128] *อภีณณกปฏิปทา 3*

3. **สัทธรรม 7** ดู [301] *สัพฺปรีสธรรม 8* ข้อ 1.

4. **ฌาน 4** ดู [9] *ฌาน 4*

ในบาลีที่มา ท่านเรียกว่า เป็น *เสขปฏิปทา* คือข้อปฏิบัติอันเป็นทางดำเนินของพระเสขะ (a learner's course of practice)

M.I.354.

ม.ม.13/26/26.

[345] **ญาณ 16** หรือ **โสฬสญาณ** (ความหยั่งรู้ ในที่นี้หมายถึงญาณที่เกิดขึ้นแก่ผู้เจริญวิปัสสนาตามลำดับ ตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด — *Soḷasa-ñāṇa*: insight; knowledge)

1. **หามรูปปริจเจทญาณ** (ญาณกำหนดจำแนกรู้นามและรูป คือ รู้ว่าสิ่งทั้งหลายมีแต่รูปธรรมและนามธรรม และกำหนดแยกได้ว่า อะไรเป็นรูปธรรม อะไรเป็นนามธรรม — *Nāmarūpa-pariccheda-ñāṇa*: knowledge of the delimitation of mentality-materiality)

2. **ปัจจยปริคคหญาณ** (ญาณกำหนดรู้ปัจจัยของนามและรูป คือรู้ว่า รูปธรรมและนามธรรมทั้งหลายเกิดจากเหตุปัจจัย และเป็นปัจจัยแก่กัน อาศัยกัน โดยรู้ตามแนวปฏิจจสมุปบาท ก็ดี ตามแนวกฎแห่งกรรมก็ดี ตามแนววิภูษะ 3 ก็ดี เป็นต้น — *Paccaya-pariggaha-ñāṇa*: knowledge of discerning the conditions of mentality-materiality)

3. **สัมมสนญาณ** (ญาณกำหนดรู้ด้วยพิจารณาเห็นนามและรูปโดยไตรลักษณ์ คือ ยกรูปธรรมและนามธรรมทั้งหลายขึ้นพิจารณาโดยเห็นตามลักษณะที่เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีใช่ตัวตน — *Sammasana-ñāṇa*: knowledge of comprehending mentality-materiality as impermanent, unsatisfactory and not-self)

4.-12. ได้แก่ **วิปัสสนาญาณ 9** ดู [311]

13. **โคตรภูญาณ** (ญาณครอบโคตร คือ ความหยั่งรู้ที่เป็นหัวต่อแห่งการข้ามพ้นจากภาวะปุถุชนเข้าสู่ภาวะอริยมุคคัล — *Gotrabhū-ñāṇa*: knowledge at the moment of the “Change-of-lineage”)

14. **มัคคญาณ** (ญาณในอริยมรรค คือ ความหยั่งรู้ที่ทำให้สำเร็จภาวะอริยมุคคัลแต่ละขั้น — *Magga-ñāṇa*: knowledge of the Path)

15. **ผลญาณ** (ญาณในอริยผล คือ ความหยั่งรู้ที่เป็นผลสำเร็จของพระอริยมุคคัลชั้นนั้นๆ — *Phala-ñāṇa*: knowledge of Fruition)

16. **ปัจจเวกขณญาณ** (ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน คือ ล่ามจรรวมรรคผล กิเลสที่ละแล้ว กิเลสที่เหลืออยู่ และนิพพาน เว้นแต่ว่าพระอรหันต์ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่ — *Paccavekkhaṇa-ñāṇa*: knowledge of reviewing)

ในญาณ 16 นี้ 14 อย่าง (ข้อ 1-13 และ 16) เป็น *โลกีย์ญาณ*, 2 อย่าง (ข้อ 14 และ 15)

เป็น *โลกุตตรญาณ*

ญาณ 16 (บางที่เรียกว่า *โสฬสญาณ* ซึ่งก็แปลว่าญาณ 16 นั่นเอง) ที่จัดลำดับเป็นชุดและเรียกชื่อเฉพาะอย่างนี้ มีขึ้นมาในพระบาลีเดิมโดยตรง พระอาจารย์ในสายวงการวิปัสสนาธุระได้สอนสืบกันมา โดยประมวลจากคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์มหาคัมมัฏ และวิสุทธิมัคค์ ในกาลต่อมา

(พึงดู ขุ.ปฎิ.31/มาติกา/1-2 = Ps.1 และ วิสุทธิ.3/206-328 = Vism.587-678)

[☆☆☆] **รูปพรหม หรือ พรหมโลก 16** ดู [351] ภูมิ 4 หรือ 31.

[☆☆☆] **โสฬสวัตถุกอานาปานสติ** ดู [346] อานาปานสติ 16 ฐาน

[☆☆☆] **อานาปานสติ 16 ชั้น** ดู [346] อานาปานสติ 16 ฐาน

[346] **อานาปานสติ 16 ฐาน** (สติกำหนดลมหายใจ, การเจริญอานาปานสติ คือใช้สติกำหนดลมหายใจเข้า-ออก แบบที่เป็นการเจริญสติปัฏฐานไปด้วยครบทั้ง 4 — *Soḷasa-vatthuka-ānāpānassati*: mindfulness of breathing with sixteen bases)

จุดกาะที่ 1: กายานุปัสสนา

- 1) ที่ขมิ้น วา อสุสสนโต 'ที่ขมิ้น อสุสสามิ'ติ ปชานาติ,
ที่ขมิ้น วา ปสุสสนโต 'ที่ขมิ้น ปสุสสามิ'ติ ปชานาติ;
  - 2) รสุส วา อสุสสนโต 'รสุส อสุสสามิ'ติ ปชานาติ,
รสุส วา ปสุสสนโต 'รสุส ปสุสสามิ'ติ ปชานาติ;
  - 3) 'สพพกายปฏิสัเวที อสุสสิสสามิ'ติ สิภขติ,
'สพพกายปฏิสัเวที ปสุสสิสสามิ'ติ สิภขติ;
  - 4) 'ปสุสมภยั กายสงขารั อสุสสิสสามิ'ติ สิภขติ,
'ปสุสมภยั กายสงขารั ปสุสสิสสามิ'ติ สิภขติ.
- 1) เมื่อหายใจเข้ายาว เธอก็รู้ชัดว่า เราหายใจเข้ายาว
หรือเมื่อหายใจออกยาว เธอก็รู้ชัดว่า เราหายใจออกยาว
  - 2) เมื่อหายใจเข้าสั้น เธอก็รู้ชัดว่า เราหายใจเข้าสั้น
หรือเมื่อหายใจออกสั้น เธอก็รู้ชัดว่า เราหายใจออกสั้น
  - 3) เธอสำเนียงว่า เราจู้ทั่วกาย(กองลม)ทั้งหมด หายใจเข้า
เธอสำเนียงว่า เราจู้ทั่วกาย(กองลม)ทั้งหมด หายใจออก
  - 4) เธอสำเนียงว่า เราจู้ฟ่อนระงับกายสังขาร หายใจเข้า
เธอสำเนียงว่า เราจู้ฟ่อนระงับกายสังขาร หายใจออก
1. Breathing in long, he knows: "I am breathing in long";
or breathing out long, he knows: "I am breathing out long".

2. Breathing in short, he knows: "I am breathing in short";
or breathing out short, he knows: "I am breathing out short".
3. He trains thus: "Experiencing the entire (breath-) body, I shall breathe in";
he trains thus: "Experiencing the entire (breath-) body, I shall breathe out".
4. He trains thus: "Calming the bodily formation, I shall breathe in";
he trains thus: "Calming the bodily formation, I shall breathe out".

จตุกกะที่ 2: เวทนานุปัสสนา

- 5) ปิตีปฐิสัมเวทึ อสฺสสิสฺสามิ'ติ สิกฺขติ,
ปิตีปฐิสัมเวทึ ปสฺสสิสฺสามิ'ติ สิกฺขติ;
  - 6) 'สุขปฐิสัมเวทึ อสฺสสิสฺสามิ'ติ สิกฺขติ,
'สุขปฐิสัมเวทึ ปสฺสสิสฺสามิ'ติ สิกฺขติ;
  - 7) จิตฺตสฺงฺขารปฐิสัมเวทึ อสฺสสิสฺสามิ'ติ สิกฺขติ,
จิตฺตสฺงฺขารปฐิสัมเวทึ ปสฺสสิสฺสามิ'ติ สิกฺขติ;
  - 8) 'ปสฺสสมฺภยํ จิตฺตสฺงฺขารํ อสฺสสิสฺสามิ'ติ สิกฺขติ,
'ปสฺสสมฺภยํ จิตฺตสฺงฺขารํ ปสฺสสิสฺสามิ'ติ สิกฺขติ.
- 5) เธอสำเหนียกว่า เราจักเสวยรู้ปิตี หายใจเข้า
เธอสำเหนียกว่า เราจักเสวยรู้ปิตี หายใจออก
  - 6) เธอสำเหนียกว่า เราจักเสวยรู้ความสุข หายใจเข้า
เธอสำเหนียกว่า เราจักเสวยรู้ความสุข หายใจออก
  - 7) เธอสำเหนียกว่า เราจักเสวยรู้จิตสังขารหายใจเข้า
เธอสำเหนียกว่า เราจักเสวยรู้จิตสังขาร หายใจออก
  - 8) เธอสำเหนียกว่า เราจักผ่อนคลายจิตสังขาร หายใจเข้า
เธอสำเหนียกว่า เราจักผ่อนคลายจิตสังขาร หายใจออก
5. He trains thus: "Experiencing rapture, I shall breathe in";
he trains thus: "Experiencing rapture, I shall breathe out".
  6. He trains thus: "Experiencing joy, I shall breathe in";
he trains thus: "Experiencing joy, I shall breathe out".
  7. He trains thus: "Experiencing the mental formation, I shall breathe in";
he trains thus: "Experiencing the mental formation, I shall breathe out".
  8. He trains thus: "Calming the mental formation, I shall breathe in";
he trains thus: "Calming the mental formation, I shall breathe out".

จตุกกะที่ 3: จิตตานุปัสนา

- 9) จิตตปฏิสัเวที อสฺสสิสฺสามิ'ติ สิกฺขติ,
จิตตปฏิสัเวที ปสฺสสิสฺสามิ'ติ สิกฺขติ;
- 10) 'อภิปรโมทยํ จิตตํ อสฺสสิสฺสามิ'ติ สิกฺขติ,
'อภิปรโมทยํ จิตตํ ปสฺสสิสฺสามิ'ติ สิกฺขติ
- 11) 'สมาทหํ จิตตํ อสฺสสิสฺสามิ'ติ สิกฺขติ,
'สมาทหํ จิตตํ ปสฺสสิสฺสามิ'ติ สิกฺขติ;
- 12) 'วิโมจยํ จิตตํ อสฺสสิสฺสามิ'ติ สิกฺขติ,
'วิโมจยํ จิตตํ ปสฺสสิสฺสามิ'ติ สิกฺขติ.
- 9) เธอสำเหนียกว่า เราจ้กรู้ทั่วถึงจิต หายใจเข้า
เธอสำเหนียกว่า เราจ้กรู้ทั่วถึงจิต หายใจออก
- 10) เธอสำเหนียกว่า เราจ้กทำจิตให้ร่าเริง หายใจเข้า
เธอสำเหนียกว่า เราจ้กทำจิตให้ร่าเริง หายใจออก
- 11) เธอสำเหนียกว่า เราจ้กทำจิตให้ตั้งมั่น หายใจเข้า
เธอสำเหนียกว่า เราจ้กทำจิตให้ตั้งมั่น หายใจออก
- 12) เธอสำเหนียกว่า เราจ้กปล่อยเปลื้องจิต หายใจเข้า
เธอสำเหนียกว่า เราจ้กปล่อยเปลื้องจิต หายใจออก
- 9. He trains thus: "Experiencing the mind, I shall breathe in";
he trains thus: "Experiencing the mind, I shall breathe out".
- 10. He trains thus: "Gladdening the mind, I shall breathe in";
he trains thus: "Gladdening the mind, I shall breathe out".
- 11. He trains thus: "Concentrating the mind, I shall breathe in";
he trains thus: "Concentrating the mind, I shall breathe out".
- 12. He trains thus: "Liberating the mind, I shall breathe in";
he trains thus: "Liberating the mind, I shall breathe out".

จตุกกะที่ 4: รัมมานุปัสนา

- 13) 'อนิจฺจานุปฺสฺสี อสฺสสิสฺสามิ'ติ สิกฺขติ,
'อนิจฺจานุปฺสฺสี ปสฺสสิสฺสามิ'ติ สิกฺขติ;
- 14) 'วิราคานุปฺสฺสี อสฺสสิสฺสามิ'ติ สิกฺขติ,
'วิราคานุปฺสฺสี ปสฺสสิสฺสามิ'ติ สิกฺขติ;
- 15) 'นิโรชานุปฺสฺสี อสฺสสิสฺสามิ'ติ สิกฺขติ,

‘นิโรธานุปัสสี ปุสฺสสิสฺสามิ’ติ สิกฺขติ;

16) ‘ปฏินิสฺสคฺคานุปัสสี อสฺสสิสฺสามิ’ติ สิกฺขติ,

‘ปฏินิสฺสคฺคานุปัสสี ปุสฺสสิสฺสามิ’ติ สิกฺขติ.

13) เธอสำเหนียกว่า เราจักพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง หายใจเข้า

เธอสำเหนียกว่า เราจักพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง หายใจออก

14) เธอสำเหนียกว่า เราจักพิจารณาเห็นความคลายออกได้ หายใจเข้า

เธอสำเหนียกว่า เราจักพิจารณาเห็นความคลายออกได้ หายใจออก

15) เธอสำเหนียกว่า เราจักพิจารณาเห็นความดับกิเลส หายใจเข้า

เธอสำเหนียกว่า เราจักพิจารณาเห็นความดับกิเลส หายใจออก

16) เธอสำเหนียกว่า เราจักพิจารณาเห็นความสลัดคืนได้ หายใจเข้า

เธอสำเหนียกว่า เราจักพิจารณาเห็นความสลัดคืนได้ หายใจออก

13. He trains thus: “Contemplating impermanence, I shall breathe in”;
he trains thus: “Contemplating impermanence, I shall breathe out”.

14. He trains thus: “Contemplating fading away, I shall breathe in”;
he trains thus: “Contemplating fading away, I shall breathe out”.

15. He trains thus: “Contemplating cessation, I shall breathe in”;
he trains thus: “Contemplating cessation, I shall breathe out”.

16. He trains thus: “Contemplating relinquishment, I shall breathe in”;
he trains thus: “Contemplating relinquishment, I shall breathe out”.

ข้อควรทราบ:

ก) คำว่า *หายใจเข้า* และ *หายใจออก* นั้น ฟังทราบว่าเป็นคำที่มีการแปลต่างกัน คือ อรรถกถาแห่งพระวินัยแปล *อสุสาส* ว่า “หายใจออก” และ *ปสุสาส* ว่า “หายใจเข้า” ส่วนอรรถกถาแห่งพระสูตรแปลกลับตรงข้าม คือแปล *อสุสาส* ว่า “หายใจเข้า” และ *ปสุสาส* ว่า “หายใจออก” ในที่นี้ถือตามคำแปลของอรรถกถาแห่งพระสูตร ผู้ศึกษาทราบอย่างนี้แล้ว จะใช้แบบใดก็ได้ ฟังเลือกตามปรารถนา

ข) “สำเหนียกว่า” เป็นคำแปลตามสำนวนเก่า หมายถึงคำบาลีว่า *สิกฺขติ* จะแปลแบบทับศัพท์เป็น “ศึกษาว่า” ก็ได้

ค) ธรรมเนียมวัดนี้ เรียกตามบาลีแห่งคัมภีร์ปฏิสัมภิทามัคค์ว่า *โสฬสวัตถุกอานาปานสติ* (เช่น ขุ.ปฎิ. 31/361/244; 386/260=Ps.I.162; 173 คำบาลีเดิมเป็น *โสฬสวัตถุกา อานาปานสติ* บ้าง *โสฬสวัตถุกอานาปานสติสมาธิ* บ้าง บางที่อรรถกถาก็เรียกย่อๆไปว่า *โสฬสวัตถุกา อานาปานสติสมาธิภาวนา* บ้าง *โสฬสวัตถุกอานาปานสติกรรมภูจฺจัน* บ้าง) แปลแบบรักษาศัพท์ว่า “อานาปานสติมีวัตถุ 16” แต่ในที่นี้เลือกแปลตามคำอธิบายในคัมภีร์ *ปรมัตถมัญจุสา* มหาฎีกาแห่งวิสุทธิมัคค์ (วิสุทธิ.ฎีกา2/34) ว่า “อานาปานสติ 16 ฐาน” เพราะในภาษาไทย คำว่า *ฐาน* เป็นคำที่คุ้น

และช่วยสื่อความหมายของคำว่า *วัตถุ* ในที่นี้ได้ดี แต่จะแปลว่า “อานาปานสติ 16 หลัก” หรือ “อานาปานสติ 16 หัวข้อ (หรือ 16 ข้อ)” ก็ได้ บางทีก็เรียกให้ฟัง เป็นลำดับว่า “อานาปานสติ 16 ชั้น” ง) 16 ฐาน หรือ 16 หลัก หรือ 16 หัวข้อ หรือ 16 ข้อ หรือ 16 ชั้นนั้น ท่านจัดเป็น 4 *จตุกกะ* คือเป็นหมวดสี่ 4 หมวด ดังนี้

1. กายานุปัสสนาจตุกกะ (หมวดสี่แห่งกายานุปัสสนา)
2. เวทนานุปัสสนาจตุกกะ (หมวดสี่แห่งเวทนานุปัสสนา)
3. จิตตานุปัสสนาจตุกกะ (หมวดสี่แห่งจิตตานุปัสสนา)
4. ฌัมมานุปัสสนาจตุกกะ (หมวดสี่แห่งฌัมมานุปัสสนา)

เป็นการระบุชัดว่า ส่วนไหนเป็นสติปัฏฐานข้อใด

จ) ว่าโดยไตรสิกขา ระหว่างปฏิบัตินั้น

- ความมีกายวาจาตั้งอยู่ในความสงบสำรวม โดยมีเจตนาอันปลอดจากการละเมิดหรือเบียดเบียน (กายิกวาจสิกขาวีติกกมะ) เป็น *ศีล*
- การมีสติกำหนด ด้วยจิตที่ตั้งมั่นมีอารมณ์หนึ่งเดียวตามที่กำหนด (จิตตัสเสกักคตา) เป็น *สมาธิ*
- ความมีสัมปชัญญะรู้ทั่วพร้อม มองเห็นตามสภาวะ เป็น *ปัญญา*

ฉ) ในการปฏิบัตินี้ ศีลเป็นเพียงฐานที่รองรับอยู่ ส่วนธรรมที่ปฏิบัติซึ่งจะเจริญขึ้นไป คือ สมาธิ และปัญญา อันได้แก่ สมถะ และวิปัสสนา ในข้อต่อไป

ช) ในการปฏิบัติทั้งหมดนี้ สามจตุกกะแรก มีทั้ง *สมถะ* และ *วิปัสสนา* แต่จตุกกะที่ ๔ เป็น *วิปัสสนา* ล้วน

ฌ) *โสฬสวัตถุอานาปานสติ* นี้ พระพุทธเจ้าตรัสแสดงบ่อย พบได้หลายแห่งในพระไตรปิฎก แต่ที่ประมวลเรื่องเกี่ยวข้องและข้อความแวดล้อมไว้ครบถ้วน ซึ่งรู้จักกันดีและเป็นที่ยอ้างอิงกันทั่วไป คือ *อานาปานสติสูตร* (ม.อ.14/282-291/190-202=MIII.78-88) นอกจากนั้นยังมีคำอธิบายโดยพิสดารในพระไตรปิฎก ปรากฏใน *ปฏิสัมภิทามัคค์* (ช.ปฎิ.31/361-422/244-299; = Ps.I.162-196) ส่วนในชั้นนอรรถกถา ก็มีอธิบายหลายแห่ง โดยเฉพาะที่ค้นคว้าได้สะดวก คือ *วิสุทธิมัคค์* (วิสุทธิ.2/52-88=Vism.266-293)

Vin.III.70; M.I.425; M.III.82; S.V.311;

วินย.1/178/132; ม.ม.13/146/140; ม.อ.14/287/193;

A.V.111; Ps.I.162.

ส.ม.19/1305/394; อง.ทสก.24/60/119; ช.ปฎิ.31/361/244.

[347] **อุปกิเลส** หรือ **จิตตอุปกิเลส 16** (ธรรมเครื่องเศร้าหมอง, สิ่งที่ทำให้จิตขุ่นมัว รับคุณธรรมได้ยาก ดุจผ้าเปื้อนเมื่อสกปรก ย้อมไม่ได้ดี — *Upakkilesa: mental defilements*)

1. **อภิขณาวิสมโลภะ** (คิดฟุ้งเล็งอยากได้ โลกไม่สมควร, โลกกล้า จ้องจะเอา ไม่เลือกควรไม่ควร — *Abhijjhā-visamalobha: greed and covetousness; covetousness and*

unrighteous greed)

2. พยาบาท (คิดร้ายเขา — *Byāpāda*: malevolence; illwill)

3. โกรธ (ความโกรธ — *Kodha*: anger)

4. อุปหาคะ (ความผูกโกรธ — *Upanāha*: grudge; spite)

5. มักษะ (ความลบหลู่คุณท่าน, ความหลู่ความดีของผู้อื่น, การลบหลู่ปิดซ่อนคุณค่าความดีของผู้อื่น — *Makkha*: detraction; depreciation; denigration)

6. ปลาสะ (ความดีเสมอ, ยกตัวเทียมท่าน, เอาตัวขึ้นตั้งขวางไว้ ไม่ยอมยกให้ใครดีกว่าตน — *Palāsa*: domineering; rivalry; envious rivalry)

7. อีสสา (ความริษยา — *Issā*: envy; jealousy)

8. มัจฉริยะ (ความตระหนี่ — *Macchariya*: stinginess; meanness)

9. มายา (มารยา — *Māyā*: deceit)

10. สาถะยะ (ความโอ้อวดหลอกเขา, หลอกด้วยคำโอ้อวด — *Sāṭheyya*: hypocrisy)

11. ถัมภะ (ความหัวดี, กระด้าง — *Thambha*: obstinacy; rigidity)

12. สारัมภะ (ความแข่งดี, ไม่ยอมลดละ มุ่งแต่จะเอาชนะกัน — *Sārambha*: presumption; competing contention; contentiousness; contentious rivalry; vying; strife)

13. มานะ (ความถือตัว, ทะนงตน — *Māna*: conceit)

14. อติมานะ (ความถือตัวว่ายิ่งกว่าเขา, ดูหมิ่นเขา — *Atimāna*: excessive conceit; contempt)

15. มทะ (ความมัวเมา — *Mada*: vanity)

16. ปมาทะ (ความประมาท, ละเลย, เลินเล่อ — *Pamāda*: heedlessness; negligence; indolence)

ข้อ 2 มีต่างออกไป คือ ในธัมมททาทสูตร เป็น โทสะ (ความคิดประทุษร้ายเขา — hatred) (ม.ม.12/26/26)

MI.36.

ม.ม.12/93/65.

[348] ธาตุ 18 (สิ่งที่ทรงสภาวะของตนอยู่เอง ตามที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้น เป็นไปตามธรรมเนียมคือกำหนดแห่งธรรมดา ไม่มีผู้สร้างผู้บันดาล และมีรูปลักษณะกิจการเป็นแบบจำเพาะตัว อันพึงกำหนดเอาเป็นหลักได้แต่ละอย่างๆ — *Dhātu*: elements)

1. จักขุธาตุ (ธาตุคือจักขุประสาท — *Cakkhu-dhātu*: eye element)

2. รูปธาตุ (ธาตุคือรูปารมณ — *Rūpa~*: visible-data element)

3. จักขุวิญญานธาตุ (ธาตุคือจักขุวิญญาน — *Cakkhuvīññāṇa~*: eye-consciousness element)

4. โสตธาตุ (ธาตุคือโสตประสาท — *Sota~*: ear element)

5. สัทธาต (ธาตุคือสัททวารมณฺ — *Sadda~*: sound element)
6. โสตวิญญาณธาต (ธาตุคือโสตวิญญาณ — *Sotaviññāṇa~*: ear-consciousness element)
7. ฆานธาต (ธาตุคือฆานปสาท — *Ghāna~*: nose element)
8. คันธธาต (ธาตุคือคันธวารมณฺ — *Gandha~*: odour element)
9. ฆานวิญญาณธาต (ธาตุคือฆานวิญญาณ — *Ghānaviññāṇa~*: nose-consciousness element)
10. ชิวหาธาต (ธาตุคือชิวหาปสาท — *Jivhā~*: tongue element)
11. รสธาต (ธาตุคือรสวารมณฺ — *Rasa~*: flavour element)
12. ชิวหาวิญญาณธาต (ธาตุคือชิวหาวิญญาณ — *Jivhāviññāṇa~*: tongue-consciousness element)
13. กายธาต (ธาตุคือกายปสาท — *Kāya~*: body element)
14. โผฏฐัพพธาต (ธาตุคือโผฏฐัพพวารมณฺ — *Phoṭṭhabba~*: tangible-data element)
15. กายวิญญาณธาต (ธาตุคือกายวิญญาณ — *Kāyaviññāṇa~*: body-consciousness element)
16. มโนธาต (ธาตุคือมโน — *Mano~*: mind element)
17. ธรรมธาต (ธาตุคือธรรมวารมณฺ — *Dhamma~*: mental-data element)
18. มโนวิญญาณธาต (ธาตุคือมโนวิญญาณ — *Manoviññāṇa~*: mind-consciousness element)

ข้อควรสังเกต

ก. ข้อ 3, 6, 9, 12, 15 ได้แก่ ทวิปัญจวิญญาณจิต ความเป็นจิต	= 10
ข. ข้อ 16 มโนธาต ได้แก่ สัมปฏิจจนะ 2 กับปัญจทวารารวชชนะ 1 ความเป็นจิต	= 3
ค. ข้อ 18 มโนวิญญาณธาต ได้แก่ จิตนอกเหนือจากนั้นอีก	= 76
<i>รวมเป็นจิตทั้งสิ้น</i>	= 89

ดู [356] จิต 89 หรือ 121.

Vbh.87; Vism.484; Comp.183.

อภิ.วิ.35/124/108; วิสุทธิ.3/65; สงคท.44.

[349] อินทริย 22 (สิ่งที่เป็นใหญ่ในการทำกิจของตน คือ ทำให้ธรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เป็นไปตามตน ในกิจนั้นๆ ในขณะที่เป็นไปอยู่นั้น — *Indriya*: faculties)

หมวดที่ 1

1. จักขุทริย (อินทริย คือ จักขุปสาท — *Cakkhundriya*: eye-faculty)
2. โสตินทริย (อินทริย คือ โสตปสาท — *Sotindriya*: ear-faculty)

3. **ฆานินทรีย์** (อินทรีย์ คือ ฆานประสาท — *Ghānindriya*: nose-faculty)
4. **ชิวหินทรีย์** (อินทรีย์ คือ ชิวหาประสาท — *Jivhindriya*: tongue-faculty)
5. **กายินทรีย์** (อินทรีย์ คือ กายประสาท — *Kāyindriya*: body-faculty)
6. **มhinทรีย์** (อินทรีย์ คือ ใจ ได้แก่ จิต ที่จำแนกเป็น 89 หรือ 121 ก็ตาม — *Manindriya*: mind-faculty)
หมวดที่ 2
7. **อิตถินทรีย์** (อินทรีย์ คือ อิตถีภาวะ — *Itthindriya*: femininity faculty)
8. **ปุริสินทรีย์** (อินทรีย์ คือ ปุริสภาวะ — *Purisindriya*: masculinity faculty; virility)
9. **ชีวัตินทรีย์** (อินทรีย์ คือ ชีวิต — *Jīvitindriya*: life faculty; vitality)
หมวดที่ 3
10. **สุขินทรีย์** (อินทรีย์ คือ สุขเวทนา — *Sukhindriya*: bodily-pleasure faculty)
11. **ทุกข์ินทรีย์** (อินทรีย์ คือ ทุกขเวทนา — *Dukkhindriya*: bodily-pain faculty)
12. **โสมนัสสินทรีย์** (อินทรีย์ คือ โสมนัสสเวทนา — *Somanassindriya*: joy faculty)
13. **โทมนัสสินทรีย์** (อินทรีย์ คือ โทมนัสสเวทนา — *Domanassindriya*: grief faculty)
14. **อุpekขินทรีย์** (อินทรีย์ คือ อุเบกขาเวทนา — *Upekkhindriya*: indifference faculty)
หมวดที่ 4
15. **สัทธินทรีย์** (อินทรีย์ คือ ศรัทธา — *Saddhindriya*: faith faculty)
16. **วิริยินทรีย์** (อินทรีย์ คือ วิริยะ — *Viriya*: energy faculty)
17. **สติทรีย์** (อินทรีย์ คือ สติ — *Satindriya*: mindfulness faculty)
18. **สมาธินทรีย์** (อินทรีย์ คือ สมาธิ ได้แก่ เอกัคคตา — *Samādhindriya*: concentration faculty)
19. **ปัญญินทรีย์** (อินทรีย์ คือ ปัญญา — *Paññindriya*: wisdom faculty)
หมวดที่ 5
20. **อัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์** (อินทรีย์แห่งผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่าเราจักรู้สัจธรรมที่ยังมิได้รู้ ได้แก่ โสตาปัตติมัคคญาณ — *Anaññātāññassāmītindriya*: 'I shall come to know the unknown' faculty, i.e. knowledge of the Stream-Entry Path.)
21. **อัญญินทรีย์** (อินทรีย์ คือ อัญญา หรือปัญญาอันรู้ทั่วถึง ได้แก่ ญาณ 6 ในท่ามกลาง คือ โสตาปัตติผลญาณ ถึงอรหัตตมัคคญาณ — *Aññindriya*: perfect-knowledge faculty, i.e. knowledge of the six intermediate Paths and Fruitions)
22. **อัญญาตาวินทรีย์** (อินทรีย์แห่งท่านผู้รู้ทั่วถึงแล้ว กล่าวคือ ปัญญาของพระอรหันต์ ได้แก่ อรหัตตผลญาณ — *Aññātāvindriya*: perfect-knower faculty, i.e. knowledge of the Fruition of Arahantship)

อินทรี 22 นี้ ที่มาในพระสูตร มีกระจายอยู่เป็นหมวดๆ ในที่หลายแห่ง ไม่ครบทั้ง 22 ในที่เดียวกัน เฉพาะที่มาสำคัญได้แก่ อินทรียสังยุตต์ (ส.ม.19/843-1089/256-318; S.V.193-243) ส่วนที่มาในพระอภิธรรม และปกรณ์พิเศษภายหลัง มี *วิสุทธิมัคค์* และ *อภิธรรมัตถสังคหะ* เป็นต้น มีคำอธิบายโดยพิสดาร

Vbh.122; Vism.491; Comp.175.

อภิ.วิ.35/236/161; วิสุทธิ.3/72; สงคท.41.

[350] ปัจจัย 24 (ลักษณะหรืออาการแห่งความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย ที่สิ่งหนึ่งหรือสภาวะธรรมอย่างหนึ่ง เป็นองค์ประกอบที่ช่วยเอื้อ เกื้อหนุน คำจูง เป็นเหตุ หรือเป็นเงื่อนไข ให้สิ่งอื่น หรือสภาวะธรรมอย่างอื่น เกิดขึ้น คงอยู่ หรือเป็นไปอย่างใดอย่างหนึ่ง — *Paccaya*: condition; mode of conditionality or relation)

1. **เหตุปัจจัย** (ปัจจัยโดยเป็นเหตุ — *Hetu-paccaya*: root condition)

2. **อาร์มณปัจจัย** (ปัจจัยโดยเป็นอารมณ์ — *Ārammaṇa-paccaya*: object condition)

3. **อธิปติปัจจัย** (ปัจจัยโดยเป็นเจ้าใหญ่ — *Adhipati-paccaya*: predominance condition)

4. **อนันตรปัจจัย** (ปัจจัยโดยเป็นภาวะต่อเนื่องไม่มีช่องระหว่าง — *Anantara-paccaya*: immediacy condition)

5. **สมนันตรปัจจัย** (ปัจจัยโดยเป็นภาวะต่อเนื่องทันที — *Samanantara-paccaya*: contiguity condition)

6. **สหชาติปัจจัย** (ปัจจัยโดยเกิดร่วมกัน — *Sahajāta-paccaya*: connascence condition)

7. **อัญญมัญญปัจจัย** (ปัจจัยโดยอาศัยซึ่งกันและกัน — *Aññamañña-paccaya*: mutuality condition)

8. **นิสสยปัจจัย** (ปัจจัยโดยเป็นที่อาศัย — *Nissaya-paccaya*: dependence condition)

9. **อุปนิสสยปัจจัย** (ปัจจัยโดยเป็นเครื่องหนุนหรือกระตุ้นเร้า — *Upanissaya-paccaya*: decisive-support condition; inducement condition)

10. **ปุเรชาติปัจจัย** (ปัจจัยโดยเกิดก่อน — *Purejāta-paccaya*: prenascence condition)

11. **ปัจฉาชาติปัจจัย** (ปัจจัยโดยเกิดทีหลัง — *Pacchājāta-paccaya*: postnascence condition)

12. **อาเสวนปัจจัย** (ปัจจัยโดยการซ้ำบ่อยหรือทำให้ชิน — *Āsevana-paccaya*: repetition condition)

13. **กรรมปัจจัย** (ปัจจัยโดยเป็นกรรมคือเจตจำนง — *Kamma-paccaya*: kamma condition)

14. **วิปากปัจจัย** (ปัจจัยโดยเป็นวิปาก — *Vipāka-paccaya*: kamma-result condition)

15. **อาหารปัจจัย** (ปัจจัยโดยเป็นอาหาร คือเป็นเครื่องหล่อเลี้ยง — *Āhāra-paccaya*: nutriment condition)

16. **อินทรีปัจจัย** (ปัจจัยโดยเป็นเจ้าการ — *Indriya-paccaya*: faculty condition)

17. **ฌานปัจจัย** (ปัจจัยโดยภาวะจิตที่เป็นฌาน — *Jhāna-paccaya*: absorption condition)
 18. **มรรคปัจจัย** (ปัจจัยโดยเป็นมรรค — *Magga-paccaya*: path condition)
 19. **สัมปยุตตปัจจัย** (ปัจจัยโดยประกอบกัน — *Sampayutta-paccaya*: association condition)
 20. **วิปยุตตปัจจัย** (ปัจจัยโดยแยกต่างหากกัน — *Vippayutta-paccaya*: dissociation condition)
 21. **อตฺถิปัจจัย** (ปัจจัยโดย[ต้อง]มีอยู่ — *Atthi-paccaya*: presence condition)
 22. **นตฺถิปัจจัย** (ปัจจัยโดย[ต้อง]ไม่มีอยู่ — *Natthi-paccaya*: absence condition)
 23. **วิคตปัจจัย** (ปัจจัยโดย[ต้อง]ปราศไป — *Vigata-paccaya*: disappearance condition)
 24. **อวิคตปัจจัย** (ปัจจัยโดย[ต้อง]ไม่ปราศไป — *Avigata-paccaya*: non-disappearance condition)

ปัจจัย 24 นี้ เป็นสาระของคำอธิบายทั้งหมดในคัมภีร์ปิฎกฐานแห่งพระอภิธรรมปิฎก คือ พระไตรปิฎกบาลี 6 เล่ม ตั้งแต่เล่ม 40 ถึงเล่ม 45

Pat.1

อภิ.ป.40/1/1

[☆☆☆] **รูป 28** ดู [38] รูป 28; [39] มหาภูต 4; [40] อุปาหารูป 24

[351] **ภูมิ 4** หรือ **31** (ชั้นแห่งจิต, ระดับจิตใจ, ระดับชีวิต — *Bhūmi*: planes of existence; planes of life)

1. **อบายภูมิ 4** (ภูมิที่ปราศจากความเจริญ — *Apāya-bhūmi*: planes of loss and woe; unhappy planes)
  - 1) **นिरยะ** (นรก — *Niraya*: woeful state; hell)
  - 2) **ตฺริจฺฉานโยนิ** (กำเนิดตฺริจฺฉาน — *Tiracchānayoṇi*: animal kingdom)
  - 3) **ปิตติวิสัย** (แดนเปรต — *Pittivisaya*: ghost-sphere)
  - 4) **อสุรกาย** (พวกอสูร — *Asurakāya*: host of demons)
2. **กามสุขตฺถิภูมิ 7** (กามาวจรภูมิที่เป็นสุคติ, ภูมิที่เป็นสุคติซึ่งยังเกี่ยวข้องกับกาม — *Kāmasugati-bhūmi*: sensuous blissful planes)
  - 1) **มนุษย** (ชาวมนุษย์ — *Manussā*: human realm)
  - 2) **จาทุมหาราชิกา** (สวรรค์ชั้นที่ท้าวมหาราช 4 ปกครอง — *Cātummahārājikā*: realm of the Four Great Kings)
  - 3) **ดาวดึงส์** (แดนแห่งเทพ 33 มีท้าวสักกะเป็นใหญ่ — *Tāvatisā*: realm of the Thirty-three Gods)
  - 4) **ยามา** (แดนแห่งเทพผู้ปราศจากความทุกข์ — *Yāmā*: realm of the Yāma gods)

- 5) **ดุสิต** (แดนแห่งเทพผู้เอิบอิ่มด้วยสิริสมบัติของตน — *Tusitā*: realm of satisfied gods)
- 6) **นิมมานรดี** (แดนแห่งเทพผู้ยินดีในการเนรมิต — *Nimmānaratī*: realm of the gods who rejoice in their own creations)
- 7) **ปรนิมมิตวสวัตดี** (แดนแห่งเทพผู้ยังอำนาจให้เป็นไปในสมบัติที่ผู้อื่นเนรมิตให้ — *Paranimmitavasavattī*: realm of gods who lord over the creation of others)
- ภุมิทั้ง 11 ใน 2 หมวดนี้ รวมเป็น **กามาวจรภุมิ 11** (ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในกาม — *Kāmāvacara-bhūmi*: Sensuous Planes)
3. **รูปาวจรภุมิ 16** (ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูป, ชั้นรูปพรหม — *Rūpāvacara-bhūmi*: Form Planes)
- ก. **ปฐมฌานภุมิ 3** (ระดับปฐมฌาน — first-Jhāna planes)
- 1) **พรหมปารีสัชชา** (พวกบริษัฑบริวารมหาพรหม — *Brahmapārisajjā*: realm of great Brahmas' attendants)
  - 2) **พรหมปุโรหิตา** (พวกปุโรหิตมหาพรหม — *Brahmapurohitā*: realm of great Brahmas' ministers)
  - 3) **มหาพรหมา** (พวกท้าวมหาพรหม — *Mahābrahmā*: realm of great Brahmas)
- ข. **ทุติยฌานภุมิ 3** (ระดับทุติยฌาน — second-Jhāna planes)
- 4) **ปริตตภา** (พวกมีรัศมีน้อย — *Parittābhā*: realm of Brahmas with limited lustre)
  - 5) **อัปมาณภา** (พวกมีรัศมีประมาณไม่ได้ — *Appamāṇābhā*: realm of Brahmas with infinite lustre)
  - 6) **อภัสสรา** (พวกมีรัศมีสุกปลั่งชันไป — *Ābhassarā*: realm of Brahmas with radiant lustre)
- ค. **ตติยฌานภุมิ 3** (ระดับตติยฌาน — third-Jhāna planes)
- 7) **ปริตตสุภา** (พวกมีลำรัศมีงามน้อย — *Parittasubhā*: realm of Brahmas with limited aura)
  - 8) **อัปมาณสุภา** (พวกมีลำรัศมีงามประมาณมิได้ — *Appamāṇasubhā*: realm of Brahmas with infinite aura)
  - 9) **สุภกิณฑา** (พวกมีลำรัศมีงามกระจ่างจ้า — *Subhakiṇhā*: realm of Brahmas with steady aura)
- ง. **จตุตถฌานภุมิ 3-7** (ระดับจตุตถฌาน — fourth-Jhāna planes)
- 10) **เวหัพผลา** (พวกมีผลไพบูลย์ — *Vehapphalā*: realm of Brahmas with

abundant reward)

- 11) อสังขนิสัตว์** (พวกสัตว์ไม่มีสัญญา — *Asaññīsattā*: realm of non-percipient beings)
 (*) *สุทธาวาส 5* (พวกมีที่อยู่อันบริสุทธิ์ หรือ ที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ์ คือ ที่เกิดของพระอนาคามี — *Suddhāvāsa*: pure abodes) คือ
- 12) อวิหา** (เหล่าท่านผู้ไม่เสื่อมจากสมบัติของตน หรือผู้ไม่ละไปเร็ว, ผู้คงอยู่นาน — *Avihā*: realm of Brahmas who do not fall from prosperity)
- 13) อตปปา** (เหล่าท่านผู้ไม่ทำความเดือดร้อนแก่ใคร หรือผู้ไม่เดือดร้อนกับใคร — *Atappā*: realm of Brahmas who are serene)
- 14) สุกัสสา** (เหล่าท่านผู้งดงามน่าทัศนา — *Sudassā*: realm of Brahmas who are beautiful)
- 15) สุกัสสี** (เหล่าท่านผู้มองเห็นชัดเจนดี หรือผู้มีทัศนาแจ่มชัด — *Sudassī*: realm of Brahmas who are clear-sighted)
- 16) อกนิฏฐา** (เหล่าท่านผู้ไม่มีความด้อยหรือเล็กน้อยกว่าใคร, ผู้สูงสุด — *Akanitṭhā*: realm of the highest or supreme Brahmas)
4. *อรูปาวจรภูมิ 4* (ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในอรูปรูป, ชั้นอรูปรูปพรหม — *Arūpāvacara-bhūmi*: formless planes)
- 1) อากาสนัญจายตนภูมิ** (ชั้นที่เข้าถึงภาวะมีอากาศไม่มีที่สุด — *Ākāśānañcāyatana-bhūmi*: realm of infinite space)
- 2) วิญญาณ์ญจายตนภูมิ** (ชั้นที่เข้าถึงภาวะมีวิญญาณไม่มีที่สุด — *Viññāṇañcāyatana-bhūmi*: realm of infinite consciousness)
- 3) อากิญจัญญายตนภูมิ** (ชั้นที่เข้าถึงภาวะไม่มีอะไร — *Ākiñcaññāyatana-bhūmi*: realm of nothingness)
- 4) เหวสัญญาหาสัญญายตนภูมิ** (ชั้นที่เข้าถึงภาวะมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ — *Nevasaññānāsaññāyatana-bhūmi*: realm of neither perception nor non-perception)

ปุถุชน พระโสดาบัน และพระสกทาคามี ย่อมไม่เกิดในสุทธาวาสภูมิ; พระอริยะไม่เกิดในอสังขนิสัตว์ และในอบายภูมิ; ในภูมินอกจากนี้ ย่อมมีทั้งพระอริยะและมีโชอริยะไปเกิด.

ในพระไตรปิฎก ไม่พบที่ใดแสดงรายชื่อภูมิทั้งหลายไว้ทั้งหมดในที่เดียว บาลีแสดงรายชื่อภูมิมากที่สุด (มีเฉพาะชั้นสุคติภูมิ) พบที่ ม.อุ.14/317-332/216-225 (M.III.99-103) กล่าวตั้งแต่มนุษย์ขึ้นไปจนถึงอรูปาวจรภูมิ.

ในบาลีแห่งที่ฌนิกาย เป็นต้น* แสดง *คติ* (ที่ไปเกิดของสัตว์, แบบการดำเนินชีวิต — *Gati*: destiny; course of existence) ว่ามี 5 คือ *นิริยะ ตีรัจฉานโยนิ เปตติวิสัย มนุषย* และ *เทพ* (พวกเทพ — heavenly world ได้แก่ภูมิ 26 ตั้งแต่จาตุมหาราชิก้าขึ้นไปทั้งหมด) จะเห็นว่าภูมิ 31 สงเคราะห์ลงได้ในคติ 5 ทั้งหมด ขาดแต่ อสุรกาย อย่างไรก็ตาม ในอรรถกถาแห่งอิติวุตตกะ เป็นต้น** ท่านกล่าวว่า *อสุร* สงเคราะห์ลงในเปตติวิสัยด้วย จึงเป็นอันสงเคราะห์ลงได้บริบูรณ์ และในคติ 5 นั้น 3 คติแรกจัดเป็น *ทุคติ* (woeful courses) 2 คติหลังเป็น *สุคติ* (happy courses).

เนื่องด้วยภูมิ 31 นี้จัดได้เป็น 4 ระดับอย่างที่กล่าวมา บางที่จึงเรียกว่า *ภูมิ 4*

อนึ่ง พึงเทียบภูมิ 31 หรือ ภูมิ 4 หมวดนี้ กับ [162] *ภูมิ 4* ที่มาในพระบาลีด้วย กล่าวคือ ภูมิ 31 หรือ 4 หมวดนี้ จัดเข้าในภูมิ 3 ข้อต้นใน [162] *ภูมิ 4* ดังนี้ อบายภูมิ 4 และ กามสุคติ-ภูมิ 7 รวมเข้าเป็นกามาวจรภูมิ (11) ส่วนรูปาวจรภูมิ (16) และ อรูปาวจรภูมิ (4) ตรงกัน รวมภูมิทั้งหมด 31 นี้ เป็นโลกียภูมิ พ้นจากนี้ไปเป็นโลกุตตรภูมิ

ดู [162] *ภูมิ 4*; [198] *อบาย 4*; [207] *อรูป 4*; [270] *สวรรค์ 6*.

Comp.137.

สงคท.25.

[352] โภธิปักขิยธรรม 37 (ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้ คือ เกื้อกูลแก่การตรัสรู้, ธรรมที่เกื้อหนุนแก่อริยมรรค — *Bodhipakkhiya-dhamma*: virtues partaking of enlightenment; qualities contributing to or constituting enlightenment; enlightenment states)

1. **สติปัญฐาน 4** ดู [182]

2. **สัมมัตตปธาน 4** ดู [156]

3. **อิทธิบาท 4** ดู [213]

4. **อินทริย 5** ดู [258]

5. **พละ 5** ดู [228]

6. **โพชฌงค์ 7** ดู [281]

7. **มรรคมีองค์ 8** ดู [293]

โภธิปักขิยธรรมนี้ ตามที่ทั่วไปในพระไตรปิฎก ตรัสไว้เพียงเป็นคำรวมๆ โดยไม่ได้ระบุชื่อองค์ธรรม นอกจากในสังยุตตนิกายแห่งพระสุตตันตปิฎก ที่มีพุทธพจน์ตรัสระบุไว้ว่า ได้แก่ **อินทริย 5** (ส.ม.19/1024/301; 1041-3/305; 1071-1081/313-5) และในคัมภีร์วิภังค์แห่งพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งไขความว่า โภธิปักขิยธรรม ได้แก่ **โพชฌงค์ 7** (อภิ.วิ.35/611/336)

* ที.ปา.11/281/246; ม.ม.12/170/148; อ.น.น.23/272/480 (D.III.234; M.I.73; A.IV.459)

** อ.อ.174; อิติ.อ.168 (approx., UdA.140; ItA.101)

ธรรมชุดนี้ เมื่อตรัสระบุชื่อทั้งชุดในพระสูตร ทรงเรียกว่าเป็น **อภิญญาเทสิตธรรม** เช่น ที.ม.10/107/141; ที.ปา.11/108/140; ม.อ. 14/54/51) คือเป็น**อภิญญาเทสิตธรรม 37** และในพระอภิธรรม ท่านแสดงไว้ว่าธรรม 37 ประการนี้เป็น **สังคหธรรม**

นอกจากนี้ ธรรม 37 ประการชุดนี้ยังได้ชื่อว่าเป็น **สันติบท** คือ ธรรมที่เป็นไปเพื่อการบรรลุสันติ (รวมทั้งเป็น **อมตบท** และ **นิพพานบท** เป็นต้น—ช.ม.29/701/414; ช.จ.30/391/188) และเป็น **เสวีธรรม** หรือ **ธรรมเสวี** (ช.จ.30/681/340; 684/342)

ในพระวินัยปิฎก ท่านแสดงธรรม 37 ประการนี้ไว้เป็นคำจำกัดความของคำว่า **มรรคภาวนา** (ดู วินย.1/236/175; 2/308/212)

ต่อมา ในคัมภีร์ชั้นนอรรกถา รวมถึงวิสุทธิมัคค์ จึงระบุและแจกแจงไว้ชัดเจนว่า โปธิปักขียธรรม 37 ประการ ได้แก่ธรรมเหล่านี้ (ดู อัง.อ.1/77; อิติ.อ.287; ปฏิส.อ.2/95, 196, 261; วิสุทธิ.3/328)

Vism.681.

วิสุทธิ.3/328.

[353] **มงคล 38** (สิ่งที่ทำให้มีโชคดี, ธรรมอันนำมาซึ่งความสุขความเจริญ — *Maṅgala*: blessings; เรียกเต็มว่า **อุดมมงคล** คือมงคลอันสูงสุด — highest blessing)

คาถาที่ 1

1. **อเสวนา จ พาลานํ** (ไม่คบคนพาล — *Bāla-asevanā*: not to associate with fools; to dissociate from the wicked)
2. **ปณฺฑิตานญจ เสวนา** (คบบัณฑิต — *Paṇḍitasevanā*: to associate with the wise)
3. **ปุชชา จ ปุชณียานํ** (บูชาคนที่ควรบูชา — *Pūjaneyyapūjā*: to honour those who are worthy of honour)

คาถาที่ 2

4. **ปฏิรูปเทศวาโส จ** (อยู่ในปฏิรูปเทศ, อยู่ในถิ่นมีสิ่งแวดล้อมดี — *Paṭirūpadesavāsa*: living in a suitable region; good environment)
5. **ปุพฺเพ จ กตปุญฺญตา** (ได้ทำความดีให้พร้อมไว้ก่อน, ทำความดีเตรียมพร้อมไว้แต่ต้น — *Pubbekatapuññatā*: having formerly done meritorious deeds)
6. **อตฺตสมฺมาปณฺธิ จ** (ตั้งตนไว้ชอบ — *Attasammāpaṇidhi*: setting oneself in the right course; right direction in self-guidance; perfect self-adjustment)

คาถาที่ 3

7. **พาหุสจฺจนฺจ** (เล่าเรียนศึกษามาก, ทรงความรู้กว้างขวาง, ใฝ่ใจสดับตรับฟังคั่นคว้าหาความรู้อยู่เสมอ — *Bāhusacca*: great learning; extensive learning)
8. **สิปฺปญฺจ** (มีศิลปวิทยา, ชำนาญในวิชาชีพของตน — *Sippa*: skill; knowledge of the arts and sciences)

9. วินโย จ สุสิกฺขิตโต (มีวินัยที่ได้ศึกษาดีแล้ว, มีระเบียบวินัยดี, ได้ฝึกอบรมตนไว้ดี — Vinaya: highly trained discipline)

10. สุภาสิตา จ ยา วาจา (วาจาสุภาสิต, รู้จักใช้วาจาพูดให้เป็นผลดี — *Subhāsitaṅgā*: well-spoken speech)

คาถาที่ 4

11. มาตาปิตุอุปฏฺฐาณํ (บำรุงมารดาบิดา — *Mātāpitu-upatṭhāna*: support of mother and father)

12.–13. ปุตฺตการุสฺส สงฺคโห = ปุตฺตสงฺคห (สงเคราะห์บุตร — *Puttasaṅgaha*: cherishing of children) และ การสงฺคห (สงเคราะห์ภรรยา — *Dārasaṅgaha*: cherishing of wife)

14. อนากุลา จ กมฺมมฺหฺตา (การงานไม่อาภูล — *Anākulakammanta*: a livelihood which is free from complications)*

คาถาที่ 5

15. ทานญจ (รู้จักให้, เพื่อแผ้วแผ้งบั้น, บริจาคสงเคราะห์และบำเพ็ญประโยชน์ — *Dāna*: charity; liberality; generosity)

16. ธมฺมจริยา จ (ประพฤติธรรม, ดำรงอยู่ในศีลธรรม — *Dhammacariyā*: righteous conduct)

17. ฌาตกาณญจ สงฺคโห (สงเคราะห์ญาติ — *Ñātakasaṅgaha*: rendering aid to relations)

18. อนวชฺชานิ กมฺมานิ (การงานที่ไม่มีโทษ, กิจกรรมที่ดีงาม เป็นประโยชน์ ซึ่งไม่เป็นทางเสียหาย — *Anavajjakamma*: blameless actions; unexceptionable or beneficial activities)**

คาถาที่ 6

19. อารตี วิรตี ปาปา (เว้นจากความชั่ว — *Pāpavirati*: abstaining from evils and avoiding them)

20. มชฺชปาณา จ สญฺญโม (เว้นจากการดื่มน้ำเมา — *Majjapānasaññama*: abstinence from intoxicants)

21. อปฺปมาโท จ ธมฺเมสุ (ไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย — *Appamāda*: diligence in virtue; perseverance in virtuous acts)

* ท่านอธิบายว่า ได้แก่ อาชีพการงาน ที่ทำด้วยความขยันหมั่นเพียร เอาธุระ รู้จักกาล ไม่คั่งค้างย่อหย่อน — spheres of work which are free from such unprofitableness as dilatoriness and tardiness. (ชุตทก. อ. 153; KhA.139).

** ท่านยกตัวอย่างไว้ เช่น การสมาทานอุโบสถ การบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ สร้างสวน ปลูกป่า สร้างสะพาน เป็นต้น (ชุตทก.อ.156; KhA.141)

คาถาที่ 7

22. **คารโว จ** (ความเคารพ, การแสดงออกที่แสดงถึงความเป็นผู้รู้จักคุณค่าของบุคคล สิ่งของ สถานที่ หรือกิจการนั้นๆ และรู้จักให้ความสำคัญและความใส่ใจเอื้อเฟื้อโดยเหมาะสม — *Gāraḥ*: reverence; respect; appreciative action)
23. **นิวาโต จ** (ความสุภาพอ่อนน้อม, ถ่อมตน — *Nivāta*: humility, courtesy; politeness)
24. **สนตุฏฐิจิ จ** (ความสันโดษ, ความเอิบอímพึงพอใจในผลสำเร็จที่ได้สร้างขึ้น หรือในลาภที่แสวงหา มาได้ ด้วยเรี่ยวแรงความเพียรพยายามของตนโดยทางชอบธรรม — *Santuṭṭhi*: contentment)
25. **กตญญุตตา** (มีความกตัญญู — *Kataññutā*: gratitude)
26. **กาเลน ธมฺมสุสวณํ** (ฟังธรรมตามกาล, แสวงความรู้เกี่ยวกับหลักความจริง ความดีงาม และเรื่องที่เป็นประโยชน์ — *Dhammassavana*: the opportune hearing of the Dhamma; listening to good advice and the teaching of Truth on due occasions)

คาถาที่ 8

27. **ขหฺติ จ** (มีความอดทน — *Khanti*: patience; forbearance; tolerance)
28. **โสวจฺสุตฺตา** (เป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย, พุดกันง่าย ฟังเหตุผล — *Sovacassatā*: amenability to correction; being easy to admonish)
29. **สมณานญจ ทสฺสนํ** (พบเห็นสมณะ, เยี่ยมเยือนเข้าหาท่านผู้สงบกิเลส — *Samaṇadassana*: seeing the monks or holy persons)
30. **กาเลน ธมฺมสากจฺฉา** (สนทนาธรรมตามกาล, หาโอกาสสนทนาแลกเปลี่ยนความรู้ความคิดเห็นกัน เกี่ยวกับหลักความจริงความดีงามและเรื่องที่เป็นประโยชน์ — *Dhammasākacchā*: religious discussion at due seasons; regular or opportune discussion of Truth)

คาถาที่ 9

31. **ตโป จ** (มีความเพียรเผากิเลส, รู้จักบังคับควบคุมตน ไม่ปรนเปรอตามใจอยาก — *Tapa*: self-control; simple life)
32. **พฺรหฺมจฺริยญจ** (ประพฤติพรหมจรรย์, ดำเนินตามอริยมรรค, การรู้จักควบคุมตนในทางเพศ หรือถือเมถุนวิริติตามควร* — *Brahmacariya*: a holy life)
33. **อริยสจฺจาน ทสฺสนํ** (เห็นอริยสัจจ, เข้าใจความจริงของชีวิต — *Ariyasacca-dassana*: discernment of the Noble Truths)
34. **นิพฺพานสจฺฉิกิริยา จ** (ทำพระนิพพานให้แจ้ง, บรรลุนิพพาน — *Nibbāna-sacchikiriyā*: realization of Nibbāna)

* พรหมจรรย์ในที่นี้ มุ่งเอาอภิวุฑฺฒิกมรรคเป็นหลัก แต่จะตีความแคบหมายถึงเมถุนวิริติก็ได้ ความหมายอย่างหย่อนสำหรับคฤหัสถ์ คือ ถือพรหมจรรย์ในบุคคลที่มีใช้คู่ครอง หรือถือเด็ดขาดในวันอุโบสถ เป็นต้น

คาถาที่ 10

35. **ผุฏฐสฺส โลกธมฺเมหิ จิตฺตํ ยสฺส น กมฺปติ** (ถูกโลกธรรม จิตไม่หวั่นไหว — *Akampita-citta*: to have a mind which is not shaken when touched by worldly vicissitudes)

36. **อโสภํ** (จิตไร้เศร้า — *Asokacitta*: to have the mind which is free from sorrow)

37. **วิรัชํ** (จิตปราศจากธุลี — *Virajacitta*: to have the mind which is undefiled)

38. **เขมํ** (จิตเกษม — *Khemacitta*: to have the mind which is secure)

แต่ละคาถามีบทสรุปว่า “*เอตมฺมงฺคฺลฺมฺตฺตมํ*” (นี้เป็นมงคลอันอุดม — this is the highest blessing)

มีคาถาสรุปร่ำท้ายมงคลทั้ง 38 นี้ว่า

“เอตาสานิ กตฺวาน

สพฺพตฺถมฺปราชิตา

สพฺพตฺถ โสตุถิ คจฺจนฺติ

ตฺนฺเตสํ มงฺคฺลฺมฺตฺตมฺนฺติ.”

แปลว่า “เทวะมนุษย์ทั้งหลายกระทำมงคลเช่นนี้แล้ว ย่อมเป็นผู้ไม่พราชัยในที่ทุกสถาน ย่อมถึงความสวัสดิ์ในที่ทั้งปวง นี่คืออุดมมงคลของเทวะมนุษย์เหล่านั้น.” (Those who have done these things see no defeat and go in safety everywhere. To them these are the highest blessings.)

Kh.V.3; Sn.259-268.

ขุ.ขุ.25/5/3; ขุ.สุ.25/317/376.

[354] กรรมฐาน 40 (ที่ตั้งแห่งการทำงานของจิต, สิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์ในการเจริญภาวนา, อุปกรณ์ในการฝึกอบรมจิต — *Kammaṭṭhāna*: mental exercises; subjects of meditation)

1. **กสิณ 10** ดู [315]

2. **อสุภะ 10** ดู [336]

3. **อนุสติ 10** ดู [335]

4. **อัปปมัญญา 4** ดู [161]

5. **อาหาเรปฏิกูลสัญญา** (กำหนดพิจารณาความเป็นปฏิกูลในอาหาร — *Āhārepaṭikūlasaññā*: perception of the loathsomeness of food)

6. **จตุธาตววิภูฐาน** (กำหนดพิจารณาธาตุ 4, พิจารณาเห็นร่างกายของตนโดยสักว่าเป็นธาตุ 4 แต่ละอย่างๆ; *ชาตฺมณฺลิการ* ก็เรียก — *Catudhātu-vavaṭṭhāna*: analysis of the four elements)

7. **อรูปร 4** ดู [207]

กรรมฐานใดให้ได้สมาธิถึงขั้นใด ดู [99] ภาวนา 3; กรรมฐานใดเหมาะกับจริตใด ดู [262] จริต 6.

[355] **เจตสิก 52** (ธรรมที่ประกอบกับจิต, สภาวะธรรมที่เกิดดับพร้อมกับจิต มีอารมณ์และวัตถุที่อาศัยเดียวกันกับจิต, อาการและคุณสมบัติต่างๆ ของจิต — *Cetasika*: mental factors; mental concomitants)

ก. **อัญญาสมาหาเจตสิก 13** (เจตสิกที่มีเสมอกันแก่จิตพวกอื่น คือ ประกอบเข้าได้กับจิตทุกฝ่ายทั้งกุศลและอกุศล มีใช้เข้าได้แต่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งพวกเดียว — *Aññasamāhacetasika*: the Common-to-Each-Other; general mental factors)

1) **สัพพจิตตสาธารณเจตสิก 7** (เจตสิกที่เกิดทั่วไปกับจิตทุกดวง — *Sabbacittasādhāraṇa*~: universal mental factors; the Primary)

1. **ผัสสะ** (ความกระทบอารมณ์ — *Phassa*: contact; sense-impression)
2. **เวทนา** (ความเสวยอารมณ์ — *Vedanā*: feeling)
3. **สัญญา** (ความหมายรู้อารมณ์ — *Saññā*: perception)
4. **เจตนา** (ความจงใจต่ออารมณ์ — *Cetanā*: volition)
5. **เอกัคคตา** (ความมีอารมณ์เป็นอันเดียว — *Ekaggatā*: one-pointedness; concentration)
6. **ชีวิตินทรีย์** (อินทรีย์คือชีวิต, สภาวะที่เป็นใหญ่ในการรักษานามธรรมทั้งปวง — *Jivitindriya*: vitality; life-faculty)
7. **มนสิการ** (ความกระทำอารมณ์ไว้ในใจ, ใส่ใจ — *Manasikāra*: attention)

2) **ปกิณณกเจตสิก 6** (เจตสิกที่เรี่ยรายแพร่กระจายทั่วไป คือ เกิดกับจิตได้ทั้งฝ่ายกุศลและอกุศล แต่ไม่แน่นอนเสมอไปทุกดวง — *Pakiṇṇaka*~: particular mental factors; the Secondary)

8. **วิตก** (ความตรึกอารมณ์ — *Vitakka*: initial application; thought conception; applied thought)
9. **วิจาร์** (ความตรองหรือพิจารณาอารมณ์ — *Vicāra*: sustained application; discursive thinking; sustained thought)
10. **อธิโมกข์** (ความปลงใจหรือปักใจในอารมณ์ — *Adhimokkha*: determination; resolution)
11. **วิริยะ** (ความเพียร — *Viriya*: effort; energy)
12. **ปีติ** (ความปลาบปลื้มในอารมณ์, อิ่มใจ — *Pīti*: joy; interest)
13. **ฉันทะ** (ความพอใจในอารมณ์ — *Chanda*: conation; zeal)

ข. **อกุศลเจตสิก 14** (เจตสิกฝ่ายอกุศล — *Akusala*~: immoral or unwholesome mental factors; unprofitable mental factors)

1) **สัพพากุศลสาธารณเจตสิก 4** (เจตสิกที่เกิดทั่วไปกับอกุศลจิตทุกดวง — *Sabbākusalasādhāraṇa*~: universal immoral; the Primary)

14. โมหะ (ความหลง — *Moha*: delusion)
15. อหิริกะ (ความไม่ละอายต่อบาป — *Ahirika*: shamelessness; lack of moral shame)
16. อนโหดตัปปะ (ความไม่สะดุ้งกลัวต่อบาป — *Anottappa*: fearlessness of wrongdoing; lack of moral dread)
17. อุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน — *Uddhacca*: restlessness; unrest)
- 2) **ปกิณณกอกุศลเจตสิก 10** (อกุศลเจตสิกที่เกิดเรียวยาวแก่อกุศลจิต — *Pakiṇṇakakusala*~: particular immoralities; the Secondary)
18. โลภะ (ความอยากได้อารมณ์ — *Lobha*: greed)
19. ทิฏฐิ (ความเห็นผิด — *Diṭṭhi*: wrong view)
20. มานะ (ความถือตัว — *Māna*: conceit)
21. โทสะ (ความคิดประทุษร้าย — *Dosa*: hatred)
22. อีสสา (ความริษยา — *Issā*: envy; jealousy)
23. มัจฉริยะ (ความตระหนี่ — *Macchariya*: stinginess; meanness)
24. กุกกัจจะ (ความเดือดร้อนใจ — *Kukkucca*: worry; remorse)
25. ถีนะ (ความหดหู่ — *Thīna*: sloth)
26. มิตถะ (ความง่วงเหงา — *Middha*: torpor)
27. วิจิกิจฉา (ความคลางแคลงสงสัย — *Vicikicchā*: doubt; uncertainty; scepticism)
- ค. **โสภณเจตสิก 25** (เจตสิกฝ่ายดีงาม — *Sobhaṇa*~: beautiful mental factors; lofty mental factors)
- 1) **โสภณสาธารณเจตสิก 19** (เจตสิกที่เกิดทั่วไปกับจิตดีงามทุกดวง — *Sobhaṇasādhāraṇa*~: universal beautiful mental factors; the Primary)
28. สัทธา (ความเชื่อ — *Saddhā*: confidence; faith)
29. สติ (ความระลึกได้, ความสำนึกพร้อมอยู่ — *Sati*: mindfulness)
30. หิริ (ความละอายต่อบาป — *Hiri*: moral shame; conscience)
31. โอตตัปปะ (ความสะดุ้งกลัวต่อบาป — *Ottappa*: moral dread)
32. อโลภะ (ความไม่อยากได้อารมณ์ — *Alobha*: non-greed)
33. อโทสะ (ความไม่คิดประทุษร้าย — *Adosa*: non-hatred)
34. ตัตตรมัชฌัตตตา (ความเป็นกลางในอารมณ์นั้นๆ — *Tatramajjhataṭṭā*: equanimity; specific neutrality)
35. กายปัสสัทธา (ความสงบแห่งกองเจตสิก — *Kāya-passaddhi*: tranquillity of mental body)
36. จิตตปัสสัทธา (ความสงบแห่งจิต — *Citta-passaddhi*: tranquillity of mind)

37. กายลหุตา (ความเบาแห่งกองเจตสิก — *Kāya-lahutā*: lightness of mental body; agility of ~)
38. จิตตลหุตา (ความเบาแห่งจิต — *Citta-lahutā*: lightness of mind; agility of ~)
39. กายมธุตา (ความอ่อนหรือนุ่มนวลแห่งกองเจตสิก — *Kāya-mudutā*: pliancy of mental body; elasticity of ~)
40. จิตตมธุตา (ความอ่อนหรือนุ่มนวลแห่งจิต — *Citta-mudutā*: pliancy of mind; elasticity of ~)
41. กายกัมมัชฌูตา (ความควรแก่การงานแห่งกองเจตสิก — *Kāya-kammaññatā*: adaptability of mental body; wieldiness of ~)
42. จิตตกัมมัชฌูตา (ความควรแก่การงานแห่งจิต — *Citta-kammaññatā*: adaptability of mind; wieldiness of ~)
43. กายปาคุญญตา (ความคล่องแคล่วแห่งกองเจตสิก — *Kāya-pāguññatā*: proficiency of mental body)
44. จิตตปาคุญญตา (ความคล่องแคล่วแห่งจิต — *Citta-pāguññatā*: proficiency of mind)
45. กายชุกตา (ความซื่อตรงแห่งกองเจตสิก — *Kāyujukatā*: rectitude of mental body; uprightness of ~)
46. จิตตชุกตา (ความซื่อตรงแห่งจิต — *Cittujukatā*: rectitude of mind; uprightness of ~)
- 2) วิรตีเจตสิก 3 (เจตสิกที่เป็นตัวความงดเว้น — *Viratī*~: abstinences)
47. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ — *Sammāvācā*: right speech)
48. สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ — *Sammākammanta*: right action)
49. สัมมาอาชีพะ (เลี้ยงชีพชอบ — *Sammā-ājīva*: right livelihood)
- 3) อัปปมัญญาเจตสิก 2 (เจตสิกคืออัปปมัญญา — *Appamaññā*~: boundless states)
50. กรุณา (ความสงสารสัตว์ผู้ถึงทุกข์ — *Karuṇā*: compassion)
51. มุกิตา (ความยินดีต่อสัตว์ผู้ได้สุข — *Muditā*: sympathetic joy)
- 4) ปัญญินทรีย์เจตสิก 1 (เจตสิกคือปัญญินทรีย์ — *Paññindriya*~: faculty of wisdom)
52. ปัญญินทรีย์ หรือ อโมหะ (ความรู้เข้าใจ ไม่หลง — *Paññindriya, Amoha*: undeludedness; wisdom)

Comp.94.

สงคท.7.

[356] จิต 89 หรือ 121 (ธรรมชาติที่รู้อารมณ์, สภาพที่นึกคิด, ความคิด, ใจ, วิญญาณ — *Citta*: mind; thought; consciousness; a state of consciousness)

จิต มีโวพจน์ คือ คำที่ต่างเพียงรูป แต่มีความหมายเหมือนกันหรือคล้ายกัน ใช้แทนกันได้หลายคำ เช่น มโน มานัส หทัย บัณฑาร มนายนณะ มนินทรีย์ และ วิญญาณ เป็นต้น (อภิ.ส.)

34/21/10; ฯลฯ) คำเหล่านี้มีความหมายเกยกัน มิใช่ตรงกันโดยสมบูรณ์ ใช้แทนกันได้ในบางโอกาส มิใช่เสมอไป

เมื่อจัดแบ่งสภาวะธรรมทั้งหลายเป็นประเภทๆ ที่เรียกว่า ชั้น 5 จิตได้แก่ *วิญญานชั้น* แต่ใน คัมภีร์อภิธรรมยุคต่อมา นิยมประมวลสภาวะธรรมเข้าเป็น 4 อย่าง เรียกว่า *ปรมัตถธรรม 4* จิต เป็นปรมัตถธรรมอย่าง 1; ดู [157] *ปรมัตถธรรม 4*; [216] *ชั้น 5*.

คัมภีร์อภิธรรมรุ่นอรุณกถา ประมวลเรื่องจิตที่แสดงไว้ในพระอภิธรรมปิฎกแล้ว แจงนับ สภาพจิตทั้งหลายไว้ว่ามีจำนวน 89 หรือโดยพิสดารมี 121 เรียกว่า *จิต 89* หรือ *121*

เบื้องต้นนี้ จะประมวลจิตทั้งหมดไว้เป็นหมวดหมู่ใหญ่ๆ ก่อน เพื่อสะดวกในการศึกษากำหนด จดจำและทบทวนต่อไป ในที่นี้ พึงทราบวิธีจำแนกประเภท 2 แบบ เปรียบเทียบกัน ดังนี้*

* ท่านเรียบเรียงเป็นคาถาสรุปลความไว้ ดังนี้

ทวารทวารกุสลาเนว
 จตตีเสว วิปากานิ
 จตูปัญญาสชา กามะ
 จิตฺตานิ ทวารทวารูปะ
 อิตฺถเมกฺขนนฺตูปะ-
 เอกวีสสตี วาถ

กุสลาเนกวีสติ
 กุริยาจิตฺตานิ วีสติ ฯ
 รูปะ ปญฺณรสีริเย
 อฏฺฐจฺจานนฺตฺตเร ตถา ฯ
 ปภะทํ ปน มานสี
 วิภชฺชนฺติ วิจกฺขณฺหา ฯ

ก. โดยชาติประเภท

1. อกุศลจิต 12
  - โลกมุขจิต 8
  - โทสมุขจิต 2
  - โมหมุขจิต 2
2. กุศลจิต 21 (37)
  - มหากุศลจิต 8
  - รูปาวจรกุศลจิต 5
  - อรูปาวจรกุศลจิต 4
  - โลกุตตรกุศลจิต 4 (20)
3. วิบากจิต 36 (52)
  - อกุศลวิบากจิต 7
  - กุศลวิบากอเหตุกจิต 8
  - มหาวิบากจิต 8
  - รูปาวจรวิบากจิต 5
  - อรูปาวจรวิบากจิต 4
  - โลกุตตรวิบากจิต 4 (20)
4. กิริยาจิต 20
  - อเหตุกกิริยาจิต 3
  - มหากิริยาจิต 8
  - รูปาวจรกิริยาจิต 5
  - อรูปาวจรกิริยาจิต 4

ข. โดยภูมิประเภท

1. กามาวจรจิต 54
  - 1) อกุศลจิต 12
    - โลกมุขจิต 8
    - โทสมุขจิต 2
    - โมหมุขจิต 2
  - 2) อเหตุกจิต 18
    - อกุศลวิบากจิต 7
    - กุศลวิบากอเหตุกจิต 8
    - อเหตุกกิริยาจิต 3
  - 3) กามาวจรโสภณจิต 24
    - มหากุศลจิต 8
    - มหาวิบากจิต 8
    - มหากิริยาจิต 8
2. รูปาวจรจิต 15
  - 1) รูปาวจรกุศลจิต 5
  - 2) รูปาวจรวิบากจิต 5
  - 3) รูปาวจรกิริยาจิต 5
3. อรูปาวจรจิต 12
  - 1) อรูปาวจรกุศลจิต 4
  - 2) อรูปาวจรวิบากจิต 4
  - 3) อรูปาวจรกิริยาจิต 4
4. โลกุตตรจิต 8 (× ฌาน 5 = 40)
  - 1) โลกุตตรกุศลจิต 4 (20)
  - 2) โลกุตตรวิบากจิต 4 (20)

โสภณจิต 59 (91)

ฌานจิต 67

หมายเหตุ: ตัวเลขในวงเล็บ ( ) หมายถึงจำนวนอย่างพิสดาร เมื่อนับจิตเป็น 121 (พึงสังเกตว่าจำนวนจะเพิ่มเฉพาะ โลกุตตรจิต อย่างเดียว คือ โลกุตตรจิตอย่างย่อมี 8 อย่างพิสดารจำแนกออกไปตามฌานทั้ง 5 เป็น 40)

ต่อไปจะแสดง จิต 89 หรือ 121 ตามแบบภูมิประเภท (แบบชาติประเภทพึงกำหนดเอาจากแบบภูมิประเภทนี้ ตามหัวข้อที่แสดงไว้แล้ว)

1. กามาวจรจิต 54 (จิตที่เป็นไปในกามภุมิ — *Kāmāvacara-citta*: consciousness of the Sense Sphere)

1) **อกุศลจิต 12** (จิตอันเป็นอกุศล — *Akusala-citta*: immoral consciousness) อกุศลจิต มีแต่ที่เป็นกามาวจรนี้เท่านั้น คือ

• **โลภมูลจิต 8** (จิตมีโลภะเป็นมูล — *Lobhamūla-citta*: consc rooted in greed)

1. โสมนัสสหคตํ ทิฏฐิจิตตสมปยุตตํ อสงฺขาริกํ
2. " " สสงฺขาริกํ
3. " ทิฏฐิจิตตวิปฺปยุตตํ อสงฺขาริกํ
4. " " สสงฺขาริกํ
5. อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฐิจิตตสมปยุตตํ อสงฺขาริกํ
6. " " สสงฺขาริกํ
7. " ทิฏฐิจิตตวิปฺปยุตตํ อสงฺขาริกํ
8. " " สสงฺขาริกํ

1. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ ไม่มีการชักนำ
2. " " " มีการชักนำ
3. " " ไม่ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ ไม่มีการชักนำ
4. " " " มีการชักนำ
5. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ ไม่มีการชักนำ
6. " " " มีการชักนำ
7. " " ไม่ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ ไม่มีการชักนำ
8. " " " มีการชักนำ

1. One consc, accom by joy, assoc with wrong view, unprompted.*
2. ~ , ~ , ~ , prompted.
3. ~ , ~ , dissoc from wrong view, unprompted.
4. ~ , ~ , ~ , prompted.
5. One consc, accom by indif, assoc with wrong view, unprompted.
6. ~ , ~ , ~ , prompted.
7. ~ , ~ , dissoc from wrong view, unprompted.
8. ~ , ~ , ~ , prompted.

---

* consc = consciousness; accom = accompanied; assoc = associated; dissoc = dissociated; indif = indifference.

• **โทสมูลจิต 2*** (จิตมีโทสะเป็นมูล — *Dosamūla-citta*: consc rooted in hatred)

1. โทมนสฺสสหคตํ ปฏิขสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

2. " " สสงฺขาริกํ

1. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโทมนัสสเวทนา ประกอบด้วยปฏิขะ ไม่มีการชักนำ

2. " " มีการชักนำ

1. One consc, accom by grief, assoc with resentment, unprompted.

2. ~ , ~ , ~ , prompted.

• **โมหมูลจิต 8** (จิตมีโมหะเป็นมูล — *Mohamūla-citta*: consc rooted in delusion)

1. อุเปกฺขาสหคตํ วิจิกิจฺจนสมฺปยุตฺตํ

2. " อุทฺทจฺจสมฺปยุตฺตํ

1. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยวิจิกิจจา

2. " ประกอบด้วยอุทฺทจฺจ

1. One consc, accom by indif, assoc with uncertainty.

2. ~ , ~ , assoc with restlessness.

2) **อเหตุกจิต 18** (จิตอันไม่มีสัมปยุตตเหตุ คือ ไม่ประกอบด้วยเหตุ 6 ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ อโลภะ อโทสะ อโมหะ — *Ahetuka-citta*: rootless consc)

• **อกุศลวิบากจิต 7** (จิตที่เป็นผลของอกุศล — *Akusalavipāka-citta*: rootless resultant-of-immorality consc)

1. อุเปกฺขาสหคตํ จกฺขุวิญญานํ

2. " โสตวิญญานํ

3. " ฆานวิญญานํ

4. " ชิวหาวิญญานํ

5. ทฺกฺขสหคตํ กายวิญญานํ

6. อุเปกฺขาสหคตํ สมฺปฏฺิจฺจนํ

7. อุเปกฺขาสหคตํ สหฺตฺรณํ

1. จักขุวิญญานจิต ที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา

2. โสตวิญญานจิต "

3. ฆานวิญญานจิต "

4. ชิวหาวิญญานจิต "

* เรียกว่า ปฏิขสัมปยุตตจิต ก็ได้

- 5. กายวิญญูณจิต ที่เกิดพร้อมด้วยทุกขเวทนา
- 6. สัมปฏิจฉันนจิต ที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา
- 7. สันตীরณจิต ”

- 1. Eye-consc, accom by indif.
- 2. Ear-consc, ~
- 3. Nose-consc, ~
- 4. Tongue-consc, ~
- 5. Body-consc, accom by pain.
- 6. Receiving-consc, accom by indif.
- 7. Investigating-consc, ~

• **กุศลวิบากอเหตุกจิต 8** (จิตที่เป็นผลของกุศล ไม่มีสัมปยุตตเหตุ — *Kusalavipāka-ahetuka-citta*: rootless resultant-of-morality consc)

- 1. อุpekขาสหคต จกขุวิญญาณ
- 2. “ โสตวิญญาณ
- 3. “ ขมานวิญญาณ
- 4. “ ชิวหาวิญญาณ
- 5. สุขสหคต กายวิญญาณ
- 6. อุpekขาสหคต สมปฏิจฉน
- 7. โสมนสสสหคต สนตীরณ
- 8. อุpekขาสหคต สนตীরณ

- 1. จักขุวิญญูณจิต ที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา
- 2. โสตวิญญูณจิต ”
- 3. ขมานวิญญูณจิต ”
- 4. ชิวหาวิญญูณจิต ”
- 5. กายวิญญูณจิต ที่เกิดพร้อมด้วยสุขเวทนา
- 6. สัมปฏิจฉันนจิต ที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา
- 7. สันตীরณจิต ที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา
- 8. สันตীরณจิต ที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา

- 1.-4. Eye-, Ear-, Nose-, Tongue-consc, accom by indif.
- 5. Body-consc, accom by pleasure.
- 6. Receiving-consc, accom by indif.

7. Investigating-consc, accom by joy.

8. Investigating-consc, accom by indif.

• **อเหตุกิริยาจิต 3** (จิตที่เป็นเพียงกิริยา ไม่มีสัมปยุตตเหตุ — *Ahetukakiriyā-citta*: rootless functional consc)

1. อุpekขาสหคตํ ปญจทวาราวชชนํ

2. " " มโนทวาราวชชนํ

3. โสมนัสสสหคตํ หลิตุปฺปาทจิตตํ

1. ปัญจทวาราวชชนจิต* ที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา

2. มโนทวาราวชชนจิต** " "

3. หลิตุปฺปาทจิต*** ที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา

1. Five-sense-door adverting consc, accom by indif.

2. Mind-door adverting consc, accom by indif.

3. Smile-producing consc, accom by joy.

3) **กามาวจรโสภณจิต 24** (จิตตั้งงามที่เป็นไปในกามภูมิ — *Kāmāvacara-sobhaṇa-citta*: Sense-Sphere beautiful consc)

• **มหากุศลจิต** หรือ **สเหตุกกามาวจรกุศลจิต 8** (จิตที่เป็นกุศลยิ่งใหญ่ หรือ กุศลจิตที่เป็นไปในกามภูมิ มีสัมปยุตตเหตุ — *Mahākusala-citta*: moral consc)

1. โสมนัสสสหคตํ ฅาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

2. " " สสงฺขาริกํ

3. " ฅาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

4. " " สสงฺขาริกํ

5. อุpekขาสหคตํ ฅาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

6. " " สสงฺขาริกํ

7. " ฅาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

8. " " สสงฺขาริกํ

1. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีการชักนำ

2. " " " มีการชักนำ

* จิตที่รำพึงถึงอารมณ์ที่กระทบทวารทั้ง 5

** จิตที่รำพึงถึงอารมณ์อันมาถึงคลองในมโนทวาร = โวฏฐัพพะนะ

*** จิตที่ทำให้เกิดการแย้มยิ้มของพระอรหันต์

- 3. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีการชักนำ
- 4. " " มีการชักนำ
- 5. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีการชักนำ
- 6. " " มีการชักนำ
- 7. " ไม่ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีการชักนำ
- 8. " " มีการชักนำ

- 1. One consc, accom by joy, assoc with knowledge, unprompted.
- 2. ~ , ~ , ~ , prompted.
- 3. ~ , ~ , dissoc from knowledge, unprompted.
- 4. ~ , ~ , ~ , prompted.
- 5. One consc, acc by indif, assoc with knowledge, unprompted.
- 6. ~ , ~ , ~ , prompted.
- 7. ~ , ~ , dissoc from knowledge, unprompted.
- 8. ~ , ~ , ~ , prompted.

• **มหาวิบากจิต** หรือ **สเหตุกกามาวจรวิบากจิต 8** (จิตอันเป็นผลของมหากุศล หรือ วิบากจิตที่เป็นไปในกามภูมิ มีสัมปยุตตเหตุ — *Mahāvīpāka-citta: resultant consc*)
(เหมือนกับมหากุศลจิตทุกข้อ)

• **มหากิริยาจิต** หรือ **สเหตุกกามาวจรกิริยาจิต 8** (จิตอันเป็นกิริยาอย่างที่ทำมหากุศล แต่ไม่มีวิบาก ได้แก่การกระทำมหากุศลของพระอรหันต์ หรือกิริยาจิตในกามภูมิ มีสัมปยุตตเหตุ — *Mahākiriya-citta: functional consc*)
(เหมือนกับมหากุศลจิตทุกข้อ)

2. **รูปาวจรจิต 15** (จิตอันเป็นไปในรูปภูมิ — *Rūpāvacara-citta: Form-Sphere consciousness*)

1) **รูปาวจรกุศลจิต 5** (กุศลจิตที่เป็นไปในรูปภูมิ ได้แก่จิตของผู้เข้าถึงรูปฌาน — *Rūpāvacara-kusala-citta: Form-Sphere moral consc*)

- 1. วิตกุกิจารปีติสุขเขกคตาสหิต์ ปจฺมชฺฆมานกุสลจิตฺตํ
- 2. วิจารปีติสุขเขกคตาสหิต์ ทุตฺตยชฺฆมานกุสลจิตฺตํ
- 3. ปีติสุขเขกคตาสหิต์ ตตฺตยชฺฆมานกุสลจิตฺตํ
- 4. สุขเขกคตาสหิต์ จตฺตตฺตยชฺฆมานกุสลจิตฺตํ
- 5. อุเปกฺขชฺฆมานกุสลจิตฺตํ ปญฺจชฺฆมานกุสลจิตฺตํ

- 1. ปฐมฌานกุศลจิต ที่ประกอบด้วย วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา
- 2. ทุตฺตยฌานกุศลจิต ที่ประกอบด้วย วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

3. ตติยฌานกุศลจิต ที่ประกอบด้วย ปิติ สุข เอกัคคตา
  4. จตุตถฌานกุศลจิต ที่ประกอบด้วย สุข เอกัคคตา
  5. ปัญจฌานกุศลจิต ที่ประกอบด้วย อุเบกขา เอกัคคตา
1. First Jhāna consc with initial application, sustained application, rapture, happiness and one-pointedness.
  2. Second Jhāna consc with sustained application, rapture, happiness and one-pointedness.
  3. Third Jhāna consc with rapture, happiness and one-pointedness.
  4. Fourth Jhāna consc with happiness and one-pointedness.
  5. Fifth Jhāna consc with equanimity and one-pointedness.
- 2) รูปาวจรวิปากจิต 5 (วิปากจิตที่เป็นไปในรูปภูมิ คือ จิตที่เป็นผลของรูปาวจรกุศล — *Rūpāvacara-vipāka-citta*: Form-Sphere resultant consc) (เหมือนกับรูปาวจรกุศลจิตทุกข้อ เปลี่ยนแต่คำท้ายเป็น วิปากจิตต์)
- 3) รูปาวจรกิริยาจิต 5 (กิริยาจิตที่เป็นไปในรูปภูมิ คือ จิตของพระอรหันต์ผู้กระทำรูปาวจรกุศล — *Rūpāvacara-kiriya-citta*: Form-Sphere functional consc) (เหมือนกับรูปาวจรกุศลจิตทุกข้อ เปลี่ยนแต่คำท้ายเป็น กิริยาจิตต์)
- 3. อรูปาวจรจิต 12** (จิตที่เป็นไปในอรูปภูมิ — *Arūpāvacara-citta*: Formless-Sphere consc)
- 1) อรูปาวจรกุศลจิต 4 (กุศลจิตที่เป็นไปในอรูปภูมิ ได้แก่ จิตของผู้เข้าถึงอรูปฌาน — *Arūpāvacara-kusala-citta*: Formless-Sphere moral consc)
    1. อากาธานัญจายตนกุศลจิตต์
    2. วิญญาณัญจายตนกุศลจิตต์
    3. อากิญจัญญายตนกุศลจิตต์
    4. เนวสญยานาสญญายตนกุศลจิตต์
    1. กุศลจิตประกอบด้วยอากาธานัญจายตนฌาน
    2. กุศลจิตประกอบด้วยวิญญาณัญจายตนฌาน
    3. กุศลจิตประกอบด้วยอากิญจัญญายตนฌาน
    4. กุศลจิตประกอบด้วยเนวสญยานาสญญายตนฌาน
    1. Moral Jhāna consc dwelling on the infinity of space.
    2. Moral Jhāna consc dwelling on the infinity of consciousness.
    3. Moral Jhāna consc dwelling on nothingness.
    4. Moral Jhāna consc wherein perception neither is nor is not.
  - 2) อรูปาวจรวิปากจิต (วิปากจิตที่เป็นไปในอรูปภูมิ คือ จิตที่เป็นผลของอรูปาวจรกุศล —

*Arūpāvacara-vipāka-citta: Formless-Sphere resultant consc) (เหมือนกับอรุปาวจร-
กุศลจิตทุกข้อ เปลี่ยนแต่คำท้ายเป็น วิปากจิตต์)*

3) อรุปาวจรกิริยาจิต (กิริยาจิตที่เป็นไปในอรุปภูมิ คือ จิตของพระอรหันต์ผู้กระทำอรุปาวจร-
กุศล — *Arūpāvacara-kiriyā-citta: Formless-Sphere functional consc) (เหมือนกับ
อรุปาวจรกุศลจิตทุกข้อ เปลี่ยนแต่คำท้ายเป็น กิริยาจิตต์)*

4. โลกุตตรจิต 8 หรือ 40 (จิตที่เป็นโลกุตตระ — *Lokuttara-citta: supermundane consc)*

1) โลกุตตรกุศลจิต 4 หรือ 20 (กุศลจิตที่เป็นโลกุตตระ คือ กุศลจิตที่ทำให้ข้ามพ้นอยู่เหนือ
โลก — *Lokuttara-kusala-citta: moral supermundane consc)*

1. โสตาปัตติมคฺคจิตต์
2. สกทาคามิมคฺคจิตต์
3. อนาคามิมคฺคจิตต์
4. อรหตุตมคฺคจิตต์

1. จิตที่ประกอบด้วยโสตาปัตติมคฺคญาณ คือ กุศลจิตที่เป็นทางให้ถึงกระแสอันไหลไปสู่นิพพาน
2. จิตที่ประกอบด้วยสกทาคามิมคฺคญาณ คือ กุศลจิตที่เป็นทางให้ถึงความเป็นพระสกทาคามี
3. จิตที่ประกอบด้วยอนาคามิมคฺคญาณ คือ กุศลจิตที่เป็นทางให้ถึงความเป็นพระอนาคามี
4. จิตที่ประกอบด้วยอรหตุตมคฺคญาณ คือ กุศลจิตที่เป็นทางให้ถึงความเป็นพระอรหันต์

1. Consc belonging to the Path of Stream-Entry.
2. Consc belonging to the Path of Once-Returning.
3. Consc belonging to the Path of Non-Returning.
4. Consc belonging to the Path of Arahantship.

อย่างพิสดาร ให้แจ่มคฺคจิต 4 นี้ ด้วยฉาน 5 ตามลำดับ ก็จะได้จำนวน 20 ตามตัวอย่างดังนี้
วิตกฺกวิจาร์ปิตฺตฺสฺเชกคฺคตาสทิตฺ ปจฺมชฺฌมานโสตาปัตติมคฺคจิตต์ ฯลฯ

2) โลกุตตรวิปากจิต 4 หรือ 20 (วิปากจิตที่เป็นโลกุตตระ คือ จิตที่เป็นผลของโลกุตตร-
กุศล — *Lokuttara-vipāka-citta: resultant supermundane consc)*

1. โสตาปัตติผลจิตต์
2. สกทาคามีผลจิตต์
3. อนาคามีผลจิตต์
4. อรหตุตผลจิตต์

1. จิตที่ประกอบด้วยโสตาปัตติผลญาณ
2. จิตที่ประกอบด้วยสกทาคามีผลญาณ
3. จิตที่ประกอบด้วยอนาคามีผลญาณ
4. จิตที่ประกอบด้วยอรหตุตผลญาณ

1. Consc belonging to the Fruition of Stream-Entry.
2. Consc belonging to the Fruition of Once-Returning.
3. Consc belonging to the Fruition of Non-Returning.
4. Consc belonging to the Fruition of Arahantship.

อย่างพิสดาร ให้แจกผลจิต 4 นี้ ด้วยฌาน 5 ตามลำดับ ก็จะได้จำนวน 20 ตามตัวอย่างดังนี้
วิตกกถิตวิจริตปิณฑุชกคตาสหิตํ ปจฺมชฺฆมานโสตาปตฺติผลจิตตํ ฯลฯ

Comp.81-93.

สงคท.1-6.

[357] **ตัณหา 108** (ความทะยานอยาก, ความร่ารอน — *Taṇhā*: craving)

ตัณหา 108 ในพระบาลีเดิมเรียก *ตัณหาวิจริต* (ความเป็นไป หรือการออกเที่ยวแสดงตัวของตัณหา) [อง.จตุกก.21/199/290; อภ.วิ.35/1033/530 = A.II.212; Vbh.393] จัดดังนี้

ตัณหาวิจริต 18 อันอาศัยเบญจขันธ์ภายใน = เมื่อมีความถือว่า “เรามี” จึงมีความถือว่า: เราเป็นอย่างนี้ เราเป็นอย่างนั้น เราเป็นอย่างอื่น เราไม่เป็นอยู่ เราพึงเป็นอย่างนี้ เราพึงเป็นอย่างนั้น เราพึงเป็นอย่างอื่น ฯลฯ

ตัณหาวิจริต 18 อันอาศัยเบญจขันธ์ภายนอก = เมื่อมีความถือว่า “เรามีด้วยเบญจขันธ์นี้” จึงมีความถือว่า: เราเป็นอย่างนี้ด้วยเบญจขันธ์นี้ เราเป็นอย่างนั้นด้วยเบญจขันธ์นี้ เราเป็นอย่างอื่นด้วยเบญจขันธ์นี้ ฯลฯ

ตัณหาวิจริต 18 สองชุดนี้ รวมเป็น 36 × กาล 3 (ปัจจุบัน อดีต อนาคต) = 108

อีกอย่างหนึ่ง *ตัณหา 3* (กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา) × *ตัณหา 6* (ตัณหาในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในโผฏฐัพพะ ในธรรมารมณ) = 18 × *ภายในและภายนอก* = 36 × *กาล 3* = 108 [วิสุทฺธิ.3/180 = Vism.568]

ดู [74] *ตัณหา 3*.

[358] **เวทนา 108** (การเสวยอารมณ์, ความรู้สึกของอารมณ์ — *Vedanā*: feeling)

เวทนา 108 มีกล่าวถึงในพระสูตรบางแห่งเฉพาะจำนวน (ม.ม.13/99/96; ส.สพ.18/412/278; 425/283 = M.I.398; S.IV.225,228) และตรัสแจกแจงไว้ใน *อัญจุลตปริยายสูตร* (ส.สพ.18/437/288 = S.IV.232) อธิบายโดยย่อดังนี้

เวทนา 6 (เวทนาเกิดจากสัมผัสทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; ดู [113]) × 3 (ที่เป็นโสมนัส โทมณัส และอุเบกขา; ดู [111]) × 2 (เป็นแคหสิต คือ อิงเรื้อน หรือเป็นความรู้สึกแบบชาวบ้าน ฝ่ายหนึ่ง และเป็นเนกขัมมลิต คือ อิงเนกขัมม หรือเป็นความรู้สึกอิงความสละสงบ ฝ่ายหนึ่ง) = 36 × *กาล 3* (อดีต อนาคต ปัจจุบัน) = 108

[359] กิเลส 1500 (สภาพที่ทำให้จิตเศร้าหมอง — *Kilesa: defilements*)

กิเลส 1500 ที่จัดเป็นชุดจำนวนอย่างนี้ ไม่มีในพระบาลี แม้จะมีกล่าวถึงในอรรถกถาบางแห่งก็แสดงเพียงตัวอย่าง ไม่ครบถ้วน ระบุไว้อย่างมากที่สุดเพียง 336 อย่าง (ดู อ.อ.172, 424; อติ.อ.166) เช่น โลภะ โทสะ โมหะ วิปริตมณสิการ อหิริกะ อโนตตปปะ ถีนะ มัทธะ โภคะ อุปนาหะ ฯลฯ อกุศลกรรมมถ 10 ... ตัณหา 108

ในคัมภีร์รุ่นหลังต่อมา ได้มีการพยายามนับจำนวนกิเลสพันห้าให้เป็นตัวเลขที่ชัดเจน ดังปรากฏในธัมมสังคณีอนุฎีกา (ฉบับ มจร. สงคณี.อนุฎีกา 23-24) ซึ่งได้แสดงระบบวิธีนับไว้หลายอย่างสรุปได้เป็น 2 แบบ คือ แบบลงตัวจำนวน 1500 ถ้วน และแบบนับคร่าวๆ ขาดหรือเกินเล็กน้อย นับแต่จำนวนเต็ม

แบบที่ 1 จำนวนลงตัว 1500 ถ้วน คือ

อารมณ์ 150 × กิเลส 10 = กิเลส 1,500

กิเลส 10 ดู [318] *กิเลส 10*

อารมณ์ 150 หมายถึงอารมณ์ซึ่งเป็นที่ตั้งของกิเลส แต่มีวิธีนับ 2 นัย คือ

- ก) อารมณ์ 150 = *ธรรม 75* [อรูปธรรม 53 (คือ จิต 1 + เจตสิก 52) + รูปรูป 18* + อากาสธาตุ 1 + ลักขณรูป 3**] × 2 (ภายใน + ภายนอก)
- ข) อารมณ์ 150 = *ธรรม 75* [อรูปธรรม 57 (คือ จิต 1 + เวทนาเจตสิก 5 + เจตสิกอื่นๆ 51) + รูปรูป 18] × 2 (ภายใน + ภายนอก)

แบบที่ 2 จำนวนไม่ลงตัว ขาดหรือเกินเล็กน้อย นับจำนวนเต็มพิเศษ

แบบที่ 2 นี้ ท่านแจงวิธีนับไว้หลายอย่าง เป็น 1,584 บ้าง 1,580 บ้าง 1,512 บ้าง 1,510 บ้าง 1,416 บ้าง แต่จะไม่นำรายละเอียดมาแสดงไว้ที่นี่ เพราะจะทำให้พื้นผิว

ในภาษาไทย มีคำพูดเป็นสำนวนเก่า ที่นิยมกล่าวอ้างกันสืบๆ มาแบบติดปากว่า “กิเลสพันห้า ตัณหาร้อยแปด” ฟังทราบว่าเป็นถ้อยคำที่อิงหลักธรรม 2 หมวด คือ [359] *กิเลส 1500* และ [357] *ตัณหา 108* ที่แสดงแล้วนี้

* รูปทั้งหมดมี 28 (ดู [40]) ในจำนวนนี้ 18 อย่าง เรียกว่า *รูปรูป* เพราะเป็นรูปที่เป็นรูปธรรมจริงๆ หรือแปลง่ายๆ ว่า “รูปแท้” ได้แก่ *มหาภูตรูป 4, ปสาทรูป 5, วิสัยรูป 4, ภาวรูป 2, หทัยรูป 1, ชีวิตรูป 1* และ *อาหารรูป 1* ส่วนรูปที่เหลืออีก 10 อย่าง (คือ *ปริจเฉทรูป 1, วิมูญัตติรูป 2, วิการรูป 3, ลักขณรูป 4*) เป็นเพียงอาการลักษณะหรือความเป็นไปของรูปเหล่านั้น จึงไม่เป็นรูปรูป

** *ลักขณรูป* นับเต็มมี 4 (ดู [40] ฎ.) แต่ 2 อย่างแรก นับรวมเป็น 1 ได้ เรียกว่า *ชาติรูป* กล่าวคือ *อุปจยะ* หมายถึง การเกิดที่เป็นการก่อตัวขึ้นที่แรก และ *สันตติ* หมายถึงการเกิดสืบเนื่องต่อไป โดยนัยนี้ จึงนับลักขณรูปเป็น 3

Index of Pāli Terms

All references are to marginal group numbers in brackets.

<i>Akanit̥thā</i>	351	<i>Attādhipateyya</i>	125
<i>Akampitacitta</i>	353	Attha	64, 132, 133
<i>Akāliko</i>	306	<i>Atthakkhāyī</i>	169
<i>Akiriya-diṭṭhi</i>	14	<i>Atthacariyā</i>	186, 229
<i>Akusala-kamma</i>	4	<i>Atthaññutā</i>	287
Akusala-kammapatha	321	<i>Attha-paññatti</i>	28
<i>Akusala-citta</i>	356	<i>Attha-paṭisambhidā</i>	155
<i>Akusala-cetasika</i>	355	<i>Atthi-paccaya</i>	350
<i>Akusala-dhamma</i>	85	<i>Atthi-sukha</i>	192
Akusala-mūla	68	<i>Adinnādāna</i>	137, 321
Akusala-vitakka	70	<i>Adinnādānā veramaṇī</i>	238, 240, 319
<i>Akusalavipāka-citta</i>	356	<i>Adukkhamasukha-vedanā</i>	111
<i>Akkodha</i>	326	<i>Adosa</i>	67, 355
<i>Akkhadhutta</i>	199	<i>Addhā</i>	340
Agati	196	<i>Adhammakāra-nisedhanā</i>	339
Aggi	130, 131	<i>Adhikaraṇasamuppādavūpasamakusalo</i>	322
<i>Aṅguttara-nikāya</i>	75	<i>Adhiccita-sikkhā</i>	124
Ajjhattikāyatana	276	Adhiṭṭhāna	197, 325
<i>Añjalikaraṇīyo</i>	307	<i>Adhipaccasīlavantaṭhāpanā</i>	138
<i>Aññathatta</i>	117	<i>Adhipaññā-sikkhā</i>	124
<i>Aññadatthuhara</i>	168	<i>Adhipati-paccaya</i>	350
<i>Aññamañña-paccaya</i>	350	Adhipateyya	125
<i>Aññasatthuddesa</i>	275	<i>Adhimokkha</i>	328, 355
<i>Aññasamāna-cetasika</i>	355	<i>Adhivāsana</i>	202
<i>Aññātāvindriya</i>	349	<i>Adhisīla-sikkhā</i>	124
<i>Aññindriya</i>	349	<i>Adhisīle samādapada</i>	255
Aṭṭhaṅgika-magga	293	<i>Anaññatāññassāmītindriya</i>	349
Aṭṭha-sīla	240	<i>Anaṇa-sukha</i>	192
<i>Aṭṭhika</i>	336	<i>Anattatā</i>	76
<i>Aṇḍaja</i>	171	<i>Anatta-saññā</i>	331
<i>Atappā</i>	351	<i>Anantara-paccaya</i>	350
<i>Atijāta-putta</i>	90	Anantariyakamma	245
<i>Atimāna</i>	347	<i>Anabhijjhā</i>	319
<i>Atītaṃsa-ñāṇa</i>	72	<i>Anariya-pariyesanā</i>	33
<i>Attakīlamathānuyoga</i>	15	<i>Anavajjakamma</i>	353
<i>Attaññutā</i>	287	<i>Anavajja-bala</i>	229
<i>Attattha</i>	133	<i>Anavajja-sukha</i>	192
<i>Attavādupādāna</i>	214	<i>Anākulakammanta</i>	353
<i>Attasammāpaṇidhi</i>	140, 353	<i>Anāgataṃsa-ñāṇa</i>	72
<i>Attasampadā</i>	280	<i>Anāgāmi-phala</i>	165
<i>Attahitasampatti</i>	304	<i>Anāgāmi-magga</i>	164

Anāgāmi	56, 60	<i>Apuññābhisaṅkhāra</i>	129
<i>Anikkhittadhuro</i>	269	<i>Appaṭivāṇitā ca padhānasmiṃ</i>	65
<i>Aniccatā</i>	40, 76	<i>Appaṇihita-vimokkha</i>	107
<i>Anicca-saññā</i>	331	<i>Appaṇihita-samādhi</i>	47
<i>Animitta-vimokkha</i>	107	<i>Appanā-bhāvanā</i>	99
<i>Animitta-samādhi</i>	47	<i>Appanā-samādhi</i>	45, 46
<i>Anukampaka</i>	169	Appamaññā	161
<i>Anujāta-putta</i>	90	<i>Appamaññā-cetasika</i>	355
<i>Anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa</i>	307	<i>Appamañṇasubhā</i>	351
Anuttariya	126, 127	<i>Appamañṇābhā</i>	351
<i>Anuttaro purisadammasārathi</i>	303	Appamāda	3, 239, 353
<i>Anudayataṃ paṭicca</i>	219	<i>Appamāda-gāravatā</i>	261
<i>Anupahacca</i>	219	<i>Appamāda-sampadā</i>	280
<i>Anupādinna-rūpa</i>	41	<i>Appiccha-kathā</i>	314
<i>Anupādinna-saṅkhāra</i>	48	<i>Appicchatā</i>	294
<i>Anupādinna-dhamma</i>	22	<i>Abbhūtadhamma</i>	302
<i>Anupādisesa-nibbāna</i>	27	<i>Abbhokāsikaṅga</i>	342
<i>Anupubbanirodha</i>	313	<i>Abyākata-dhamma</i>	85
Anupubbavihāra	313	<i>Abyāpāda</i>	319
<i>Anupubbikathaṃ</i>	219	<i>Abyāpāda-vitakka</i>	69
Anupubbikathā	246	<i>Abrahmacariyā veramaṇī</i>	240
<i>Anuppiyabhāṇī</i>	168	<i>Abhabbaṭṭhāna</i>	275
<i>Anurakkhanā-padhāna</i>	156	<i>Abhijacca-bala</i>	230
<i>Anulomañña</i>	311	<i>Abhijjhā</i>	321
<i>Anuviccavaṇṇabhāsaka</i>	257	<i>Abhijjhāvisamalobha</i>	347
<i>Anuviccāvaṇṇabhāsaka</i>	257	Abhiññā	274, 295
Anusaya	288	<i>Abhiññāya-dhammadesanā</i>	134
<i>Anusāsani-pāṭihāriya</i>	94	Abhiṭṭhāna	275
<i>Anussatānuttariya</i>	127	Abhiṇhapaccavekkhaṇa	247, 248
Anussati	335	<i>Abhiṇhapaccavekkhaṇa, pabbajita</i>	248
<i>Anottappa</i>	318, 355	<i>Abhidhamma-piṭaka</i>	75
Antagāhika-ditṭhi	337	<i>Abhisaṅkhata-saṅkhāra</i>	185
<i>Antarāparinibbāyī</i>	60	<i>Abhisaṅkharaṇaka-saṅkhāra</i>	185
<i>Antarāyikadhammavāda</i>	180	Abhisaṅkhāra	129
Antā	15	<i>Abhisaṅkhāra-māra</i>	234
<i>Apacaya</i>	294	<i>Abhisambuddhaṭṭhāna</i>	188
<i>Apacāyanamaya</i>	89	<i>Amacca-bala</i>	230
Apaṇṇaka-paṭipadā	128	<i>Amoha</i>	67, 355
<i>Aparāpariyavedaniya-kamma</i>	338	<i>Ayasa</i>	296
Aparihāniyadhamma	289, 290, 291	<i>Ayyā-bhāriyā</i>	282
Apassena	202	<i>Arahatta-phala</i>	165
Apāya	198	<i>Arahatta-magga</i>	164
<i>Apāyakosalla</i>	71	Arahanta	56, 61, 62
<i>Apāyabhūmi</i>	351	<i>Arahantaghāta</i>	245
Apāyamukha	199, 200	<i>Arahaṃ</i>	303
<i>Apāyasahāya</i>	168	<i>Ariyadhana</i>	292

Ariya-pariyesanā	33	Assamedha	187
Ariyapuggala	55, 63	Ahirika	318, 355
Ariyavaṁsa	203	Ahetukakiriyā-citta	356
Ariyasacca	204	Ahetuka-citta	356
<i>Ariyasacca-dassana</i>	353	Ahetuka-ditṭhi	14
Ariyasaccesu kiccāni	205	Ahetuvāda	101
Ariyā vaḍḍhi	249	Ahosi-kamma	338
Arūpa	207		
<i>Arūpa-jhāna</i>	8, 313	Ākappavattasampanna	251
<i>Arūpa-dhamma</i>	19	Ākāra	340
<i>Arūpa-bhava</i>	98	Ākāsa-kasiṇa	315
<i>Arūpa-rāga</i>	329	Ākāsa-dhātu	40, 148
<i>Arūpa-loka</i>	104	Ākāśānañcāyatana	207
<i>Arūpāvacara-kiriyā-citta</i>	356	Ākāśānañcāyatana-bhūmi	351
<i>Arūpāvacara-kusala-citta</i>	356	Ākiñcaññāyatana	207
<i>Arūpāvacara-citta</i>	356	Ākiñcaññāyatana-bhūmi	351
<i>Arūpāvacara-bhūmi</i>	162, 351	Ācariya	211
<i>Arūpāvacara-vipāka-citta</i>	356	Ācāra-vipatti	175
<i>Alābha</i>	296	Āciṇṇa-kamma	338
<i>Alīnatā</i>	201	Ājivatṭhamaka-sīla	241
<i>Alobha</i>	67, 355	Ājīvapārisuddhi-sīla	160
<i>Avajāta-putta</i>	90	Ājīva-vipatti	175
<i>Avigata-paccaya</i>	350	Ājjava	326
<i>Avijjamāna-paññatti</i>	28	Ādīnava-ñāṇa	311
<i>Avijjamānena-avijjamāna-paññatti</i>	28	Ādīnava-saññā	331
<i>Avijjamānena-vijjamāna-paññatti</i>	28	Ādesanā-pāṭihāriya	94
Avijjā	208, 209, 288, 329, 340	Ānāpānasati, Ānāpānassati	331, 335, 346
<i>Avijjāsava</i>	135, 136	Āneñjābhisañkhāra	129
<i>Avirodhana</i>	326	Āpo-kasiṇa	315
<i>Avihā</i>	351	Āpo-dhātu	39, 147
<i>Avihimsā</i>	326	Ābādhika	83, 84, 150
<i>Avihimsā-vitakka</i>	69	Ābhassarā	351
<i>Asañkhata-dhamma</i>	21	Āmisa-iddhi	42
<i>Asañkhata-lakkhaṇa</i>	118	Āmisa-dāna	11
<i>Asañkhāra-parinibbāyī</i>	60	Āmisa-paṭisanthāra	31
<i>Asaññīsattā</i>	351	Āmisa-pūjā	30
<i>Asantuṭṭhibahulo</i>	269	Āmisa-vepulla	44
<i>Asantuṭṭhitā kusalesu dhammesu</i>	65	Āmisa-saṅgaha	49
<i>Asammoha-sampajañña</i>	189	Āyakosalla	71
<i>Asaṁsagga-kathā</i>	314	Āyatana	341
Asubha	336	Āyu	227
<i>Asubha-saññā</i>	331	Āyussa-dhamma	250
<i>Asurakāya</i>	198, 351	Ārakkhasampadā	144
<i>Asekha</i>	55	Āraññikaṅga	342
<i>Asekhadhamma</i>	333	Ārammaṇa-paccaya	350
<i>Asokacitta</i>	353	Ārammaṇūpanijjhāna	7

Āruppa	207	<i>Utu-sappāya</i>	286
<i>Ārogya</i>	201	<i>Uttara-disā</i>	265
<i>Āloka-kasiṇa</i>	315	<i>Uttariṇca patāreti</i>	269
<i>Ālokabahulo</i>	269	<i>Udayabbayañāṇa</i>	311
<i>Āvajjana</i>	343	<i>Udāna</i>	302
<i>Āvaṭabhaya</i>	210	<i>Uddesācariya</i>	211
<i>Āvāsa-macchariya</i>	233	<i>Uddesika-cetiya</i>	141
<i>Āvāsa-sappāya</i>	286	<i>Uddhacca</i>	318, 329, 355
Āvāsikadhamma	251, 252, 253,	<i>Uddhacca-kukkucca</i>	225
	254, 255, 256, 257	<i>Uddhambhāgiya-saṃyojana</i>	329
<i>Āsanna-kamma</i>	338	<i>Uddhamṣoto-akaniṭṭhagāmī</i>	60
Āsava	135, 136	<i>Uddhumātaka</i>	336
<i>Āsavakkhayañāṇa</i>	106, 274, 297, 323	<i>Upakāraka</i>	169
<i>Āsevana-paccaya</i>	350	Upakkilesa	347
Āhāra	212	<i>Upaghātaka-kamma</i>	338
<i>Āhāra-paccaya</i>	350	<i>Upacaya</i>	40
<i>Āhāra-rūpa</i>	40	<i>Upacāra-bhāvanā</i>	99
<i>Āhāre-paṭikūlasaññā</i>	354	<i>Upacāra-samādhi</i>	45, 46
<i>Āhuneyyaggi</i>	131	Upaññāta-dhamma	65
<i>Āhuneyyo</i>	307	<i>Upaṭṭhāna</i>	328
		<i>Upatthambhaka-kamma</i>	338
<i>Itivuttaka</i>	302	<i>Upadhi-vipatti</i>	176
<i>Itthatta</i>	40	<i>Upadhi-viveka</i>	109
<i>Itthindriya</i>	349	<i>Upadhi-sampatti</i>	177
<i>Itthīdhutta</i>	199	<i>Upanāha</i>	347
<i>Idappaccayatā</i>	340	Upanissaya	202
Iddhi	42	<i>Upanissaya-paccaya</i>	350
<i>Iddhi-pāṭihāriya</i>	94	<i>Upapajavedaniya-kamma</i>	338
Iddhipāda	213	<i>Upapatti-deva</i>	82
<i>Iddhividhā, Iddhividhi</i>	274, 297	<i>Upapāramī</i>	325
Indriya	258, 349	<i>Upapīḷaka-kamma</i>	338
<i>Indriya-paccaya</i>	350	<i>Uparima-disā</i>	265
<i>Indriyaparopariyatta-ñāṇa</i>	323	<i>Upasama</i>	197, 295
<i>Indriyasamvara</i>	128, 222	<i>Upasamānussati</i>	335
<i>Indriyasamvara-sīla</i>	160	<i>Upasampadācariya</i>	211
<i>Iriyāpatha-sappāya</i>	286	<i>Upahacca-parinibbāyī</i>	60
<i>Issarakaraṇavāda</i>	101	Upādāna	214, 340
<i>Issā</i>	308, 330, 347, 355	Upādā-rūpa	38, 40
		<i>Upādinnaka-rūpa</i>	41
<i>Uggaha-nimitta</i>	87	<i>Upādinnaka-saṅkhāra</i>	48
<i>Ugghaṭitaññū</i>	153	<i>Upādinna-dhamma</i>	22
<i>Uccāsayanamahāsayanā veramaṇī</i>	240	<i>Upāyakosalla</i>	71
<i>Uccheda-diṭṭhi</i>	13	Upāsaka-dhamma	259, 260
<i>Ujupaṭipanno</i>	307	<i>Upāsaka-parisā</i>	151
<i>Uṭṭhānasampadā</i>	144	<i>Upāsikā-parisā</i>	151
<i>Utu-niyāma</i>	223	<i>Upekkhā</i>	112, 161, 281, 325, 328

<i>Upekkhā-vedanā</i>	111	<i>Kalyāṇamitta</i>	250
<i>Upekkhindriya</i>	349	Kalyāṇamittatā	1, 144, 280, 324
Uposatha	240	Kalyāṇamittadhamma	278
<i>Uppāda</i>	117	<i>Kalyāṇavāca</i>	251, 252, 253
<i>Ubbegā-pīti</i>	226	<i>Kavalīṅkārāhāra</i>	40, 212
<i>Ubhatobhāgavimutta</i>	62, 63	Kasiṇa	315
<i>Ubhayattha</i>	133	Kāma	5
<i>Ūmibhaya</i>	210	Kāmaguṇa	6
		<i>Kāma-chanda</i>	225
<i>Ekaggatā</i>	355	<i>Kāma-taṇhā</i>	74
<i>Ekatttherāpadesa</i>	166	<i>Kāma-bhava</i>	98
<i>Ekantanibbidā</i>	295	Kāmabhogī	316
<i>Ekabījī</i>	58	<i>Kāma-rāga</i>	288, 329
<i>Ekāsanikaṅga</i>	342	<i>Kāma-loka</i>	104
<i>Ehipassiko</i>	306	<i>Kāma-vitakka</i>	70
		<i>Kāma-saṁvara</i>	239
<i>Okāsa-loka</i>	102	<i>Kāmasukhallikānuyoga</i>	15
<i>Okkantikā-pīti</i>	226	<i>Kāmasugati-bhūmi</i>	351
Ogha	215	<i>Kāmādīnava-kathā</i>	246
<i>Ottappa</i>	23, 292, 355	<i>Kāmāvacara-citta</i>	356
<i>Odāta-kasiṇa</i>	315	<i>Kāmāvacara-bhūmi</i>	162, 351
<i>Opanayiko</i>	306	<i>Kāmāvacarasobhaṇa-citta</i>	356
<i>Opapātika</i>	171	<i>Kāmāsava</i>	135, 136
<i>Obhāsa</i>	328	<i>Kāmuṇāpādāna</i>	214
<i>Orambhāgiya-saṁyojana</i>	329	<i>Kāmesumicchācāra</i>	137, 321
<i>Ovādācariya</i>	211	<i>Kāmesumicchācārā veramaṇī</i>	238, 319
		<i>Kāya</i>	40, 276
<i>Kaṅkhāvitaraṇa-visuddhi</i>	285	<i>Kāya-kamma</i>	66, 319, 321
<i>Kata-ñāṇa</i>	73	<i>Kāya-kammaññatā</i>	355
<i>Kataññutā</i>	353	<i>Kāyagatāsati</i>	335
<i>Kataññūkatavedī</i>	29	<i>Kāya-duccarita</i>	80
<i>Katattā-kamma</i>	338	<i>Kāya-dvāra</i>	77, 78
Kathāvatthu	75, 314	<i>Kāya-dhātu</i>	348
Kamma	4, 66, 338	<i>Kāya-passaddhi</i>	355
<i>Kammakāraṇappatta</i>	84	<i>Kāya-pāguññatā</i>	355
Kamma-kilesa	137	<i>Kāya-bala</i>	230
Kammaññatā	40	<i>Kāya-bhāvanā</i>	37
Kammaṭṭhāna	36, 354	<i>Kāya-mudutā</i>	355
<i>Kamma-niyāma</i>	223	<i>Kāya-lahutā</i>	355
<i>Kamma-paccaya</i>	350	<i>Kāya-viññatti</i>	40
<i>Kamma-vaṭṭa</i>	105	<i>Kāya-viññāṇa</i>	268
<i>Kammavipāka-ñāṇa</i>	323	<i>Kāyaviññāṇa-dhātu</i>	348
<i>Kamma-saddhā</i>	181	<i>Kāya-viveka</i>	109
<i>Kammassakatā</i>	247	<i>Kāya-vūpakāsa</i>	222
<i>Kammassakatā-saddhā</i>	181	<i>Kāyasakkhī</i>	63
<i>Karuṇā</i>	161, 305, 355	<i>Kāya-saṅkhāra</i>	119, 120

<i>Kāya-samphassa</i>	272	<i>Khandha-parinibbāna</i>	27
<i>Kāyasamphassajā-vedanā</i>	113	<i>Khandha-māra</i>	234
<i>Kāya-sucarita</i>	81	<i>Khalupacchābhattikaṅga</i>	342
<i>Kāyānupassanā-satipaṭṭhāna</i>	182	<i>Khīṇāsava-paṭiñṇā</i>	180
<i>Kāyika-dukkha</i>	16	<i>Khuddaka-nikāya</i>	75
<i>Kāyika-vedanā</i>	110	<i>Khuddakā-pīti</i>	226
<i>Kāyika-sukha</i>	52	<i>Khetta-sampatti</i>	115
<i>Kāyindriya</i>	349	<i>Khemacitta</i>	353
<i>Kāyujukatā</i>	355		
<i>Kālacārī</i>	250	<i>Gaṇapadesa</i>	166
<i>Kālaññutā</i>	287	<i>Gati</i>	351
<i>Kāla-vipatti</i>	176	<i>Gati-vipatti</i>	176
<i>Kāla-sampatti</i>	177	<i>Gati-sampatti</i>	177
Kālāmasutta-kaṅkhāniyaṭṭhāna	317	<i>Gantha-dhura</i>	26
<i>Kiṅkaraṇīyesu dakkhatā</i>	324	<i>Gandha</i>	6, 40, 277
<i>Kicca-ñāṇa</i>	73	<i>Gandha-taṇhā</i>	264
Kiccāni, Ariyasaccesu	205	<i>Gandha-dhātu</i>	348
Kilesa	318, 359	<i>Gandha-sañcetanā</i>	263
<i>Kilesa-kāma</i>	5	<i>Gandha-sañṇā</i>	271
<i>Kilesa-parinibbāna</i>	27	<i>Gambhīraṅca katharṇi kattā</i>	278
<i>Kilesa-māra</i>	234	<i>Garu</i>	278
<i>Kilesa-vaṭṭa</i>	105	<i>Garuka-kamma</i>	338
<i>Kukkucca</i>	355	<i>Gahapataggi</i>	131
<i>Kumbhīlabhaya</i>	210	<i>Gahapati-parisā</i>	152
Kula-ciraṭṭhiti-dhamma	138	<i>Gāthā</i>	302
<i>Kula-macchariya</i>	233	Gāraḅa	261, 353
<i>Kusala-kamma</i>	4	Gāravatā	261
Kusala-kammāpatha	319, 320	<i>Gilānasatuppādaka</i>	255
<i>Kusala-dhamma</i>	85	<i>Gīhi-padhāna</i>	32
Kusala-mūla	67	Gīhi-sukha	192
Kusala-vitakka	69	<i>Guṇātireka-sampadā</i>	190
<i>Kusalavipāka-ahetuka-citta</i>	356	<i>Geyya</i>	302
<i>Kusalassūpasampadā</i>	97	<i>Gocara-rūpa</i>	40
<i>Kodha</i>	308, 347	<i>Gocara-sappāya</i>	286
<i>Kolaṅkola</i>	58	<i>Gocara-sampajaṅṇā</i>	189
Kosalla	71	<i>Gotrabhū-ñāṇa</i>	345
<i>Khaṇika-samādhi</i>	46	Gharāvāsa-dhamma	139
<i>Khaṇikā-pīti</i>	226	<i>Ghāna</i>	40, 276
<i>Khaṇḍaphullapaṭisaṅkharaka</i>	254	<i>Ghāna-dvāra</i>	78
<i>Khattiya</i>	173	<i>Ghāna-dhātu</i>	348
<i>Khattiya-parisā</i>	152	<i>Ghāna-viñṇāṇa</i>	268
<i>Khanti</i>	24, 139, 325, 326, 353	<i>Ghānaviñṇāṇa-dhātu</i>	348
<i>Khanti-samvara</i>	243	<i>Ghāna-samphassa</i>	272
Khandha, Pañca	216	<i>Ghānasamphassajā-vedanā</i>	113
<i>Khandhaka</i>	75	<i>Ghānindriya</i>	349

<i>Ghāyana</i>	343	<i>Cetanā-sampadā</i>	190
<i>Ghosa-pamāṇa</i>	158	Cetasika	157, 355
Cakka	140	<i>cetasika-dukkha</i>	16
<i>Cakkavatti</i>	142	<i>Cetasika-vedanā</i>	110
Cakkavatti-vatta	339	<i>Cetasika-sukha</i>	52
Cakkhu	40, 217, 276	<i>Cetiya</i>	141
<i>Cakkhu-dvāra</i>	78	<i>Cetopariyañña</i>	274, 297
<i>Cakkhu-dhātu</i>	348	<i>Cetovimutti</i>	43
<i>Cakkhundriya</i>	349	<i>Corī-bhariyā</i>	282
<i>Cakkhumā</i>	95	<i>Chanda</i>	213, 355
<i>Cakkhu-viññāṇa</i>	268	<i>Chanda-sampadā</i>	280
<i>Cakkhuvīññāṇa-dhātu</i>	348	<i>Chandāgati</i>	196
<i>Cakkhu-samphassa</i>	272	<i>Chaḷabhiñña</i>	62
<i>Cakkhusamphassajā-vedanā</i>	113	<i>Janaka-kamma</i>	338
<i>Catuttha-jhāna</i>	9	<i>Jaratā</i>	40
<i>Catudhātu-vavaṭṭhāna</i>	147, 354	<i>Jarādhammatā</i>	247
Caraṇa	344	<i>Jarā-maraṇa</i>	340
Carita	262	<i>Jalābuja</i>	171
Cariyā	262	<i>Javana</i>	343
<i>Cāga</i>	139, 197, 249, 292	<i>Jāgariyānuyoga</i>	128
<i>Cāgaṃ anubrūheyya</i>	197	<i>Jātaka</i>	302
<i>Cāga-sampadā</i>	191	<i>Jātaṭṭhāna</i>	188
<i>Cāgānussati</i>	335	<i>Jātarūparajatapaṭiggahaṇā veramaṇī</i>	242
<i>Cātummahārājikā</i>	270, 351	<i>Jāti</i>	340
Citta	157, 213, 356	<i>Jiṇṇa</i>	83, 84, 150
<i>Citta-kammaññatā</i>	355	<i>Jiṇṇapaṭisaṅkharāṇā</i>	138
<i>Citta-niyāma</i>	223	<i>Jivhā</i>	40, 276
<i>Citta-passaddhi</i>	355	<i>Jivhā-dvāra</i>	78
<i>Citta-pāguññatā</i>	355	<i>Jivhā-dhātu</i>	348
<i>Citta-bhāvanā</i>	37	<i>Jivhā-viññāṇa</i>	268
<i>Citta-mudutā</i>	355	<i>Jivhāvīññāṇa-dhātu</i>	348
<i>Citta-lahutā</i>	355	<i>Jivhā-samphassa</i>	272
<i>Citta-vipallāsa</i>	178	<i>Jivhāsamphassajā-vedanā</i>	113
<i>Citta-viveka</i>	109	<i>Jivhindriya</i>	349
<i>Citta-visuddhi</i>	285	<i>Jīvita-rūpa</i>	40
<i>Citta-saṅkhāra</i>	119, 120	<i>Jīvitindriya</i>	40, 349, 355
<i>Citta-sampatti</i>	115	Jhāna	7, 8
<i>Cittānupassanā-satipaṭṭhāna</i>	182	<i>Jhānapaccaya</i>	350
<i>Cittujukatā</i>	355	<i>Jhānalābhī</i>	252, 253, 254, 322
<i>Cintāmaya-paññā</i>	93	<i>Jhānādisaṅkilesādi-ñāṇa</i>	323
<i>Cīvara</i>	159	Ñāṇa	72, 73, 328, 345
<i>Cīvara-santosa</i>	203	<i>Ñāṇa-carita</i>	262
<i>Cuti</i>	343		
<i>Cutūpapāta-ñāṇa</i>	106, 323		
Cetanā	263, 355		

<i>Ñāṇadassana-visuddhi</i>	285	Dāna	11, 12, 123, 186, 229, 239, 325, 326, 353
<i>Ñāṇa-saṁvara</i>	243	<i>Dāna-kathā</i>	246
<i>Ñātakasaṅgaha</i>	353	<i>Dānamaya</i>	88, 89
<i>Ñātattha-cariyā</i>	96	<i>Dārasaṅgaha</i>	353
<i>Ñāta-pariññā</i>	92	<i>Dāsī-bharyā</i>	282
<i>Ñāyapaṭipanno</i>	307	<i>Diṭṭhadhammavedanīya-kamma</i>	338
<i>Ṭhānāṭhāna-ñāṇa</i>	323	<i>Diṭṭhadhammikattha</i>	132
Taṇhā	74, 91, 264, 340, 357	Diṭṭhadhammikattha-saṁvattanika-dhamma	144
<i>Tatiya-jhāna</i>	9	<i>Diṭṭhāsava</i>	136
<i>Tatramajjhataṭṭā</i>	355	Diṭṭhi	13, 14, 91, 288, 318, 330, 355
<i>Tathāgatabodhi-saddhā</i>	181	<i>Diṭṭhippatta</i>	63
<i>Tathāgata-sāvaka</i>	142	<i>Diṭṭhiyā supāṭividdhā</i>	231
<i>Tadaṅga-nirodha</i>	224	<i>Diṭṭhi-vipatti</i>	175
<i>Tadālabhana</i>	343	<i>Diṭṭhi-vipallāsa</i>	178
<i>Tapa</i>	326, 353	<i>Diṭṭhi-visuddhi</i>	285
<i>Tāvatiṁsā</i>	270, 351	<i>Diṭṭhi-sampadā</i>	280
Titthāyatana	101	<i>Diṭṭhi-sāmaññatā</i>	273
Tipiṭaka	75	<i>Diṭṭhujukamma</i>	89
<i>Tiracchānayani</i>	198, 351	<i>Diṭṭhupādāna</i>	214
Tilakkhaṇa	76	<i>Dibbacakkhu</i>	217, 274, 297
Tisaraṇa	116	<i>Dibbasota</i>	274, 297
<i>Tīraṇa-pariññā</i>	92	Disā	265
<i>Tusitā</i>	270, 351	<i>Dīgha-nikāya</i>	75
<i>Tecīvarikaṅga</i>	342	Dukkha	16, 112, 204, 296
<i>Tejo-kasiṇa</i>	315	Dukkhatā	76, 79
<i>Tejo-dhātu</i>	39, 147	<i>Dukkha-dukkhatā</i>	79
<i>Tevijja</i>	62	<i>Dukkha-nirodha</i>	204
		<i>Dukkha-nirodhagāminī paṭipadā</i>	204
<i>Thambha</i>	347	<i>Dukkha-vedanā</i>	111
<i>Thīna</i>	318, 355	<i>Dukkha-samudaya</i>	204
<i>Thīna-middha</i>	225	<i>Dukkhā paṭipadā khippābhiññā</i>	154
Thūpārāha-puggala	142	<i>Dukkhā paṭipadā dandhābhiññā</i>	154
Theradhamma	322	<i>Dukkhindriya</i>	349
<i>Thero rattaññū</i>	322	Duccarita	80
		<i>Dutiya-jhāna</i>	9
<i>Dakkhiṇa-disā</i>	265	Dullabha-puggala	29
Dakkhiṇā-visuddhi	143	<i>Deyyadhamma-sampatti</i>	115
<i>Dakkhiṇeyyaggi</i>	131	Deva	82
<i>Dakkhiṇeyyo</i>	307	<i>Devatānussati</i>	335
<i>Dama</i>	139	Devadūta	83, 84
Dasa-balañāṇa	323	<i>Devaputta-māra</i>	234
Dasa-sīla	242	<i>Deva-loka</i>	103
<i>Dassana</i>	343	<i>Deva-sampatti</i>	114
<i>Dassanānuttariya</i>	126, 127	Desanā	17, 18
<i>Dahara</i>	84	Desanāvidhi	172

<i>Domanassa</i>	112	<i>Dhammācariya</i>	211
<i>Domanassindriya</i>	349	<i>Dhammādhittāna-desanā</i>	17
<i>Dosa</i>	68, 318, 355	<i>Dhammādhipeyya</i>	125, 339
<i>Dosaggi</i>	130	<i>Dhammānudhamma-paṭipatti</i>	179, 193
<i>Dosa-carita</i>	262	<i>Dhammānupassanā-satipaṭṭhāna</i>	182
<i>Dosamūla-citta</i>	356	<i>Dhammānurvatti</i>	201
<i>Dosāgati</i>	196	<i>Dhammānusārī</i>	63
Dvāra	77, 78	<i>Dhammānussati</i>	335
		<i>Dhammikathāya sandassaka</i>	253
<i>Dhatā</i>	231	<i>Dhammikārakkhā</i>	339
<i>Dhanānuppadāna</i>	339	Dhātu	146, 148, 348
Dhamma	19, 20, 21, 22, 35, 85, 100, 206, 277	<i>Dhātukathā</i>	75
<i>Dhamma-iddhi</i>	42	Dhātu-kammaṭṭhāna	147
<i>Dhammakāmatā</i>	324	<i>Dhātu-cetiya</i>	141
<i>Dhammakāmo</i>	322	Dhātu-manasikāra	147
Dhamma-khandha	218	Dhutaṅga	342
<i>Dhamma-gāravatā</i>	261	Dhura	26
Dhamma-guṇa	306		
<i>Dhammacakkappavattanaṭṭhāna</i>	188	<i>Na antarāvossānaṃ</i>	291
<i>Dhammacariyā</i>	353	<i>Na āmisantaro</i>	219
<i>Dhamma-cetiya</i>	141	<i>Na āvāsamaccharī</i>	257
<i>Dhammaññūtā</i>	287	<i>Na kammārāmatā</i>	291
<i>Dhamma-taṇhā</i>	264	<i>Na kulamaccharī</i>	257
<i>Dhamma-dassane nivesaka</i>	255	<i>Naccagītavādītavīsūkadassana-</i>	
<i>Dhamma-dāna</i>	11	<i>mālāgandhavilepanadhāraṇa-</i>	
Dhammadesaka-dhamma	219	<i>maṇḍanavibhūsaṇaṭṭhānā veramaṇī</i>	240
Dhammadesanā	134	<i>Naccagītavādītavīsūkadassanā veramaṇī</i>	242
<i>Dhammadesanāmaya</i>	89	<i>Naṭṭhagavesanā</i>	138
<i>Dhamma-dhātu</i>	348	<i>Natthika-dīṭṭhi</i>	14
Dhamma-niyāma	86, 223, 340	<i>Natthi-paccaya</i>	350
<i>Dhamma-paṭisanthāra</i>	31	<i>Na niddārāmatā</i>	291
<i>Dhamma-paṭisambhidā</i>	155	<i>Na pāpamittatā</i>	291
<i>Dhamma-pamāṇa</i>	158	<i>Na pāpicchatā</i>	291
<i>Dhamma-macchariya</i>	233	<i>Na bhassārāmatā</i>	291
<i>Dhamma-vicaya</i>	281	<i>Na lābhamaccharī</i>	257
Dhammavinaya-nicchayalakkhaṇa	294, 295	Navakabhikkhu-dhamma	222
<i>Dhamma-vepulla</i>	44	Navaṅga-satthusāsana	302
<i>Dhamma-saṅgaha</i>	49	<i>Na saṅgaṇikārāmatā</i>	291
<i>Dhamma-saṅcetanā</i>	263	Nāthakaraṇadhamma	324
<i>Dhamma-saññā</i>	271	<i>Nānādhātu-ñāṇa</i>	323
Dhamma-samādāna	145	<i>Nānādhimuttika-ñāṇa</i>	323
Dhamma-samādhi	218	<i>Nāma-paññatti</i>	28
<i>Dhammasākacchā</i>	353	<i>Nāma-rūpa</i>	340
<i>Dhammassavana</i>	353	<i>Nāmarūpa-pariccheda-ñāṇa</i>	345
<i>Dhammassavanamaya</i>	89	<i>Nikanti</i>	328
Dhammassavanānisaṃsa	221	<i>Nindā</i>	296

<i>Nippariyāya-suddhi</i>	54	<i>Pacchājāta-paccaya</i>	350
Nibbāna	27, 157, 295, 310	<i>Pacchima-disā</i>	265
<i>Nibbāna-sacchikiriyā</i>	353	Pañca-khandha	216
<i>Nibbāna-sampatti</i>	114	Pañca-dhamma	239
<i>Nibbidāñāṇa</i>	311	Pañca-sīla	238
Nimitta	87, 150	<i>Paññaṃ nappamajjeyya</i>	197
<i>Nimmānaratī</i>	270, 351	Paññatti	28
Niyāma	223	<i>Paññavā</i>	251
<i>Niyyānikadhammadesanā</i>	180	Paññā	93, 197, 228, 237, 249
<i>Niraggaḷa</i>	187		258, 292, 305, 324, 325
<i>Niraya</i>	198, 351	<i>Paññā-kathā</i>	314
<i>Nirāmisā-sukha</i>	53	<i>Paññā-khandha</i>	218
<i>Nirutti-paṭisambhidā</i>	155	<i>Paññā-cakkhu</i>	217
Nirodha	204, 224, 295	<i>Paññāpana-paññatti</i>	28
<i>Nirodha-saññā</i>	331	<i>Paññāpiya-paññatti</i>	28
<i>Nivāta</i>	353	<i>Paññā-bala</i>	229, 230
<i>Nissaya</i>	159	<i>Paññā-bhāvanā</i>	37
<i>Nissaya-paccaya</i>	350	<i>Paññāvimutta</i>	62, 63
<i>Nissayasampanno</i>	95	<i>Paññāvimutti</i>	43
<i>Nissayācariya</i>	211	Paññāvuddhi	179
<i>Nissaraṇa-nirodha</i>	224	<i>Paññā-sampadā</i>	191
<i>Nītattha</i>	64	<i>Paññindriya</i>	349, 355
<i>Nīla-kasiṇa</i>	315	<i>Paññindriya-cetasika</i>	355
Nīvaraṇa	225	<i>Paṭigha</i>	288, 329
<i>Nekkhamma</i>	325	Paṭiccasamuppāda	340
<i>Nekkhamma-vitakka</i>	69	<i>Paṭipatti-pūjā</i>	30
<i>Nekkhammānisaṃsa-kathā</i>	246	<i>Paṭipatti-saddhamma</i>	121
<i>Neyya</i>	153	<i>Paṭipatti-sāsana</i>	51
<i>Neyyattha</i>	64	Paṭipadā	154
<i>Nevasaññānāsaññāyatana</i>	207	<i>Paṭipadāñāṇadassana-visuddhi</i>	242
<i>Nevasaññānāsaññāyatana-bhūmi</i>	351	<i>Paṭipadānuttariya</i>	126
<i>Nesajjikaṅga</i>	342	<i>Paṭipassaddhi-nirodha</i>	224
<i>No caṭṭhāne niyojaye</i>	278	<i>Paṭibhāga-nimitta</i>	87
		<i>Paṭibhāṇa-paṭisambhidā</i>	155
<i>Pakiṇṇaka-akusala-cetasika</i>	355	<i>Paṭirūpadesavāsa</i>	140, 353
<i>Pakiṇṇaka-cetasika</i>	355	<i>Paṭivinodanā</i>	202
<i>Paggāha</i>	328	<i>Paṭivedha-saddhamma</i>	121
<i>Paccattaṃ veditabbo viññūhi</i>	306	<i>Paṭisaṅkhāñāṇa</i>	311
Paccaya	159, 350	Paṭisanthāra	31
<i>Paccayapariggaha-ñāṇa</i>	345	<i>Paṭisanthāra-gāravatā</i>	261
<i>Paccayasannissita-sīla</i>	160	<i>Paṭisandhi</i>	343
<i>Paccaya-sampadā</i>	190	<i>Paṭisambhidappatta</i>	62
Paccayākāra	340	Paṭisambhidā	155
<i>Paccavekkhaṇa-ñāṇa</i>	345	<i>Paṭisallekhitā</i>	251
<i>Paccuppannaṃsa-ñāṇa</i>	72	<i>Paṭisevanā</i>	202
<i>Pacceka-buddha</i>	142	<i>Paṭṭhāna</i>	75

<i>Paṭhama-jhāna</i>	9	<i>Pariyāya-suddhi</i>	54
<i>Paṭhavī-kasiṇa</i>	315	Pariyesanā	33
<i>Paṭhavī-dhātu</i>	39, 147	<i>Parivajjanā</i>	202
<i>Paṇḍitasevanā</i>	353	<i>Parivāra</i>	75
<i>Pattapiṇḍikaṅga</i>	342	<i>Parisaññutā</i>	287
<i>Pattānumodanāmaya</i>	89	Parisā	151, 152
<i>Pattidānamaya</i>	89	<i>Palāsa</i>	347
<i>Padaparama</i>	153	<i>Paviveka</i>	294
Padhāna	32, 156	<i>Paviveka-kathā</i>	314
Papañca	91	<i>Pasaṃsā</i>	296
<i>Pabbajita</i>	150	<i>Pasāda-rūpa</i>	40
Pabbajita-abhiṇhapaccavekkhaṇa	248	<i>Passaddhi</i>	220, 281, 328
<i>Pabbajita-padhāna</i>	32	<i>Pahātabba-dhamma</i>	206
<i>Pabbajjā</i>	123	Pahāna	92, 205, 224
<i>Pabbajjācariya</i>	211	<i>Pahāna-padhāna</i>	156
Pamāṇa, Pamāṇika	158	<i>Pahāna-pariññā</i>	92
<i>Pamāda</i>	347	<i>Pahāna-bhāvavanā-rāmatā</i>	203
<i>Payoga-vipatti</i>	176	<i>Pahāna-saññā</i>	331
<i>Payoga-sampatti</i>	177	<i>Paṃsukūlacīvara</i>	159
<i>Payogābhisaṅkhāra</i>	185	<i>Paṃsukūlikaṅga</i>	342
<i>Paratoghosa</i>	34	<i>Pāṭipuggalika-dāna</i>	12
<i>Parattha</i>	133	<i>Pāṭimokkhasaṃvara</i>	222, 243
<i>Paranimmitavasavattī</i>	270, 351	<i>Pāṭimokkhasaṃvara-sīla</i>	160
<i>Paramattha</i>	132	Pāṭihāriya	94
<i>Paramattha-desanā</i>	18	<i>Pāṇātipāta</i>	137, 321
Paramattha-dhamma	157	<i>Pāṇātipāta veramaṇī</i>	238, 240, 319
<i>Paramatthapāramī</i>	325	Pāpaṇikadhamma	95
<i>Paramattha-sacca</i>	50	<i>Pāpamitta</i>	199
<i>Parahitapaṭipatti</i>	304	<i>Pāpavirati</i>	353
<i>Parikamma-nimitta</i>	87	<i>Pāpicchā</i>	308
<i>Parikamma-bhāvanā</i>	99	<i>Pāmojja</i>	220
<i>Pariccāga</i>	326	Pāramī	325
<i>Pariccheda-rūpa</i>	40	<i>Pāricariyānuttariya</i>	127
Pariññā	93, 205	Pārisuddhi-sīla	160
<i>Pariññeyya-dhamma</i>	206	Pāvacana	35
<i>Pariṇatabhojī</i>	250	<i>Pāsādiko</i>	322
<i>Parittasubhā</i>	351	<i>Pāhuneyyo</i>	307
<i>Parittābhā</i>	351	<i>Piṇḍapāta</i>	159
<i>Parinibbutaṭṭhāna</i>	188	<i>Piṇḍapāta-santosa</i>	203
<i>Paripucchā</i>	339	<i>Piṇḍapātikaṅga</i>	342
<i>Paribhoga-cetiya</i>	141	<i>Piṇḍiyālopabhojana</i>	159
<i>Parimitapānabhojanā</i>	138	<i>Pitughāta</i>	245
<i>Pariyatti-dhamma</i>	332	<i>Pittivisaya</i>	198, 351
<i>Pariyatti-saddhamma</i>	121	Piyarūpa sātārūpa	266
<i>Pariyatti-sāsana</i>	51	<i>Piyavācā</i>	186
<i>Pariyāyadassāvī</i>	219	<i>Piyavinābhāvatā</i>	247

<i>Piyo</i>	278	Bala	227, 228, 229, 230
<i>Pisuṇāvācā</i>	321	Bahukāra-dhamma	25, 279, 292
<i>Pisuṇāya vācāya veramaṇī</i>	319	<i>Bahula-kamma</i>	338
<i>Pīta-kasiṇa</i>	315	<i>Bahussuta</i>	251, 252, 253, 254
Pīti	220, 226, 281, 328, 355	Bahussutaṅga	231
Puggala	153	<i>Bahussutā</i>	231
<i>Puggalaññutā</i>	287	<i>Bahussuto</i>	322
<i>Puggalapaññatti</i>	75	<i>Bāla-asevanā</i>	353
<i>Puggala-sappāya</i>	286	<i>Bāhā-bala</i>	230
<i>Puggalādhiṭṭhāna-desanā</i>	17	Bāhirāyatana	277
<i>Puggalāpadesa</i>	166	<i>Bāhusacca</i>	237, 292, 324, 353
<i>Puñṇakaraṇāyārocaka</i>	254, 255	<i>Bija-niyāma</i>	223
Puñṇakiriyā-vatthu	88, 89	<i>Buddha</i>	100, 142
<i>Puñṇābhisaṅkhāra</i>	129	Buddha-ovāda	97
Putta	90	Buddha-guṇa	303, 304, 305
<i>Puttasāṅgaha</i>	353	<i>Buddha-cakkhu</i>	217
<i>Pubbakāṇī</i>	29	Buddha-cariyā	96
<i>Pubbekatapūñṇatā</i>	140, 353	<i>Buddhattha-cariyā</i>	96
<i>Pubbekataavāda</i>	101	Buddha-dhammadesanā	134
<i>Pubbenivāsānussati</i>	274, 297	<i>Buddhānumata</i>	201
<i>Pubbenivāsānussati-ñāṇa</i>	106, 323	<i>Buddhānussati</i>	335
<i>Puratthima-disā</i>	265	<i>Buddhāpadesa</i>	166
<i>Purisatta</i>	40	<i>Buddhi-carita</i>	262
<i>Purisamedha</i>	187	<i>Buddho</i>	303
<i>Purisindriya</i>	349	Bojjhaṅga	281
<i>Purejāta-paccaya</i>	350	Bodhipakkhiya-dhamma	352
<i>Puḷuvaka</i>	336	<i>Byādhita</i>	83, 84, 150
<i>Pūjaneyya-pūjā</i>	353	<i>Byādhidhammatā</i>	247
Pūjā	30	<i>Byāpāda</i>	225, 321, 347
<i>Pūtimuttabhesajja</i>	159	<i>Byāpāda-vitakka</i>	70
<i>Peyyavajja</i>	229	<i>Brahmacariya</i>	353
		<i>Brahmacārī</i>	250
<i>Pharaṇā-pīti</i>	226	<i>Brahmapārisajjā</i>	351
<i>Pharusavācā</i>	321	<i>Brahmapurohitā</i>	351
<i>Pharusāya vācāya veramaṇī</i>	319	<i>Brahma-loka</i>	103
Phala	165, 310	Brahmavihāra	161
<i>Phalañāṇa</i>	345	<i>Brāhmaṇa</i>	173
Phassa	272, 340, 355	<i>Brāhmaṇa-parisā</i>	152
<i>Phassāhāra</i>	212		
<i>Phusana</i>	343	<i>Bhagavā</i>	303
<i>Phoṭṭhabba</i>	6, 40, 277	<i>Bhaginī-bharyā</i>	282
<i>Phoṭṭhabba-taṇhā</i>	264	<i>Bhaṅgañāṇa</i>	311
<i>Phoṭṭhabba-dhātu</i>	348	Bhabbatā-dhamma	267
<i>Phoṭṭhabba-sañcetanā</i>	263	Bhaya	210
<i>Phoṭṭhabba-saññā</i>	271	<i>Bhayañāṇa</i>	311
		<i>Bhayāgati</i>	196

Bhəriyā	282	<i>Manasānupekkhitā</i>	231
Bhava	98, 340	<i>Manasikāra</i>	355
<i>Bhavaṅga</i>	343	<i>Manindriya</i>	349
<i>Bhava-cakka</i>	340	<i>Manussā</i>	351
<i>Bhava-taṇhā</i>	74	<i>Manussa-loka</i>	103
<i>Bhava-rāga</i>	288, 330	<i>Manussa-sampatti</i>	114
<i>Bhavāsava</i>	135, 136	<i>Mano</i>	276
<i>Bhassapariyanta</i>	222	<i>Mano-kamma</i>	66, 319, 321
<i>Bhassa-sappāya</i>	286	<i>Mano-duccarita</i>	80
Bhāvanā	36, 37, 99, 205	<i>Mano-dvāra</i>	77, 78
<i>Bhāvanā-padhāna</i>	156	<i>Mano-dhātu</i>	348
<i>Bhāvanāmaya</i>	88, 89	<i>Manomayiddhi</i>	297
<i>Bhāvanāmaya-paññā</i>	93	<i>Mano-viññāṇa</i>	268
<i>Bhāvanīyo</i>	278	<i>Manoviññāṇa-dhātu</i>	348
<i>Bhāva-rūpa</i>	40	<i>Manosañcetanāhāra</i>	212
<i>Bhāvetabba-dhamma</i>	206	<i>Mano-samphassa</i>	272
Bhikkhu-aparihāniyadhamma	290, 291	<i>Manosamphassajā-vedanā</i>	113
<i>Bhikkhunī-parisā</i>	151	<i>Mano-sucarita</i>	81
<i>Bhikkhu-parisā</i>	151	<i>Maraṇadhammatā</i>	247
<i>Bhūta-kasiṇa</i>	315	<i>Maraṇassati</i>	335
Bhūmi	162, 351	Mala	308
<i>Bhesajja</i>	159	<i>Mahākiriya-citta</i>	356
<i>Bhoga</i>	227	<i>Mahākusala-citta</i>	356
Bhoga-ādiya	232	Mahāpadesa	166, 167
<i>Bhoga-bala</i>	230	<i>Mahābrahmā</i>	351
Bhoga-vibhāga	163	Mahābhūta	38, 39
<i>Bhoga-sukha</i>	192	<i>Mahāvīpāka-citta</i>	356
<i>Bhojana-sappāya</i>	286	<i>Maṁsa-cakkhu</i>	217
<i>Bhojane-mattaññutā</i>	128	<i>Maṁsa-vañjā</i>	235
		<i>Mātāpitu-upatṭhāna</i>	123, 353
<i>Makkha</i>	308, 347	<i>Mātā-bhəriyā</i>	282
Magga	164, 204, 310	<i>Mātughāta</i>	245
<i>Maggañāṇa</i>	345	Māna	91, 288, 309 , 318, 329, 347, 355
<i>Magga-paccaya</i>	350	<i>Māyā</i>	308, 347
<i>Maggāmaggañānadassana-visuddhi</i>	285	Māra	234
Magguppāda-pubbanimitta	280	<i>Mālāgandhavilepanadhāraṇa</i>	
Maṅgala	353	<i>maṅḍanavibhūsanatṭhānā veramaṇī</i>	242
<i>Maccu-māra</i>	234	Micchatta	334
Macchariya	233, 308, 330, 347, 355	<i>Micchā-ājīva</i>	334
<i>Majjapānasaññama</i>	353	<i>Micchākammanta</i>	334
<i>Majja-vañjijā</i>	235	<i>Micchāñāṇa</i>	334
<i>Majjhima-nikāya</i>	75	<i>Micchādītṭhi</i>	308, 321, 334
<i>Mata</i>	83, 84, 150	<i>Micchāvācā</i>	334
<i>Mattaññutā</i>	287	<i>Micchāvāyāma</i>	334
<i>Mada</i>	347	<i>Micchāvimutti</i>	334
<i>Maddava</i>	326	<i>Micchāsaṅkappa</i>	334

<i>Micchāsati</i>	334	Rūpa	6, 38, 40, 41, 157, 277
<i>Micchāsamādi</i>	334	<i>Rūpa-khandha</i>	216
Mittapaṭirūpaka	168	<i>Rūpa-jhāna</i>	8, 313
<i>Middha</i>	355	<i>Rūpa-taṇhā</i>	264
<i>Muñcitukamyatāñña</i>	311	<i>Rūpa-dhātu</i>	348
<i>Muditā</i>	161, 355	<i>Rūpa-dhamma</i>	19
<i>Mudutā</i>	40	<i>Rūpa-pamāṇa</i>	158
<i>Musāvāda</i>	137, 308, 321	<i>Rūpa-bhava</i>	98
<i>Musāvādā veramaṇī</i>	238, 240, 319	<i>Rūpa-rāga</i>	329
<i>Mūla</i>	340	<i>Rūpa-loka</i>	104
<i>Mettā</i>	161, 325	<i>Rūpa-sañcetanā</i>	263
<i>Mettā-karuṇā</i>	239	<i>Rūpa-saññā</i>	271
<i>Mettākāyakamma</i>	273	<i>Rūpāvacarakiriyā-citta</i>	356
<i>Mettāmanokamma</i>	273	<i>Rūpāvacarakusala-citta</i>	356
<i>Mettāvacīkamma</i>	273	<i>Rūpāvacara-citta</i>	356
Methunasamyoga	283	<i>Rūpāvacara-bhūmi</i>	162, 351
<i>Moha</i>	68, 318, 355	<i>Rūpāvacaravipāka-citta</i>	356
<i>Moha-carita</i>	262		
<i>Mohaggi</i>	130	<i>Lakkhaṇa-rūpa</i>	40
<i>Mohamūla-citta</i>	356	<i>Lakkhaṇūpanijjhāna</i>	7
<i>Mohāgati</i>	196	<i>Lahutā</i>	40
		<i>Lābha</i>	296
<i>Yathābala-santosa</i>	122	<i>Lābha-macchariya</i>	233
<i>Yathālābha-santosa</i>	122	<i>Lābhānuttariya</i>	127
<i>Yathāsanthatikaṅga</i>	342	<i>Lūkha-pamāṇa</i>	158
<i>Yathāsāruppa-santosa</i>	122	Loka	102, 103, 104
<i>Yamaka</i>	75	<i>Lokattha-cariyā</i>	96
<i>Yasa</i>	296	Lokadhamma	296
<i>Yāmā</i>	270, 351	Lokapāla-dhamma	23
Yoga	170	<i>Lokavidū</i>	303
<i>Yogabahulo</i>	269	<i>Lokādhipeyya</i>	125
Yoni	171	<i>Lokiya-dhamma</i>	20
Yonisomanasikāra	2, 34, 179, 193, 280	<i>Lokuttarakusala-citta</i>	356
		<i>Lokuttara-citta</i>	356
Ratanattaya	100	Lokuttara-dhamma	20, 310, 332
<i>Rasa</i>	6, 40, 277	<i>Lokuttara-bhūmi</i>	162
<i>Rasa-taṇhā</i>	264	<i>Lokuttaravipāka-citta</i>	356
<i>Rasa-dhātu</i>	348	<i>Lobha</i>	68, 318, 355
<i>Rasa-sañcetanā</i>	263	<i>Lobhamūla-citta</i>	356
<i>Rasa-saññā</i>	271	<i>Lohitaka</i>	336
<i>Rāgaggi</i>	130	<i>Lohita-kasiṇa</i>	315
<i>Rāga-carita</i>	262	<i>Lohituppāda</i>	245
Rājadhamma	326		
Rāja-saṅgahavatthu	187	<i>Vacanakkhamo</i>	278
<i>Rukkhāmūlasenāsana</i>	159	<i>Vacasā paricitā</i>	231
<i>Rukkhāmūlikaṅga</i>	342	<i>Vacī-kamma</i>	66, 319, 321

<i>Vacī-duccarita</i>	80	<i>Viññāṇāhāra</i>	212
<i>Vacī-dvāra</i>	77	<i>Vitakka</i>	266, 355
<i>Vacīparama</i>	168	<i>Vitakka-carita</i>	262
<i>Vacī-viññatti</i>	40	<i>Vidhūro</i>	95
<i>Vacī-saṅkhāra</i>	119, 120	<i>Vinaya</i>	35, 353
<i>Vacī-sucarita</i>	81	<i>Vinaya-piṭaka</i>	75
Vajjī-aparihāniyadhamma	289	<i>Vinīlaka</i>	336
Vaṭṭa	105	<i>Vipacitāññū</i>	153
Vaḍḍhana-mukha	201	Vipatti	175, 176
Vaḍḍhi, Ariyā	249	<i>Vipariṇāma-dukkhatā</i>	79
Vaṇijjā	235	Vipallāsa	178
Vaṇṇa	173, 227	Vipassanā-ñāṇa	297, 311
<i>Vaṇṇa-kasiṇa</i>	315	<i>Vipassanā-dhura</i>	26
<i>Vaṇṇa-macchariya</i>	233	<i>Vipassanā-bhāvanā</i>	36
<i>Vattā ca</i>	278	Vipassanūpakilesa	328
<i>Vatthu-kāma</i>	5	<i>Vipāka-paccaya</i>	350
<i>Vatthu-sampadā</i>	190	<i>Vipāka-vaṭṭa</i>	105
<i>Vadhakā-bhāriyā</i>	282	<i>Vipāka-saddhā</i>	181
<i>Vaya</i>	117	<i>Vipubbaka</i>	336
Vara	227	<i>Vippayutta-paccaya</i>	350
<i>Vājapeya</i>	187	<i>Vibhaṅga</i>	75
<i>Vāyo-kasiṇa</i>	315	<i>Vibhava-taṇhā</i>	74
<i>Vāyo-dhātu</i>	39, 147	<i>Vimuttānuttariya</i>	126
<i>Vikāra-rūpa</i>	40	Vimutti	43
<i>Vikālabhojanā veramaṇī</i>	240	<i>Vimutti-kathā</i>	314
<i>Vikkhambhana-nirodha</i>	224	<i>Vimutti-khandha</i>	218
<i>Vikkhāyitaka</i>	336	<i>Vimuttiñāṇadassana-kathā</i>	314
<i>Vikkhittaka</i>	336	<i>Vimuttiñāṇadassana-khandha</i>	218
<i>Vigata-paccaya</i>	350	<i>Vimutti-sacchikattā</i>	252
<i>Vicāra</i>	266, 355	<i>Vimutto</i>	322
<i>Vicikicchā</i>	225, 288, 318, 329, 355	Vimokkha	107, 298
<i>Vicchiddaka</i>	336	<i>Virajacitta</i>	353
Vijjā	106, 297	Virati	108
<i>Vijjamāna-paññatti</i>	28	<i>Viratīcetasika</i>	355
<i>Vijjamānena-avijjamāna-paññatti</i>	28	<i>Virāga</i>	294, 295
<i>Vijjamānena-vijjamāna-paññatti</i>	28	<i>Virāga-saññā</i>	331
<i>Vijjācaraṇa-sampanno</i>	303	<i>Viriya</i>	213, 258, 281, 325, 355
<i>Viññatti-rūpa</i>	40	<i>Viriya-bala</i>	229
Viññāṇa	268, 340	<i>Viriya-saṁvara</i>	243
<i>Viññāṇa-kasiṇa</i>	315	<i>Viriyaṅgambha</i>	237, 294, 324
Viññāṇa-kicca	343	<i>Viriyaṅgambha-kathā</i>	314
<i>Viññāṇa-khandha</i>	216	<i>Viriyaṅgambha-kathā</i>	314
<i>Viññāṇaṅcāyatana</i>	207	<i>Viriyaṅgambha-kathā</i>	314
<i>Viññāṇaṅcāyatana-bhūmi</i>	351	<i>Viriyaṅgambha-kathā</i>	314
Viññāṇaṅgāṭṭhiti	240	<i>Viriyaṅgambha-kathā</i>	314
<i>Viññāṇa-dhātu</i>	148	Viveka	109
		<i>Visaya-rūpa</i>	40
		<i>Visa-vaṇijjā</i>	235
		<i>Visaṁyoga</i>	294

Visuddhi	258, 305	<i>Saṅgha-bheda</i>	245
<i>Visuddhi-deva</i>	82	<i>Saṅghānussati</i>	335
<i>Vihimsā-vitakka</i>	70	<i>Saṅghāpadesa</i>	166
<i>Vīmaṃsā</i>	213	Sacca	50, 139, 197, 239, 325
Vuḍḍhi-dhamma	179	<i>Saccaṃ anurakkheyya</i>	197
Vedanā	110, 111, 112, 113, 340, 355, 358	<i>Sacca-ñāṇa</i>	73
<i>Vedanā-khandha</i>	216	<i>Sacittapariyodapanam</i>	97
<i>Vedanānupassanā-satipaṭṭhāna</i>	182	<i>Sacchikātabba-dhamma</i>	206
<i>Vedalla</i>	302	<i>Sacchikiriyā</i>	205
<i>Vedabahulo</i>	269	Sañcetanā	263
Vepulla	44	Saññā	271, 331, 355
Vepulla-dhamma	269	<i>Saññā-khandha</i>	216
<i>Veyyākaraṇa</i>	302	<i>Saññā-vipallāsa</i>	178
<i>Veyyāvaccamaya</i>	89	<i>Saññāvedayitanirodha</i>	313
Vesārajja	180	<i>Sati</i>	25, 258, 281, 324, 355
Vesārajjakaraṇa-dhamma	237	Satipaṭṭhāna	182
<i>Vessa</i>	173	<i>Sati-sampajañña</i>	239
<i>Vehapphalā</i>	351	<i>Sati-saṃvara</i>	243
<i>Voṭṭhapana</i>	343	<i>Satindriya</i>	349
		<i>Sattakkhattuṃparama</i>	58
<i>Saupādisesa-nibbāna</i>	27	<i>Satta-loka</i>	102
<i>Sakadāgāmi-phala</i>	165	<i>Satta-vaṇijjā</i>	235
<i>Sakadāgāmi-magga</i>	164	Sattāvāsa	312
Sakadāgāmī	56, 59	<i>Sattha-vaṇijjā</i>	235
<i>Sakkāyadiṭṭhi</i>	329	<i>Satthā devamanussānam</i>	303
<i>Sakhī-bharyā</i>	282	<i>Satthu-gāravatā</i>	261
Sagga	270	<i>Sadārasantosa</i>	239
<i>Sagga-kathā</i>	246	<i>Sadda</i>	6, 40, 277
<i>Saṅkhata-dhamma</i>	21	<i>Sadda-taṇhā</i>	264
Saṅkhata-lakkhaṇa	117	<i>Sadda-dhātu</i>	348
<i>Saṅkhata-saṅkhāra</i>	185	<i>Sadda-paññatti</i>	28
Saṅkhāra	48, 119, 120, 185, 340	<i>Sadda-sañcetanā</i>	263
<i>Saṅkhāra-khandha</i>	216	<i>Sadda-saññā</i>	271
<i>Saṅkhāra-dukkhatā</i>	79	Saddhamma	121, 332
<i>Saṅkhāra-loka</i>	102	<i>Saddhamma-samannāgato</i>	301
<i>Saṅkhārupekkhāñāṇa</i>	311	<i>Saddhammassavana</i>	179, 193
<i>Saṅkhepa</i>	340	Saddhā	181, 237, 249, 258, 292, 355
<i>Saṅgaṇī</i>	75	<i>Saddhā-carita</i>	262
Saṅgaha	49, 340	<i>Saddhādeyyāvinipātaka</i>	255
<i>Saṅgaha-bala</i>	229	<i>Saddhānusārī</i>	63
Saṅgahavatthu	186	<i>Saddhāvimutta</i>	63
Saṅgahavatthu, Rāja-	187	<i>Saddhā-sampadā</i>	191
<i>Saṅgha</i>	100	<i>Saddhindriya</i>	349
<i>Saṅgha-gāravatā</i>	261	<i>Sanidāna-dhammadesanā</i>	134
Saṅgha-guṇa	307	<i>Santati</i>	40
<i>Saṅgha-dāna</i>	12	<i>Samtiṃ sikkheyya</i>	197

<i>Santīraṇa</i>	343	<i>Sama-saddhā</i>	183
Santuṭṭhi, Santuṭṭhī	122, 294, 324, 353	<i>Sama-sīlā</i>	183
<i>Santuṭṭhi-kathā</i>	314	<i>Samādapanā</i>	172
<i>Santuṭṭho</i>	322	<i>Samādāna-virati</i>	108
Santosa, Santuṭṭhi	122	Samādhi	45, 46, 47, 220, 258, 281
<i>Sandassanā</i>	172	<i>Samādhikathā</i>	314
<i>Sandiṭṭhiko</i>	306	<i>Samādhi-khandha</i>	218
<i>Sandhi</i>	340	Samādhi-bhāvanā	184
<i>Sapadānacārikaṅga</i>	342	<i>Samādhindriya</i>	349
<i>Sappāṭihāriya-dhammadesanā</i>	134	<i>Samānattatā</i>	186, 229
Sappāya	286	<i>Samānasukhadukkha</i>	169
<i>Sappāyakārī</i>	250	Samāpatti	299
<i>Sappāya-sampajañña</i>	189	<i>Samuccheda-nirodha</i>	224
<i>Sappāye mattaññū</i>	250	<i>Samuccheda-virati</i>	108
<i>Sappurisa-kammanto</i>	301	<i>Samuttejanā</i>	172
<i>Sappurisa-cintī</i>	301	<i>Samudaya</i>	204
Sappurisa-dāna	300	Sampajañña	25, 189
<i>Sappurisa-dānaṃ deti</i>	301	<i>Sampaṭicchana</i>	343
<i>Sappurisa-diṭṭhī</i>	301	<i>Sampatta-virati</i>	108
Sappurisa-dhamma	287, 301	Sampatti	114, 115, 177
Sappurisa-paññatti	123	Sampadā	190
<i>Sappurisa-bhattī</i>	301	<i>Sampayutta-paccaya</i>	350
<i>Sappurisa-mantī</i>	301	<i>Samparāyikattha</i>	132
<i>Sappurisa-vāco</i>	301	Samparāyikattha-saṃvattanika-dhamma	191
<i>Sappurisa-saṃseva</i>	179, 193	<i>Sampahaṃsanā</i>	172
<i>Sappurisūpassaya</i>	140	<i>Samphappalāpa</i>	321
<i>Sabbacittasādhāraṇa-cetasika</i>	355	<i>Samphappalāpā veramaṇī</i>	319
<i>Sabbatthagāminīpaṭipadā-ñāṇa</i>	323	Samphassa	272
<i>Sabbapāpassa akaraṇaṃ</i>	97	<i>Sambahulattherāpadesa</i>	166
<i>Sabbamedha</i>	187	<i>Sambodha</i>	295
<i>Sabbaloke anabhiratasaññā</i>	331	<i>Sammati-deva</i>	82
<i>Sabbasaṅkhāresu anīṭṭhasaññā</i>	331	<i>Sammati-desanā</i>	18
<i>Sabbākusalasādhāraṇa-cetasika</i>	355	<i>Sammati-sacca</i>	50
<i>Sabbe dhammā anattā</i>	86	Sammatta	333
<i>Sabbe saṅkhārā aniccā</i>	86	Sammappadhāna	156
<i>Sabbe saṅkhārā dukkhā</i>	86	<i>Sammāsana-ñāṇa</i>	311, 345
<i>Sama-cāgā</i>	183	<i>Sammā-ājīva</i>	239, 293, 355
<i>Samajīvitā</i>	144	<i>Sammākammanta</i>	293, 355
Samajīvi-dhamma	183	<i>Sammāññāṇa</i>	333
<i>Samaṇa-dassana</i>	353	<i>Sammādassana</i>	222
<i>Samaṇa-parisā</i>	152	<i>Sammādiṭṭhi</i>	293, 319
<i>Samatha-bhāvanā</i>	36	Sammādiṭṭhi-paccaya	34
<i>Samathayānika</i>	61	<i>Sammāpāsa</i>	187
<i>Samanantara-paccaya</i>	350	<i>Sammāvācā</i>	293, 355
<i>Samanta-cakkhu</i>	217	<i>Sammāvāyāma</i>	293
<i>Sama-paññā</i>	183	<i>Sammāvimutti</i>	333

<i>Sammāsaṅkappa</i>	293	<i>Sīlavā</i>	250, 252, 253, 254, 322
<i>Sammāsati</i>	293	<i>Sīla-vipatti</i>	175
<i>Sammāsamādhī</i>	293	<i>Sīla-visuddhi</i>	285
<i>Sammāsambuddha-paṭiñṇā</i>	180	<i>Sīla-sampadā</i>	191, 280, 344
<i>Sammāsambuddho</i>	303	<i>Sīlasāmañṇatā</i>	273
Saraṇa	116	<i>Sīlānussati</i>	335
<i>Savana</i>	343	<i>Sukkhavipassaka</i>	61
<i>Savanānuttariya</i>	127	Sukha	52, 53, 112, 220, 227, 296, 328
<i>Sasaṅkhāra-parinibbāyī</i>	60	Sukhapaṭisaṁvedanāya saphalappadhāna	174
<i>Sassata-diṭṭhi</i>	13	<i>Sukha-vedanā</i>	111
<i>Sassamedha</i>	187	<i>Sukhā paṭipadā khippābhiñṇā</i>	154
<i>Sahajāta-paccaya</i>	350	<i>Sukhā paṭipadā dandhābhiñṇā</i>	154
<i>Saḷāyatana</i>	340	<i>Sukhindriya</i>	349
<i>Samyutta-nikāya</i>	75	<i>Sugato</i>	303
Samyojana	329, 330	Sucarita	81
Samvara	243	<i>Suññata-vimokkha</i>	107
<i>Samvara-padhāna</i>	156	<i>Suññata-samādhī</i>	47
Samvejanīyaṭṭhāna	188	<i>Suta</i>	201, 249
<i>Samvedaja</i>	171	<i>Sutamaya-pañṇā</i>	93
<i>Sātheyya, Sātheyya</i>	308, 347	<i>Sutta</i>	302
<i>Sātthaka-sampajañṇā</i>	189	<i>Sutta-piṭaka</i>	75
<i>Sādhāraṇabhogī</i>	273	<i>Sudassā</i>	351
<i>Sāmañña-phala</i>	165	<i>Sudassī</i>	351
Sāmañña-lakkhaṇa	76	<i>Sudda</i>	173
<i>Sāmisā-sukha</i>	53	<i>Suddhavipassanāyānika</i>	61
<i>Sāmīcipaṭipanno</i>	307	Suddhāvāsa	244, 351
<i>Sāyana</i>	343	Suddhi	54
Sāraṇiyadhamma	273	<i>Supaṭipanno</i>	307
<i>Sārambha</i>	347	<i>Subhakiṇhā</i>	351
Sāsana	51	<i>Subharatā</i>	294
Sikkhā	124	<i>Subhāsītavācā</i>	353
<i>Sikkhā-gāravatā</i>	261	<i>Surādhatta</i>	199
<i>Sikkhānuttariya</i>	127	<i>Surāmerayamajjapamādaṭṭhānā veramaṇī</i>	238, 240
Sikkhāpada, Pañca	238	<i>Susukābhaya</i>	210
Sikkhāpadapañṇatti-atthavasa	327	Suhadamitta	169
<i>Sippa</i>	353	<i>Sekha</i>	55
<i>Sīla</i>	201, 237, 249, 292, 324, 325, 326	<i>Setughāta-virati</i>	108
Sīla, Aṭṭha	240	<i>Senāsana</i>	159
Sīla, Dasa	242	<i>Senāsana-santosa</i>	203
Sīla, Pañca	238	<i>Sota</i>	40, 276
<i>Sīla-kathā</i>	246, 314	<i>Sota-dvārā</i>	78
<i>Sīla-khandha</i>	218	<i>Sota-dhātu</i>	348
<i>Sīlabbataparāmāsa</i>	329	<i>Sota-viñṇāṇa</i>	268
<i>Sīlabbatupādāna</i>	214	<i>Sotaviñṇāṇa-dhātu</i>	348
<i>Sīla-bhāvanā</i>	37	<i>Sota-samphassa</i>	272
<i>Sīlamaya</i>	88, 89		

<i>Sotasamphassajā-vedanā</i>	113	Sovacassatā	324, 353
<i>Sotāpatti-phala</i>	165	Sosānikaṅga	342
<i>Sotāpatti-magga</i>	164	Soḷasa-ñāṇa	345
Sotāpattiyaṅga	193, 194, 195	Soḷasavatthuka-ānāpānasati	346
Sotāpanna	56, 58	<i>Svākkhāto</i>	306
<i>Sotindriya</i>	349	<i>Svāgatapāṭimokkho</i>	322
Sobhaṇakaraṇa-dhamma	24	<i>Hatavikkhittaka</i>	336
<i>Sobhaṇa-cetasika</i>	355	<i>Hadaya-rūpa</i>	40
<i>Sobhaṇasādhāraṇa-cetasika</i>	355	<i>Hadaya-vatthu</i>	40
<i>Somanassa</i>	112	<i>Hiri</i>	23, 292, 355
<i>Somanassindriya</i>	349	<i>Heṭṭhima-disā</i>	265
<i>Soracca</i>	24	<i>Hetu-paccaya</i>	350